

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK
ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tag-
ságdíjuk fejében jár.



Kéziratok a szerkesztőség címére
(VII., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések
a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának
küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1915.

TARTALOM.

	Lap
<i>Róheim Géza dr.</i> : A luczaszék. (3 ábra) (Első közlemény)	1—35
<i>Mészáros Gyula dr.</i> : A magyar kerek tükör. Harmadik, befejező közlemény. (20 ábra)	35—51
<i>Kiss Lajos</i> : A hódmezővásárhelyi tálasság. Második közlemény. (21 ábra) .	51—75
<i>Gubitzka Kálmán</i> : A „lábasszög” bélyegzése Bács-Bodrog vármegyében a mult század első felében. (9 ábra)	75—90
<i>Kemény György dr.</i> : A magyarság és a nemzetiségek	91—98
<i>Domonkos János</i> : Magyar labdajátékok. Első közlemény	98—104
<i>Győrffy István dr.</i> : Dél-Bihar falvai és építkezése. Első közlemény. (24 ábra)	104—129
<i>Sztripszky Hádor dr.</i> és <i>Bilák Izidor</i> : Dolha és vidékének néprajza. (11 ábra) Első közlemény	129—148

Irodalom.

<i>R. G. Jász Géza</i> : A vallás filozófiája	149—150
— — <i>Heilborn, Dr. Adolf</i> : Allgemeine Völkerkunde	151
<i>Podhradský György</i> : Casopis Moravskeho Musea Zemskeho	152—157

Múzeumi ügyek.

<i>Semayer Vilibáld dr.</i> : Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év I. évfolyamában	157
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év II. évfolyamában	158
<i>Mészáros Gyula dr.</i> : Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év III. évfolyamában	159
<i>Semayer Vilibáld dr.</i> : Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év IV. évfolyamában	160

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fenntartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
rendezés miatt a nagyközönség számára

 **zárva.** 

**Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
kint 9—1 óráig.**

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK
ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

XVI. ÉVFOLYAM. 1915.
(ÚJ FOLYAM: XI.)

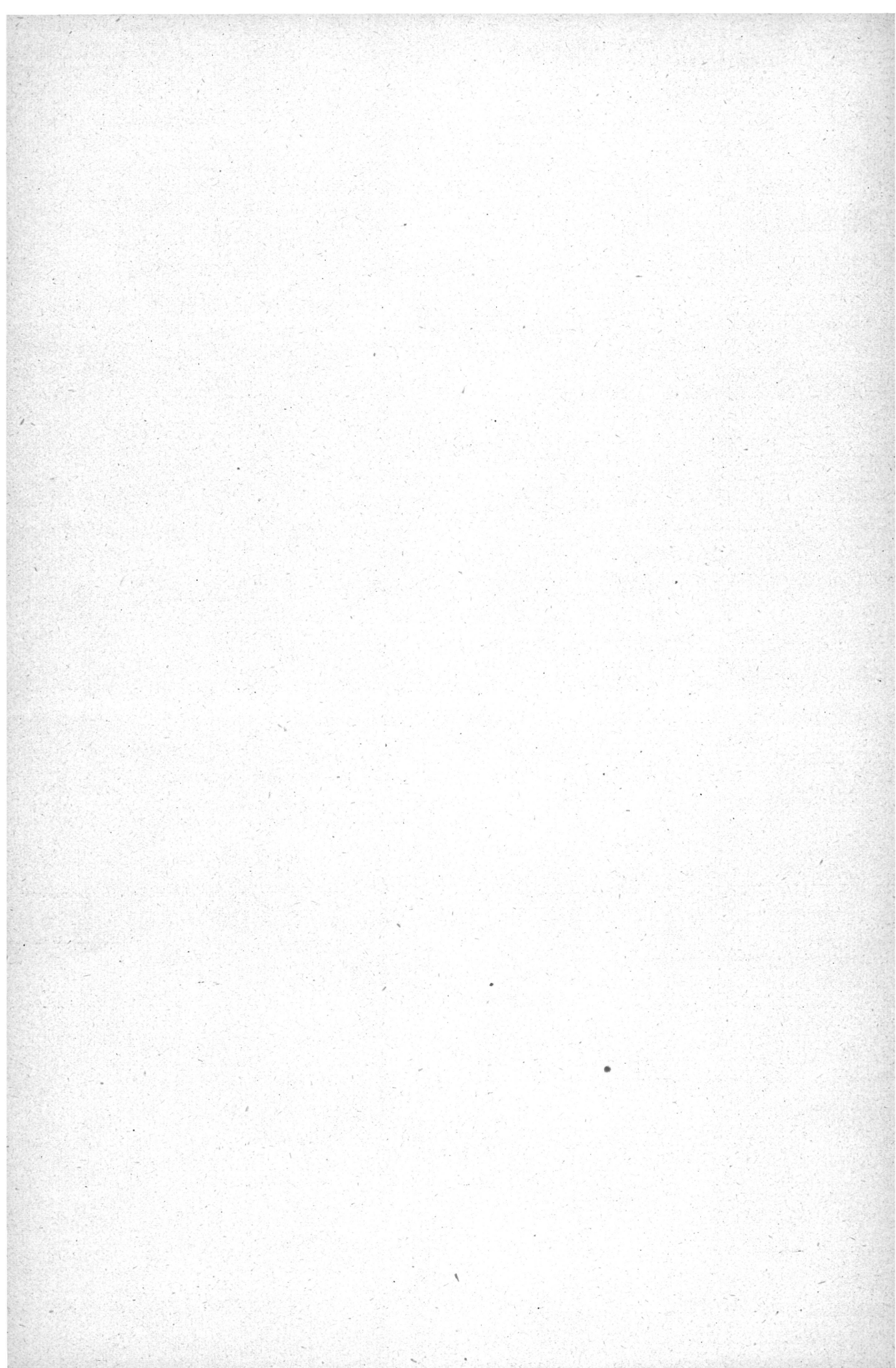
88 SZÖVEGÁBRÁVAL ÉS 1 TÉRKÉPMELLÉKLETTEL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1915.

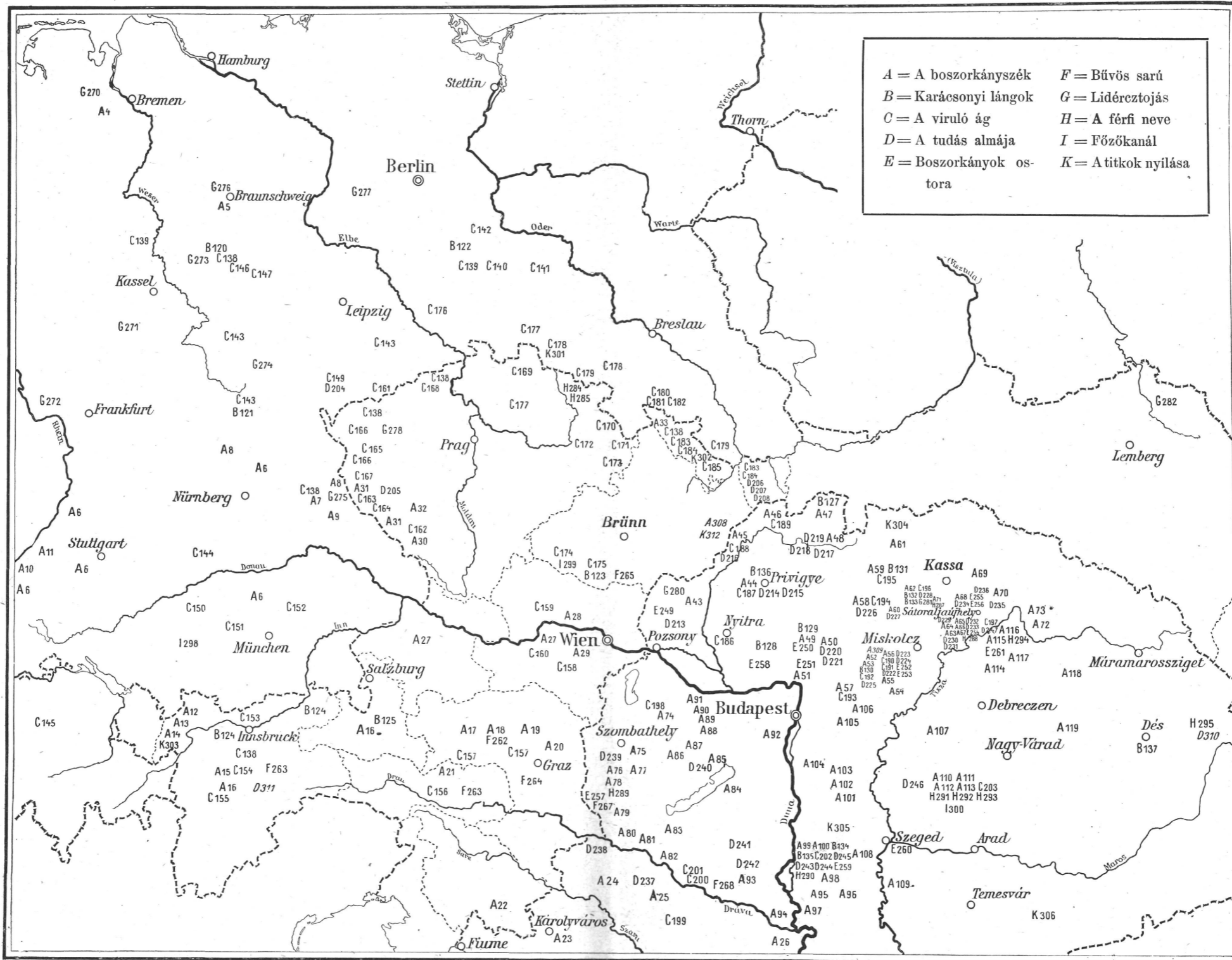


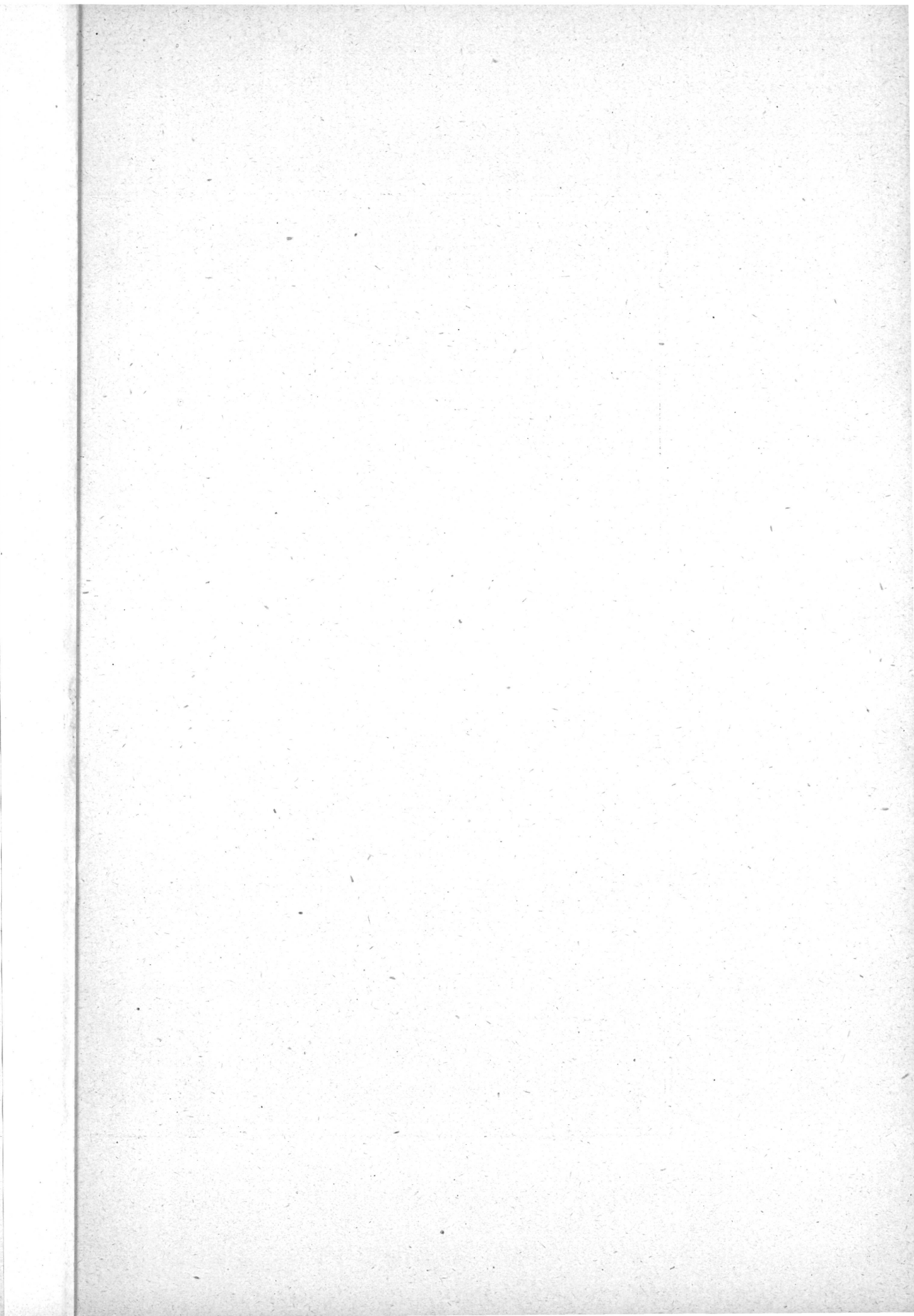
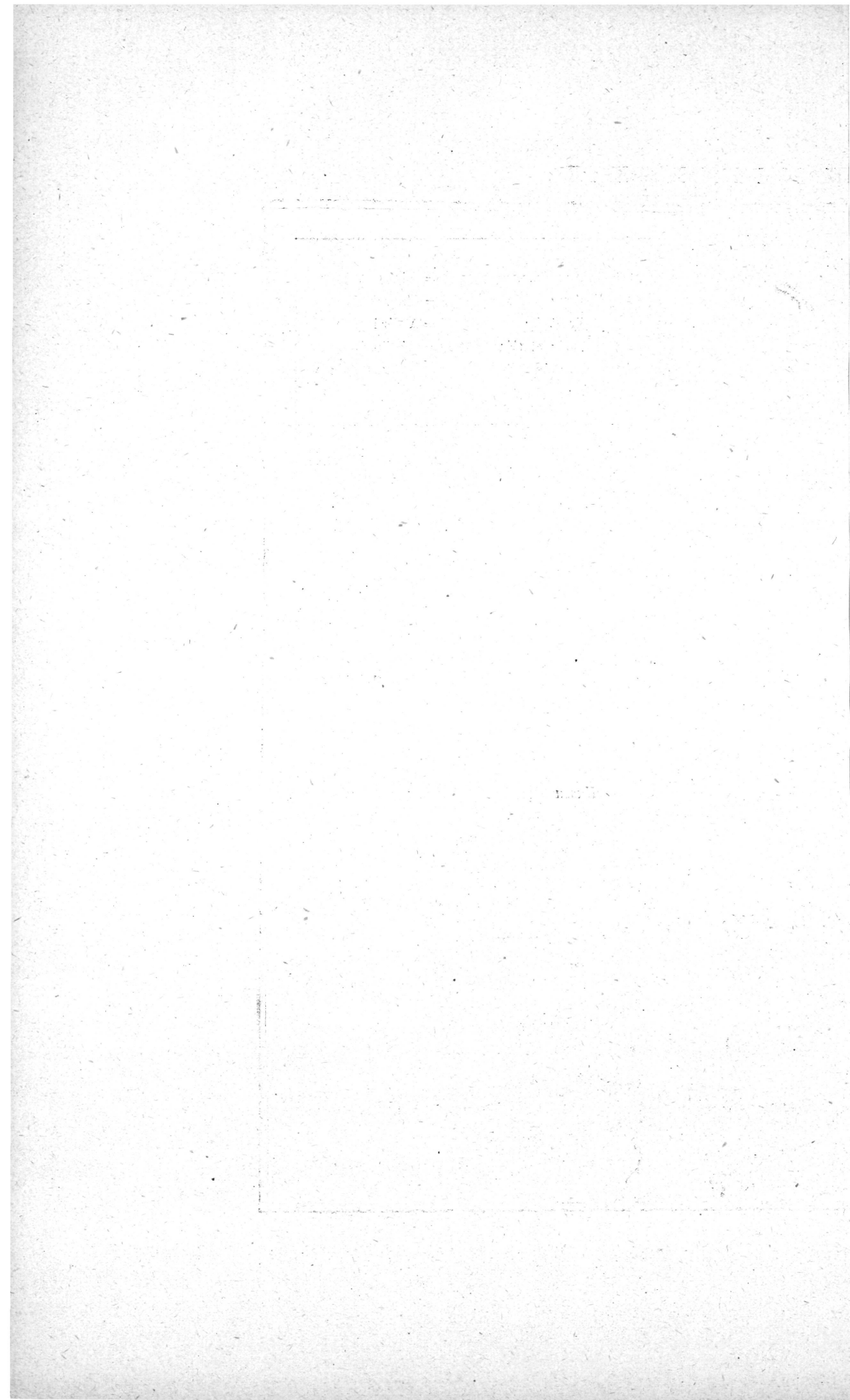
TARTALOM.

	Lap
<i>Domonkos János</i> : Magyar labdajátékok. Első közlemény	98—104
<i>Gubitzs Kálmán</i> : A „lábasszóság“ bélyegzése Bács-Bodrog vármegyében a mult század első felében. (9 ábra)	75—90
<i>Györfly István dr.</i> : Dél-Bihar falvai és építkezése. Első közlemény. (24 ábra)	104—129
<i>Kemény György dr.</i> : A magyarság és a nemzetiségek	91—98
<i>Kiss Lajos</i> : A hódmezővásárhelyi tálasság. Második közlemény. (21 ábra) .	51—75
<i>Mészáros Gyula dr.</i> : A magyar kerek tükör. Harmadik, befejező közlemény. (20 ábra)	35—51
<i>Podhradský György</i> : Casopis Moravskeho Musea Zemského	152—157
<i>Róheim Géza dr.</i> : A luczaszék. (3 ábra)	1—35
— — <i>Jász Géza</i> : A vallás filozófiája	149—150
— — <i>Heilborn, Dr. Adolf</i> : Allgemeine Völkerkunde	151
<i>Semayer Vilibáld dr.</i> : Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év I. évfolyamában	157
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év II. évfolyamában	158
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év III. évfolyamában	159
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1915. év IV. évfolyamában	160
<i>Sztripszky Hádor dr.</i> és <i>Bilák Izidor</i> : Dolha és vidékének néprajza. (11 ábra)	129—148



A LUCZASZÉK ÉS AZ ANALOG SZOKÁSOK TÍPUS TÉRKÉPE.





A lucaszék.

(Első közlemény.)

Jelige : „Zwar ist's mit der Gedankenfabrik,
Wie mit einem Webermeisterstück,
Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schifflein herüber hinüber schiessen,
Die Fäden ungesehen fiessen,
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.“
(Goethe: Faust. I.)

1. Tipologia és a típusok elterjedése.

1915 tavaszán, a mikor a régiségtár lomtárában még a 60-as években beküldött luczaszékét talált, e lapok szerkesztője felszólított, hogy az osztály három luczaszékét az Értesítőben ismertessem. Az eredetileg néhány lapra tervezett közlemény azóta nagyobbacska cikké dagadt, a melynek első részét, a pusztá anyagközlést, e helyt adom. Mindenekelőtt pedig lerovom az irodalmi tartozásokat. Mint már említettem, e folyóirat szerkesztője kért fel a cikk megírására és ezenfelül mindvégig szívesen támogatta a technikai részre — térképre, fényképekre — vonatkozó minden kívánságomat. A cikk anyagát illetőleg legtöbbet köszönhetek *dr. Sebestyén Gyulá*-nak, a ki nemcsak módot nyújtott a Folklóre Fellows magyar osztályának, még kéziratban levő összes gyűjtéseinek áttanulmányozására, hanem külön is felhívta figyelmemet az Ethnographia szerkesztőségéhez beküldött kéziratokra. Ezekkel, meg a kérdőíveimre kapott válaszokkal együtt összesen 75 olyan változatot kaptam, a melyek itt látnak először nyomdafestéket. Tehát körülbelül egynegyed része az egész anyagnak.¹ Az F. F. kéziratokból merített 62 változat megoszlása a gyűjtőszövetségek között a következő: Sárospatak 26, Eger 12, Nagyszalonta 9, Pápa 6, Győr 4, Kassa 3, Csáktornya 1, Csurgó 1. *dr. Sztripszky Hiador*-nak köszönhetem a szláv nyelvű adatok fordítását,² *dr. Schmidt Tibolt*-nak a térképrajzolásra való felügyelet fárasszó munkáját, *dr. Hollendonner Ferencz*-nek a különböző fák meghatározását. Hogy cikketem mindezek ellenére hiányosnak tartom, az főleg a mostani háborús állapot-

¹ Még nagyobb az arány, ha figyelembe vesszük, hogy az új anyag kizárólag magyar. 125 külföldi változattal szemben áll 112 már nyomtatásban megjelent és 75 új magyar változat.

² Azonkívül fordított még tót adatokat (a második részben sorra kerülő anyaghoz) *Podhradszky György* is. *dr. Kemény György* az egyházi szertartásra vonatkozólag szolgáltat szíves felvilágosítással.

ból magyarázandó. A magyar könyvtárak tudvalevőleg nem igen törődnek a folklórral, s valóban indokolatlanul elhanyagolják nyugati szomszédaink — Ausztria, Németország — gyűjtéseit. A könyvtárak kölcsönös csereforgalma szünetel, Németországba nem utazhattam, sőt a Németországból megrendelt könyveket sem kapja meg az ember oly könnyen, mint máskor. Igaz ugyan, hogy cikkem elsősorban a magyar néphit problémáiról szól, de mert a vándorlás útja ezúttal a német terület felé mutat, szerettem volna a forráshoz földrajzilag közelebb álló területet jól felkutatni. Alkalomadtán még visszatérek ezekre, hogy ebből a szempontból revideáljam a mostani eredményeket.

A módszer, a melyet a néphitkutatás terén ezúttal követtem, tudtommal nagyjából új. A mesekutatásnál szokásos ugyan a geográfailag és formailag csoportosított anyagnak ilyesforma bemutatása,¹ magam mégis az anyag jellegének megfelelően merőben más szögből kellett nézmem a dolgokat. Az eredeti kiindulópont voltaképen az A. típus. A többi típust — legalább egyelőre — nem úgy fogom fel mint az A.-ből eredőket, hanem mint vele *convergenseket*, azaz a térbeli elterjedés azonossága és bizonyos később kifejtendő pszichikai tényezők hatása folytán vele *egy külső forma felé fejlődőket*.² Az aránylag korlátolt területen való elterjedés különösen kedvező kilátást nyújt a vándorlási utak — sőt, a mi még nehezebb, a vándorlási irány — kérdésének és a változatok egymásrahatásának megállapítására. Ez a mesekutatásban bevált eljárás nélkülözhetetlen ugyan az európai néphit számos jelenségeinél is, de önmagában véve csonka és bizonytalan volna, ha nem követné a belső faktorok elemzése, a néplélektani magyarázat.³

A térkép a következő módon készült. Minden egyes típuson belül a számok nyugatról kelet felé emelkednek. Ez alól két nagyobb és több kisebb kivételt kellett tennem. A Magyarországtól⁴ nyugatra eső változatok mindig kisebb számokat mutatnak, mint a magyarországiak és így ha az osztrák szomszédságból átmehetnénk a Dunántúlra, nem ezt tesszük, hanem előbb elintézzük a még függőben levő cseh vagy sziléziai változatokat. Innen megyünk át a Felvidékre, és ezután vissza a Dunántúlra és onnan az Alföldre. A magyar megyék sorrendje tehát a következő:

¹ A térképen való típusábrázolást *dr. Solymossy* valósította meg a jávorfa mesetípust illetőleg. A Néprajzi Társaságban tartott felolvasáson bemutatta a térképet — lásd legközelebb az Ethnographiában. Néphitre vonatkozó térképet többen adtak már (Magyarországra lásd *Bellosics Bálint* Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethnographia 1902. 29. Az egész világra *J. G. Frazer*: Totemism and Exogamy. 1910. IV.) de tipologia nélkül és így inkább szemléltető, mint elméleti célzattal. A lényeges éppen a típusok *viszonylagos* elterjedése.

² V. ö. erről más témákkal kapcsolatban vallott felfogásomat. Sárkányok és sárkányölő hősök. Ethn. 1911. 209. A varázserő fogalmának eredete. 1914. 8. A kérdés még nincs kellőleg tisztázva, nevezetesen abban látom a nehézséget, hogy az *egymásbaolvadást*, az *összetapadást* és az *idegen forma felvevését* (mimikri a folklórebán!) kellően megkülönböztessük.

³ Lásd a második részben. Míg a néphitkutatásban — sokszor helytelenül — az első rész szokott elmaradni, addig a mesekutatásnál — mindig helytelenül — a másodikat hagyják el.

⁴ Horvátországot illetőleg nem jártam el következetesen. Néha a magyarországi, néha a külföldi sorrendbe került. A számításoknál azonban mindig az utóbbihoz soroltam, úgyhogy „magyarországi változatok“ mindig a voltaképeni Magyarországra értendőek.

Megyék sorrendje:

Irány: Ny. K.

I. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör, Szepes, Sáros, Abaujtona, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros.

II. Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Győr, Komárom, Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya, Bács, Pest, Jász-N.-K.-Szolnok, Békés, Csongrád, Csanád, Torontál, Temes, Arad, Bihar, Hajdu, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód.

A térképszerkesztésekor, már az egyöntetűség kedvéért is mindenkor figyelemmel voltam erre a rendre, a mely jókora darab elméletet is foglal magában. Felteszem ugyanis, hogy az I. (északi) terület más forrásból kapta a maga anyagát, mint a II. (déli), ámbár természetesen a Duna medenczejében és az Alföld északi részein keveredtek, sőt az utóbbiakat talán helyesebben az I. területhez kellene számítani. Ezek azonban részletkérdések, a melyekhez már nem rendelkezem elég anyaggal. Természetesen a Nyugat-Keleti irányt Dél-Észak és Észak-Délivel kellett váltogatni, sőt néha meg is fordítani. Mindamellett a számsorban egymás mellett álló számok a térképen is rendesen egymás mellé kerülnek. Kisebb elnézések mindig vannak és ezek közül kettőt csak későn vettem észre, a mikor már nem lehetett emiatt a sorrendet felforgatni.¹ Ugyanez áll a dőlt betűkkel és számokkal jelzett adatokra — ezek utólagos pótlékok. Az áttekintést megkönnyíti a lelőhelyek itt következő csoportosítása, a mely a szöveg sorrendjének mindig és pedig a térkép sorrendjének, mint láttuk, lehetőleg megfelel. A hol csak ilyen nagyon is általános jelzésűek a források, mint pl.: Németország, Magyarország, az illető adatot természetesen nem jelezzük a térképen. A lelőhelyek csoportosítása egyszersmind kiegészíti a térképet, mert a térképről magáról nem tudjuk megállapítani, hogy milyen fokban pontos az adatok helymeghatározása.²

A	A 10. Ottenhöfen, Achern, Baden
A 1. Németország	A 11. Baden
A 2. „	A 12. Lechthal, Tirol
A 3. Ausztria (?)	A 13. Lechrain, „
A 4. Sandhatten, Oldenburg	A 14. Oethenthal, „
A 5. Wolfenbüttel és Geitelde, Braunschweig	A 15. Stockach (u.) „
A 6. Bajorország, Frankföld, Baden, Württemberg	A 16. Tirol és salzburgi hegyvidék
A 7. Pfalz	A 17. Stiria
A 8. Neuenhammer, Felső-Pfalz	A 18. Eisenerz (u.) Stiria
A 9. Frankföld, Pfalz	A 19. Stiria
	A 20. Mittelland (u.) Stiria
	A 21. Metnitz, Karinthia

¹ A 71-nek A 62 után volna a helye, B 136-nak B 126 után.

² A térképről nem tudjuk, hogy egy adatnál a falu vagy valamely nagyobb terület van megadva (pld. Bajmok vagy csak általában Bácsmegye). Az illető számot meg kell keresni a csoportosításban. Megtörtént az is, hogy a térkép elkészülése után jöttem rá az általánosabb mellett a közelebbi helymeghatározásra, ilyenkor zárójelbe tett (u.) betűvel jeleztem a csoportosításban (pld. A 15 Stockach. (u.) Tirol).

- | | |
|--|---------------------------------------|
| A 22. Gottschee | A 66. Sárospatak. Zemplén |
| A 23. Károlyváros | A 67. " " " |
| A 24. Kaproncza, Belovár-Kőrös | A 68. Sátoraljaújhely. " |
| A 25. Belovár-Kőrös | A 69. Parnó. " |
| A 26. Horvát-szerb | A 70. Királyhelmece. " |
| A 27. Felső- és Alsó-Ausztria | A 71. Csenyété. Abaújtorna |
| A 28. Alsó-Ausztria | A 72. Magyarok. Bereg |
| A 29. Wiener-Wald, Alsó-Ausztria | A 73. Barkaszo. " |
| A 30. Bergriecheinstein, Böhmerwald | A 74. Szilsárkány. Sopron |
| A 31. Neuern és Waier, Csehország | A 75. Nyőgér. Vas |
| A 32. Blátensk, " | A 76. Körmend. " |
| A 33. Szilézia | A 77. " " " |
| A 34. Magyarország | A 78. Söjtör, Göcsej. Zala |
| A 35. " | A 79. Csertamellék, " " |
| A 36. " | A 80. Csáktornya. " |
| A 37. " | A 81. " " " |
| A 38. " | A 82. Csurgó. Somogy |
| A 39. " | A 83. Szőke-Dence. " |
| A 40. " | A 84. Balatonvidéke. " |
| A 41. " | A 85. — Veszprém (?) |
| A 42. " | A 86. Somlóvásárhely. Veszprém |
| A 43. Lopassó. Nyitra | A 87. Tapolezafő. " |
| A 44. Privigyé. " | A 88. Bakony-Szt.-László. " |
| A 45. Donány. Trencsén | A 89. Hollómajor. Győr |
| A 46. Kiszucezaújhely. " | A 90. Szabadhegy. " |
| A 47. Tótok. Árva | A 91. Győr. " |
| A 48. Tarnócz, Kvacsán, Mattyasócz.
Liptó | A 92. Vál, Fehér |
| A 49. Cseri, Hont | A 93. — Baranya |
| A 50. Nagyfalu, " | A 94. Darázs. " |
| A 51. Nőtincs. Nógrád | A 95. — Bács |
| A 52. Sirok. Heves | A 96. — " " |
| A 53. Domoszló. " | A 97. Apatin. " |
| A 54. Besenyőtelke. Heves | A 98. Bajmok. " |
| A 55. Maklár. " | A 99. Baja. " |
| A 56. Eger. " | A 100. " " " |
| A 57. Rózsaszentmárton. Heves | A 101. — Pest |
| A 58. — Gömör | A 102. Kiskúnfélegyháza. " |
| A 59. Szuhafő. " | A 103. Kecskemét. " |
| A 60. Pohorella. " | A 104. Kúnszentmiklós. " |
| A 61. Szászok. Szepes | A 105. Tóalmás. " |
| A 62. Tornaújfal. Abaújtorna | A 106. Jászberény. Jásznagykúnszolnok |
| A 63. Mád. Zemplén | A 107. Karczag. " |
| A 64. Tállya. " | A 108. Horgos (?). Csongrád |
| A 65. Sárospatak. " | A 109. Szaján. Torontál |
| | A 110. Nagyszalonta. Bihar |

- A 111. Nagyszalonta. Bihar
 A 112. " "
 A 113. " "
 A 114. Nagykálló. Szabolcs
 A 115. Rétközberencs. "
 A 116. Kisvárda. "
 A 117. Járm. Szatmár
 A 118. — Szatmár.
 A 119. — Szilágy.

B

- B 120. Harzhegység
 B 121. Coburg
 B 122. Spreewald
 B 123. Mährische Walachei
 B 124. Hohe-Salve, Tirol
 B 125. Nordtirol és salzburgi hegyvidék
 B 126. Magyarország
 B 127. Tótok. Árva
 B 128. Alsószecse. Bars
 B 129. Cseri. Hont (= A 49.)
 B 130. Domszló. Heves
 B 131. Pohorella. Gömör (= A 60.)
 B 132. Torna. Abaújtorna
 B 133. Tornaújfalu. "
 B 134. Baja. Bács
 B 135. " "
 B 136. Német-Próna. Nyitra
 B 137. Dés. Szolnok-Doboka.

C

- C 138. Szilézia, Tirol, Felső-Pfalz, Harz,
 Érczhegység
 C 139. Nieheim, Höxter, mindeni ker.
 C 140. Niederlausitz
 C 141. "
 C 142. Sylow
 C 143. Sachsen-Koburg-Gotha
 C 144. Nördlingen. Bajorország
 C 145. Kanton Zug. Schweiz
 C 146. Osterode (u.) Harz
 C 147. "
 C 148. Bärwalde bei Jüterbog. Provinz
 Sachsen (nem fért a térképre)
 C 149. Reichenbach. Voigtland

- C 150. Donaugegend, Ziemtshausen,
 Schwaben
 C 151. Bajorország
 C 152. "
 C 153. Nordtirol
 C 154. Gossensass
 C 155. Meran
 C 156. Karinthia
 C 157. Neumarkt, Obdach, Geisthal,
 Stíria
 C 158. Alsó-Ausztria
 C 159. "
 C 160. Mank. "
 C 161. Neundorf, Kleinrückerswalde,
 Geyer, Annaberg, Breiten-
 brunn, Szász-Érczhegység
 C 162. Böhmerwald
 C 163. Bergrieckenstein Böhmerwald
 C 164. Waier, Schüttarschen, Grafen-
 ried. Csehország
 C 165. Csehország (Nyugati rész)
 C 166. Falkenau, Plan. Csehország
 C 167. Neugrammatin. "
 C 168. Teplitz. "
 C 169. Reichenberg. "
 C 170. Adlergebirge. "
 C 171. Wichstadel. Szilézia
 C 172. Susicko "
 C 173. Neudorf. Landskroni ker.
 C 174. Morvaország (Délnyugati rész)
 C 175. Mährische Wallachei
 C 176. Katscher, Zobten. Szilézia
 C 177. Lauban, Bunzlau, Görlitz, Szilé-
 zia
 C 178. Liebau. Szilézia
 C 179. Leutmannsdorf bei Schweidnitz.
 C 180. Zinckwitz, Münsterberg ker.
 Szilézia
 C 181. Woitz, Ottmachau mellett. Szilézia
 C 182. Patschkau, Neisse ker. "
 C 183. Osztrák-Szilézia
 C 184. "
 C 185. Freudenthal. Osztrák-Szilézia
 C 186. Felsőbodok. Nyitra
 C 187. Privigye. "

- C 188. Donány. Trencsén
 C 189. Kiszuczaujhely. „
 C 190. Eger. Heves
 C 191. „ „
 C 192. Domoszló. „
 C 193. Rózsaszentmárton. „
 C 194. — Gömör
 C 195. Pohorella. „
 C 196. Tornaújfalu. Abaujtorna
 C 197. Nagytárkány. Zemplén
 C 198. Kapuvár, Sopron
 C 199. Horvátország
 C 200. Erdősokonya. Somogy
 C 201. „ „
 C 202. Baja. Bács
 C 203. Szalonta. Bihar

D

- D 204. Reichenbach. Voigtland
 D 205. Annaberg
 D 206. Szilézia
 D 207. „
 D 208. „
 D 209. Magyarország
 D 210. „
 D 211. „
 D 212. „
 D 213. Kiskárpátok. Pozsony m.
 D 214. Privigye. Nyitra
 D 215. „ „
 D 216. Donány. Trencsén
 D 217. — Liptó
 D 218. Likavka. „
 D 219. Nagy-Palugya. „
 D 220. Nagyfalu. Hont
 D 221. Ipoly-Litke. „
 D 222. Eger. Heves
 D 223. „ „
 D 224. „ „
 D 225. Domoszló. „
 D 226. — Gömör
 D 227. Szuhafő „
 D 228. Tornaújfalu. Abaujtorna
 D 229. Golop. Zemplén

- D 230. Mád. Zemplén
 D 231. „ „
 D 232. Sárospatak. „
 D 233. „ „
 D 234. Sátoraljaújhely. Zemplén
 D 235. Semjén. „
 D 236. Parnó. „
 D 237. Kaproncza. Belovár-Kőrös
 D 238. Varasd
 D 239. Páka, Göcsej. Zala
 D 240. — Veszprém (?)
 D 241. Dombóvár. Tolna
 D 242. Pécs. Baranya
 D 243. Baja. Bács
 D 244. „ „
 D 245. „ „
 D 246. Szarvas. Békés
 D 247. Kenézlő. Szabolcs

E

- E 248. Magyarország
 E 249. Tótok. Pozsonymegye
 E 250. Cseri. Hont
 E 251. Nőtincs. Nógrád
 E 252. Eger. Heves
 E 253. „ „
 E 254. Sárospatak. Zemplén
 E 255. Sátoraljaújhely. „ (= D 234.)
 E 256. „ „ (= A 68.)
 E 257. Muraköz. Zala (= F 267.)
 E 258. Bart. Esztergom
 E 259. Baja. Bács (= A 99.)
 E 260. Szeged
 E 161. Kenézlő. Szabolcs

F

- F 262. Sechsau. Baden
 F 263. Karinthia
 F 264. Stiria
 F 265. Mährische Walachei
 F 266. Magyarország
 F 267. Muraköz. Zala
 F 268. Siklós. Baranya

G

- G 269. Alsó-Elzász (nem fért a térképre)
 G 270. Münsterland (u.). Oldenburg
 G 271. Hessen
 G 272. Hinterland. Hessen
 G 273. Osterode. Harz
 G 274. Thüringen
 G 275. Felső-Pfalz
 G 276. Braunschweig
 G 277. Brandenburg
 G 278. Schüttarschen. Csehország
 G 279. Magyarország
 G 180. Felvidék
 G 281. Torna. Abaújtorna
 G 282. Ochladów. Galiczia
 G 283. Csernigovi korm. Oroszország
 (nem fért a térképre).

H

- H 284. Hohenelbe Csehország
 H 285. " " "
 H 286. Magyarország
 H 287. Csenyéte. Abaújtorna
 H 288. Sárospatak. Zemplén
 H 289. Zalalövő. Zala
 H 290. Baja. Bács
 H 291. Szalonta. Bihar
 H 292. " " "
 H 293. " " "

- H 294. Rétközberencs. Szabolcs
 H 295. Besztercevidék. Beszterce-
 naszód

I

- I 296. Németország
 I 297. Délnémet vagy osztrák (?)
 I 298. Schwaben
 I 299. Mährische Walachei
 I 300. Békéscsaba

K

- K 301. Beuthen, Katscher, Zobten. Szilé-
 zia (= C 176.)
 K 302. Szilézia (= A 33.)
 K 303. Oetzthal (= A 14.)
 K 304. Szászok. Szepes (= A 61.)
 K 305. Szabadka (?). Bács
 K 306. Bolgárok. Temes és Torontál
 K 307. Pultava korm. Oroszország (nem
 fért a térképre)

Pótlék.

- A 308. Mährische Walachei (= F 265.)
 A 309. Tarnaórs. Heves
 D 310. Besztercevidék (= H 295.)
 K 311. Tirol
 K 312. Mährische Walachei (= F 265.)

Megtörténik az is, hogy ugyanaz a szöveg két, sőt még három típust is ad egyszerre. Ilyenkor mindegyik típust jeleztem az illető helyen, de a szöveget csak egyszer adtam. Az összeállításban mindig egyenlőségi jellel, zárójelben jeleztem, hogy melyik számnál található a szöveg. Pl. A 308 (= F 265) F 265 alatt keresendő a szöveg, a melyben az A típus is mutatkozik és mint ilyen A 308. számot kap.

A) A boszorkányszék.

A) 1. A ki az éjféli misén *kilenczféle* fából készült zsámolyra áll, megismeri a községbéli boszorkányokat, mert mind *háttal* fordulnak az *oltárnak*. De a boszorkányok is látják az illetőt és jaj neki, ha az istentisztelet végén elfoghatják. Ezért vigyen magával valamit, a mit *darabonként hátradob*, hogy a míg azt felszedik, lakásába menekülhessen.¹

¹ J. Grimm: Deutsche Mythologie. 1875. II. 903. Nem mondja meg, hogy ez az adat honnan ered, nyilván általánosan német.

A) 2. Németország legnagyobb részében elterjedt hit szerint az éjféle misén megismeri az ember a boszorkányokat, ha *kilenczféle fából* faragott zsámolyon térdepel.¹

A) 3. A ki karácsony éjszakáján *kilenczféle fából* faragott padra ül a temp-lomajtó elé, megismeri a boszorkányokat.²

A) 4. *Szent-Iván éjjelén* meg lehet figyelni a boszorkányokat baj nélkül, ha *hétféle* meghatározott fajtájú fadarab van az embernél. Egy pár sandhatteni legény már megszerzett a hétféléből hatot, de a hetedik (Kreuzdorn)³ még hiányzott. Sz. János előestélyén elindultak Haberkampba, hogy a hetedik félét is megszerezzék. De ekkor már jöttek a boszorkányok, ők meg elfutottak, mielőtt a hetedik félét megszerezhették volna.⁴

A) 5. 1661-ben Braunschweigban a tizenhárom éves Hans Reinhart a wolfen-bütteli „Amtmann“ jelentése szerint következő módon látott boszorkányokat „Habe sich in der *Walpurgesnacht* auf einen hölzernen *dreibeinigen* Schemel überarsch gesetzt, sei damit von seines Herrn Hofe in des Teifels Namen dreimal um und durch das Dorf und von dasselbe *auf einen Kreuzweg gerücket* habe mit der rechten Hand einen runden *Kreis* und über ihn in vier Ecken ein Kreuz gemacht und sich darein gesetzt.“ Másfél óra mulva, mikor társai már elfáradtak szörnyű szélvészben⁵ megjelent hat vénasszony Geiteldeből és ki akarták őt húzni a körből,

¹ E. H. Meyer: Badisches Volksleben im neunzehnten Jahrhundert. 1900. 558.

² Gebhart: Das kirchliche Jahr. 1856. 29. Valószínűleg Ausztriára vonatkozik.

³ Kreuzdorn (Rhamnus cathartica), magyarul varjútövis. Varjútövisből készült a keresztfa. És a hogy Krisztus két keze a keresztre volt szegezve, úgy állanak ma is egymással szemben a tüskék. Schulenburg: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 268. Nagypénteken szótlanul levágva az istállóajtóra szegezik a boszorkányok ellen. Drechsler: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. I. 1903. 86., 109., 110. A keresztel való formai és névbeli kapcsolat folytán az ajtóra téve megvéd a boszorkányoktól, betegségtől és férgektől. A búvós vessző (Wünschelrute) is ebből készül (Mecklenburg, Oldenburg) a husvétii tüzekhez és a „Notfeuer“-hez is használják. Wutke: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 108. Egyéb „kereszt“-tel összetett nevű növények boszorkányűző voltáról v. ö. Veckenstedt: Wendische Sagen, Märchen und Abergläubische Gebräuche. 1880. 469, 474.

⁴ L. Strackerjan: Aberglauben und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 421. 1.

⁵ A szélvészben érkező boszorkányok complexumát két fontosabb komponensre bonthatjuk fel. Az első a közvetlen, szorosabb értelemben vett magikus associatio, a mely minden idők bűbájosainak szeszélyét és az időjárás viszontagságait egybekapcsolja. A második út az animizmuson át vezet. Mivel a bűbájos olyan ember, a ki lelkét még éltében ki tudja küldeni testéből, — a lélek pedig lehellet, tehát szél; a rendkívüli légáramlások, — szélvész, forgószél — a boszorkány száguldó „eidolon“-jának, útját jelzik. A vogul samánra „meleg szellő hevében“ jön a bálványszellem (Munkácsi: Vogul Népköltési Gyűjtemény. II. Istenek hősi énekei. 2. füzet. 1910. 0381.), üvöltő szélvész gyanánt érkezik meg a boszorkány megidézett lelke (Kühnau: Schlesische Sagen. 1913. III. 214., 215.), lassú szél formában a magyar Faust rabelkei, zúgó szélben a megidézett ördög (Tóth Béla: Magyar Ritkaságok. 1907. 97., 103.), a boszorkányok, ha az ember bal kézzel közéjük üt, szélzúgással eltűnnek. (Szívós Béla: Hajdúszoboszlói babonák. Ethnographia. II. 1891. 254.) a szélvészben örömkiben keringő boszorkányok támasztják a forgószelet. (F. S. Krauss: Slavische Volkforschungen. 1908. 44.) Boszorkány a forgószélben. v. ö. Ipolyi: Magyar Mythologia. 1854. 435. Borbás Vincze: Babonák. Nyőr. IV. 35. Borcsa Mihály: u. o. 517. Kolumbán Samu: Adatok az udvarhelymegyei székely

de mivel imádkozott, nem bírták. Meg is nevezte a hat boszorkányt, közöttük saját édesanyját,¹ „worüber gross Geschrei in dem Orte entstanden.“²

A) 6. Az ilyen bűvös módon elkészített székén ülő arról ismeri meg a boszorkányokat, hogy *főkötő helyett méhkas, tyúkfészek vagy szalmacsomó van a fejükön, vagy hogy arczuk hátrafordul, a keresztet a hátukra vetik, vagy megfordítva ülnek.* De mielőtt a pap elhagyná az oltárt, otthon kell lennie és *a számolyt tűzbe vetni, máskép széttépik a boszorkányok.*³

néphithez. Ethn. VI. 298. *Herrmann Antal*: Az idővarázslás a magyar és egyéb hazai népek hitében. u. o. 203. *Kolumbán*: Hétfalusi csángó babonák. u. o. 400. *Elek Zoltán*: Gömörmezei népmondák. Ethn. VII. 380. *Kovács János*: A kuruzsolás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkányperekben. Ethn. IX. 211. *Székely László*: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye (Egri F. F.) 5. Zemplénmezei Monographiája. 159., 160. Szabolcsmezei Monographiája. 168. *Orbán Balázs*: A székelyföld leírása. 1868. I. 161. VI. 144. *Lehoczky*: Beregvármegyei Monographiája. 1881. 259. *Bartha Károly*: Hétfalusi babonák. „Erdély népei.“ 1898. 20. *Kolumbán*: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethnographia. 1904. 37. *Bellosics*: Baranyamezei sokác babonák. u. o. 217. *Tóth István*: Kiskúnefélegyháza vidéki néphiedelmek. Ethn. 1906. 230. *Berze Nagy*: Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőtelkén. Ethn. 1910. 28. *Trevélyan*: Folk-Lore and Folk-Stories of Wales. 1909. 209., 210. *Macculloch*: Guernsey Folk Lore. 1903. 237. *Kühnau*: Schlesische Sagen. III. 1913. 23., 26. és index szerint. *Saineanu*: Die Jele im rumänischen Volksglauben. Die Donauländer. 1898. 27., 28. *John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. (Beitr. z. d.-b. Volksk. VI.) 1905. 238. *E. H. Meyer*: Badisches Volksleben. 1900. 368. *Schulenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 90—93. *U. a.*: Wendisches Volksthum. 1882. 46. *W. R. S. Ralston*: The Songs of the Russian People. 1872. 382. *Strausz Adolf*: Bolgár Néphit. 1897. 131. *L. Rochholz*: Schweizer sagen aus dem Aargau. 1856. I. 123. *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 332. *Reizner János*: Szeged története. 1900. IV. 390. *Komáromy*: Magyarországi boszorkánypercek. 1910. 329., 330., 587., 680. *Dr. Czirbusz Géza*: A krassószőrényi krassovánok. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár.) 1913. 186. *Mészáros Gyula*: A csuvas ősvallás emlékei. 1909. 76., 77. *S. Roudenko*: Traditions et Contes Bachkirs. Revue des Traditions Populaires. 1909. XXIV. 130. *L. Laistner*: Nebelsagen. 1879. 11., 272., 273., 343., 344. A forgószélhez lásd még *Róheim*: Drachen und Drachenkämpfer. 1912. 33., 34. A szél és a bűbájosság közötti kapcsolatot legjobban megvilágítja *J. G. Frazer*: The Magic Art. (Golden Bough. Part. I.) I. 1911. 319—331.

¹ „Különös, hogy a boszorkánymutató bűvös tükör arra a kérdésre, hogy ki rontotta meg az embert vagy a jószágot, gyakran a kérdező édesanyját mutatja“ *Wuttke*: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 246. (Mecklenburg.) V. ö. *C. G. Jung*: Wandlungen und Symbole der Libido. 1912. Mutter „furchtbare“. Index szerint. Ha megfontoljuk, hogy az a válfaja a rontásnak, a melylyel a boszorkányokat leggyakrabban vádolják éppen a férfierő „megkötése“, (*J. Hansen*: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns. 1901. „Zauberei“, „Impotenz“ Index szerint. *Komáromy*: Magyarországi boszorkánypercek oklevéltára. 1910. „Kuruzslás“ „fogamzásra“ „házasságkötésre (férjhezmenetel, elhálás)“. Index 761.) és hogy az impotentia csakugyan eredhet a libidonak az anyához való rögzítéséből (*Ferenczi*: Lélekelemzés. 1914. 60.), akkor az anyának tükörben megjelenő képét „endopsychische Wahrnehmung“-nak tarthatjuk. Ebből a szempontból a boszorkánypercek vallomásai, a melyekben közeli rokonok vádolják egymást a maleficiummal, az eddigittől egészen elütő módon ítélandók meg.

² *Soldan-Heppe*: Geschichte der Hexenprozesse. 1911. II. 371. Idézi *H. Rhamm*-ot: Hexenglauben in braunschweigischen Landen. (Wolfenbüttel). 1892. 94. *R. Andree*: Braunschweiger Volkskunde. 1901. 382.

³ *Wuttke*: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 257. Bajorország, Frankföld, Baden, Württemberg (sváb nyelvterület).

A) 7. A ki karácsony éjszakáján *kilenczféle* (ehetetlen gyümölcsű)¹ fából faragott boszorkányszékre, „*Hexenstühlchen*“-re ül, mégpedig a *templomajtó előtt*, vagy pedig mise idején a *templomban*; megismeri a község minden boszorkányát.²

A) 8. A *kilenczféle* fából mégpedig tölgy, bükk, hárs, jávor, nyír, mogyoró, fenyő, erdei fenyő és borókafából³ faragott székecske, a melyre a kíváncsiak az éjféle misén ülnek, térdelnek vagy állnak, kényszeríti a boszorkányokat, hogy elöttük elhaladjanak, akár ott vannak, akár nem. A fejükön levő tejes *sajtár*-ról ismerik fel a boszorkányokat, a kik kénytelenek úrfelmutatáskor *hátat fordítani az oltárnak* és így az ember arcukba nézhet. Siessen az illető és az Agnus Dei előtt hagyja el a templomot, az áldás elmondása előtt pedig otthon legyen, mert ha a boszorkányok a templom előtt megtalálják, széttépik.⁴

A) 9. A ki a bűvös széken ülve meglátta a boszorkányokat, maradjon a templomban, míg a pap az áldást mondja, másként *megszakad a szíve*.⁵

A) 10. *Nagypénteken kilenczféle fát* egy csomóba kötnek és úrfelmutatás alatt erre térdepelnek, akkor meglátják a boszorkányokat a templomban „*hinderetz fürer*“ állva. A mise végeztével siessen az illető *tető alá*, mert a boszorkányok kényszerítik, hogy mindenki szemeláttára *levetkőzzék*.⁶

A) 11. Úrfelmutatás idején egy *kilenczféle fából* levő kötegen térdepelve, meg lehet ismerni a templomban a megfordítva álló boszorkányokat. De az istentisztelet befejezése előtt ajánlatos más *tető alá* menekülni, másképp a boszorkányok kényszerítik az embert, hogy mindenki szemeláttára *levetkőzzék*.⁷

A) 12. Ha az ember karácsony éjjel *kilenczféle fából* készült zsámolyra térdel, meglátja a boszorkányokat, a mint a hátulsó templomajtótól az áldozópad felé mennek és *háttal az oltárnak* ráülnek az oltár korlátjára.⁸

A) 13. A ki *kilenczféle fából* faragott zsámolyon térdel a templomban karácsony éjszakáján, megismeri a boszorkányokat vagy lidérezeket (Truden).⁹

A) 14. Ha az ember *egyféle fából* készít zsámolyt és a felső oldalán egy *kis lyukat nyit*, ezen át a templomba nézve meglátja a boszorkányokat. Mind *kifelé fordulva állnak*. „Ave“ harangozás után otthon legyen az ember, hogy ne ártassanak.¹⁰

¹ A boszorkányok minden termékenység ellenségei és így az élvezhetetlen gyümölcsű fa kat exogén az övék, a belőle készülő szék igazi boszorkányszék. Délfrancia boszorkányok repülő baculus-a „extractatus ex determinata arbore, maxime quando sterilis et infructuosa est, alias, ut asserunt, baculus non valeret.“ (anno 1460.) *J. Hansen: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns. 1901. 189.*

² *Wuttke: Volksaberglaube. 1900. 257. Délnémetország; Pfalz.*

³ A borókához v. ö. *Zingerle, Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 66., 67. U. a.: Aberglauben und Gebräuche in Tirol. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. II. 1855. 420.*

⁴ *Schönwerth: Aus der Oberpfalz. Sitten und Sagen. 1859. III. 173., 174. Neuenhammer, Felső-Pfalz. 1857. I. 366. — ⁵ Wuttke: i. h. 257. Frankföld; Pfalz.*

⁶ *E. H. Meyer: Badisches Volksleben. 1900. 559. Ottenhöfen, Achern.*

⁷ *Wuttke: Volksaberglaube. 1900. 257. Baden. Lehet, hogy csak az előbbi adat átvéve. Csak a nagypénteki időmeghatározásban különbözik a két adat.*

⁸ *Zingerle: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 125. Lechthal.*

⁹ *K. Leoprechting: Aus dem Lechrain. 1855. 13. Idézi K. Weinhold: Die mystische Neunzahl bei den Deutschen. 1897. 22., 23.*

¹⁰ *Zingerle: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 35. Oetzthal.*

A) 15. Ha az éjféli misén *kilenczféle fa* van az embernél, megismeri a falu összes boszorkányait.¹

A) 16. A ki az éjféli mise kezdete előtt *kilenczféle fából* készült székre (Bänklein) ül a *templomajtó előtt*, meglátja a ki-be járó boszorkányokat és a ki a templomban térdel az ilyen székre, annak megjelennek az *oltártól elforduló boszorkányok*.²

A) 17. Ha valaki *halottakat* akar látni, egész advent alatt karácsonyig egy széket faragjon *többféle fából*. Azzal menjen karácsony éjjelén a *keresztútra* és üljön reá, akkor meglátja mind a halottakat fejetlenül.³

A) 18. *Szt. Tamásnap* előtti éjjel készítenek *hétféle tülevelű fa* tüiből egy széket⁴ és erre ülnek az éjféli misén a templomban, akkor meglátják a község minden boszorkányát és az ördög többi szövetségeseit. Ott állnak mind *megfordulva* a padjaikban és arra néznek, a ki őket meglátta. Az illető legyen a lakásán, mielőtt a mise véget ér, mert ha a felismert asszonyok utólérik, rosszuljár.⁵

¹ *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 125. Stockach.

² *J. E. Waldfreund*: Volksgebräuche und Aberglaube in Tirol und dem Salzburger Gebirg. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. III. 1855. 336.

³ *Krainz*: Sitten, Bräuche und Meinungen des deutschen Volkes in Steiermark. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. 1895. I. 73. A halottak gyakran fejetlenül, vagy fejükkel a hónuk alatt kísértének. *S. O. Addy*: Household Tales with other Traditional Remains. 1895. 137. *H. de Kerbeuzec*: Rites et Usages Funeraires. Revue des Traditions Populaires. XXVI. 1911. 345. *Sebillot*: Le Folk-Lore de France. I. 1904. 160., 188., 279., 280., 282., 473. II. 136. IV. 196., 198., 220., 384. *Plüschke*: Die Sage vom Wilden Heere. 1914. 29. *E. M. Leather*: The Folk-Lore of Herefordshire. 1912. 257. *C. W. Whistler*: Local Traditions of the Quantocks. Folk-Lore. 1908. 37., 44. *Byran H. Jones*: Irish Folklore from Cavan, Meath, Kerry and Limerick. u. o. 120., 121. *A. B. Gomme*: Folk-Lore Straps. Folk-Lore. 1909. 75. *Th. J. Westropp*: A Folklore Survey of County Clare. Folk-Lore. 1910. 190., 192—194. *J. B. Partridge*: Cotswold Place Lore and Customs. Folk-Lore. 1912. 339. *Fr. Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. III. 1859. 109. *Th. Vernaleken*: Alpensagen. 1858. 70. *Th. Vernaleken*: Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich. 1859. 47., 52., 53., 60., 275. *Alpenburg*: Deutsche Alpensagen. 1861. 135., 146. *Veckenstedt*: Wendische Sagen, Märchen und Gebräuche. 1880. 38., 39., 40., 41., 46., 47., 52. *W. von Schulenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 137. *U. a.*: Wendisches Volksthum. 1882. 61. *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. *E. L. Rochholz*: Schweizer sagen aus dem Aargau. 1856. I. 121. II. 282—286. *U. a.*: Aargauer Legenden und Sagen. Ztschrft. f. D. Myth. u. Sittenk. 1855. 226. *Zingerle*: Weshalb gehen Geister ohne Kopf um? u. o. IV. 150. *Lexen*: Volküberlieferungen aus Kärnten. u. o. IV. 299. *O. Knoop*: Volkssagen, Erzählungen, Aberglauben etc. aus dem östlichen Hinterpommern. 1885. 107. *A. Kuhn*: Märkische Sagen und Märchen. 1843. 120. *L. Strackerjan*: Aberglauben und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 234. *R. Kühnau*: Schlesische Sagen. IV. 1913. Index. „Kopflös“. 151., 152. *F. S. Krauss*: Slavische Volksforschungen. 1908. 114. *Nagy József*: Bácsmegyei mesék és népmondák. Ethn. 1898. 135., 139., 140. *W. Crooke*: The Popular Religion and Folk-Lore of Northern India. 1896. I. 217., 256—258. *Abeghian*: Der armenische Volksglaube. 1899. 11. *Johnston*: Lion and Dragon in Northern China. 1910. 281. *J. J. M. de Groot*: The Religious System of China. (Vol. IV. Book II.) 1901. 77—79. *L. Hearn*: Kwaidan. 1907. 104.

⁴ Nyilvánvaló lehetetlenség. A *mágikus fokozás* törvényénél fogva így válik a bűvös rítus mítikus vagy meseszerű motívummá.

⁵ *Krainz*: Sitten, Bräuche etc. Zt. f. östr. Volksk. 1895. I. 247. Idézi *Rosegger*: Volksleben in Steiermark. Eisenerz.

A) 19. A ki karácsony éjjel *kilenczféle tülevelű fából* készült széken ül az oltár mögött, az meglátja és megismeri a templomban az áldozni jövő boszorkányokat. Egy ember megpróbálta egyszer ezt a dolgot, de a boszorkányok kirántották alóla a széket, mire elfelejtette a látottakat.¹

A) 20. Karácsony előtti éjjel (vagy más nagy ünnepek: husvét, pünkösd, mindenszentek, Sz. Mária ünnepek, azaz „Frauentagen“) a stíriai Mittellandban az emberek olyan helyekre szoktak menni, a hol két út kereszteződik. A ki így akar menni a *keresztútra*, farag egy kis széket *tizenháromféle* fából, még pedig: nyirfából, életfából (itt Thuja occidentalis), puszpángból, égerfából, szomorú fűzből, etc. *Mindennap csak egyféle fából* szabad venni és bizonyos formákat be kell tartani. Főleg tilos az alatt az idő alatt öreg asszonynyal beszélni, mert az ilyen könnyen megronthatná.² Ha a szék szabályszerűen elkészült, egy kis gyermeknek adják egy napra játszani,³ csak ezután mehetnek vele a keresztútra. Itt azután először is egy bizonyos ráolvasást mondanak a rossz szellemek ellen, s kört rajzolnak, a melynek közepébe teszik a *háromlábú széket* és erre leülnek. Mikor a templomóra elüti a tizenkettőt, megjelenik egy kis emberke. Kezd alkudni a székre és igyekszik a széken ülőt kicsalni a körből, sok mindent ígér neki és *töméntelen kincset* mutat. Egyik változat szerint most kérhet a székért, a mit akar. Mások szerint, ha kilép a körből, rögtön elviszi az ördög, de ha állhatatosan ülve marad az emberke (= az ördög), iszonyatos lármát csap ugyan és erőszakkal próbálja a körből kiszorítani, de ha bátran kitart, végül az ördög mindent megad neki, a mit csak kíván, kincseket és gazdagságot; sőt megmutatja neki a jövőt, néha még a saját halálos óráját is.⁴

A) 21. Metnitz mezővárostól északra van egy kis kápolna, a melyben csodadolgokat látni. Tudniillik, a ki karácsony éjjel, a mikor a kenyér és a bor átlényegüléssel megy át, egy bizonyos szerkezetű székre ül, meglátja az elkárhozottak kínjait. A székeknek *kilencz lába legyen, mégpedig olyképen elrendezve, hogy egy keresztet alkossanak. Minden láb másféle fából* (Laubholz) készül. Az *elkárhozottak látása* olyan rettenetes, hogy az illető többé sohase követ el bűnt. Hogy ezt megátolja, megjelenik a *Sátán* és *sok pénzt ajánl fel a széken ülőnek*, hogy hagyja el helyét, vagy pedig már útközben mindenféle akadályokat gördít útjába. A szék neve *Zauberstuhl*.⁵

A) 22. A ki Lucza-naptól karácsonyig *mindennap* dolgozik egy keveset egy zsámolyon és ha elkészült, az éjféli mise alatt átdobja a tetőn,⁶ evvel megidézi

¹ K. Reiterer: Hexen und Wilderer Glaube in Steiermark. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1895. 409.

² Természetesen azért, mert az ilyenek boszorkányok, a kik tudják, hogy ellenük készül a bűvös szék. V. ö. az A) 79. A) 84. A) 90. változatokat. Öregasszony szerencsétlen „Angang“ v. ö. R. Andree: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. 1878. 8—11.

³ „Die Kinder gelten als besonders wichtige Weissagungsorgane“ Köhler: Volksbrauch, Aberglauben etc. im Voigtlande. 1867. 392., 393. V. ö. L. F. A. Mawry: La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen âge. 1864. 437. Dr. Mészáros Gyula: A magyar kerek tükör. Értesítő. 1914. 241.

⁴ Krainz: Sitten, Bräuche etc. Zt. f. östr. Volksk. I. 245. Peinlich: Steirische Sagensammlung kézirat nyomán. — ⁵ G. Graber: Sagen aus Kärnten. 1914. 201.

⁶ A romániai cigányok úgy védekeznek az ördög ellen, hogy a sátrukon átdob-

(bannen)¹ mind a boszorkányokat, a kik ott vannak a misén. A bűvös kötés csak úgy oldható fel, ha a zsámolyt a tetőn át visszadobják.²

A) 23. Boszorkányok láthatók a luczaszékéről éjjéli mise után a templomban.³

A) 24. Lucza napján kezdik készíteni a háromlábu székecskét, a melyen *minden*nap dolgoznak valamit, hogy elkészüljön éjjélre „badnjak“-nak. Éjjélkor elviszik az oltár elé, itt ráállnak és megismerik a boszorkányokat arról, hogy *háttal fordulnak az oltárhoz*. Haza kell sietni, mert széttépik az embert a boszorkányok.⁴

A) 25. A boszorkányok a luczaszéken ülve éjjéli mise után felismerhetők.⁵

A) 26. Csak a bátrabbak merik a boszorkányfelismerésnek a délszlávnál szélteben ismeretes módját megkísérteni. Lucza vagy Borbála naptól kezdve karácsony előtti bőjtig, vagy karácsony éjjelig faragnak egy széket olyképen, hogy *minden*nap egyet vágnak rajta a fejszével. Karácsony előtt, *mikor a legtöbb paraszt patog a háza előtt az ostorral*, hogy elijeszze a boszorkányokat, a zsámolyt beviszik a templomba és ráállnak, mikor a pap az áldást mondja. A templomban ülő boszorkányok *háttal fordítanak az oltárnak* és az ajtó felé néznek. Mikor a pap a keresztet veti a zsámolyon álló ember hazaszalad a zsámolylyal és lefekszik. Az üldöző boszorkányok bosszújától azáltal menekül, hogy a zsámolyt belöki az ágy alá. De el nem árulhatja őket, mert akkor bosszút állanak. Egy horvát mondásban

nak egy marék babot. *Wislocki*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. 1891. 125. A „Hexen-Ei“-nek nevezett kis tojásokat átdobják a tetőn vagy három udvaron, evvel elhárítják a villámot, illetve megtörik a boszorkányok erejét. *John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. 1905. 58., 202. A tetőn átdobott kis tojás rendszeren bajhárításra való, t. i. az ilyen tojásból kel ki a lidércz. V. ö. *C. Hessler*: Hessische Landes- und Volkskunde. II. 1904. 165. *Fr. Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. 1857. I. 347. *M. Andree-Eysn*: Volkskundliches aus dem bayrisch-österreichischen Alpengebiet. 1910. 107. *P. Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. II. 1906. 88., 89., 251. *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. I. 1909. 9. *Wuttke*: Volksaberglaube. 1900. 118. *Nagy József*: Bácsmegyei babonák. Ethn. 1896. 96. *Lázár József*: Gyűjteménye. (Egri F. F.) 22. (A kis tyúktojást átdobják a szomszédba, különben lidércz lesz belőle.) *Gerszi Károly*: Gyűjteménye (u. o.) 4. (visszakézéből). *Székely László*: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye. (u. o.) 2. *Szádaváry József*: Népdalgyűjtemény. (Sárospataki F. F.) 23. *Deák Geyza*: Magyar Népköltési Gyűjtemény. (u. o.) 1912. 151. *Fábián Elemér*: Népköltészeti Gyűjtemény. (u. o.) 1914. 34. *Sólyom Zoltán*: Gyűjtése. (u. o.) 232. *Barna János*: Néphit és babonás szokások. (Kassai F. F.) 1913/14. 7. V. ö. még *Sartori*: Das Dach im Volksglauben. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1915. 239.

¹ „Bannen“ a német folklórenak sokértelmű műkifejezése. „Geister bannen“ = exorcismus. „Hexen bannen“ lehet a boszorkány bűvös úton való megsebzése, vagy valami úton-módon megidézése. *Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. III. 1859. 174.

² *Tschinkel*: Zur Gottscheer Volkskunde. Zt. f. östr. Volksk. 1909. 171.

³ *Margalits*: Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. Ethnographia. 1899. 302. (Délszláv Archiv VI.)

⁴ *R. Horváth*: Što narod priča o bozanstvo i o svécina Narodni koledar. Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. I. 1896. 245. Koprivnica, Belovár-Kőrös.

⁵ *Margalits*: Horvát népszokások és babonák Belovár-Kőrös megyében. Ethn. 1899. 124. (Délszláv Archiv VI.)

a küszöbön utólért embert utóbb *megnyergelik* a boszorkányok. A zsámoly bővöseje láthatatlanná teszi azt, a ki rajta áll.¹

A) 27. *Hétféle* fából faragott zsámolyon ülve, az éjféli mise alatt látni az ördögöt, a mint az oltáron ül és a boszorkányok fésülik.²

A) 28. Alsó-Ausztriában csak úrfelmutatás idején lehet megismerni a boszorkányokat, a zsámolyt pedig *Sz. János napján*, napkelte előtt *kilenczféle zöldlevelű fából* kell faragni.³

A) 29. A „Wiener Wald“-ban a trüd-okat arról ismerik meg, hogy a templomban *tejessajtárt* hordanak a fejükön, de ezt csak az látja meg, a ki a zsámolyról rájuk les. Igyekeznek az illető a legközelebbi házba menekülni, másként széttépik. Az éjféli misét látogató *manókat* (Bergmanderl) is ilyen zsámolyról lehet meglátni.⁴

A) 30. Ha az ember éjféli mise alatt egy könnyű fából készült zsámolyra áll, a melynek *négy lába, négy éke és a deszkája különféle fából való (tehát összesen kilenczféle)*, meglátja az egyébként láthatatlan boszorkányokat. De vigyázzon az illető, hogy a templom elhagyásakor el ne csipjék, mert arcát rettentően összekarmolják. Éjféli misén ott vannak a boszorkányok is, a kik máskor kerülnek a templomot, de *háttal állanak az oltárnak*.⁵

A) 31. A ki utoljára megy be a templomba, *kilenczféle* fából készült zsámolyra térdelve úrfelmutatás alatt megismeri a boszorkányokat, a kiknek *tejessajtár* van a fejükön.⁶

A) 32. Sz. Borbálya napjától kezdve, lassanként, hogy egész karácsony éjszakájáig húzódják, készül *kilenczféle* fából egy kis szék. A készítője az éjféli misére előbb megy be a templomba, mint a többiek és a székecskére térdel le az oltár előtt. Nem szabad felkelnie, mert a boszorkányok, a kik az oltárnál állanak, de *arccal az illető felé, széttépnék*. Jól megfigyelheti minden mozdulatukat.⁷

A) 33. Áldozócsütörtökön vesz az ember *egy tuskó fenyőfát*, abból farag egy *fejő zsámolyt*, ennek *három lyukán át* meglátja a templomban karácsonykor *háttal fordítva* ülő boszorkányokat.⁸

A) 34. A luczaszék szokásának általánosságát már közmondásos volta is bizonyítja. „Soká készül, mint a Lucza-szék“⁹ vagy „Soká készül, mint Lucza széke“,¹⁰ „Későn készül, mint a Lucza székje“,¹¹ „Úgy készül, mint a Lucza

¹ F. S. Krauss: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. 1890. 120. U. a.: Slavische Volksforschungen. 1908. 69.

² Th. Vernaleken: Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich. 1859. 337. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 257. Alsó- és Felső-Ausztria.

³ Weinhold: Die Mystische Neunzahl bei den Deutschen. (Abh. d. Preuss. Ak. d. Wiss.) 1897. 23. Idézi Hofer-t: Weihnachtlieder. 6. — ⁴ Weinhold: u. o. 23.

⁵ J. Schramek: Der Böhmerwaldbauer. 1915. 118., 119. Bergrieckenstein.

⁶ A. John: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. 1905. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde. Bd. VI.) 20. Neuern. A ki legutoljára megy a templomba, azt megtámadja a boszorkány. Waier.

⁷ Boch. Stránský: Český Lid. I. 500. Blátensk.

⁸ Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. 258. Szilézia.

⁹ Sirisaka Andor: Magyar Közmondások Könyve. 1891. 211.

¹⁰ Erdélyi János: Magyar Közmondások Könyve. 1851. 272. (5192. sz.)

¹¹ Margalits: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. 1896. 431. (Dugonics András 1820.)

széke¹ a közmondás különböző formái, a melyek mind apránként, lassan készülő dologra vonatkoznak.²

A) 35. Lucza napján kezdik faragni a *kis széket* vagyis luczaszéket és úgy intézik, hogy karácsonyra elkészüljön. Rajta ülve meglátja az ember a boszorkányok karácsonyi összejöveteleit.³

A) 36. Ha valaki Lucza-naptól karácsonyig dolgozik egy széken, úgy, hogy *mindennap* csinál rajta valamit, a karácsonyi misénél a templomban ráül, meglátja a falu és vidék összes boszorkányait. De ha készítéskor hibát követ el, a templomból jövet széttépik a boszorkányok.⁴

A) 37. Ha valaki Lucza napjától kezdve karácsonyig széket csinál, evvel elmegy a templomba az éjféli misére és ott ráül, a boszorkányokat mind meglátja és *a mit kíván, azt megadják neki*.⁵

A) 38. Lucza-napján kell kezdeni az u. n. luczaszéket készíteni s *mindennap* faragni valamit rajta, úgy, hogy karácsony estén legyen kész, s ez az a kis szék, a melyről megismeri az ember a boszorkányt. Karácsonyi éjféli misén a luczaszékre állók megláthatják, hogy ki a boszorkány.⁶

A) 39. Szokás Lucza-estéjén székesináláshoz kezdeni, minek az a törvénye, hogy *mindennap egy-egy vágást* kell rajta tenni és úgy készíteni el karácsony estére, vagyis az éjféli misére. Közhit szerint, a ki egy ilyen széket csinál, a misére magával viszi, ott ráül s magakörül bottal a földön *kört* ír, *mindazokat meglátja, a kiket látni óhajt e bűvös körben*.⁷

A) 40. Sok helyt az *eladó lány* készít luczaszéket és ha karácsonyi éjféli mise alatt rálép, meglátja *jövendőbeli férjét*, ki az oltár előtt állva int neki. Ha aztán kijön a templomból, dobja el rögtön a luczaszéket, különben széttépik a *boszorkányok* jövődöbelijét, mielőtt elvinné.⁸

A) 41. *Nagypénteken* éjfélkor megy az ember olyan helyre, a hol a boszorkányok szoktak gyülekezni. Itt, ha rááll a luczaszékre, megláthatja a boszorkányokat és ha egy lófejet hajít közéjük, el is üzheti.⁹ Ha a boszorkányok eltűntek, akkor

¹ *Móra István*: Jeles napok. Néprajzi Értesítő. 1913. 87.

² Az ilyenre mondják, hogy „valóságos Lucza-szék”. *Sebestyén Gyula*: Luczaszék. Ethnographia. 1909. 314.

³ *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 424., 538. *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia. 1897. 232.

⁴ *Versényi*: Babonás napok. Kőrmöczbányai M. kir. Áll. Főreál. XXII. Értesítője. (1891/2. tanév). 1892. 8. *Herrmann Antal*: Lucza napja. Pesti Hirlap. 1893. XII/13. *Wlislöckiné Dörfler Fanny*: Templom és templomszerek a magyar néphitben. Ethn. 1895. VI. 45.

⁵ *Káplány József*. Babonák. Nyőr. III. 139.

⁶ *Varga János*: A babonák könyve. Arad. 1877. 181., 182.

⁷ *Erdélyi János*: Magyar közmondások könyve. 1851. 272.

⁸ *Herrmann Antal*: Lucza napja. Pesti Hirlap. 1893. XII/13. *Wlislöckiné*: Templom és templomszerek a magyar néphitben. Ethnographia. 1895. 43.

⁹ Mint itt nagypénteken a boszorkányok közé, másutt a Sz. Jánosnap boszorkány-űző tűzbe dobják a lófejet „um dadurch die Hexen zwingen wollen von dem Feuer für sich zu holen”. *Grimm*: Deutsche Mythologie. I. 514. *Jahn*: Die Deutschen Opfergebräuche. 40. Lófejhez. v. ö. *Wlislöcki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. (Lófé mint apotropaion; boszorkány ellen.) 9. Viszont a boszorkányok maguk is élnek vele a

megszerezheti a *büvös nagyfű-gyökeret* (*Atropa belladonna*). A luczaszék a karácsony előtti héten készül. *Áll három hegyesszögű háromszöglapból, a melyeket úgy fektetnek egymásra, hogy a három hegyesszög három felé álljon. A háromszögeket kilenczféle fából faragják, mindegyiket három féléből.* Mind a kilencz fa olyan hegyekről való legyen, a melyeken ördögök, boszorkányok szoktak gyülekezni, vagy a melyek belsejében óriások, törpék, tündérek tanyáznak, vagy pedig rejtett kincs lappang.¹

rontásnál. *W. Crecelius*: Auszug aus Hessischen Hexenprozessacten. Zt. f. D. Myth. u. Sittenk. II. 69. *Reizner*: Szeged története. 1900. IV. 418. Lóhúsevés, boszorkánypörök és pogányságról v. ö. *Grimm*: Deutsche Mythologie. II. 877. *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 421. Házakon mint apotropaion v. ö. *E. H. Meyer*: Deutsche Volkskunde. 1898. 69., 200. *Wlislocki*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. 1891. 125., 126. *F. Kaindl*: Die Huzulen. 1894. 102. *John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. 1905. 203. *A. Sperber*: Zur Animalisierung von Gegenständen. Wörter und Sachen. II. 190. *Schönwerth*: Aus der Oberpfalz. I. 1857. 326. *R. Andree*: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. 1878. 127. *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 294., 295. *Plischke*: Die Sage vom Wilden Heere. 1914. 76. *H. Bertsch*: Weltanschauung, Volkssage und Volksbrauch. 1910. 331. *Sartori*: Sitte und Brauch. II. 1911. 135. 7. jegyzet (Utalások). *Kálmány Lajos*: Vérint való testvérek. Ethnographia. 1912. 43., 102. (A lófej az esketésnél talán az ilyenkor különösen veszedelmes démonok és rontó erők távoltartására való.) *U. Jahn*: Die deutschen Opfergebräuche. 1884. Indexben lásd 343. „Haupt des Opferthieres“ és 346. „Pferdeopfer“. Vízbe dobva aratóünnepen rontás ellen. *W. Crooke*: Folk-Lore. 1910. 262. *J. G. Frazer*: The Spirits of the Corn and of the Wild. (Golden Bough.) 1912. II. 337—339. Karácsony este a majorságot lófejből itatják, hogy ne árthasson nekik semmi. *Gönczi*: Göcsej. 1914. 266. Indra kalapácsa (a villám) a démonok és varázslók pusztítója, a védai himnuszok szerint egy ló koponyájából készült. *O. Montelius*: The Sun-God's Axe and Thor's Hammer. Folk-Lore. 1910. 61. *A. de Gubernatis*: Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. 1874. 234., 235. *Hillebrandt*: Vedische Mythologie. 1891. I. 338., 342., 345. *F. L. W. Schwartz*: Die poetischen Naturanschauungen der Griechen, Römer und Deutschen. 1864. I. 127—129. A csődör elüzi a terméketlenség démonait. *W. Crooke*: The Popular Religion and Folk-Lore of Northern India. 1896. II. 207. Terhes asszony szénát ad kötényéből egy fehér lónak, hogy megkönnyítse a szülést. *Drechsler*: Sitte, Brauch etc. in Schlesien. 1903. I. 379. A fehér lóval való találkozás nászmenetnél és keresztelőnél, szerencsét erőt jelent. *Kundra Kabos*: Magyar Mythologia. 1897. 157. *Wlislockiné*: Jösló állatok a kalotaszegi néphitben. Ethn. III. 48. V. ö. *Hopf*: Thierorakel und Orakelthiere. 1888. 68—75. *Sartori*: Sitte und Brauch. 1910. I. 22. A lóról általában legbővebben *Negelein*: Das Pferd im arischen Altertum. 1903. Az egész complexumban valószínűleg a phallikus componens a kiindulópont.

¹ *Wlislocki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 10. A hegyek szerepe alighanem a cigány folklorból ered. A holdkirály hegyeit „rosszak hegyeinek“ is hívják. Meddőséget gyógyító büvös növény nő rajtuk. *Herrmann Antal*: A hegyek kultusza Erdély népeinél. „Erdély.“ 1893. 104. Itt gyülekeznek pénteken a boszorkányok. u. o. 105. A „7 nagy hegy ura“ a minden gyógyfüvet ismerő Sujolak és „asszonyai“ a boszorkányok. u. o. 107. A napkirály „szerencsés hegyei“-nek belsejében kincsörző démonok tanyáznak. u. o. 108. V. ö. *Wlislocki*: Volksdichtungen der siebenbürgischen und süd-ungarischen Zigeuner. 1890. 280. A boszorkányok rendszerint hegyeken gyülekeznek, de ez a motívum nem szokott összefolyni a luczaszékkel. V. ö. a boszorkányhegyekről *Hansen*: Quellen und Untersuchungen. 1901. 695. Index „Hexensabbat“ *Soldan—Heppé*: Geschichte der Hexenprozesse. 1911. I. 277., 285. II. 106., 228., 246. *Marmula János*: Árvamegye lengyelajkú lakosainak néprajzi leírása. Ethn. 1900. 453. *Bellosics Bálint*: Baranyamegyei sokácz babonák. Ethn. 1904. 217. *John*: Sitte, Brauch etc. im deutschen

A) 42. A luczaszéke három egyenlő nagyságú és csillag alakban egymásra szegezett háromszögből áll. Lucza-naptól karácsonyig készül, ráállva megláthatja az ember a falu összes boszorkányait.¹

A) 43. A ki Luczától karácsonyig székecskét készít, *mindennap egy keveset dolgozva rajta* és magával viszi az éjjeli misére, ráülve meglátja az összes boszorkányokat, a kik háttal fordulnak az oltárnak. De vigyáznia kell, hogy meg ne lássák. Vegyen az ujjai közé sót, kölest és lencsét és kimenet szórja el ezeket, míg felszedik, elmenekülhet.²

A) 44. A ki boszorkányokat akar látni, Lucza-naptól karácsonyig széket készít és ha ezt az éjjeli misére a főoltár mögé viszi és a mise alatt ül rajta, látja valamennyit. Azonban összetépnék, ha a szék körül *három-királyok napján szentelt krétával kört* nem rajzolna, vagy ha e napon *szentelt vizet* nem hintene. *Hátranéznie* azonban miséről *hazamenet sem szabad*, mert összetépnék. Mások szerint úrfelmutatás után kell hazamenni.³

A) 45. Luczától karácsonyig készült székre ülnek az oltár mögé és az éjjeli misén meglátják a boszorkányokat. *Szentelt krétával von kört* maga köré az illető, mert különben széttépnék.⁴

A) 46. Ha valaki Lucza napján kis széket kezd faragni és azt karácsonyig *mindennap* rajta dolgozva elkészíti, éjjeli misén a templomban ráülve meglátja a község összes boszorkányait. Mihelyt meglátta szaladjon haza, mert a boszorkányok üldözőbe veszik. *Vállán keresztül hátrafelé szórjon* mákot, ettől a boszorkányok megvakulnak. A ki ezt elmulasztja, halál fia.⁵

A) 47. Lucza-naptól karácsonyig *tizenhárom nap van. Ez idő alatt egyesek mindennap valamit dolgozva rajta, egy széket csinálnak.* Ezt a széket a karácsony éjjeli istentiszteletre elviszi az illető és észrevétlenül az oltár mögé buvik és ott ráül. A ki ezt megteszi, az meglátja és felismeri a boszorkányokat.⁶

A) 48. Több községben *egy-egy darab tüzelőfát* tesznek félre a legények Lucza napjától karácsonyig. *Karácsonyt megelőző nap e fadarabokból egy széket csinálnak*, melyen karácsony éjjelén a falu összes boszorkányait megláthatni. Tanácsos azonban, hogy a ki a széken ül, ne csak minden *ruhadarabját*, hanem még azt is, *a mi csak nála van, fordítsa ki*, mert különben pórul jár. Egy ízben történt, hogy az egyik legény a luczaszékre ülve elfelejtette a zsebében levő pénzes-

Westböhmen. 1905. 201. *Alpenburg*: Deutsche Alpensagen. 1861. 144. v. *Andrian*: Der Höhencultus. 1891. 329., 360. *Schulenburg*: Wendisches Volksthum. 1882. 159., 162., 169. *Reinsberg—Düringsfeld*: Das festliche Jahr. 1898. 172. *Wuttke*: Volksaberglaube. 1900. 76., 157. *Grimm* Deutsche Mythologie. II. 878—880. *Kaufmann*: Sagen und Bräuche aus der Main und Taubergegend. Zt. f. D. Myth. u. S. IV. 22.

¹ *Herrmann Antal*: Lucza napja. Pesti Hirlap. 1893. XII. 13.

² *P. Sochán*: Prostonárodné poverý v Lopašove. Slovenské Pohľady. 1897. 379. Lopassó, Nyitra.

³ *Sztancsek József*: Privigye vidékén gyűjtött babonák. Ethnographia. 1909. 362.

⁴ *Tajovsky*: Slovenské Pohľady. 1897. I. 313. Donány, Trencsén.

⁵ *Hajnal Ignác*: Kiszucza vidéki babonák, gyógyítások meg egyéb hiedelmek és szokások. Kézirat 10. l. (*Dr. Sebestyén Gyula* volt szíves engem a hozzá beküldött kézíratra figyelmeztetni.)

⁶ *Nagy József*: Árvamegyei tót babonák. Ethnographia. II. 1891. 131.

tárczáját megfordítani s nekiesett tizenkét boszorkány s úgy széttépték, hogy nyoma sem maradt.¹ Sőt még akkor is, ha mindenét kifordítva, meglátta már a boszorkányokat — dobja a luczaszéket azonnal a tűzbe, mert ellenkező esetben szintén megtéphetik a rosszlelkek.²

A) 49. Luczától kezdve naponkint egy darabot faragnak egy *székecskén* és

¹ A kifordított ruhához v. ö. A. 79. C. 158. A hivatlan néző elfelejti kifordítani zsebének bélést: egy öreg, tapasztalt boszorkány meglátja. *A. Fries*: Sagen aus Unterfranken. Ztschrft f. D. Myth. u. Sittenk. I. 129. Hogy „ne fogjon bűbajt“ valaki, fordítsa ki az ingét visszájára és úgy húzza fel. *Mészáros Gyula*: Az oszmán-török nép babonái. Ethnographia. 1906. 88. Ha valakin ruhájának bármely darabja megfordítva áll, boszorkány hírért költik. *Berze-Nagy*: Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőtelkén. Ethnographia. 1910. 28. Ha valaki a templomban leveti a csizmáját és a kapczát megfordítja, akkor meglátja az ördögöket. *Domonkos János*: Gyűjtemények a nép köréből. (Sárospataki F. F.) 1914. 44. (Tornaújfalu.) A ki fordítva húzza fel a kabátját, felismeri a boszorkányokat. *Wutke*: Volksaberglaube. 1900. 258. A seprút megfordítva tesz az ajtó mögé a boszorkány ellen. *Schömerth*: Aus der Oberpfalz. 1859. III. 175. *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 35. Az ágy fejéhez megfordítva tett cipő megvéd a megnyomó boszorkánytól vagy lidércztől. *Sartori*: Der Schuh im Volksglauben. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1894. 304. A jobb lábra való cipőt balra, a balra valót jobbra tenni. *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen. 1909. I. 472. Jobb oldalra feküdni. *Schömerth*: Aus der Oberpfalz. I. 1857. I. 215. (Mert a bal a lidérczek oldala.) Kifordított ing vagy harisnya megvéd a boszorkányok ellen, ha véletlenül vesz fel az ember fordítva egy ruhadarabot, az szerencsét vagy ajándékot jelent. *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. II. 1906. 249., 193. A ki véletlenül a mellényét kifordítva veszi föl, szerencsés lesz. *Istvánffy Gyula*: Liptómezei tót babonák. Ethnographia. 1902. 33. A kifordított zseb visszafordítja az eladott borjút, u. o. 36. Kifordított ruha, különösen harisnya szerencsét jelent. *F. D. Bergen*: Current Superstitions. (Mem. Am. F. L. Loc. IV.) 1896. 80., 141. Fordítva felhúzott cipő szerencsétlenséget. *Knortz*: Amerikanischer Aberglaube. 1913. 25. A „Walpurgisnacht“-on tánczó boszorkányok minden ruhadarabjukat fordítva veszik fel. *Veckenstedt*: Wendische Sagen, Märchen und abergläubische Gebräuche. 1880. 290. A ki a harisnyáját vagy ingét fordítva veszi fel, rejtett dolgokat lát. *O. Knoop*: Volkssagen, Erzählungen etc. aus dem östlichen Hinterpommern. 1885. 167. Mecklenburgi pásztorok a láz ellen kifordítják baloldali ingujjukat és azt mondják „Kehr dich um, Hemd, Und du Fieber wende dich: N. N. das sage ich dir zur Buss“. *S. Seligmann*: Der böse Blick und Verwandtes. 1910. I. 304. A sapka megfordítása a szemverés gyógyítására u. o. I. 306. V. ö. u. o. 319., 337. Tudós professzor Hatvani kifordított köpönyeggel megy szellemeket idézni a sirhalomra. *Tóth Béla*: Magyar ritkaságok. 1907. 97. Sz.-Györgynap, napkelte előtt, ruhájukat kifordítva lesik meg a boszorkányokat. *F. S. Krauss*: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. 1890. 121. Kifordított zsákba takaródzva védekeznek a lidércz ellen. *U. a.*: Slavische Volksforschungen. 1908. 154. A véletlenül fordítva felvett nadrág szerencsétlenséget hoz. *A. Stoll*: Zur Kenntnis des Zauberglaubens, der Volksmagie und Volksmedizin in der Schweiz. 1909. 198. Kifordított ruha szintén *Strackerjan*: Aberglauben und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. II. 17. A javasasszony kifordított köténnyel gyógyítja a boszorkányok okozta rontást. *U. a.*: u. o. I. 428. Fordítva felvett ing és harisnya megvéd a boszorkányoktól. *U. a.*: u. o. I. 426. A ki kifordítva veszi fel ruháját, ajándékot kap, de ha visszafordítja „ce serait un présage d'un affront“. *P. J. Sebillot*: Miétudes de Folk-Lore Parisien. Revue des Traditions Populaires. 1912. XXVII. 311. Kifordított kabát megóvja az embert a rontás és igézés ellen. *G. F. Abbott*: Macedonian Folklore. 1903. 144.

² *Istvánffy*: Liptómezei tót babonák. Ethnographia. 1902. 37. V. ö. Budapesti Hirlap. 1908. XII. 25. Karácsonyi szokások.

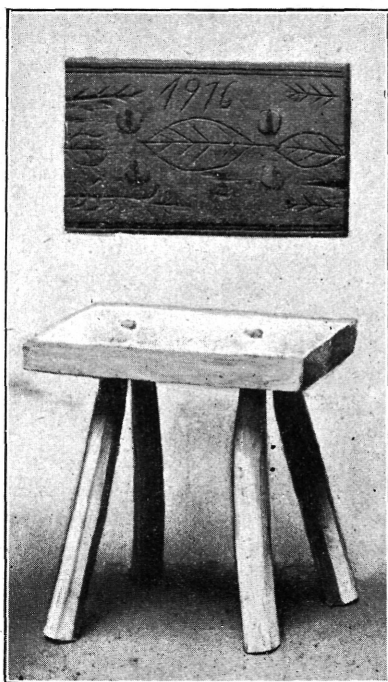
rajta *ülve karácsony éjjelén a kemence tűzébe néznek. Így felismerik a boszorkányt, a ki mindig asszony kell, hogy legyen, hogy a férfiaknak árthasson.*¹

A) 50. Lucza napján kezdik faragni a luczaszékot s faragnak rajta karácsonyig, akkor elviszik az éjféli misére, a ki ott ráül, mind meglátja a falu boszorkányait, a mint *háttal ülnek az oltár felé.*²

A) 51. A luczaszék készítésébe csak olyan *pásztoreMBER-féle mer belefogni*, mint a gulyás, kanász, tinós vagy ökrész, legényembernek nincs hozzá bátorsága. A széken mindennap egy keveset kell dolgozni, hogy karácsony estéjére éppen készen legyen. A ki a székre éjféli mise alkalmával a templom küszöbén ráül, megláthatja a falubeli összes boszorkányokat, mert azok egyike sem ül az oltárral szemben, hanem *háttal s mindeniknek akkora szarva van, mint egy ökörnek.*³

A) 52. „Úgy készül, mint a luczaszék“, mondják, ha valami lassan készül. A ki éjféli misén rááll a luczaszékra, meglátja, ki a boszorkány, mert az ilyenek látszik a *nagy feje meg a fején a szarvak*. Ha rosszul csinálta a luczaszékot, széttépik a boszorkányok.⁴

A) 53. Lucza-naptól karácsony estéig *mindennap faragnak valamit egy széken*, és evvel felismerik az éjféli misén a boszorkányokat. (V. ö. az első ábrán látható luczaszék.) A szék bükkfából készült. Az ülőlapon bevésve középütt három levéldisz, két oldalt két-két tülevél-ornamentum. A hosszoldallal párhuzamosan két bevágás az ülőlapon. A középső levéldisz mellett az 1916-os évszám. (Lásd az ülőlapot az első ábrán.) Ehhez a különös chronológiához a készítő (Maci János, 56 éves földmives készítette 1915-ben) azt a magyarázatot adja, hogy az év Krisztus születésével kezdődik, és az ily módon készült szék tulajdonosának 1916 karácsonyig szerencsét hoz. A szék hossza 22 cm, szélessége 14 cm, magassága 24 cm.⁵



1. á. Luczaszék. Domszló, Hevesm. Nemz. Múz. Népr. Osztály. 108.520. Leírását lásd A) 53. alatt.

¹ K. Chotek: Narodopisni Věstnik Českoslovansky. 1906. 230. Cseri. Hontmegye.

² Tolnai Vilmos: Nagyfalusi (hontmegyei) babonák. Ethnographia. 1899. 396.

³ Istvánffy Gyula: Néprajzi adatok Nógrádból. Ethnographia. 1897. 378. Nőtines.

⁴ Saját gyűjtés. Sirok. Hevesmegye.

⁵ Nagyfejeő Kálmán: Gyűjtése. Domszló. Hevesmegye. Kétségtelen, hogy itt meglehetősen elhomályosult formában maradt fenn a hagyomány, de azért nem nevezhetjük ezt a luczaszékot „hamis“-nak. Nincs okom kételkedni a gyűjtő jóhiszeműségében, a ki utólag hozzáintézett kérdésekre határozottan kijelenti, hogy a luczaszék nem „rendelésre készült“. A szék itt egyféle fából való mint az A. 14., A. 33., A. 79., A. 94., A. 105. változatokban. Legfeltűnőbb a díszítés és az évszám, a melyet csak némileg tesz érthetővé a készítő magyarázata. Tekintettel a tárgy ritka voltára, mégsem tartottam feleslegesnek a fotografáltatást.

A) 54. Lucza-napján (decz. 13.) kezdik meg a luczaszék készítését, melyen egész karácsony éjjelig *mindennap kell egy faragást tenni*, de úgy, hogy csak a legutolsó nap legyen készen. Ezt a legény az éjjéli misén a templomba viszi, *szentelt krétával kört huz* maga körül s ebben a körben ül le székére. Úrfelmutatáskor feláll a székre s szétnéz a jelenlevő népen s a kit ekkor az *oltárnak háttal fordulva* lát s a fején *szarvak* vannak, az boszorkány. Mise végén a boszorkányok szét akarják szagatni a luczaszék készítőjét, de a szentelt krétán belül nem szabad menniök *s mire az óra egyet üt, a mise is véget ér s az ő hatalmuk is.*¹

A) 55. Lucza napján kezdik csinálni a luczaszéket. *Mindennap egy-egy darabját kell megcsinálni*, hogy az éjjéli misére készen legyen. Éjjéli misekor, a ki csinálta, annak a templom ajtajában kell reá ülnie, akkor meglátja, ki a boszorkány. Ugyanis, mikor boszorkány megy a templomba, félre fordítja a fejét, mert az emberek előtt láthatatlan *szarvai* miatt egyenesen tartott fejjel nem tud bemenni a templomba.²

A) 56. Lucza-napjától kezdve *mindennap* többféle fából széket kell csinálni; ha az éjjéli misén ráülnek, meglátják a vidék boszorkányait.³

A) 57. Luczaker kezdik csinálni a luczaszéket. *Mindennap* kell rajta csinálni valamit, hogy az éjjéli misére készen legyen. Ugyancsak ekkor *vernek a kapufél-fába szöget s arra is mindennap ütnek egyet az éjjéli miséig*. A ki beharangozókor nézi ezt a szöget, meglátja az *ördögöket*, mert azok kihúzzák a fából. A ki a luczaszéket elviszi a templomba és ott a bejárat mellett ráül, meglátja a boszorkányokat, a mint nagy *szarvakkal* tolakodnak be a templomba. De maga köré *szentelt krétával kört* kell csinálnia, hogy ne árthassanak neki a boszorkányok. Úgynevezett „*várról*“ is kell gondoskodni, hogy a körből kilépve, szintén ne legyen hatalmuk a boszorkányoknak rajta. Ezért a széket olyan gyengéden állítják össze, hogy a lábait könnyen ki lehessen szedni. A szentelt körből kilépve a széket eldobja, azután *mákot szórva* haza szalad. A boszorkányoknak, ha ártani akarnak, fel kell szedniök a mákot. A ki „*várat*“ nem épít, életével játszik, mert a boszorkányok összeverik. Nem is igen merik megcsinálni a luczaszéket.⁴

A) 58. A ki egy székesinálásához Lucza napján hozzáfog, azt karácsony estéjéig csinálja és karácsony éjjel 12 órakor elviszi a templomba s ott ráül: az meglátja az *ördögöket táncolni*. Ez az u. n. „Lucza széke“.⁵

A) 59. A ki a boszorkányokat meg akarja látni, Lucza előtti napon kezdjen egy széket faragni és *mindennap egy hasáb fát tegyen félre*, de úgy, hogy éppen karácsony estéjére legyen készen a székkal. Éjjéli misére el kell küldeni mindenkit és *mezítelenre levetkőznie*. Azután előveszik a szecskavágó kaszát, tüzet raknak,

¹ Berze-Nagy János: Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőtelkén. Ethnographia. 1910. 30.

² Gell Antal: Népköltési Gyűjtemény. 1914. (F. F. egri osztálya.) 189. Maklár, Hevesmegye.

³ Lázár József: Gyűjtése. 1914. (Egri F. F.) 17. Eger.

⁴ Végh Ferencz: Gyűjtése. (Egri F. F.) 109. Rózsaszentmárton. A „vár“ volta-képen maga a bűvös kör, ámbár a kissé homályosan megszövegezett adatból ez nem derül ki. A debreczeni tudákos is várat kerít vesszejével. Tóth Béla: Magyar Ritkaságok. 1907. 97.

⁵ Elek Zoltán: Gömörmezei babonák. Ethnographia. 1896. 286.

leülnek a székre és a félretett hasábokat egyenkint rakják a tűzre. Ekkor a *kürtöböl macskák ugrálnak ki*; le kell vágni mindegyiknek a fejét, mert a melyikkel ezt meg nem tesszük, az széttépi az embert. *Minden macskában asszonyt ismerünk fel, még pedig boszorkányt.* Ügyelni kell arra, hogy „három királyos“ krétával és szentelt vízzel vont körben üljön az ember.¹ Akkor a boszorkányok mindent megadnak, a mit az ember kíván, de meg kell esküdni, hogy nem árulják el őket.²

A) 60. Egyszer egy szolga Csízen csinált egy széket, a melybe Lucza estéjétől karácsonyig *mindennap egy vágást* vagy furást tett és evvel karácsony éjszakáján a templomban meglátta a boszorkányokat. Haza menve két boszorkány megragadta és egész éjjel repültek vele tüskön-bokron keresztül, de úgy, hogy a két boszorkány feljebb volt mint ő és ezek nem sértették meg magukat, de ő beleütközött mind a kiálló tárgyakba. Reggel ájulva félholtan találták az ólajtó előtt.³

¹ A C. M. B. kezdetű felírására szolgáló krétát háromkirályok napján szentelik. *R. Franz*: Dié kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. 1909. I. 434. *Reinsberg-Düringsfeld*: Das festliche Jahr. 1898. 36. *Reichardt*: Die deutschen Feste in Sitte und Brauch. 1911. 62. *Hoffmann-Krayer*: Feste und Bräuche des Schweizervolkes. 1913. 122. *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. 1903. I. 6., 26., 49., 50. *John*: Sitte, Brauch etc. im deutschen Westböhmen. 1905. 31. *Katona Lajos*: Irodalmi tanulmányai. 1912. II. 331. *Istvánffy*: Liptómezei tót babonák. Ethn. 1902. 37. *Zingerle*: Sitten, Bräuche und Meinungen des Tiroler Volkes. 1857. 80. *Sartori*: Sitte und Brauch. III. 1914. 76. (Utalások.) V. ö. a bűvös körről a második részben.

² *Tajovsky*: Z povier a obicaj v Pohorelej. Slovenské Pohľady. 1897. 440. Pohorella, Gömör. A boszorkány macskaalakjáról lejjebb. A levágott fej és az emberré visszaváltozás *mesemotivum*. V. ö. *G. L. Kittredge*: Journal of American Folklore. 1905. 114. *Sebillot*: Le Folk-Lore de France. III. 1906. 140. *Bolte-Polívka*: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen. 1913. I. 9., 503—515. *Berze-Nagy*: Népmesék. (M. Népk. Gy.) 1907. 469., 579. *Laistner*: Rätsel der Sphinx. I. 1889. 265., 266.

³ *Sólyom Zoltán*: Gyűjtése. (Sárospataki F. F.) 1914. 227. Felsőszuha (Szuhafő), Gömör. A boszorkányokat megleső, de bűvös igéjüket rosszul mondó legény, a ki röptében beleütközik mindenféle tárgyba, nyilván álommotivum. Elterjedéséhez és a bűvös igéhez v. ö. „Fahre aus, fahre ein, Stoss nirgends darein“. A boszorkányokat követő Hans mindenbe beleütközik, majd betöri a kéményt. *Veckenstedt*: Wendische Sagen. 1880. 288., 289. „Grechen auf und nirgends an“ a legény „Grechen auf und überall an“. *M. Andree-Eysn*: Volkstümliches aus dem bayrisch-österreichischem Alpengebiet. 1910. Sagen aus der Rauris. 213. „Oben hinaus und nirgend an“. *Alpenburg*: Deutsche Alpensagen. 1861. 201. Vagy „Einen Drahler, einen Drahl, Damit über Berg und Thal, Obenaus und nirgend an!“ u. o. 126. vagy „Ueberall aus und nirgends an“ a boszorkány szavai; az ügyetlenkedő fiú így ismétli „Ueberall aus und ueberall an“ u. o. 124. Hessenben „Zum Schornstein hinaus, Über Hecken und Strauch!“ és a hivatlan néző „zum Schornstein hinaus, Durch Hecken und Strauch!“ *Th. Bindewald*: Oberhessisches Sagenbuch. 1873. 110. Braunauban „Gut geschmiert, vor probiert, überall aus und nirgends an“ az inas pedig „Gut geschmiert, gut probiert, überall aus und überall an“. *R. Kühnau*: Schlesische Sagen. 1912. III. 89. Az Iserhegységben „Oben naus und nirgends an“ u. o. 103. „Hui, über (durch) Hecken und Stauden“. *F. Ranke*: Die deutschen Volkssagen. 1910. (Deutsches Sagenbuch. IV.) 18. Idézi *J. H. Schmitzet*: Sitten, Sagen und Legenden des Eifler Volkes. 1856. I. 47. Oldenburgban „Upp und darvan, Un nargends (allenthalben) gägen an“ vagy „Ower Busk, ower Bom, Ower Water, ower Strom To Bremen in 'n Wynkeller!“ az utazó pedig „Doer Busk, doer Bom, Doer Water, doer Strom, To Bremen in 'n Wynkeller“. *L. Strackerjan*: Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 390., 391. V. ö. u. o. 387. *Henne-Am Rhyn*: Die Deutsche Volkssage.

A) 61. Lucza napján hozzáfognak, hogy *kilenczféle* fából széket készítsenek és *mindennap* faragnak a széken egy keveset, hogy éppen karácsonyra legyen készen. Az éjféli mise alkalmával erre állnak és ha a szék közepén készült *nyíláson* keresztül nézünk, meglátjuk a boszorkányokat. Ha az illető a mise végezte előtt haza megy nem lesz semmi bántódása; különben jól elverik.¹

A) 62. Lucza napjától egy széket kell csinálni, úgy hogy karácsonyra készen legyen. Akkor a templomban ráülnek, *kört* húzván köréje krétával és meglátják, ki a boszorkány.²

A) 63. Lucza estjén kiülnek a *keresztútra szentelt krétával kört* csinálni. Csúf állatok csapkodnak felé, tüzes lovak, szekerek, gonosz lelkek. Ha nem ijed meg, megkérdik tőle, hogy mit kíván, és az, a mit kér, teljesedni fog. Luczaszékről tudnak, de inkább más falubeliek csinálják.³

A) 64. Ha valaki tudni szeretné, hogy falujában kik boszorkányok, csináljon *Lucza-nap előtt három héttel* egy kis széket, vigye azt Lucza napján a templomba és egy *krétával rajzolt kör* közepére tegye le. Első cseppetéskor kapja fel a széket és szaladjon ki a templomból. A ki a jelenlevők közül boszorkány, az utána szalad a székvívőnek.⁴

A) 65. Lucza napjától karácsony viliájáig egy luczaszéket kell csinálni, azon *mindennap* egyet vágni; azután elviszszük a templomba és arról meglátjuk a boszorkányokat.⁵

A) 66. A ki ördögös akar lenni,⁶ Lucza-napján kezdjen hozzá egy kis szék csinálásához. *Mindennap egy kis részét csinálja meg*, hogy karácsony első napjára készen legyen. Mikor az emberek éjféli misére mennek, menjen ki a *keresztúthoz* és üljön le a székre. Majd jönnek a tüzes állatok és átmennek rajta. Ha ezt kibirja, akkor képes megtanulni az ördögösséget.⁷

A) 67. Lucza napjától hozzá kell fogni egy kis szék csinálásához. Karácsony

1879. 462. A. John: Sitte, etc. im deutschen Westböhmen. 1905. 202. Grimm: Deutsche Mythologie. II. 1877. 906. III. 1878. 313. Guernseyben a varázsló inasa „dessus“ helyett „dessous“-t mond. Macculloch: Guernsey Folk Lore 1903. 333., 334. Piemontban „Ni haut, ni bas“ illetve „en haut, en bas“. M. Bonnet: Traditions orales du Piémont. Rev. Trad. Pop. 1912. 74. J. Fleury: Litterature orale de la Basse-Normandie. 1883. A. Orain: Folk-Lore oe l'Ille et Vilaine. 1897. II. 159. L. F. Sauvé: Le Folk-Lore des Hautes-Vosges. 1889. 134. A vendeknél „Widzi, wadzi, nidzi njewadzi“ (sieht, stösst an, stösst nirgends an“ és az inas „Wudzi, wadzo, šudzi zawadzi“ (wudsi, wadso, stösst überall an). W. von Schulenburg: Wendisches Volksthum. 1882. 79.

¹ Bruckner Győző: A szepesi szász nép. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár) 1913. 95.

² Domonkos János: Gyűjtemények a nép köréből. 1914. (Sárospataki F. F.) 24. sz. füzet. 43. Tornaújfalu. Abaújtorna.

³ Barna János: Néphit és babonás szokások. 1913/14. (F. F. kassai premontrei főgymn.) 7. Mád, Zemplén.

⁴ Székely László: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye. 1914. (Sárospataki F. F.) 5. Tálya, Zemplén.

⁵ Mató József és Tarczy Sándor: Néprajzi Gyűjtemény. 1914. (Sárospataki F. F.) 184. Sárospatak vidéke.

⁶ A. 66. és A. 67. nyíltan vallják, hogy a luczaszéken ülő maga is bűbajos, csak hogy inkább a néző, vagy táltos-típushoz, szóval az ellen-boszorkányokhoz tartozik. V. ö. A) 79. és A) 114. A hol a széket a boszorkányok csinálják.

⁷ Harsányi István: Népköltési Gyűjtemény. 1913. (Sárospataki F. F.) 342. Sárospatak.

vigiliájáig *mindennap* kell egy kicsit benne csinálni. Akkor felviszik a templomba és ott ráállnak és a kis szék azt, a ki őt csinálta, *bárhová is el fogja vinni.*¹

A) 68. Ha a pásztoember karácsony éjjel éjfélkor a luczaszékre ülve jót csattant a *karikással*, a *boszorkányok tehenekké válnak és maga előtt hajthatja őket.*²

A) 69. Ha lány csinálja a Lucza székét és a karácsonyi éjféli misén rááll, meglátja *férjét*. Ha más, a *boszorkányokat* látja meg.³

A) 70. A ki még nem látta a boszorkányokat, elkészíti a Lucza székét, a melyen ülve karácsony estéjén minden gonoszságnak lehullik előtte a *leple.*⁴

A) 71. Karácsonyra a legények egy székét készítenek. *Előtte vagy két hónappal kezdik csinálni és mindennap csinálnak valamit rajta*. Ha az éjféli misén az *oltárnak hátat fordítva ülnek reá*, meglátják a *boszorkányokat.*⁵

A) 72. Lucza napján a lányok kezdenek egy székét faragni és azt *éjjelenkint* folytatva arra karácsonykor a templom tornáczában ráülnek maguk körül egy *kört* kanyarítva; láthatatlanul sok titkos dolgot láthatnak meg.⁶

A) 73. Ha valaki Lucza-napján hozzátog egy szék csinálásához, a melyet karácsony ünnep szombatjára fejez be,⁷ erről a székről meglátja a boszorkányt. Úgy kell beosztani a munkát, hogy *mindennapra* jusson belőle karácsony szombatjáig. Ekkor kell bele ütni az utolsó szeget és az éjféli misén ráállva, meglátja a boszorkányokat.⁸

A) 74. Lucza napján kezdik csinálni a *boszorkányszéket*. *Mindennap egy szeget* ütnek bele, egészen karácsony éjfélig mindég csinálják. A ki éjfélkor rááll a templomban, meglátja, ki a boszorkány.⁹

A) 75. Lucza-napkor kezdik faragni a luczaszéket és mindennap faragnak rajta valamit. A luczaszék *háromlábu szék*; ha valaki rááll 12 órakor karácsony éjjel, meglátja, hogy ki a boszorkány. A bemondó szemtanuja volt, a mint állt rajta egy ember. Ez látta a boszorkányokat; *nagy fejük volt, meg szarvuk*. Vasvillákkal meg késekkel akartak nekimenni, ő meg egy egész óráig nem tudott leszállni a luczaszékről. Nagyon kinlódott. Végre mind kizavarták az asszonyokat a templomból és *kölest meg mákot szórtak* a templom ajtaja elé, a míg azt felszedték a boszorkányok, azalatt ő haza tudott menni. Azért nem tudott egy óráig leszállni a luczaszékről, mert a *szentelt kört* elfelejtette megcsinálni.¹⁰

A) 76. Lucza napján kezdenek faragni egy támlanélküli számolyszerű székét. *Naponta* annyit szabad dolgozni rajta, hogy éppen karácsony estére készüljön el.

¹ *Mató József*: Gyűjtése, 1914. (Sárospataki F. F.) 451. Sárospatak.

² *Paszlavszyk Sándor*: Nyör. XVI. 43. Sátoralja-Újhely.

³ *Vilinszky Béla*: Gyűjtése. (Sárospataki F. F.) 7., 9. Parnó, Zemplén.

⁴ Zemplénmegye Monographiája. 159. Királyhelmece (?).

⁵ *Hubay Győző*: Gyűjtése. (Sárospataki F. F.) I. 26. Csenyété. Zemplén.

⁶ *Lehoczky*: Beregvármegye monographiája. 1881. II. 257.

⁷ „Karácsony szombatja“: értendő a karácsony első napját megelőző nap. Forrás I. lejjebb.

⁸ *Sütő Gyula*: Népköltési Gyűjtemény. 1914. (Sárospataki F. F.) 199. Barkaszó. Beregmegye,

⁹ *Ballagi Béla*: Babonák. Nyör. VI. 369. Szilsárcány. Sopron.

¹⁰ Saját gyűjtés. Nyögér. Vasmegeye. A bemondó más alkalommal kerek alakúnak mondta. V. ö. A) 107.

Éjféli mise idején beviszik a haranglábhhoz a templomba és ha készítője rááll, megismeri a falubeli boszorkányokat. Rögtön siessen el, mert ha a boszorkányok meglátják, széjjeltépi. A többiek arcczal fordulnak a luczaszék felé, a *boszorkányok háttal állnak*.¹

A) 77. Az éjféli mise idején az a lány, a ki nagyon kíváncsi jövendő élete párjára, *beteszi a luczaszékot egy üres szobába és ha a bezárt ajtón a kulcslyukon keresztül néz, ott látja a képét. A luczaszék ötszög (?) alakú*.²

A) 78. Lucza napjától karácsony estéjéig készítendő *13 darab fából* a luczaszék (*négy lába, felső része és minden lábban kettő, tehát összesen nyolcz darab ék*). A hozzávaló fát *nem szabad keresni vagy megválogatni*, hanem az illető egy fához megy, rendszeren nyirfa vagy mogyorófa és a melyik ágát legelőször éri, azt vágja le, és abból készíti el a lábakat és éket. *Naponként hét vágást, faragást tesz rajta. Az így készült széket ezután elviszi az éjféli misére és a templom egyik sarkán, ahonnan az egész közönséget láthatja, rááll. De míg a széken áll, hét legénytársa vegye körül, hogy a boszorkányok hozzá ne férhessenek, mert különben lehuzzák a székről*.³

A) 79. A luczaszék egy közönséges, négylábu „kisszék“, melyet Lucza napján kezdenek készíteni s azon *mindennap* valamit dolgozva, egész karácsony előtt való estig munkálnak, illetőleg a készítést úgy intézik, hogy éppen ezen időre készüljön el. A *luczaszékot férfiak készítik* s azok is gyakorolják vele az alább leírandó szokást. Az illető a széket titokban készíti az istállóban, kamrában, vagy padláson, tehát ott, a hol senki sem látja. Mert *a luczaszékot a házbelieknek nem szabad látniok*. A luczaszékot *vízhoráta fából, másutt „keresetlen“ fából, vagyis olyanból, melyre véletlenül akad*,⁴ ismét másutt nyirfából,⁵ vagy *13-féle fából* készítik, melyet *13 helyről* hordanak össze.

E luczaszékot készítője a karácsonyi éjféli mise alkalmával a templomba viszi, úgy, hogy senki észre ne vegye. Mielőtt a templomba indul, *mellényét viszájáról veszi fel s nyakravalójára különös módon gombot köt*. Némelyik a luczaszékbe az utolsó éket a templomban veri be. A luczaszékot némelyek a templom nagyajtaja elé, a kórus alá, közel a szenteltvíztartóhoz, mások az oltár háta mögé tették. Midőn az istentisztelet megkezdődik, az illető a luczaszékra áll s körül-veteti magát a dologba beavatott barátaival, hogy mások ne tudjanak a székről

¹ *Frimm Pálné*: Gyűjtése. Körmend. Vasmegeye.

² *Frimm Pálné*: Gyűjtése. Körmend. Vasmegeye.

³ *Fatér J. Ferencz*: Az év egyes napjaihoz fűződő babonák és szokások Göcsej vidékén. 3. Söjtör. „Újabban kezd kimenni a szokásból, mert sok veszekedésre adott alkalmat, tiltják és, a mennyire lehet, meggátolják annak készítését.“ (Kézirat. *Dr. Sebestyén Gyula* szívességének köszönhetem felhasználását.)

⁴ A kinek „tyúksegge“ van, keresetlen szekérkenőccsel nyomkodja meg. *Istvánffy Gyula*: A borsodi matyó nép élete. 1896 368. *U. a.*: A borsodmegyei palóczok. Ethn. 1911. 294. Ha valaki keresetlen csontot talál és ezt a jószághoz teszi, ettől kimegy belőle a kukac. *M. M. Varga Róza*: Szarvasvidéki babonák. Ethnographia. 1908. 160. Keresetlen patkó *Schuenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 244. „Ungedanks“ (a nélkül, hogy gondoltak volna reá) talált varjútoll. *John*: Sitte, Brauch etc. in Westböhmen. 1905. 220. V. ö. A. 78.

⁵ V. ö. *Róheim*: Adalékok a finnugorság varázserőfogalmához. Ethnographia. 1915. 263.¹

s a boszorkányok hozzá ne érhessenek, mert ha hozzáférnének, lelöknék, sőt szét is tépnék. Úrfelmutatáskor aztán meglátja a templomba jövő boszorkányokat, vénasszonyokat, a kik a templomajtón jönnek be. Könnyü őket megismerni, *mert némelyiknek nagy szarva, vagy bajsza van, másoknak nagy zséter van a fején.* Szarvukkal bököldnek a luczaszéken álló felé, azonban nem bánthatják, ha a székről le nem száll. Régente, mikor meglátta a rosszakat, mindegyikre rámutatott s elkiáltotta magát: „E jis ördög“ „E jis kisirtet!“ „E jis boszorkány!“ „Vezessik ki, nem érdemli meg itt a helet!“ Az illető asszonyokat néha kikergették s ökszó nélkül kimentek. Persze olyan asszonyokat jelölt meg, a kik mint boszorkánykodók voltak ismeretesek a faluban. Némelyek felizgatott képzeletükben még kétféjü sárkányt is látnak, mely akkorára eltátja a száját, hogy a templomban lévő nép mind beleférne.¹ A boszorkányok meglátása, illetőleg megnevezése után az illető a luczaszékről leugrik, nehogy a boszorkányok valahogy hozzáférközve, lelökjék s megöljék.

Úrfelmutatás után, vagy a mise befejeztével a luczaszékkal, társaitól kísérvé egy *keresztútra* sietnek, hol a magukkal vitt mogyorófalczával kört húznak, a luczaszéket a középebe teszik le, melyre annak tulajdonosa feláll vagy ráül, s kísérői szorosan melléje simulva állanak. A kört csak oly terjedelműnek huzzák, hogy azt egészen betölthessék, hogy több ne férhessen a körön belül. Éjféltkor, mások szerint éjfélt után két órakor, egy boszorkány jelenik meg, ki megkérdi őket, hogy mit kívánnak. A boszorkánnyal a következő párbeszéd folyik: „Köll-é piézn?“ „Köll!“ „Ha köll, akkor messük még a zujjdat, osztán írjuk a nevedet ide a könyvbe!“ „Nem!“ Ha ráállana, annyi pénzt kapna, a mennyit csak akarna, *mert boszorkánnyá válnék.* Ha a tűzpróbát a luczaszéken derekasan kiállja, azután meg fogja ismerni a boszorkányokat s meglátja, hol landul fel a pénz.²

A) 80. Lucza napján, ha valaki széket kezd csinálni és mindennap készít valamit rajta, de az *egészet mind fából csinálja* és karácsony előtti napon elkészíti, a templomban úrfelmutatáskor reáállva meglátja a boszorkányokat.³

¹ A sárkány ezen a helyen, a hol egyébként az ördögöt szokták látni, az Apokalypsis sárkányára (Johannes 12.) emlékeztet. A hivatalos és nem-hivatalos keresztyén-ségben, folklórebán és ethnológiában egyaránt megtalálható boszorkány-, ördög-, sárkány-, kígyó-komplexum fejtegetésébe itt igazán nem lehet belevágni. De egy momentum nem érdektelen; a sárkány eltátja a száját, mintha *el akarná nyelni* a hívők gyülekezetét. Lásd elsősorban *H. Schmidt*: Jona. 1907. 181., 182. Ábra 38., 39. (Krisztus kiszabadítja a hívőket a pokol sárkánytorkából.) Továbbá *W. Simpson*: The Jonah Legend. 1899. *E. Lorenz*: Das Titanenmotiv in der allgemeinen Mythologie. Imago. II. 1913. 22—72. *L. Frobenius*: Zeitalter des Sonnengottes. 1904. *Róheim*: Drachen und Drachenkämpfer. 1912. 39—41. A templomban látott pokolhoz v. ö.: a boszorkányok rendszerint nem mennek templomba, de ha mégis bemegy valamelyik „kann sie nicht auf das Allerheiligste sehen, denn sie sieht unter dem Allerheiligsten die mit brennendem Pech angefüllte Hölle, in dem Priester aber den feuerrothen Teufel“. *O. Knoop*: Sagen und Erzählungen aus der Provinz Posen. 1893. 78. Gnesen. Az elkárhozottak látását a luczaszékről v. ö. A 21.

² *Gönczi Ferencz*: Göcsej. 1914. 268., 269. Lásd u. o. a mellékelt ábrát. Csertamellék.

³ *Toma Károly*: Népköltési Gyűjtemény. 1914. (F. F. Csáktornyai áll. tanítóképző) 13., 14. Csáktornya.

A) 81. Lucza napján kezdenek egy *háromlábú széket* csinálni. Mindennap dolgozva rajta, az éjféli misén az ajtóba teszik, akkor meglátják a boszorkányokat, mindenféle állatok képében. Ha az illetőnél szenteltvíz van a boszorkányok csak dühöngenek, de nem férhetnek hozzá.¹

A) 82. Ha valaki Lucza-naptól karácsonyig csinál egy kis széket, úgy, hogy *mindennap* dolgozik rajta és az éjféli misén ráül, minden boszorkányt meglát. Két embernek kell bottal hadonásznia előtte, ha nem akarja, hogy lelőkjék.²

A) 83. Lányos háznál a lány Luczakor kis széket kezd faragni mindig csinál rajta valamit egész karácsonyig, ha az éjjeli mise alatt azon ül, *meglátja, ki veszi el.*³

A) 84. Régente Lucza napján kezdték csinálni a luczaszéket; a ki csinálta, annak Lucza-naptól karácsonyig *mindennap* kellett azon valamit dolgoznia, minden nap *másféle fából* véve a hozzávalót. Deczember 24-re elkészült. Karácsony éjjel az éjféli misére a templomba kellett vinni, ott a pap meghintette szenteltvízzel. Ha a szék készítője ráült, a mint a hivek a templomba jöttek, meglátta róluk, hogy ki a boszorkány. De ha az illető, a kit gyanubafogtak, tudta, hogy róla csinálják a luczaszéket, akkor nem lehetett meglátni.⁴

A) 85. Ha az ember karácsonykor az u. n. luczaszékre ül, a melyen Lucza napjától karácsonyig *mindig valamit faragott* (mivel csak karácsony napján volt szabad készen lennie), a szentség felmutatásakor az egész falu boszorkányait fel lehet ismerni, mert azok *háttal fordítanak a föltárnak.*⁵

A) 86. Luczaszéket *24-féle fából* csinálnak. *Lucza-nap előtt egy héttel fog bele az illető a csinálásba, mindennap kell dolgoznia rajta és Lucza-napján éjjelre kell bévégeznie.* Ezt a széket elviszi az éjféli misére és feláll a székre, vagy ráül, de leghátul a templomban. A széken, a mint jönnek ki, meglátja, hogy ki a boszorkány, ki a haragosa és ellensége.⁶

A) 87. Lucza-naptól karácsonyig készül a luczaszék olymódon, hogy *mindennap* újabb darabot tesz még hozzá, még pedig *kilencz* más és más fából. Ha karácsony estéjén erre a székre kiülnek egy *keresztútnál*, azután egy *kilencz* lépés nagyságú kört csinálnak, akkor odajönnek a *boszorkányok táncolni.*⁷

A) 88. A luczaszéket decz. 13-tól karácsony estéjéig kell faragni *kilenczféle* fából, és ha készítője éjféli mise alatt rajta ül, meglátja a falu összes boszorkányait, a kik mind ottvannak az éjféli misén.⁸

A) 89. Éjjel 12 órakor, Úrfelmutatáskor a luczaszéket a templomba viszik és a ki arra áll, meglátja a *rossz lelkeket*, a kik *háttal* fordulnak a szentség felé.

¹ U. a. : u. o.

² Horváth Sándor: Gyűjtése. 1914/1915. (Csurgoi F. F.) 11. pont. Csurgo.

³ Veres József: A Lucza-napi kotyulás. Nyör. III. 1874. 90. Szöke-Dencs. Somogy.

⁴ Jankó János: A balatonmelléki lakosság néprajza. (Klnnyomat „A Balaton tud. tan. eredményei. III. 2.) 1902. 425.

⁵ Singer Leó: Dunántúli babonák. Ethnographia 1898. 283. Veszprémmegye (?).

⁶ Nagy Lajos: Néphit, babonák és népszokások Somlóvásárhelyen. (F. F. Pápai áll. tanítóképző.) 1913/14. 18.

⁷ Varga Károly: Gyűjtése. (F. F. Pápa.) 42. Tapolezafő. Veszprémmegye.

⁸ Barcza Imre: Gyűjtése. Bakony-Szent-László. Veszprémmegye.

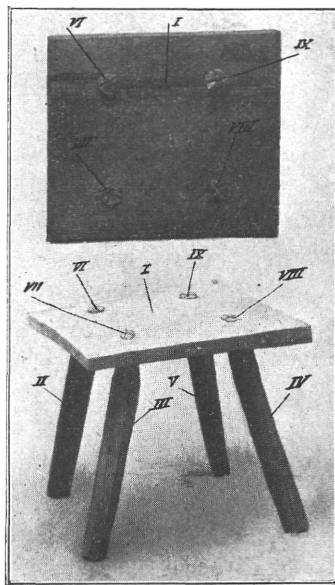
Mikor kimegy a templomból, kölest szór el; míg ezt felszedik, elmenekül. Ha nem vigyáz, széttépik.¹

A) 90. „A luczaszéket 13 határ 13 fajta fájából 13 napig faragják. Kezdik a szék ülőlapján (1. fa), folytatják a négy lábon (2—5. fa), minden lábát két ékkel erősítik az ülőlapba (6—13. fa). A faragás Lucza napjának (december 13-ának) előéjjelén éjfélkor kezdődik és tart Karácsony (december 25.) előéjjelének éjféle miséjéig. A 13. fából kifaragott utolsó ék tehát december 24-én készül el és a misére hívó harang megkondulásakor, vagy már bent a templomban üttetik bele a szék negyedik lábába. A szék körül a tulajdonosa fehér krétával kört

kerít, hogy a kör megvédhesse a boszorkányok esetleges támadásától. Az így elhelyezett szék szerepe a nagymise alatt kezdődik, mert tulajdonosa csakis a szentség felmutatása előtt áll fel rá, hogy a szentségtől iszonyodva visszaforduló boszorkányokat megláthassa. Mert a néphit szerint az ilyen bátor vállalkozó nemcsak az elforduló arczokat látja, hanem látja még azt is, hogy melyiknek milyen sarva van, sőt ha sok boszorkány akad a falubeliek közül, akkor még a sok sarv gyakori összekoppanását is meghallja. Mivel a boszorkányok tudják, hogy ilyenkor fel lehet ismerni őket, nagyon megfigyelik, hogy nem leskelődik-e rá valamely luczaszékes. Ha aztán valakit meglátnak, akkor abban bizakodva, hogy ők láthatatlanok, a széken állott megtámadják, a fehér körből kirántják, vagy reálesnek és széttépik. Ezért történt pár évvel ezelőtt, hogy a Győr melletti Szabadhegyen egy hallucináló huszár kardot rántott és összekaszabolta szomszédjait. (Lefoglalt luczaszéke most a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában őriztetik.) Az, a kit a boszorkányok észre nem vettek, székét ismét ruhája alá rejti és a mise után gyorsan hazafut, hogy a széket az e célra külön befűtött kemenczébe dobja.“²

Dr. Hollendonner a következőképen határozta meg a szék alkotórészeit: I. luczfenyő (*Picea excelsa*), II. akácza, III. gyertyánfa, IV. tölgyfa, V. bükkfa, VI. nyár- vagy fűz- és akácza, VII. galagonya, VIII. nyár vagy fűz, IX. orgona és körisfa. A szék tehát kilencz-féle fából készült.³ Magassága 35 cm, hossza 26 cm, szélessége 23 cm. (A fedőlap méretei.) Lásd a második ábrát.

A) 91. „Még én is ismertem azt a legényt, a ki luczaszéket csinált. Ő maga



2. á. Luczaszék. Szabadhegy, Győrmege. Nemz. Múz. Népr. Osztály. 32.238. Leírását lásd A) 90 alatt.

¹ Dobay János: Babonák. (F. F. Győri gyűjtés.) 1914/15. 7. Hollómajor. Győrm.

² Dr. Sebestyén Gyula: Luczaszék. Ethnographia. 1909. 314.

³ A műegyetemi növényzeti intézet válasza a Néprajzi Osztály igazgatóságának. 1915. okt. 1. Aktaszám N. O. 217—1915. Már itt megjegyzem, hogy dr. Sebestyén adata 13-féle fát emleget, a luczaszék kilenczféléből készült! A két szent szám közötti ingadozás.

mondta el nekem, tehát valóban igaz és nem tréfa. A széket éppen 13 napig kell csinálni, még pedig úgy, hogy mindennap csak egy rész legyen kész; mert a szék éppen 13 részből áll: négy láb, négy lyuk, négy ék, és az ülőkéje. Miután elkészült, fogta a széket a hóna alá és ment az éjféli misére, hogy ott boszorkányokat lásson. Egy öregasszony — a ki boszorkány volt — kérdezte tőle, hogy mit akar, minek az a szék — pedig tudta mirevaló —, a legény azt felelte neki, hogy a padokat úgyis elfoglalják, tehát ő majd ráül a székre. Jöttek a misére az asszonyok, köztük tizenhárom boszorkány. Mindegyik feléje köpött¹ mikor látta, hogy ez őket meg akarja lesni. Leült a székre a szenteltvíztartó mellé. Csakis maga látta, hogy az ördögök, a boszorkányok mint incselkednek vele, fel akarják lökni *szarvaikkal*. Mikor pedig a mise közepe volt, a legszemtelenebbül bántak vele. *A pap körül és az oltár körül meztelenül ugrándoztak, szitkozódttak, köpködtek, seggüket verdesték*. Mikor pedig a misének vége volt, a boszorkányok és ördögök abbahagyták a gyalázást és elmentek².

A) 92. „A régiségügyi osztály 1871. évi szerzemény-napjójába október 7-én 267. sz. alatt a következő bejegyzés történt: Luczaszék egy drb *hétféle* (?) fából Gürtler Mihály vaáli plébános és egyházkerületi esperes ajándéka. *Jegyzet*. Vaálban 1868-ban éjféli mise alatt elkobzott luczaszék, melyen 18 éves vaáli legény, Körmendy János, a helybeli templomatyá által ülve találtatott.“ Valóban kívánatos volna, ha e ritkaságot előkeresnék és az utóbb létrejött néprajzi osztályba áthelyeznék.³ Sebestyén dr. kívánsága időközben beteljesedett. A luczaszék, a mely mindenképen a legtökéletesebb példánynak mondható, *Semayer Vilibáld* egyetlen körséta után megtalálta. A szék ülőkéjének alsó lapjára ragasztott papirosra következő sorok olvashatók: „A babonás hit kívánja, hogy a luczaszéknek faragása Lucza napján, vagyis december 13-án kezdődjék és *kilenczféle* fából készüljön, és azt tartja róla, hogy a ki a karácsonyi éjféli mise alatt ily széken folytonosan ülve marad Úrfelmutatás alatt, a templomban jelenlevő boszorkányokat látni fogja“. A szék hossza 30 cm, szélessége 8 cm, magassága 17.04 cm. Gyalulatlan. A lábakat hosszában összekötő fászkák egyikéről le van hántva a fa kérge, hogy a különbség az egyes fa-speciesek között, vagyis a luczaszék „igazi“-volta szembeszökőbb legyen. Dr. Hollendonner meghatározása szerint ez a luczaszék tízféle fából áll: u. i. az egyik

¹ Ez a „feléje köpés“ aligha pusztán a boszorkányok illetlen hajlandóságainak kifejezése. A cigányok szerint a boszorkány segítő szelleme megszállja s a nyitott szájjal alvót és ott hagyja a belében betegséget, halált vagy eszeveszettséget okozó nyálát. *Wislocki*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. 1891. 111., 112. A szépasszony köpködése a „rossz nyavalya“ vagy a nátha. *Kálmány Lajos*: Gyermek-ijesztők és rablók nyelvahagyományainkban. 1893. 15., 16. „Tele volt az ház boszorkány-nyal és sokat köpdöstek reám azon éjszaka“ *Reizner János*: Szeged története. 1900. IV. 467. Másrészt gyógyító erejű is a boszorkány nyála „Csipkekötő asszony nyálával megkenvén, azonnal egészségére hozattatott az bizonyosság“. u. o. 472 v. ö. *Kálmány*: i. h. A köpés és nyál varázserejéről általában lásd *Róheim*: A varázserő fogalmának eredete. 1914. 34., 45., 55., 65., 66., 127., 187., 255. *Knortz*: Folkloristische Streifzüge. 1899. 135—149. *Horvánszky Aladár*: A profétai ekstasis és a zene. 1910. 55. (Dr. *Heller Bernát* volt szíves figyelmemet a legutóbbi forrásra felhívni.)

² *Nagy Károly*: Népköltés és babonás szokások. (F. F. Györi gyűjtés. Benedek-rendi főgimn.) 1914. 4. sz. Mesélte Márkus István Győrött.

³ *Dr. Sebestyén Gyula*: Luczaszék. Ethnographia. 1909. 314., 315.

ék bükkfa, míg a többi ék ugyanolyan fából készült, mint a szék megfelelő főrészei. Talán 13-féle fából akarták készíteni, de nem volt nekik tíznél több (tehát nem hétféle, mint fentebb a bejegyzés vallja). Meglehet különben, hogy a bükkfaék csak elnézés folytán készült bükkfából és akkor kilenczféle fát kapunk.¹ Az egyes alkatrészek a bükkfaéktól eltekintve a következő fából valók: I. jegenyefenyő (*Abies alba*), II. közönséges boróka (*Juniperus communis*), III. cser (*Quercus cerris*), IV. akác (*Robinia pseudoacacia*), V. kökény (*Prunus spinosa*), VI. juhar (*Acer sp. [?]*), VII. rózsafa (*Rosa canina* ?), VIII. veresgyűrű-som (*Cornus sanguinea*), IX. körtefa (*Pirus communis*).² Lásd a harmadik ábrát.

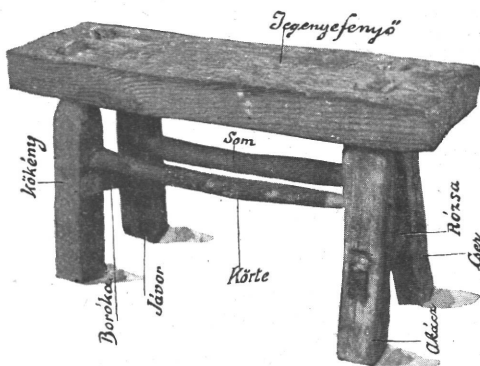
A) 93. Ha a Lucza-naptól karácsonyig készült luczaszéken ülve hallgatják végig az éjféli misét, megismerik a templomban levők között a boszorkányokat.³

A) 94. A luczaszékét *fűzfából* készítik. Ha készítője már majdnem egészen befejezte, az utolsó faragást a templom előtt végzi s aztán három olvasót zsinegre fűz és a széket annyira *körülkeríti*, hogy a boszorkányok ne érhessék el. Ha aztán rááll, éjfélkor nagy zugást hall, jönnek a boszorkányok állatok képében és körül tánczolják, de nem férhetnek hozzá, mert irtóznak az olvasótól. Hogy eltávolítsa őket, elég azt mondani: „Szent kereszt verd meg”.⁴

A) 95. A luczaszékét Lucznapkor kell elkezdni készíteni és *ötfféle* fából csinálni, egész karácsonyig mindennap kell rajta dolgozni. Karácsony este elviszik észrevétlenül az oltár mögé, megszentelik magukat szentelt vízzel és felállanak a luczaszékre, a honnan aztán 12 óraker, a harmadik eszengetés után meg lehet látni a boszorkányokat jönni, de a mint meglátják, el kell szaladni, mert különben a boszorkány széttépi az illetőt. Ha pedig kiértek a templom ajtaján, akkor *mákot* kell szórni, míg a boszorkány a mákot szedi, az illető elfut.⁵

A) 96. Egy legény luczaszékét vitt a templomba. Tizenkét óra után elkezdtek a boszorkányok kergetni, őt nem tudták utolérni, de az anyját utolérték és úgy elverték, hogy harmadnapra meghalt.⁶

A) 97. Valaki csináltat magának *kilenczféle* fából széket és vesz előtte való napon két liter kölest. Ha aztán elmegy az éjféli misére, úrfelmutatáskor rááll a



3. á. Luczaszék. Vál, Fehérmegye.
Nemz. Múz. Népr. Osztály. 108.519. szám.
Leírását lásd A) 92. alatt.

¹ Tekintve, hogy a széken levő czédula is kilenczféle fáról tud és hogy ez megegyezne az A. 90-nel, az utóbbi feltevés valószínűbb.

² A Nemzeti Múzeum növénytanai osztálya a Néprajzi Osztály igazgatóságának 1915. szept. 21. Aktaszám N. O. 32—1916.

³ *Várady Ferencz*. Baranya multja és jelenje. 1896. I. 252.

⁴ *Bellosics Bálint*: Ünnepek babonái. Ethnographia. 1896. 182. Darázs. Baranyam.

⁵ *Nagy József*: Bácsmezei babonák. Ethnographia. VII. 1896. 101.

⁶ *Nagy József*: Bácsmezei mesék és népmondák. Ethnographia. IX. 135.

székre, a templomban lévő boszorkányokat mind meglátja. A mise befejeztével azonban siessen haza és útközben folyton hintse a *kölest*. Ha a köles hazatérése előtt elfogy, a boszorkányok agyon verik.¹

A) 98. A ki a boszorkányokat akarja látni, az kezdjen Lucza-napkor egy kis széket csinálni és dolgozzon rajta *mindennap* egy kicsit, hogy karácsonyra kész legyen vele. Szent este vigye el a széket a templomba, ott, ha ráül, meglátja a boszorkányokat.²

A) 99. Lucza napján kezdenek a luczaszékének faragásába. Ettől a naptól kezdve mindennap csinálnak rajta valamit karácsony böjtjéig, mire késznek kell lennie. Ha készítője elmegy vele éjféle misére és reá áll, meglátja valamennyi boszorkányt. Mise után *szentelt ostorral rajzoljon kört* és annyi *szentelt kölest vagy mákot* szórjon maga köré, hogy míg azt a boszorkányok felszedik, akkorra hazaérjen. Otthon gombostűre szúrjon fokhagymát³ és tegye az ablakba, akkor

¹ *Bellosics Bálint*: Délvidéki német babonák és szokások. Ethnographia. 1899. 393. Apatin, Bácsm.

² *Fischer Ernő*: Babonák. Nyör. VIII. 227. Bajmok, Bács m.

³ A fokhagyma boszorkányűző erejéhez, v. ö. fokhagyma mint apotropaion *Kolumbán*: Hétfalusi csángó babonák. Ethnographia. 1895. 399. (Szülő nő ingébe.) *Kálmány*: Boldogasszony ösvallásunk istenasszonya. 1885. 14. (Boldogasszony ágyába.) *Istvánffy Gyula*: Néprajzi adatok Nógrádból. Ethn. 1897. 377. (Luczanapkor „rosszak“ ne ártsanak.) *U. a.*: Liptómezei tót babonák. Ethn. 1902. 35. (karácsony; boszorkányok ellen), 36. (Kereszt az istálló falára fokhagymával.) *Székely Leó*: Gömörmezei babonák. Ethn. 1896. 375. (Luczaboszorkány ellen.) *Istvánffy*: Palócz babonák és gyermekjátékok. Ethn. 1895. 111., 112. (Karácsony; rosszak ellen.) *Matuska Lászlóné*: Román babonák. Ethn. 1899. 300. (Szerencsét hoz.) *Jankó János*: Kalotaszegi babonák. Ethn. 1891. 277. (Védi a tehenet a rosszak ellen.) *Richter*: Évi szokások és babonák Német-Prónán. Ethn. 1898. 229. (Karácsonykor.) *Nemes Mihály*: A ruthén néphit köréből. Ethn. 1901. 354. (A ki fokhagymát nem eszik, az boszorkány.) *Téglás István*: Adatok Kosna község néprajzához. Értesítő. 1909. 239. (Kereszt az istállóra rosszak ellen.) *Juga*: A magyar szent korona országaiban élő szerbek. 1913. 148. (Sz.-Ivánkör.) *Moldován*: A magyarországi románok. 1913. 494., 495. *Mészáros Gyula*: Az oszmán-török nép babonái. Ethnographia. 1906. 143. (Fokhagymafej a házak homlokzatán szemverés ellen.) *Strausz Adolf*: Bolgár Néphit. 1897. 64., 127., 159., 309., 312., 316., 328., 333., 335. *G. F. Abbott*: Macedonian Folklore. 1903. 124., 141. *Sajaktzis*: Gräcowalachische Sitten und Gebräuche. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. 1894. 139. *F. S. Krauss*: Sitte und Brauch der Südslaven. 1885. 241., 389. *U. a.*: Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven. 1891. 115., 125. *U. a.*: Slavische Volksforschungen. 1908. 37., 66., 148., 250. *Wlislöcki*: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. 1891. 73., 119., 162., 166., 174. *Sartori*: Sitte und Brauch. II. 1911. 81., 149. III. 1914. 32., 77., 207. *Liebrecht*: Zur Volkskunde. 1879. 257. *John*: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. 1905. 17., 31., 207., 228. *Drechsler*: Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien. I. 1903. 36., 146., 208. *E. John*: Aberglaube, Sitte und Brauch im sächsischen Erzgebirge. 1909. 244., 248. *C. Seyfarth*: Aberglaube und Zauberei in der Volksmedizin Sachsens. 1913. 197., 264., 302. *A. Herrmann*: Der volkstümliche Kalenderglaube in Ungarn. Z. d. V. f. Volksk. 1894. 313., 394., 396., 401., 403. *H. Marzell*: Der Knoblauch im Aberglauben. 1909. *Th. Zachariae*: Abergläubische Meinungen und Gebräuche des Mittelalters in den Predigten Bernardinos von Siena. Z. d. V. f. Volksk. 1912. 129. *M. S. Thompson*: Notes from Greece and the Aegean. Folk-Lore. XIX. 469. *Gutch*: East Riding of Yorkshire (County Folk-Lore VI). 1912. 31. *Leather*: The Folk-Lore of Herefordshire. 1912. 21. *Borcsa Mihály*: Babonák. Nyör. IV. 35. *Rokonföldi*: Nyör. X. 426. *R. T. Daničić*: Ero-

a boszorkány nem tud utánnamenni. (V. ö. a fokhagymához: Ha valaki Lucza napján elültet egy girizd fokhagymát és azt karácsony éjjéli misén kalapja mellé tűzi, a boszorkány megszólítja: „Ej fiam, de szépen fel vagy virágozva“ Szabadka.)¹

A) 100. A luczaszékét *kilencz különböző fából* csinálják úgy, hogy bővestig mindennap dolgoznak rajta. *Először a lapját, azután a négy lábát, végül a négy éket készítik el.* A ki készítette, az éjjéli mise alatt az ajtó közelébe helyezi, *krétával kört rajzol a szék körül*, hogy a boszorkányok hozzá ne férjenek, mert hatalmuk elveszti erejét a körön belül. Az illető leül, vagy feláll a székre és a bejövő boszorkányokat arról ismeri fel, hogy szarvuk lévén, előbb egyik, majd másik *szarvukat* tolják be a bejáraton, hogy beférjenek a templomba. Áldozáskor meneküljön a próbálkozó, mert a boszorkányok üldözőbe veszik, azért mielőtt elindul, jól *befűt a kemenczébe* és ellátja magát liszttel, kölessel, mákkal vagy darával, egyszóval olyasvalamivel, a mi apró szemekből áll. A menekülés közben *elszórt apró szemeket* a boszorkányoknak előbb fel kell szedniök. A mint haza érkezik, bedobja a széket a jól befűtött kemenczébe, hogy a szék, mire a boszorkányok megérkeznek már lángban álljon, mert ha még épségben kiragadhatják a tűzből, a luczaszék készítője nagyon meglakol.²

A) 101. A ki éjjéli misén luczaszékre ül, meglátja a boszorkányokat.³

A) 102. A ki éjjéli misén luczaszékre ül, meglátja, hogy az ott lévő asszonyok közül ki a boszorkány.⁴

A) 103. Katona József *Lucza széke* című drámája, a melyet 1812 decz. 26-án Pesten adtak elő először,⁵ őrizte meg számunkra a néphit chronológiailag legrégebb adatát. Az I. felv. 1. jelenésében *Körtés* kezében egy kis szék van és egy balta, a melylyel egy éket akar a székbe ütni. *Mártonka, Ágnes* kártyáznak a földön dióra etc.

Körtés . . . „még a nagyapámtól hallottam azt a tradiciót, hogy ha az ember Lucza-napján elkezdve karácsonyig egy széket csinál, de úgy, hogy *mindennap csak*

tik und Skatologie in der südslavischen Küche. Anthropophyteia. X. 57. *Székelly László*: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye. (Egri F. F.) 23. (Gyerekekkel szagoltatják, hogy erős legyen.) *Sólyom Zoltán*: Gyűjtése. (Sárospataki F. F.) 1914. 232. (Küszöb alá rontás ellen.) *Antal Gyula*: Néphagyományi gyűjtés Alsószecseről. (Pápai F. F.) 22. (Lucza-nap.) *Tildy Zoltán*: Gyűjtése. (Pápai F. F.) 3. (Luczanap.) *Fábián Elemér*: Népköltészeti Gyűjtemény. (Sárospataki F. F.) 1914. 41. *Wislocki*: Aus dem Volksleben der Magyaren. 1893. 11., 27., 32., 47—49., 51., 58., 129., 145., 159., 161., 168. *Glück*: Skizzen aus der Volksmedizin und med. Aberggl. i. Bosnien u. d. Herzegovina. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien u. d. Herzegovina. II. 1894. 431. *A. E. Carić*: Volksaberglaube in Dalmatien. u. o. VI. 610., 630. *Lilek*: Volksglaube und volksthümlicher Cultus in Bosnien und der Herzegovina. 40. IV. 483., 487. *Knortz*: Folkloristische Streifzüge. 1899. 314—326. *Hehn*: Kulturpflanzen und Haustiere. 1911. 193—208. *Grube*: Religion und Kultus der Chinesen. 1910. 175. *Seligmann*: Der böse Blick. 1910. Index szerint.

¹ *Bellosics Bálint*: Ünnepek babonái. Ethn. 1896. 182. Baja.

² *Fehérváry Dezső*: Lucza-nap a bajai bunyevácoknál. Ethnographia. 1915. 284., 285. Ma már esztendőnként legfeljebb egy legény csinál luczaszékét pusztá virtuskodásból. *U. a.*: u. o.

³ Pestmegye Monographiája. II. 33.

⁴ *Tóth István*: Kiskúnfélegyháza vidéki néphiedelmek. Ethnographia. 1906. 231.

⁵ *Négyesy László*: Pallas-Lexikon. X. 1895. 267.

egy vágást teszen rajta — s ezen székecskével aztán karácsony éjszakáján puncto 11 órakor a templomba megy és a templom tornáczába ráül azon székre: mind meglátja a boszorkányokat“. Továbbá még az első felvonásban (6. oldal) *Mártonka* (Ágneshez): „Majd midőn apám a templomba megy, én valami sürgető dolog végett visszahívom, azonban addig elmulik a 11 óra és az ő gondolata szerint semmi ereje sem lesz az ő luczaszékének. Én azonban elszököm tőle és vége lévén az áhítatosságnak, nagy rémuléssel azt hazudom neki, hogy tégedet azok között látalak, a kik, a mint ő mondja, mind *háttal* ültek visszafelé“.

A második felvonásban látjuk a luczaszékét „használatban“. Az első jelenésben *Körtés* a széken ülve kísérteteket és megtestesült ördögöket lát a kriptába suhanni. „Nemzetes ördög uram“-nak nézi a kántáló tót diákot meg a kolduló cigányt és lesi, hogy mikor kap hajba a két ördög (21. oldal). Karácsony éjszakáján minden megeshetik, a lélek különválhatik az élő ember testétől és külön testet ölthet (5. jelenés). A Lucza széke megoltalmazza a rajtaülőt a veszedekő ördögöktől, a kik különben széjjeltépnék. (6. és 7. jelenés, 25. oldal.)¹

A) 104. Lucza székét úgy csinálják, hogy mindennap karácsony napjáig más helyről visznek egy marék szalmát² és a széket Lucza-napján elkezdi; mindennap dolgoznak rajta. Az éjféle mise alatt körbe kell rakni a szalmát, a széket a közepére tenni és ráülni, a szalmát pedig *meggyújtani*. Ilyenkor az ördögök ijeszgetik mindenfélel, dobálnak rá kocsikereket és ha kiállja a próbát, utoljára *azt dobnak neki, a mit kíván*, pl. egy zsák aranyat.³

A) 105. Luczanapon kell megkezdeni a luczaszék csinálását. Mindennap kell rajta valamit dolgozni és *az egészet egy darab fából* kell csinálni. Vigyázni kell, hogy a fa forgácsa el ne hanyódjék,⁴ és ha elhanyódik, meg kell égetni. Az éjféle misén a templom leghátuljában a székre áll, akkor meglátja a falu boszorkányait, mert mind a templomban vannak. A mise vége előtt fusson haza és szórjon mákot útközben, hogy a seprűn nyargalva üldöző boszorkányok el ne ériék. A kit a boszorkányok utolérnek, ahhoz minden éjjel elmennek, meglovagolják, a húst leszedik róla. Az illető lesoványodik és meghal.⁵ Használat után el kell égetni a luczaszékét, nehogy valami veszedelmet hozzon a házra.⁶

¹ *Katona József*: Lucza széke. (*Aigner*: Magyar Könyvesház.) Valószínű, hogy a költő szülővárosának néphitét használta fel és így ezt az adatot a térképen Kecskemétre tettem.

² A luczanapi szalma, szalmalopás jelentőségéről lásd majd a második (magyarzó) részt.

³ *Kiss Péter*: Néphagyománygyűjtemény. (Egri F. F.) 27. Kúnszentmiklós és Mesterszállás. — ⁴ Párhuzamos a lopott szalmával. Magyarázat a második részben.

⁵ Boszorkányoktól való megnyargaltatáshoz. V. ö. A) 26. Továbbá *Ipolyi*: Magyar Mythologia. 1854. 430. *Komáromy*: Boszorkánypercek oklevéltára. 1910. 228., 231., 327., 336., 353., 526., 528., 593., 660., 661., 662. *Hansen*: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns. 1901. Index „Nachtfahrten“. *Alpenburg*: Deutsche Alpensagen. 1861. 148. *R. Kühnau*: Schlesische Sagen. III. 1913. 27. *F. S. Krauss*: Slavische Volkforschungen. 1908. 40. *Laistner*: Das Rätsel der Sphinx. 1889. I. 171. *Strackerjan*: Aberglaube und Sage aus dem Herzogtum Oldenburg. 1909. I. 471. *W. von Schulenburg*: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 162. *E. Jones*: Der Alptraum. 1912. (Schriften zur angewandten Seelenkunde. XIV.) 117., 118.

⁶ *Háffner Ferencz*: Gyűjtése. (Egri F. F.) 1913/14. 11. Tóalmás. Pestm.

A) 106. A luczaszékbe december 13-tól kezdve *naponta* egy szöveget kell beleverni. Az éjféλι misén, ha az ember rááll, meglátja, ki a boszorkány.¹

A) 107. Egyszer egy ember december 13-án hozzáfogott luczaszékét készíteni és készítette egész az éjféλι miséig, de úgy, hogy senkisémm tudott róla. A szék *háromlábú* volt és *kerek* alakú. Elvitte az éjféλι misére és hátul az ajtónál a szenteltvíztartó alá ült a kis székre és várt. Mikor beharangoztak, *háttal jöttek befelé a nagyszarvú, lólábú boszorkányok* és őt fenyegették. Ürfelmutatáskor hátat fordítottak az oltárnak. Először hagyták el a templomot fenyegetve a luczaszék készítőjét. Ez azonban nem ijedt meg, hanem folytatta munkáját. Év utolsó napján, mikor mindenki elment a templomba, a szobában égve hagyta a lámpást. Körülfutotta a házat; benézett az ablakon, félhomályt látott, újból körülfutotta, most koporsót látott, a harmadik körülfutásnál nem nézhetett be, mert a boszorkányok úgy vágták földhöz, hogy eszméletét veszítette. Pedig ha harmadszor is benézhetett volna, megláthatta volna, hogy az új esztendőben mennyi öröme és bánata lesz.²

A) 108. „Úgy készül mint a luczaszéke.“ A luczaszéke úgy készült, hogy Luczától karácsony estéjéig minden nap csak egyet volt szabad vágni rajta.³

A) 109. „Mikor a tapasztó-gyerekek elkezdtek Lucza napján egy széket csinálni, oszt beültek a kuczkóba, oszt *mindennap* csináltak egy kicsikét, karácsonyra megcsinálták. Mikor el akarták vinni a templomba, oszt a fejükhöz vágtak egy nagy kátrányos fazekat a boszorkányok, oszt úgy tettek: Pilli...li...Pilli...li, oszt mégis elvitték a templomba, jó hosszú volt, ráültek, oszt meg akarták nézni, kik voltak a boszorkányok, a kik fejükhöz vágták a fazekat. A boszorkányok megfogták őket, kivágták az ajtóba, oszt ezek csak nézték őket, oszt félretették a boszorkányok a fejüket, úgy mentek be, akkora *szarvuk* volt.“⁴

A) 110. A ki ördögöket és boszorkányokat akar látni, Lucza napján fogjon egy kis szék elkészítéséhez. *Mindennap* dolgozzon rajta egy kicsit, úgy hogy karácsonyra éppen készen legyen. Karácsony éjjel 12 órakor menjen a templom elé, üljön le a kis székre és nézzen be a *kulcslyukon*. Ott fogja látni az ördögöket és boszorkányokat *tánczolni*. De a mint látja, hogy észrevették, *törje össze a széket* és fusson haza, mert másként megrohanják.⁵

A) 111. A ki 13 éjjel 12 órától 1-ig csinál egy széket és karácsonykor leviszi a templomba és ott ráül, meglátja a *jövendőbelijét*.⁶

A) 112. Ha valakinek *döglük az aprójószágja*, menjen ki Luczanap éjjelén a keresztútra, oszt vigyen magával egy *szalmából* font széket és üljön rá. Akárki jön feléje, meg se mozduljon, ha bántják nem szabad megijednie; mire hazamegy, az aprójószág nem döglük tovább.⁷

¹ Saját gyűjtés. Jászberény.

² Erdős József: Magyar néphagyományok gyűjteménye. (Egri F. F.) 1914. 7., 8. Karczag. A körülfutásról lásd majd a második részt.

³ Móra István: Jeles napok. Néprajzi Értesítő. 1913. 87. Horgosra tettem a térképen, de lehet Félégyháza vagy Zenta is.

⁴ Kálmány Lajos: Szeged népe. 1881. II. 101. Szaján. I. 192., 193.

⁵ Práznovszky Géza: Gyűjtése. (F. F. Nagyszalonta.) X. e) 2. Nagyszalonta.

⁶ Kenyeres Lajos: Gyűjtése. (F. F. Nagyszalonta.) 146. Nagyszalonta.

⁷ Varga Károly: Gyűjtése. (F. F. Nagyszalonta.) Nagyszalonta. A szalmához v. ö. A. 105. Továbbá „Ha valaki meg akarja látni a boszorkányokat tizenkettőkor, menjen

A) 113. Lucza-napon *keresztútra* ülnek és akárki bántja az illetőt, *nem kel fel*, hogy a tyúkok is jól üljenek.¹

A) 114. A boszorkányok *két héttel újév előtt* kezdenek egy zámolyt készíteni. Mindennap egy részt csinálnak belőle, úgy hogy ezen ülnek újév éjszakáján a templomban.²

A) 115. *Szt. György napja előtt 13 nappal* kezdenek csinálni egy kis széket, *minden este kilencz vágást* kell tenni benne. Esténként, mikor a széket csinálgatja az illető, be-beszól hozzá valaki: „*Úgy csináld, ha embere leszel*“. Válaszolni nem szabad, mert azzal a fával török össze, a melyből a széket csinálja. *Szt. György estéjén* kiviszi a széket a templom elé és ott a *kulcslyuk* előtt leül reá és várja az éjfélt. Éjfélkor jönnek az ördögök, azok közül a falujabelieket megismeri.³

A) 116. Luczanapkor kezdik a luczaszék készítését, a melynek karácsonyra el kell készülnie. Karácsony éjjelén elviszik a széket a templomba, ráülnek és így meglátják a boszorkányokat. Mikor a pap a mise végén énekl: „*Ite missa est*“, akkor az illető szaladjon minden erejéből, míg haza nem ér és a világért *hátra ne nézzen*, mert széjjeltépik a boszorkányok. Otthon minden kilincset beköt csepümadzaggal,⁴ akkor a boszorkánynak se felette, se a jószágai felett nincs hatalma többé.⁵

A) 117. Ha valamely fiatal legény vagy leány luczaszékot készít és Lucza napján a templomban azon ül, azt mondják, hogy *meglátja a jövendőbelijét. Tizenhárom nappal Lucza-nap előtt* elkészíti a szék ülökéjét, amelynek alakja hosszúkás négyszög. A következő négy napon négy lyukat fúr rajta mindegyik szögletén a lábak számára. Az azután következő négy napon mindennap egy lábat farag. A hátralévő négy napon pedig a négy lyukba beleilleszti a négy lábat (mindennap egyet).⁶

A) 118. A ki *Szt. András napján* kezd csinálni egy kis széket s karácsonyig, úgy készíti azt el, hogy *naponként* csak egy baltavágást tesz rajta, e széken ülve, karácsony este a templomban megismeri a boszorkányokat.⁷

A) 119. Luczanapkor fogj hozzá egy kis székek a csinálásához s *minden nap* faragj rajta karácsony éjszakájának 12 órájáig, az utolsót ekkor rajta. Vedd most magadhoz s eredj el a 12 órai misére s ott ülj reá és tartsd magad alatt erősen. A gonosz lelkek (asszonyok vagy emberek) mind hozzád mennek s el

ki a keresztútra és üljön egy hordóról levett karikára“. *Erdős József*: Magyar Néphagyományok Gyűjteménye. (Egri F. F.) 1914. 7., 8. Tóalmás. A karikához v. ö. a tyúkok abroncsból való etetését a második részben.

¹ *Oltyán Sándor*: Gyűjtése. (Szalontai F. F.) Nagyszalonta. V. ö. A. 112. V. ö. a karácsonykor fel nem kelő háziasszonyról a második részben.

² *Katz Samu*: Nyör. XII. 232. Nagy-Kálló.

³ *Kriston Antal*: Gyűjtése. (Sárospataki F. F.) 1914. 25. Rétközberencs. (Szabolcsm.)

⁴ Olvasót csavargatnak a kilincsré, hogy a boszorkány be ne mehessen. *Berze-Nagy*: Babonás alakok és szokások Besenyőtelkén. Ethn. 1910. 28.

⁵ *Rubovszky Ferenc*: Népköltési gyűjtemény Kisvárdai községből. (Egri F. F.) 1914. 25.

⁶ *Sarka Károly*: Gyűjtése. (F. F. Sárospatak.) 1913. 17. Járm. Szatmár m. A. luczaszék három fejlődési fokát a kéziratban három tollrajz mutatja.

⁷ *Jakab József*: Szatmármegyei babonák. Ethnographia. 1895. 412.

akarnak kergetni helyedről s kérik tőled a széket. Így biztosan megismerheted, kik a gonosz emberek Ne mozdulj helyedről s *oda ne add valamelyiknek a széket, mert az örök életedre erőt nyer feletted.* Jól vigyázz, mikor a templomba viszed a széket, mert könnyen ellopják tőled a gonoszok.¹ *dr. Róheim Géza*

A magyar kerek tükör.

(Harmadik, befejező közlemény.)

A kerek tükörnek, vagy általánosságban véve a tükörnek mint amuletnek a népviseletben való alkalmaztatása és a nép egyéb használati tárgyain való előfordulása elég gyakori. A samánköntösnek rendes kiegészítő része s Khinában szintén alkalmazzák amuletként ruhára akasztva.² Khinai házi istenségek mellén és fejdíszén szintén ott látható ez a démonelűző kerek



1. á. Khinai istenszobor.

tükör, mely ornamentálisan nyer elhelyezést az istenek ruháinak mellsőrészén (1. á.). A khinai néphit használati rendeltetését a tükörnek általánosan ismert mágikus erejével magyarázza. A Loango-part fetisei is tükörket hordanak mellükön. Hasonló fabálvány Kelet-Afrikából is ismeretes, a tükör azonban itt a bálvány két szemében van elhelyezve (2. á.).

Egy XVI. századbéli indiai miniatűr-festményen (3. á.) a Bâberida Dsahir ed-din Mohammed indiai uralkodónak és előkelő harcosainak ruházatán, a ruha mellén, egy érdekes díszlemez találunk, melyet a Bâberida család — a leírás szerint — *tükör*-nek nevez (. . . un large bouton de métal plat, découpé en fleur. Cette armure avec ceinturon, de la famille de celles



2. á. Kelet-afrikai fetis.

dites à miroirs . . .).³ Evvel teljesen azonos kerek díszlemez látunk Timur Lenk (1336—1405.) egy miniatűr képén (Bodleian Library, Oxford), mely kerek fémlemez itt is a ruha mellén van elhelyezve⁴ (4. á.). Evvel az alkalmasint ázsiai származású ruhadíszszel sűrűn találkozunk a Bécsi Képes Krónika miniatűrjeiben is, a hol magyar vezérek, királyok, magyar és kún harcosok mellén mindenütt erősen kidomborodik ez a miniatűrökön aranszinűre festett kerek fémkorong, mely mindenütt a ruházat mellére van felvarrva (5. á.). A M. N. Múzeum őriz néhány ilyen érdekes példányt a XIV. századból, mely díszlemezek a románkori izlés jellemző ekítményeivel, csodaállataival, liliomaival és rozettáival vannak ékesítve

¹ Balázs Márton: Szilágysági néprajzi adalékok. Ethnographia. 1891. II. 204.

² L. Ethn. Ért. XV. 9. 246. lap.

³ A. Racinet: La costume historique. Paris, 1888., III. ↓ jel alatt.

⁴ Traugott Mann: Der Islam einst und jetzt. Bielefeld u. Leipzig. 93.

(6. á.).¹ Ha nem csalódunk, ezek a magyar kerek díszlemezek, a melyek úgy alakjukra, mint a ruházat mellén való alkalmaztatásukra nézve teljesen megegyeznek Timur és Dsahir miniatürjein látott fémkorongokkal, melyek közül ez utóbbi helyen e díszítmény megtartotta még ősi „tükör“ nevét is,



3. á. Bâberida díszlemezek.

tulajdonképpen nem egyebek, mint az amuletként alkalmazott bűvös tükörnek stilizált utáizatai. A kínai istenszobrok mellén látszó kerek tükrök világosan megjelölik az utat az e tekintetben feltételezhető *khínai kultúrközpont* felé.

Népies viseleteink szintén alkalmazták a tükört. Szóbeli közlés után tudom,² hogy a 70-es—80-as években a Jászságban viselték még a *tükörös*

¹ Nemes Mihály — Nagy Géza: A magyar viseletek története. Budapest, 1900.

² Dr. Györffy István közlése szerint.

subát, melyet azért neveztek így, mert a suba alján a suba aljának felakasztására szolgáló gombházak helyét kerek tükördarabokkal stilizálták. Ugyancsak a hevesmegyei palócz női ködmönökön szintén voltak régebben kerek tükördarabkák a díszítmények közé applikálva. Hasonló ruhadarabok azonban hazai nemzetiségeinknél ma is találhatók még: felvidéki bőrpruszlikon (7. á.) és horvát pruszlikon (Kópháza — Sopron m.) (8. á.) a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályából. Indiai ingeken és egyéb hímzett ruhadarabokon ezek a himzések közé foglalt kerek tükördarabkák rendkívül gyakoriak (9. á.). Az erdőhátsági oláh legény kalapjának szalagján három kis tükör van gyöngyök közé foglalva. Ezenfelül még a kalap felhajló karimáján is felvarrott kerek tükör van. A nép hite és magyarázata szerint arra való ez, hogy a legényt soha semmiféle szerencsétlenség ne érje. A rossz szellemek ugyanis, a mint a legény felé közelednek, meglátják magukat a tükörben, és annyira megirtóznak önmaguk látásán, hogy elira-modnak. A legényt e három tükör védi meg mindenkor és mindenütt, ő maga ugyan nem látja a tükröt, mert fején van a kalap, de annál inkább látja a gonosz szellem (Cserbel körny. — Erdőhátság)¹ (10. á.).

Használati tárgyait a nép, sok helyütt egész bizonyossággal kimutatható, másutt elhomályosult mágikus szándékkal szintén felékesíti tükörrel. Néhutt a tükör, mint házi eszköz, álló formájában is megőrizte még eredeti kerek alakját (11. á. — Takácsi, Veszprém m.), másutt, mint tükörrre festett szentkép, amulet-jellege fokozott erővel jut érvényesülésre (12. á. — Nyugati határszél). A 13. á. tükrös guzsaly Gömör-Jánosiból, 1867-ből. Ezt a magyar tárgyi adatot érdekesen egészíti ki és magyarázza az oláh néphit. A hunyadmegyei (Kékesfalva, Alsó-, Felső-Nyiresfalva, Bunyila, Pojenica-Tomi) guzsalyokon a guzsaly felső, keresztformára kiszélesedő részén szintén tükröt találunk, ez „a guzsaly keresztjének a tükre“. Ha azonban tükör nincsen kéznél, akkor ugyanarra a helyre ezt helyettesítő stilizált rozettát faragnak, a melynek szintén „tükrő“ a neve. Ennek a rendeltetését a néphit következőképpen magyarázza: Kedden este a vacsorafőzésen vagy a gyermekek gondozásán kívül egyebet nem szabad dolgoznia az asszonynak. S ha történetesen a mezőn volt azon

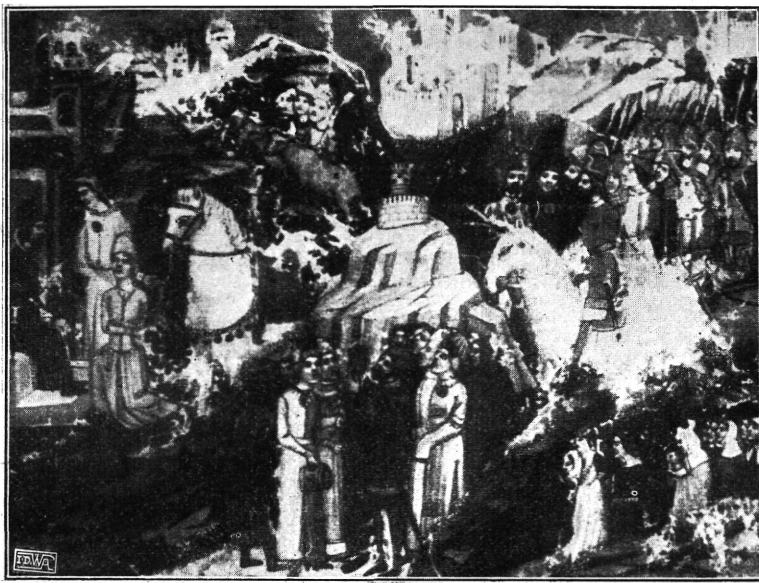


4. á. Timur Lenk.

¹ Dr. Schmidt Tibolt kéziratoláh gyűjtéséből.

a napon és vele volt a guzsalya is, naplemente tájban hazatérőben csak úgy fonhat nyugodtan, ha a guzsaly keresztjénél *tükör* van, mert ekkor a vele véletlenül szembejövő *Marți Seara* (Kedd Asszonya) „elerőtlenedik“ s nem állhat bosszút azért, hogy az asszonyt munkán érte. Napnyugta után azonban már a tükörnek sincsen ereje s ekkor már egyáltalában nem szabad dolgoznia.¹

Megtaláljuk még ezenfelül hazai tárgyi néprajzunk körében somogy-megyei mángorlófán (14. á.), magyar szivalakú mézeskalácson (15. á.), zólyom-megyei kecskefej formájú duda-részen (16. á.), baranyamegyei sokácz mosósulykon (17. á.) és vízholdó rudon (Mohács) (18. á.). A M. N. Múzeum



5. á. Magyar tükrös melldísz a Bécsi Képes Krónikából.

Néprajzi Osztályának anyagából ide sorolunk még egy kerek tükrös hárfát Marokkóból (19. á.) és egy kisázsiai (angorai) bivalyszerszámot (20. á.), a hol a kerek tükör a szerszám homlokrészen ugyancsak amulet-rendeltetésű és szemverés ellen való kauri-csigák és kék gyöngyök társaságában lép fel.

A hazai és nemzetközi tárgyi néprajzban való használatát a róla szóló, fentebb elmondott néphit magyarázza.

A tükrőről szóló néphitben igen tekintélyes helyet tölt be ezenfelül a *tükörnek mágikus célra, jóslásra való használása*. Már annál az általánosságban elterjedt néphitnél fogva, hogy a tükörben varázserő lakik, a tükörnek ugyancsak távolbaható ereje is van. A távolba való érintkezés tulajdonképpen, a primitív népek felfogása szerint, azonos magával a varázslással.² Ausztráliában az euahlayi varázslók kristálykövekben látják a

¹ Dr. Schmidt Tibolt kéziratós gyűjtéséből.

² Róheim G.: U. o. 39.

multat, a távoli tájakat és a jövődöt. A varázsló a legnagyobb, legbűvösebb követ használja kristálybanezésre, mert ebben lakik a szellem, mely elmegy ahhoz az emberhez, a kiról a varázsló valamit meg akar tudni és azután megmutatja neki az illetőt a kristályban.¹ Egy Fidsi-szigeti mesében egy szellem egy embernek bűvös kristályt ad, melybe ha belenéz, minden kívánsága teljesül.² Közép-Amerika őslakóinál csiszolt kőtükrök szolgáltak a jövődö meglátására.³ A kristályba- és vízfelületre való nézés jövődelésre, ellopott jószágnak és távollevőknek a meglátására szolgál még Polynéziában, az algonkineknél, Madagaskarban, a zuluknál, inkáknál, apashoknál



6. á. Magyar diszlemezek.

stb.⁴ A nyugatafrikai gangák tükörből látják meg, hogy ki okozza a betegnek a betegségét.⁵ A mexicói Tezcatlipoca isten tükörből látta, hogy mi történik a világon, a görög mondák szerint Heliosnak is volt ilyen tükre s a perzsa mondák szerint Dsemšid is örökölt a naptól egy kehelyformájú tükröt, a melyben mindent meglátott, a mi a világon történt.⁶

A tükörből való jóslás (katoptromanteia) gyakori mestersége volt az ó-görög oraculumoknak. Vízfelület fölé tükröt akasztottak fel, imádságot mondtak, tömjént füstöltek s a tükörből meglátták, hogy meggyógyul-e a

¹ Róheim G.: U. o. 58.

² D. Yenness: The magic mirror. Folk-Lore. 1913. 233.

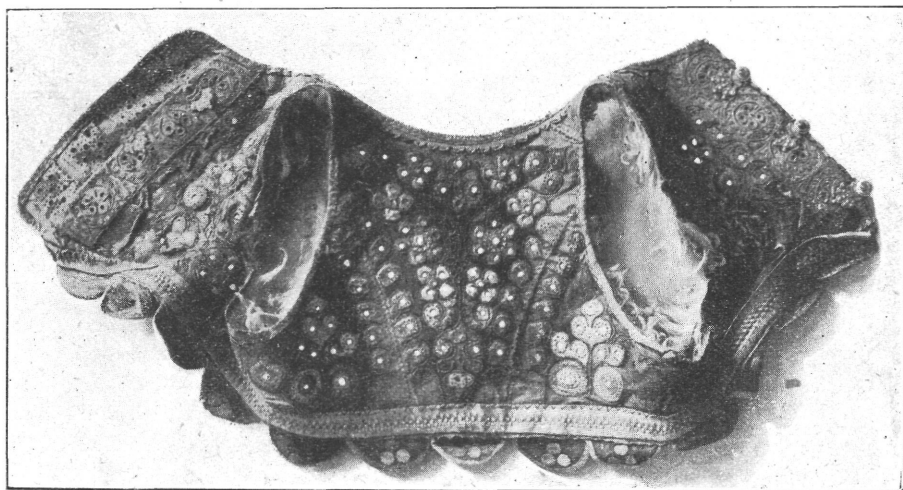
³ Edward I. Payne: History of the New-World. Oxford, 1892. I. 481.

⁴ Andrew Lang: The Making of Religion. London, 1909. 83—104.

⁵ A. Bastian. Die deutsche Expedition an der Loangoküste. Jena, 1874. I. 205.

⁶ V. Jäkel: War der magische Spiegel im Besitztum der Vorzeit? Internationales Centralblatt für Anthropologie etc. 1903. VIII. 262.

kérdéses beteg, vagy pedig meghal.¹ Pythagoras (Kr. e. 550) fényesre csiszolt tükörből szokott jósolni holdtöltekor. Rómában is híresek voltak a tükörbenéző jósek, a specularii.² Mikor Tullius Crispinus és Severus között harc folyt a császári trónusért, az egyik ütközet előtt Didius Julianus jós tükörből jóslott. Tükörbe nézetett egy gyermekkel, a kire azelőtt ráolvasott volt.³ A specularii a középkorban is igen keresettek voltak s Irlandban 450-ben egy zsinati határozat igazolja meglételüket.⁴ *Ibn Khaldun* azt írja, hogy a tükörből jóslók nem a tükörből látják a jövőt és a távollevő dolgokat, hanem a jós és tükör közé vékony ködfátyol ereszkedik, s ezen játszódnak le a jós által látott események.⁵ Egy khinai mesében (Der



7. á. Felvidéki bőrpruszlik.

Priester vom Lauschan) a holdvilágnak érdekes idevarázslásával találkozunk: A bűbajos mester ollóval papirosból kerek korongot vágott ki, „olyat, mint a tükör“, s ráragasztotta a falra. Azonnal világítani kezdett a hold a szobában olyan fényesen, hogy még a legkisebb hajszálat is meg lehetett látni.⁶ A tükörből való jóslás Japánban is divik, a hol rendszerint éjfélutáni 2 óra tájban gyakorolják.⁷ A kazáni-tatár bűbajos (*bayöse*) tükörbe néz és abból mondja meg, hogy hova lett a lopott jószág, vagy ki rontotta meg a beteget (Kazan).⁸ A tükörbenezésnek ugyanitt egy következő módja is van: Egy nagyobb és egy kisebb tükröt tesznek egymással szembe s a két tükör között a széleikkel egy vonalban két gyertyát gyújtanak meg.

¹ L. F. Alfred Maury: U. o. 437—438.

² M. R. Cox: An introduction to Folk-Lore. London, 1897. 26.

³ L. F. Alfred Maury: U. o. 437.

⁴ L. F. Alfred Maury: U. o. 438.

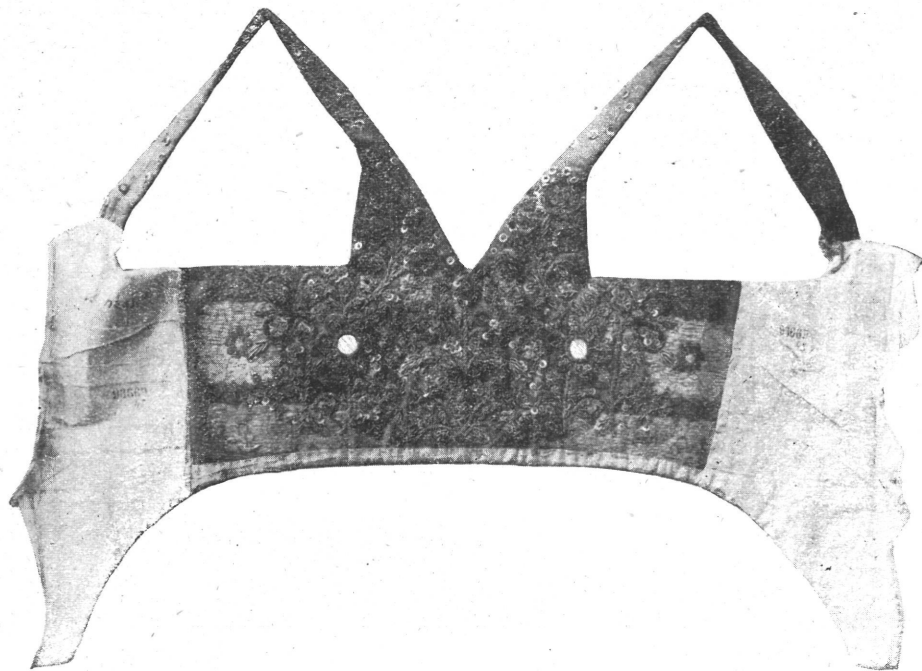
⁵ L. F. Alfred Maury: U. o. 435.

⁶ D. Richard Vilhelm: Chinesische Volksmärchen. Jena, 1913. 80.

⁷ H. L. Yöly: Legend in Japanese Art (Folk-Lore XIX. 1908.) 375.

⁸ Saját kazáni-tatár kéziratoss gyűjtéséből.

A kit látni kíván az ember, annak a képe megjelenik a nagyobbik tükörben. A kisebbik tükörből esik bele a képe. Ha egészséges az illető távollévő ember, egészségesnek látszik, ha beteg, betegnek látszik, ha pedig meghalt, elnyújtózza halotti lepedőben látszik. (Tübän-Körsa — Kazáni korm.).¹ *Radloff* adatai szerint a kazáni-tatárok husvétkor a tükörbe néznek, hogy megtudják belőle a jövődőt.² Az oszmán-törököknél is van egy érdekes módja a tükör segítségével való jóslásnak: Hidrelles-napkor asszonyok meg leányok egy fazékba apró jel-tárgyakat, pénzdarabot, gyűrűt stb. raknak, erre vizet töltenek, a tetejét lekötik vászonnal, legfelül pedig tükröt borítanak az edényre. A fazekat kiviszik a kertbe és



8. á. Horvát pruszlik (Sopron m.)

künn hagyják egész éjszakán át egy rózsabokor alatt. Másnap ma'ndalok kíséretében az egyes jel-tárgyakból jövődőt jósolnak.³

Az európai néphitben szintén gyakori jelenség: Auvergne-ben (Franciaország), ha megrontja a boszorkány a tehenet, a javas a tehén tulajdonosnőjét egy edény víz elé ülteti, s a kezébe kést ad. Az asszony addig ül ott, a míg csak meg nem látja a boszorkány képmását a vízben. Ekkor a kezében tartott késsel feléje szúr, s a mely részét találja a képmásnak, a boszorkány is ugyanott érzi a szúrást.⁴ *Hartliebs* bajor Albrecht herczeg

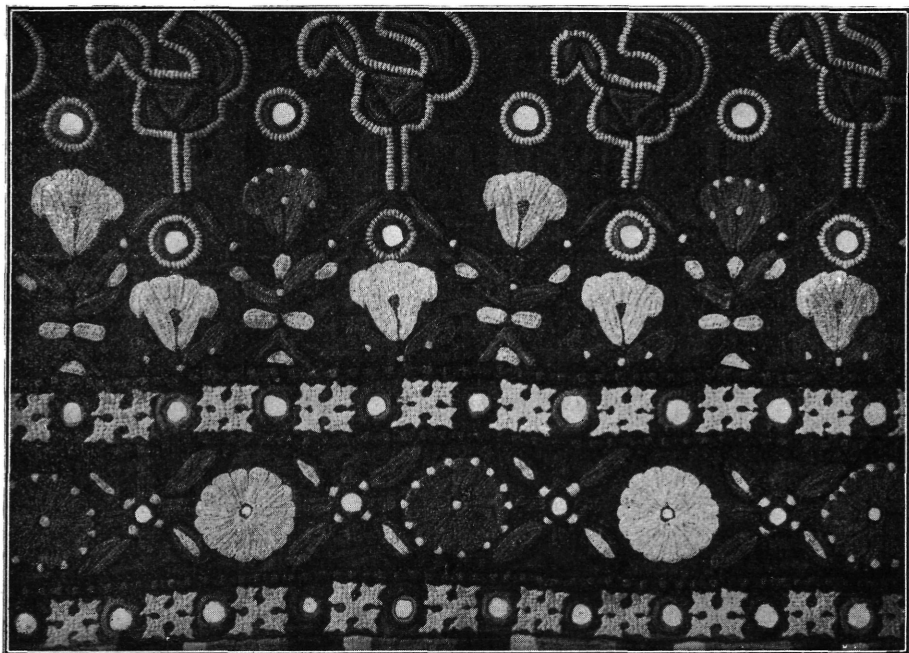
¹ Saját kazáni-tatár kéziratok gyűjtéséből.

² *Dr. W. Radloff*: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte. St.-Petersburg, 1899. II. 1337.

³ *Mészáros Gyula*: Az oszmán-török nép babonái. Ethn. 1906. XVII. 147.

⁴ *J. G. Frazer*: U. o. 93.

udvari orvosa 1455-ben írt, s a varázslatokról, babonáról és tilalmas mesterségekről szóló könyvében szintén említést tesz olyan bűbajosokról, a kik kis gyermekekkel tükörbe nézetnek, miközben ők maguk varázsigéket mormolnak. Hasonlóképpen meglátják a gyermekek a jövendőt *kristályban* is. Fényesre csiszolt *kardból* is jósolnak.¹ A varázstükör (Zauberspiegel), — *Wuttke* szerint — melyet Erdspiegel-nek, (Thür.) vagy Bergspiegel-nek (Kärnten) is neveznek, egyszerű négyszegletes üvegtükör, melyet nagyobbára fedőlappal is el lehet zárni. Régente a garabonczások (Venediger) használták. Rejtett személyek, kincsek és tárgyak hollétének megtudására szolgál.² A



9. á. Indiai hímzés kerek tükörrel.

német néphit szerint, ha valaki újév éjszakáján éjfélkor két égő gyertyával a tükör elé áll és háromszor hangosan az elhunytat nevének szólítja, az elhunyt megjelenik a tükörben.³ A bűvös tükör (Sichtspiegel) tulajdonosának megmutatja a tolvajt s a távollevő dolgokat, de más idegen ember hiába néz a tükörbe, annak már nem mutat semmit.⁴ Sziléziában Landeckben egy hóhér híres varázsló volt. Volt neki egy „könyvecskéje“ (Büchel), meg egy „tükröskéje“ (Spiegerla). Imádkozott a könyvecskéből, s aztán belenézett a tükröskébe, s meglátta azt, a ki valami rosszat tett. Igen nagy földről jártak hozzá az emberek.⁵ Egy görilitzi boszorkányperben 1564-ből

¹ *J. Grimm*: U. o. III. 431.

² *Dr. Adolf Wuttke*: U. o. 245.

³ *J. Negelein*: U. o. 26.

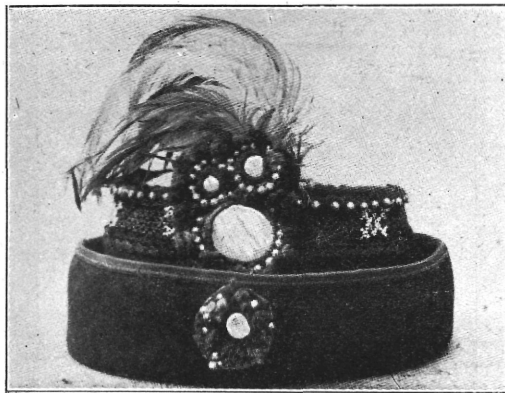
⁴ *Richard Kühnau*: Schlesische Sagen. 1913. III. 203—204., 205—206.

⁵ *Richard Kühnau*: U. o. 220.

a boszorkánysággal vádolt asszony beismeri, hogy van neki varázstükre, melynek a segítségével elveszett dolgokat vissza tud szerezni. Mesterségét azonban nem az ördögtől tanulta, hanem egy csehországi tudósasszonytól.¹ Említettük már fentebb azt a nürnbergi német mondát, mely szerint egy asszony egy idegentől bűvös kristályt kap, a melyben szűz fiú kis emberkét lát, a ki mindent megmutogat neki.² A középkorban a tükörből való jóslást igen szigorúan büntették, mint az ördöggel való czimboraságot. Még pedig ha az ördög segítségével jóslott valaki kristályból vagy tükörből, pallosra ítélték, ha azonban ördögi segítség nélkül jóslott valaki ugyanabból, akkor csak börtönnel, száműzetéssel, megvesszőzéssel büntették.³

A magyar néphit szerint karácsony éjjelén, ha az éjféle misére harangoznak, ki kell menni a szobából s a lakóházat háromszor körülszaladni. Ha ezt pontosan megcselekedve bemegyünk, s hirtelen a tükörbe nézünk, meglátjuk magunkat, hogy miképpen leszünk kitevítve a halottas ágyon.⁴

Ebbe a kategoriába kell sorolnunk a *Hófehérke-typusu népmesék tükrét* is, a mely a belétekintő irigy mostohának, anyának vagy testvérnek hozzá intézett kérdésére megmondja, hogy ki a legszebb a világon. A tükör Hófehérkét tartja a legszebbnek. A hiúságában megsértett mostoha gyilkos merényletet követ el a világszép leány ellen, de ugyancsak a tükörtől



10. á. Oláh legénykalap (Erdőhátság).

tudja meg a merénylet sikertelenségét és Hófehérkének a törpék közt való tartózkodását. E mesemotívum az európai népmesében igen elterjedt. E bűvös tükör egy német mesében *fémből* van, egy izlandi mesében „arannyal ékes”, egy szicíliai változatban pedig már egyenesen az ősi *kerek tükör*-rel találkozunk. A mostoha így tudakolja tükrét:

„Specchiu mè ritunnu
Cu' cc'è cehiù bedda di mia a lu munnu?”
Kerek tükröm
Van-e szebb nálam a világon?⁵

A tükörrel való jóslás körébe tartozik a *szerelemi jóslás* egy faja is, a mikor a leány tükörben látja meg, hogy ki lesz a vőlegénye. Magyarországból valók a következő adatok: A mely leány András napján bőjtől,

¹ Richard Kühnau: U. o. 258.

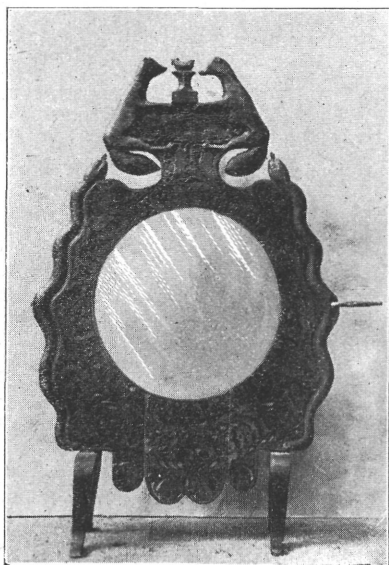
² E. S. Hartland: The Legend of Perseus. London, 1895. II. 15.

³ J. Negelein: U. o. 27.

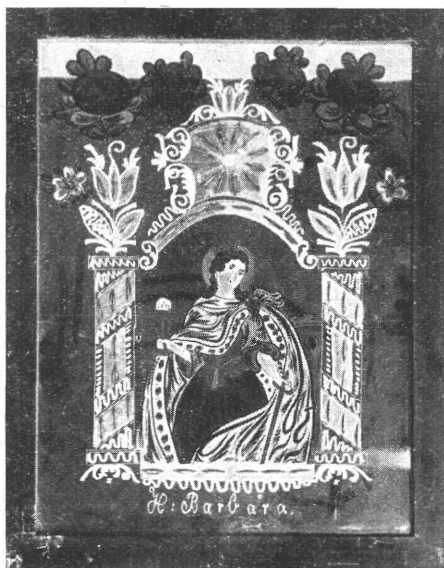
⁴ Benkóczy Emil: Egervidéki babonák. Ethn. 1907. XVIII. 101.

⁵ Ernst Böklen: Sneewittchenstudien. Leipzig, 1910. I. 70—71.

s éjjelkor a tükör elé áll, meglátja benne a vőlegényét. Ha ezt látja, férjhez megy, ha azonban egy szál deszkát lát, akkor meghal (Gömör m.).¹ Az olyan leány, a ki meg akarja látni, hogy ki lesz jövődöbeli férje, az András napján egész napi böjt után este sózson meg két harapásra való kenyeret, lefekvés előtt imádkozzék három Miatyánkot és három Üdvözlégyet. Azután egyet harapjon a kenyérből, a megmaradt darabot tegye egy kis tükörrel együtt a vánkosa alá. Ha éjjeli tizenkét órakor belenéz a tükörbe, meglátja benne vőlegényét (Baja).² A ki a karácsonyi hétben vacsora nélkül éhesen lefekszik s feje alá egy gatyát meg egy tükröt tesz, akkor ha ébredéskor belenéz a tükörbe, meglátja a jövődöbelijét (Bács m.).³ Karácsony



11. á. Magyar állótükör
(Veszprém m.).



12. á. Tükörrre festett szentkép
(Nyugati határszél).

éjjelén $\frac{3}{4}$ 12 órakor a mely leány meztelenül egy tükörben merően nézve várakozik, megjelenik neki a tükörben a vőlegénye (Szilágyság).⁴ Kalotaszegben és Aranyosszéken azt hiszi a leány, hogy ha nagypénteken napkelte előtt a patak mellett felmászik egy fűzfára, akkor midőn a nap felkel, a vízben meglátja jövődö urának a képét.⁵ Az erdélyi oláhok hite szerint ha valaki, akár leány, akár legény, a házban a tükör alatti padra ül olyankor, a mikor két testvér ül már ott kivüle, akkor abban az esztendőben meg-

¹ Elek Zoltán: Gömörmezei babonák. Ethn. 1896. VII. 285.

² Bellosics Bálint: Ünnepek babonái. Ethn. 1896. VII. 186.

³ Nagy József: Bácsmezei babonák. Ethn. 1896. VII. 181.

⁴ Balázs Márton: Szilágysági néprajzi adalékok. Ethn. 1891. II. 206.

⁵ A Hermann: Volkstümlicher Kalenderglaube in Ungarn. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde. Berlin, 1894. 395.

házasodik, sőt jövődöbelijét is meglátja, ha hirtelen a tükörbe néz (Brassó környéke).¹

Párhuzamképpen álljon itt ennek a néphitnek néhány nemzetközi változata: A német leány Szt. András éjjelén meglátja a kutban jövődö urának a képét, de egyszersmind az ördögöt is meglátja ugyanott.² A németeken kívül a litvánoknál és délszlávoknál is él ez a néphit.³ A skót leányok szintén meglátják a tükörben jövődöbelijük képét, ha a tükör mellé gyertyát gyújtanak s a míg belenéznek, almát kell enniök, vagy a tükör előtt fésülködniök kell.⁴ A maczedóniai görög leányok június 24-én (Szt. Iván előestéjén) elsötétített szobában meglátják a tükörben jövődöbelijük képét, a ki vállukon keresztül tekint. Ennek a jóslásnak van egy más módja is. Ugyanezen az estén a leány fog egy tükröt s a szobájában levetkőzik előtte, miközben a következő ígét mondja:

„Felveszem ezt a tükröt és téged Isten kérlek,
Bárki jusson is osztályrészemül, lássam meg ma éjjel!”

A tükröt vánkosa alá rejti s meglátja álmában völegényét.⁵ Ugyancsak a görög leányok Andros szigetén tükröt tartanak a kút fölé s benne meglátják jövődöbelijük képét, amint a kút vizéből visszatükröződik a tükörben.⁶

Negelein a szerelmi varázslatnak ezt a nemét a képmáslélekről szóló elmélet kapcsán következőképpen magyarázza: A nő természetes képmása a férfinak. Férfi és nő egy testet képez s egymásnak kölcsönösen kiegészítő részét alkotják. Innen származik aztán az az emberekből kiírthatatlan idea, hogy ha a házastársak közül valaki meghal a távolban, a másik ezt önkénytelenül is megérzi. A holt férj jelentkezik feleségének s a menyasszony völegényének. Innen ered a tükörnek az a sajátsága, hogy akár a leány, akár az ifjú meglátja benne jövődöbelijét.⁷

A varázstükröt ismerik a *kincsásó babonák* is, ebben tükröződik a föld gyomrában elrejtett arany-, ezüstpénz. A tükör a benne lakozó mágikus erőnél fogva, úgy mint minden távoli dolgot, ezt is megmutatja. Rendszerint a hetedik gyermekkel lehet csak pénzt kerestetni, a 7-ik, 14-ik, 21-ik életévében. De előbb ki kell próbálni a gyermeket egy *aczéltükör* segítségével, a mi a következőkép történik: A szülők egy csuporba nyers babot vagy borsót tesznek, ennek tetejére pedig 5–10 krajczárt, ki-ki tetszése szerint. Ezt aztán a földbe temetik. Ezután behívják a kertbe a gyermeket, a kezébe



13. á.
Tükrös
guzsaly
(Gömör-
Jánosi).

¹ Dr. Schmidt Tibolt kéziratoláh gyűjtéséből.

² J. Negelein: U. o. 25.

³ J. Negelein: U. o. 28.

⁴ G. F. Abbott: Macedonian Folklore. Cambridge, 1903. 51.

⁵ G. F. Abbott: U. o. 50—51.

⁶ E. S. Hartland: The Legend of Perseus. London, 1895. II. 21.

⁷ J. Negelein: U. o. 29.

adják az aczéltüköröt és elvezetik a kert tulsó részébe. Egy helyen megállanak és kérdést intéznek hozzá: Mit látsz a föld alatt? A gyermek benéz a tükörbe és elmondja a mit lát. Csontot, rongyot, cserepet. Erre elvezetik a kert ama részébe, hol a csuprot elásták. Ismét felteszik a kérdést, mire a gyermek kis vártatva megfelel: Van itt egy sárga csuporban bab, tetején 5 krajczár . . . Ennyiből áll a próba. Amikor ez beválik, olyan helyen nézetnek a gyermekkel, a hol lángot láttak felcsapni a földből.¹ Az *aczéltükörrel* való pénznézés debreczeni boszorkányperek jegyzőkönyvében is említetik (1745-ben). A boszorkánysággal vádolt asszony . . . „valami oláhokkal és csikósbojtárral is nézetett pénzt, még pedig ilyen móddal, hogy egyik néző leánynak a 2 nagy körmét megvakarta, aczéltüköröt adott a kezébe,



14. á.
Mángorlófa
(Somogy m.)

valamivel megkente, innya adott, selyem zsinórral a gyomra táján által kötötte s akképpen varázslott, bűjölt, bájolt“.² A tükörrel való kincsásásnak egy másik módját találjuk a következőkben: „Pünkösds napján, míg a nap fel nem jött, menj oda, a hol tüköröt árulnak, de ne köszönj, se ne szólj semmit, hanem a tüköröt meglátod, kérd meg, mint adja, akkor se szólj semmit, hanem a mint hagyja, csak add meg az árát; onnét mindjárt menj el, de akkor se szólj semmit és mindjárt



15. á.
Magyar mézeskalács.

írd a tükörre ezeket — oh Holon + Taller + Ihatal + Thaler Theja + ganelei +. Következendő éjszaka ásd be a keresztút közepén, de tudjad az órát, hányadik volt mikor beástad, hetedik éjszakán azon órában menj oda és ásd ki onnan, de te belé ne nézz, hanem elsőbben a kutya nézzen bele,³ azután bátran belenézhetsz“.⁴ Ha valaki zöldcsütörtökön reggel kiül egy sírra s a kezében tüköröt tartva egész estig ott marad, a tükörben egy kis lángot lát. Ez annak a jele, hogy abban az esztendőben kincset fog találni.⁵

Általános tulajdonságai közé tartozik ez a mágikus tükörnek. Kincs-

¹ *Matthiás Mátrai*né Varga Róza: Szarvasvidéki babonák. Ethn. 1908. XIX. 162.

² *Szell Farkas*: Törvénykezési adatok alföldi babonákról. (Debreczen város törvényeséki jegyzőkönyveiből.) Ethn. 1892. III. 113.)

³ Vö. Ethn. Ért. XV. 240. lap.

⁴ *Wieder Gyula*: Kincsásó babonák és ráolvasások. Ethn. 1890. I. 248.

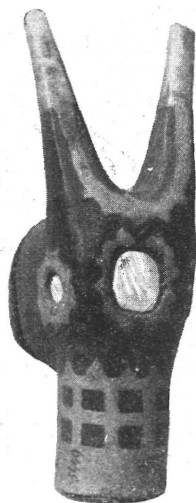
⁵ *A. Hermann*: U. o. 393—394.

keresésre és elveszett tárgyak hollétének megtudására Németországban is használják.¹

A tükörről való néphit kiegészítésére megjegyezzük még: Ha a tükörbe hirtelen nézve kettőst lát valaki, áldás jön rá. (Gömör m.).² Oláh néphit szerint a ki tükröt vásárol, szerencsét hoz a házba (Brád, Hunyad m.).³

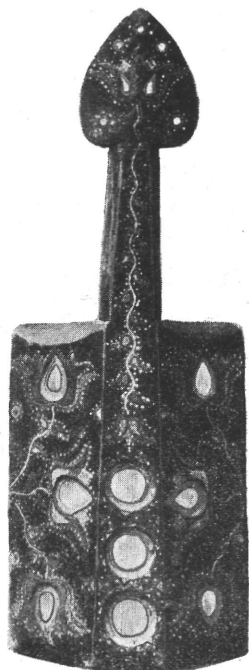
*

A kerek tükör alakjának a napkoronggal való kapcsolatát tanulmányom első részében tárgyaltam. Összehasonlító alapon arra a konkluzióra jutottam, hogy ez a kerek forma tulajdonképpen mágikus célzattal jött létre, a napkorong alakjának utánzása folytán. Láttuk az összefüggést a japáni és mexikói Napistenség és kerek-tükör között, továbbá a jakut és osztyák sámán-köntös kerek tükre (illetőleg kerek csüngője) és az égen levő nap (hold) között.



16. á. Duda-rész (Zólyom m.)

Ugyanezt az ősi kapcsolatot megtalálhatjuk a folk-loreban is, a hol a bűvös tükör helyett egyenest maga a *nap* szerepel. Egy 1728-beli szegedi boszorkányperben a boszorkány napban nézi az elveszett jószágot. Érdekes ennek a jóslásnak részletes leírása: „Uj Ferencz vallja: ennek előtte circa 3 esztendőkkel vásárbeli bizonyos embertől egy piros pej csikó lovat, mellynek az balfelől való lapoczkáján I. P. nevezetű billegh volt vévén aztat, kevés nap mulva elszaladt. Bizonyoságh azon hizemben volt, hogy gazdájához szaladt vissza, de ottan hiába kereste.



17. á. Sokác dísz-mosósúlyok (Mohács).

Lőrík Marinkához fordult, ki mondá, hogy ha Becsén felül száz mély földre ment volna is megmondaná neki: Ki is az *napban nézvé*n mondá, hogy Kőrösi ménésén vagyon, de Alpáron iszik. Elegendő hitelt nem adván a bizonyosság, tudakozá minémű szörű volna azon ló, isméth kiment Lőrík Marinka nézvé az napfényben mondá, hogy tiszta piros pej s mind farka, mind sörénye fekete. Ismét tudakozá az bizonyosság, mit tapasztalt volna azon ló felől, ugyan meghint kiment az napban nézni I. P. az porban kirajzolván, az bizonyosságknak mondván Juhász Pali billegje vagyon rajta s azt is mondá, hogy a ló kötőfékjét s kötelét kivették az fejbüll. Uj Ferencz e vallomására a vádlott Lőrík Marinka kihallgattatván, vallja: „hogy leánykorában

¹ Dr. Adolf Wuttke: U. o. 245.

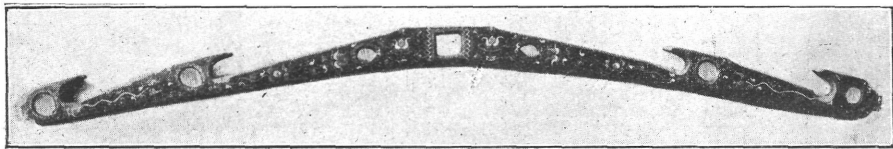
² Székely Leó: Gömörmezei babonák. Ethn. 1896. VII. 377.

³ Dr. Schmidt Tibolt kéziratol oláh gyűjtéséből.

Besztercebányán Mogori József közönséges gazda-embernél szolgálván az tanította ötöt az napban nézni, hogy feje mákot megtörvén, annak olajjával szemfényét megkenné és az gyenge nap fényben nézven annak sugárjai megmutatták ha valakinek valamely eltévedt marhája s jószága vagyon, de olyan olajat nem tud csinálni, hanem azon gazdája adott volt neki¹.

A Hófehérke-típusú mesék közt is igen sok változatban a bűvös tükröt a nap helyettesíti. Egy alsófehérmegyei magyarlapádi mesében a szép asszony így kérdezi a napot: „*Nap, nap, fényes nap, van-é még szebb asszan mint én vagyok?*“² Ugyanezt a motívumot megtaláljuk még albán, új-görög, olasz, oláh, bolgár, algiri mesékben is, a hol az asszony szintén a napot kérdi meg szépsége felől.³

A nappal teljesen azonos jelentősége jut itt a holdnak is. A Hófehérke-típusú népmesék közül egy kabyl mesében az asszony, a ki oly szép, mint maga a hold, de bölcsőben levő leánykája még nála is szebb, így kérdi a holdat: „Ó hold, ki a szebbik közülünk?“ A hold így válaszol: „Én és te, hasonlók vagyunk egymáshoz, de az, a ki a bölcsőben fekszik, felülmúl szépségben engem is, téged is!“⁴ Bűvös tükör helyett a hold szerepel egy



18. á. Sokác vízfordórúd (Mohács).

1711-iki debreczeni boszorkányperben: „A kincsásással vádolt, magát ‚tátos‘-nak valló Szaniszlai Mihályné, a holdból meglátta a pénzt“⁴. A szerelmi varázslat is alkalmazza. Az angol néphit szerint, hogyha a leány a kezében tükröt tartva feláll egy köre, a melyen azelőtt sohasem állott, s a teli holdnak hátat fordít, meglátja a hold tükröződését a tükörben, s azonkívül ugyanott még egy csomó kisebb holdat lát. Ahány a kisebb hold, annyi évig marad még pártában a leány.⁶ Abbott szerint ide sorolhatók a szerelmi varázslat kapesán azok az imádságok is, melyekben fiatal leányok kérik az újholdat, hogy mutassa meg nekik jövődöbelijüket.⁷ A magyar leány is ismeri

¹ Kovács János: A kuruzsolás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkányperekben. Ethn. 1898 IX. 362—363.

² Dr. Berze Nagy János: Nap és tükör. Ethn. 1914. XXV. 342.

³ Dr. Berze Nagy János: U. o. 342. — Ernst Böklen: Schneewittchenstudien. Leipzig, 1910. I. 72—73.

⁴ Ernst Böklen: U. o. 73. — Dr. Berze Nagy János: U. o. 343.

⁵ Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest, 1910. 250.

⁶ Sidney Oldall Addy: Household tales with other traditionel remains. London, 1895. 82.

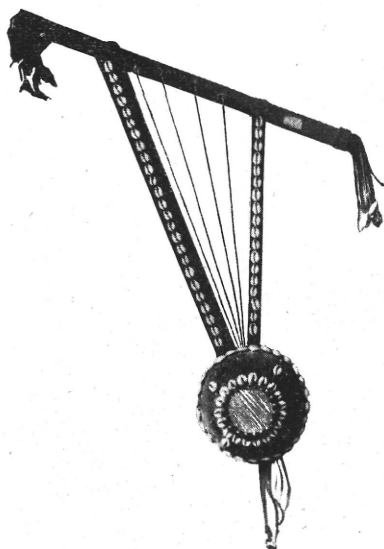
⁷ G. F. Abbott: Macedonian folklore. Cambridge, 1903. 51.

a szerelmi varázslásnak ezt a nemét s a legény haját az újhold felé dobva így kéri a holdat:

„Újhold nézlek, nézlek,
Adj (Jóskának) szerelmet:
Hogy szeressen engemet,
El is vegyen, ha lehet.“¹

Tükör helyett *vízfelülettel* már eddig is gyakran találkoztunk az általános néphitben és mágiában. Az elmondottak mellé soroljuk még a következőket: Karácsony estéjén a leányok megláthatják leendő férjüket, ha a befagyott tó jegén léket vágnak, s abba belenéznek (tót — Nagy-Palugya).² Hunyad megyében (Nagyalmáson) volt egy híres öreg oláh javasasszony, a ki egy cseréptálba öntött víz tükreből jósolt.³ A csuvas javas egy pohár vízre néz és ebből olvassa ki a betegség okát.⁴ A cseremisiz sámánok is edénybe öntött vízbe néznek és ebből jósolnak.⁵ Egy lapp varázsló vízzel telt edényből mutatta meg egy legénynek kedvesét.⁶

A vízzel telt medenczéből való jóslás (lekanomanteia vagy hydromanteia) a középkorban igen elterjedt magia volt s vele hasonlóképpen űzték az egyenes kard (epée) fényes pengéjéből, pánczélból, kupából való jóslást is.⁷ A XVI. században Leo Africanus megemlíti a hydromanteiát Fezben is. A jósok bűvös vízmedenczéikben látják az ördögök nagy seregeit, megkérdezik őket s azok kezük vagy szemük mozdulataival felelnek.⁸ Németországban a leányok holdfogyatkozáskor egy edényben vizet tesznek ki a szabadba s meglátják benne jövődj férjüket.⁹ A francia néphit szerint, ha valaki abba a gyanúba esik, hogy veszett kutya marása következtében megveszett, elmegy a saint-gildasi forráshoz és ha kutya képét látja a vízben, veszett kutya marta meg. Ha nem lát benne kutyát, nincs semmi baja. A saint-ségali forrásról szóló néphitben, ha meglátja benne a kutya képét, meg-



19. á. Tükrös hárfá (Marokko).

¹ Dr. Heinrich Wislocki: Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren. 1893. 49.

² Istvánffy Gyula: Liptómezei tót babonák. Ethn. 1902. XIII. 32.

³ Dr. Schmidt Tibolt kéziratoláh gyűjtéséből.

⁴ Dr. Mészáros Gyula: A csuvas ösvallás emlékei. Budapest, 1909. 269.

⁵ Mikhailowski: Shamanism in Siberia and European Russia. (The Journal of the Anthropological Institute 1894. XXIV. 155.)

⁶ E. S. Hartland: The legend of Perseus. London, 1895. II. 16.

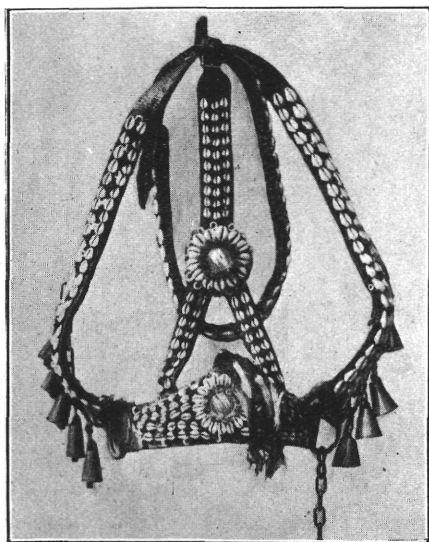
⁷ L. F. Alfred Maury: U. o. 438—439.

⁸ Edmond Doutté: Magie et religion dans l'Afrique du Nord. Alger, 1909. 388—389.

⁹ Dr. Adolf Wuttke: U. o. 246.

gyógyul, ha nem látja, meghal.¹ Berryben Szent Iván éjjelén a leány forrásvízben meglátja jövőbelijét.² A mikor Vasco de Gama Indiába hajózott, az indiai bűbajosok vitzükrére nézve megmutatták a kalkuttaiaknak Vasco három hajóját és látták benne, a mint a hajók jönnek.³ Az asztékok varázslóiknak távortartása végett vízzel telt edényt állítottak az ajtó mögé s kést tettek bele. A mikor a varázsló belépett a házba, meglátta a vízben késsel átdöfött képmását s elmenekült.⁴ A Hófehérke-mesékben a tükröt egy kelta variánsban a kút vize helyettesíti, egy izlandi mesében pedig a királyné bűvös korsóhoz fordul:

„Sag du mir das, mein guter Krug,
Mein goldgeschmückter,
Wie geht es jetzt Widfinna Wölufegri.“⁵



20. á.
Török bivalyszerszám (Kis-Ázsia).

körmét bekenték olajjal vagy más zsiradékkal, rámondtak valami varázsigét, a zsiros körmöt a *nap felé* tartották s a körmön képződő alakokból jósoltak. A körömré-nézés megvan még az erdélyi sátoros cigányoknál és a zsidóknál is, a kik a habdolé szertartásnál ujjukat behajtják s a gyertya fényénél

Ezüstpénzre-, pénzdarabra-nézés:

A csuvas javas pénzdarabra nézve meglátja, hogy melyik gonosz szellem ártott a betegnek. Ha a pénz szemei előtt kifehérszik és ragyog, akkor a beteg meggyógyul, ha pedig a pénz megfeketedik, akkor meghal.⁶ A votják tuno ezüstre nézve mondja meg a betegség okát. Ha az ezüst elhomályosodik, akkor szemverés ártott, ha pedig két utat lát rajta, akkor rontó ráolvasás ártott a betegnek.⁷

Körömré-nézés: A jóslásnak ez a faja (daktylomanteia) a középkorban igen elterjedt volt, a köröm fénylő felülete ugyanazt a hatást kelti mint maga a tükör. Erről a körömré-nézésről különösen az Athos-hegyi szerzetesek voltak híresek.⁸ A jóslás maga úgy történt, hogy egy fiúgyermek

¹ Paul Sebillot: U. o. II. 245. — L. még 244. 252.

² Paul Sebillot: U. o. II. 252.

³ E. S. Hartland: U. o. 16.

⁴ J. G. Frazer: U. o. 93.

⁵ Ernst Böklen: U. o. 73.

⁶ Dr. Mészáros Gyula: U. o. 269.

⁷ Mikhailowski: U. o. 154.

⁸ L. F. Alfred Maury: U. o. 440.

nézegetik.¹ Egy magyarországi boszorkányperben kincssásás alkalmából az egyik tanú azt vallja, hogy a boszorkány „magát tátosnak, nézőnek mon-
dotta, a körmiből nézett”.²

A somogy megyei magyar tükörfán elindulva, idáig jutottunk. A tárgyi néprajznak, ethnológiának, folk-lorenak nagy területét kellett megjárunk, hogy megmagyarázhassuk tárgyi néprajzunknak néhány élő tárgyát s a magyar néphitnek számos idevágó élő anyagát. Néha csak futvást mehettünk el egy-egy kérdés mellett, melyet a magyar kerek tükör felidézett. De czéлом nem lehetett egyéb, mint hogy ezt a dunántúli eredeti használati tárgyat elhelyezzem kelet-európai, közép- és kelet-ázsiai rokonságával együtt egy *khínai kultúrközpont* köré, mely felé, mint szűkebb földrajzi határ felé, a magyar tükörről szóló néphit egy része is tendál — további kapcsolatban természetesen az ide vonatkozó általános, internacionális néphittel.

dr. Mészáros Gyula.

A hódmezővásárhelyi tálasság.

(Második közlemény.)

Az agyag feldolgozása.

a) *Általános rész.*

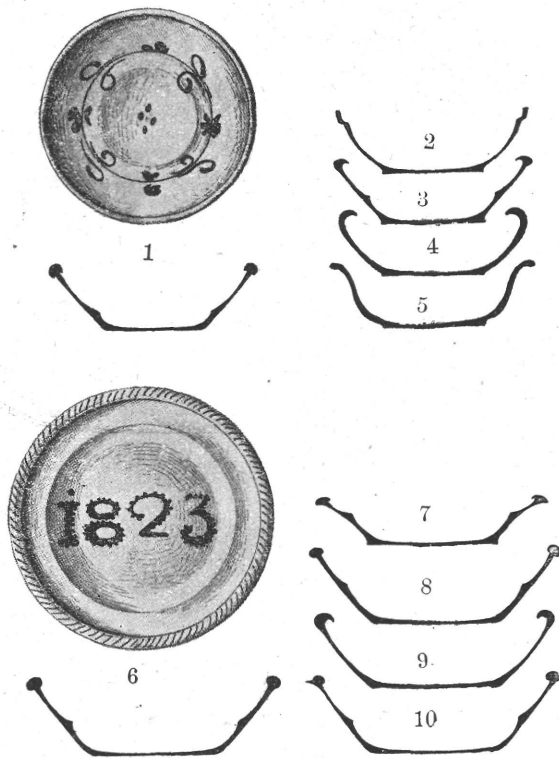
Valahányszor a tálás dologra készül, az agyagesomóból vesz annyit, a mennyit pár óra alatt feldolgozhat. A gyúrópadon összeecsapkodja, elnyújtja, kirögöli és hozzáfog a korongoláshoz. Mielőtt azonban beleül a korongba, pálinkát iszik a butyellából, mely ott áll mindig az ablakban, nyáron meg az agyagesomón, hogy meg ne melegedjen. A korongot kioldja, alól fölül olajjal megkeni. Focsostálat vízzel a kalodára teszi s az apró szerszámokat belerakja. Az inast a korong elébe teszi, erre és a kalodára helyezi a dolgozódeszkát. Beül a korongba. „Én Istenöm segélj!” fohászkodással kezébe rögöt vesz, ujja hegyével az alját megsimítja, a korongot jobb lábával, a kálomista előre, a pápista hátrafelé megrugdossa, a rögöt a korongtányér közepire csapja. Kezeit *megfocscsolja* és a rögre is vizet szór. Miközben a korongot egyenletesen rúgja, a rögöt *helyrefogja*, különböző fogásokkal átalakítja: edényt formál belőle. Az alakítást nemcsak kézzel, hanem fakéssel, csipőbőrrel, firczezel végzi. Kezeit aközben többször *megfocscsolja*. *Focsnak* nevezik a kézről a tálban maradt vizes agyagot, ha a víz nem elég agyagos, szárított, tört edénydarabot áztatnak bele. Az elkészített edényt deszkára rakogatja egymás mellé úgy, hogy a szélei össze ne ragadjanak. Mikor a deszka tele van,³ két tenyerére veszi a derekánál, jó időben kiviszi az udvarra a szárítófára,

¹ *Hermann Antal*: A köröm a néphitben. Ethn. 1893. IV. 119.

² *Komáromy Andor*: Magyarországi boszorkányperok oklevéltára. Budapest, 1910. 251.

³ A dolgozódeszka 10 sukkos (320 cm); erre fér 15 drb. a tányérból, 7 az első-, 8 a füles-, 9 a második-, 10 a harmadik-, 12 a porziós-tálból, a csészéből pedig 17 darab.

rossz időben pedig az alsó lázsafára teszi föl kézzel, a felsőre pedig szigonynyal. Ha szikkad az edény egyik része, megfordítja deszkástól együtt, hogy a nap a másik oldalát is süsse. Szárításkor az edény *fölszívódik*, az öntésnél bővül ki, nyeri vissza alakját. A megszáradt edényeket *összeszedi*, hogy egyformán nyomuljanak, kajszák ne legyenek és a műhelybe hordja, ott egymásra borogatja fenékkal fölfele,



1. á. Csésze és tányér alakjai keresztmetszetben.
1., 1a tányérszélű csésze elülről és keresztmetszete.
2. tálszélű vagy uras —, 3. karimás —, 4. kabak —,
5. lehajtottszélű csésze keresztmetszete, 6., 6a lapos
tányér elülről és keresztmetszetben, 7. felsinczű —,
8. halászos —, 9. csipkészsélű —, 10. lesinczű tányér
keresztmetszete.

Természetes az is, hogy a különböző nagyságú rögöket különböző módon, többféle fogásokkal alakítják át a kívánt formára.

Az edényeket rögeik és fogásaik szerint négy csoportba oszthatjuk.

Az első csoportba tartoznak azok az edények, melyeknek rögei minden esetben egyformák, se kisebbek, se nagyobbak. A tálas mester annyira érzi, annyira megszokja, melyik edénynek mekkora rögöt szakítson a rögölés alá elnyújtott agyagrúdból, hogy majdnem hajszál pontosságra egyeznek a rögök, s a mi csekély eltérés mégis mutatkozik, számba se vehető. E csoportba tartozó edényeknek nemcsak a rögei ugyanazok, de az előállításnál alkalmazott fogásaik sem változnak. Idetartoznak: csésze, tányér, tál, findzsa, bögre, kanta, korsó, szilke, köcsög.

hogy a fenéke is jól szikkadjon. Egy-két nap így áll az edény, csomóba rakva. Ezután megisztergálja. Isztergálóval a korongra borított edény fenékét s a külső oldalát simára megfaragja, *megisztergálja*, hogy ne legyen *maczatos*, *borzas*, ne legyen *bocskora*. Utána vizes spongyával megsimítja. Régebben nem isztergáltak, csak *simítottak*. A többi edényt ráborítja erre az egyre s úgy isztergálja meg egyenként, sorjába. Minden isztergálás után lyuggalóval lyukat szúr az edény fenékszögén, az edény lábán, hova a felakasztás czéljára a madzagot húzzák bele. Visszarakja a földre, egymásra borogatva.

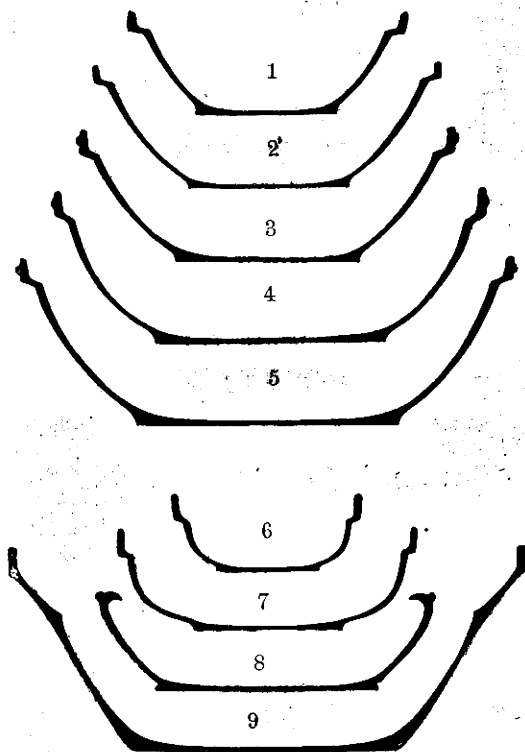
b) Mesterfogások az egyes edényfajták készítésénél.

Az edények rögei nem egyformák. Kevesebb agyagból kisebb edény készül. Más csomója és alakja van a lapos edény rögének, más a fentállónak.

A második csoportba azokat az edényeket sorozzuk, melyek sohasem ugyanazon nagyságú agyagból készülnek, hanem a tálás tetszése szerint egyszer kisebbek, máskor nagyobbak. Fogásaik teljesen egyezők, bárha a rögök nagysága változik is. Idetartoznak: tégli, kerekbutyella, földő, kancsó, butykos, mécs, pörsöly.

A harmadik csoport edényeinek rögei és fogásai is változnak. Az egymástól nagyon eltérő nagyságú rögöknek nincs határozott fogásuk, mivel vagy az inas kezdő munkái, vagy pedig ajándékba készült tárgyak, melyeket egyik tálás kevesebb, másik több fogással, de mindig másképen, vigyázva, nagy gonddal és sok szeretettel készít. Idetartoznak a használati és dísz tárgyak, piaci és vásári árúk, gyerekjátékok: bödön, butyellák, csikmák-szűrő, csirke-cserép, dohánytartó, éjjeli (bidé), firhangpálca-gomb, gyertyamártó, gyertyatartó, kalamáris, kapugomb (téglából épített nagykapuoszlop tetejére való dísz), varrókás, kéménygomb, kertgömb, kulacs, locsoló, madáretető, mozsár, virágcserep, virágborogató. A gyerekjátékok közül azok, melyek a háztartásban használt edények formáira készíttetnek.

A negyedik csoportba azok az edények tartoznak, melyek csinálásához rögöt nem is szakajt a tálás, nem fogásokkal készülnek, hanem formába nyomnak annyi agyagot, a mennyi éppen szükséges a forma betöltésére. Formában készül: formás tál, butyella, kulacs, fésűtartó, kalamáris, feszület, kapu- és kéménygombokul használt figurális alakok, edényfülek, edényekre használt állati és növényi díszek. Idetartoznak még azok az edényfajták és féleségeik, melyeket nem formába nyomva, de nem is korongon állítanak elő, hanem a tárgy céljának, rendeltetésének megfelelő vastagságú agyaglapokból és agyagcsomókból, de mindig kézzel készülnek. Lapokból áll a tükör, fésűtartó, gyertyamártó, masinatartó, tintatartó, a vajú-alakú madáretető, szenteltvíztartó, fejfa; a butyellák közül a zsoltár- és áttört-butyella. Kézzel csinálnának a gyerekjátékok közül az állati alakot utánzó, hálósulyok és más korongon vagy lapokból készült cseréptárgyaknak a végleges befejezése, díszítése.



2. á. Tálak keresztmetszetei.

1—5. esücsi porciós, parasztharmadik, kismásodik, füles- vagy nagymásodik és elsőtál keresztmetszetei; 6—9. újvárosi kis uras, szármás, kabak és elsőtál keresztmetszetei.

Az első csoportba tartozó edényfajták és mesterfogásuk.

Csésze. Fogásai a következők: a tálás a rögöt 1. *fölcsapja*, helyrefogja; 2. kilyukasztja, széthúzza; 3. mutatóujjal a szélét megnyomja; 4. *fakéssel fölhúzza*, két ujj között a *sinczit*¹ *meghagyja*, szélét a fakéssel kerekíti; 5. *firczel* kisímitja és *teríti*; 6. hüvelykujjával a fenékit kisímitja; 7. csipőbőrrel a *sinczit* és szélét megcsípi; 8. sikkal levágja. Mielőtt a tálás a csészét levágná: megméri. Átmérőjének a *sincze* fölött *bakarasztosnak*² kell lenni.

A csésze többféle alakúra készül. A szerint, a mint széle és alakja változik, más a neve is. Készítenek: *tányér-szélű*, *fölhúzott-szélű*, *hajtott-szélű*, *tál-szélű* vagy *uras-* és *kabakcsészét*. A hajtott-szélű és kabakcsésze fenékszöges, azaz talpa van a fenékén. (1. á.)

A csésze a legkisebb edény a vásárhelyi edények közt: — „Olyan mint a tányér, de annál kisebb” — azért hívják *tányéröcscsének* is.³

Tányér. Fogásai ugyanazok, mint a csészéé. Az alakja is ugyanaz, mint a csészének, csak hogy a tányér nagyobb. A tányér átmérője a *sincze* fölött *arasztos*,⁴ mélysége a mutatóujj két íze.

Van: *vékony-*, *vastag-*, *csipkészlű*, *halászos*, *lapos* vagy *süteményes*, *írott-tányér*. A halászos-tányér karimás szélű. (1. á.)

Tál. Fogásai: 1. a rögöt odacsapja, helyretolja; 2. széthúzza; 3. csübe húzza, a szélét megnyomja, ujj között a szélét *meghagyja*; 4. *fakéssel fölhúzza* és *teríti*; 5. szélét *fakéssel ráhajtja*, a mikor az *embörségit*⁵ *meghagyja*; 6. *firczel* kisímitja és öblöt csinál vele; 7. *fakéssel helybehagyja* (befejezi) a szélét; 8. a *fircz*

oldalával megcsímitja; 9. hüvelykujjal kisímitja; 10. csipő bőrrel a *sinczét*, meg a széle hegyét megcsípi; 11. sikkal levágja. A fenékszögét isztergáláskor nyersen, legutoljára készíti el.

A tál neve nagyság, alak és széle szerint változik. Van: *első*, *füles* vagy *nagy második*, *második* vagy *kis második*, *harmadik*, ha keskenyszélű, mázatlan és nem írott: *paraszt harmadik*, *porciós*, *utolsó*, *kásás*, *szármás*, *kabak*, *kisuras*, *nagyuras*, *piczi*, *süteményös* vagy *csörögés* vagy *rostélyos* tál. Az utolsó tál csipkés szélű, a kásástál lehajtott szélű. A kisuras, nagyuras és piczi tálakat csak az újvárosi tálások készítik. A tálak *sinczei* lehetnek a derékon és a szélek mellett, ehhez képest *lesinczű* és *felsinczű* tálakat különböztetünk meg. (1. á. 7., 10. sz.)

Findzsa. Készítésénél a tálás a rögöt 1. helyrefogja; 2. kifúrja; 3. csübe húzza; 4. *fakéseli* és *fenékszöget* hagy; 5. csipőbőrrel megcsípi; 6. sikkal

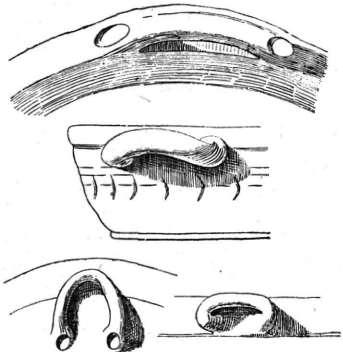
¹ Az edény oldalán belől levő kiemelkedés, *in*.

² Kifeszített hüvelyk és mutató ujj közötti távolság.

³ A nép *macskatányérnak* csúfolja.

⁴ Kifeszített tenyér a hüvelykujj hegyétől a kisujj hegyéig.

⁵ Az edény emberségének mondják a tálaknál az edény széle alatti részt kívülről; mondják *ajaknak* is.

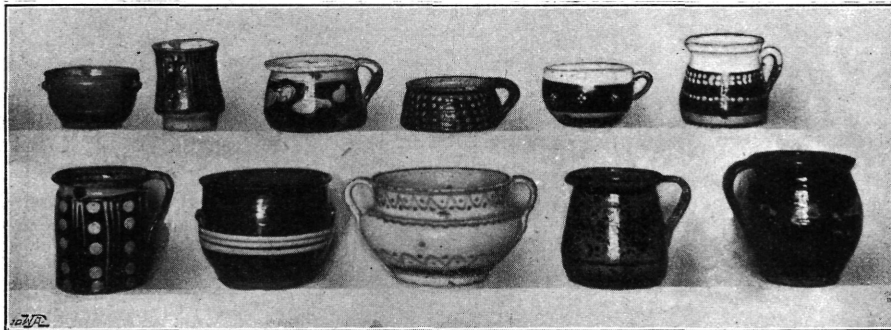


3. á. Tálfülek.

levágja. Készítenek: *törtderékű*,¹ *ígyenyősderekű*, *szélesfenekű*, *laposfenekű* vagy *sörpenyőfindzsát*, továbbá *tálszélű*, *lehajtottszélű*, *peremizs-* és *kókuszfindzsát*. A két utóbbit csak a fehéredényesek csinálják. (4—5. á.)

Bögre. Így készül: 1. a röögöt föl vágja, helyrefogja; 2. kilyukasztja, összébb fogja a tetejét; 3. csöbe húzza, szélét meghagyja; 4. háromszor fakéseli, fenékszöveget hagy; 5. megcsípi; 6. ujjával megsímitja; 7. levágja. Bögréből *síma-*, *fenékszöges-*, *laposfenekű-*, *szűkfenekű-*, *csizmaszár-*, *ingujj* vagy *pohárbögrét*, *karcsu-* és *öblősdereku*, *kihajtottszélű bögrét* készítenek. A fenékszöges bögre csúcsos, a laposfenekű csúcsatlan. (6. á.)

Kanta. Hosszas, hengeralakú rögből készül, melyet a tálás 1. odacsap és helyretol; 2. a rögből *nyakat vesz*; 3. kilyukasztja a röögöt; 4. csöbe fölhúzza; 5. fakéssel húzza és öblöt hagy, az öblöt szélét egyszersmind annyira összehúzza, hogy a levett nyak befördje; 6. ráteszi a nyakat és ráragasztja; 7. kézzel a nyakát felhúzza, a hogy kivántatódik; 8. fakéssel meghagyja a nyakmagasságot



4. á. Findsák.

és bőségét: 9. mutatóujjával bent a szájánál alól a nyakat benyomja; 10. fakéssel a száj szélét meghagyja; 11. csipőbőrrel megcsípi; 12. fenékszöveget hagy a fakés sarkával; 13. öblöt a fakéssel megsímitja, megkerekíti; 14. levágja; 15. ha szikkad, *húzott fület* ragaszt rá focsacsal. A húzott fül úgy készül, hogy a tálás a balmarkába vett agyagrudat, a jobb hüvelyk- és mutatóujj közt húzza míg kellő vastag lesz, mikor alakját a jobb kéz mutató- és középső ujj közt húzva adja meg. Ha kész van, kalodára teszi és elszaggatja kívánt nagyságra.

Vásárhelyen készítenek: *szükszájú-*, *szélesszájú-*, *kétfülű-*, *vászon-*, *mázos-*, *locsoló-*, *riska-* *koszorúskantát*, régebben *füstöskantát is*. (7—9. á.)

Korsó. Úgy készül mint a kanta, azzal a különbséggel, hogy nyakvétel előtt *rostát* is vesz a tálás. Mikor pedig készen van a korsó, 6—7 db meggy-magnagyságú golyót, *csörgőt* készít, pörnyében vagy homokban meghengergeti és beleteszi. Ezután helyezi rá a rostát, száját lenyomja, nyakát kilyukasztja és csúcsát csinál. A csöcsös-korsóra akkor ragasztják rá a csöcsöt, ha már szikkadt. Vásárhelyi fogalom szerint csöcs nélkül nem korsó a korsó. (9—10. á.)

¹ A törtderékűt mondják *kisasszonyderékűnek* is, régebben meg *kutyafindzsa* volt a neve.

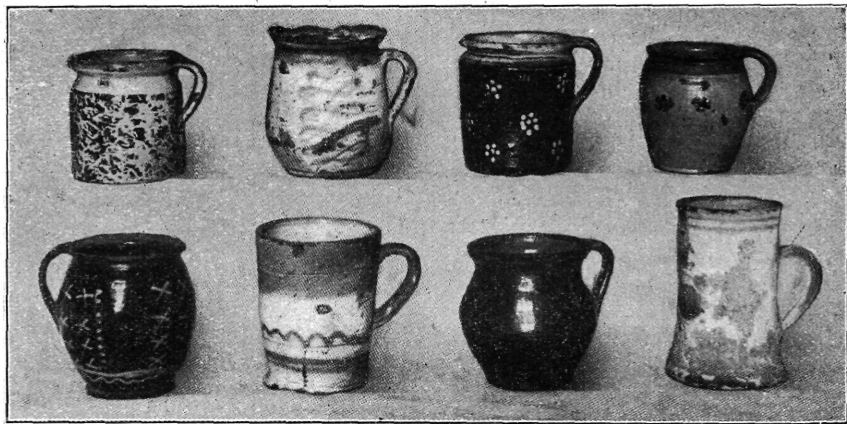
Szilke. Fogásai: a rögöt a tálás 1. odacsapja, helyrefogja; 2. kilyukasztja, széthúzza; 3. csübehuzza, a szélét meghajtja; 4. fakéssel fölhuzza, öblit teríti; 5. szélét a fakésre hajtja; 6. kézzel a szélét gömbölyíti; 7. fakéssel gömbölyíti,



5. á. Findsák.

helybenhagyja; 8. fenékszö-
get hagy a fakés fenékszög-
hagyójával; 9. csipőbőrrel
a szélét megcsipi; 10. csü-
csát, *pintyőkejét* hagy; 11.
síkkal levágja; 12. ha szik-
kad húzott fület ragaszt rá
foccsal.

A szilkék között alakra nézve megkülönböztetünk: *paraszt-, oldalfüles-, tortyi-, betorkú-, karcsú-, koma-, egyenesoldalu- és kut,ásszilket.* A parasztszilke vastagszélű és szélére megy a füle. A komaszilkének formásfüle van. Szélére



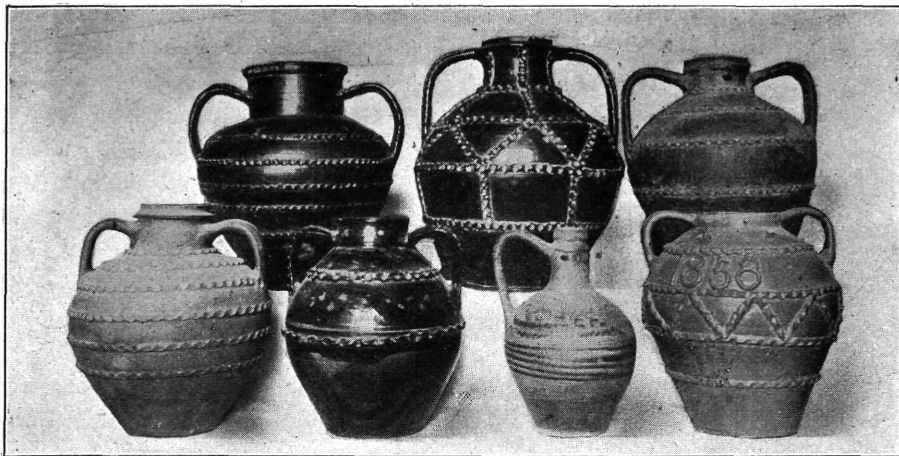
6. á. Bögrék.

néve van: *lapos, irdos, kihajtott, egyenesszélű szilke.* Nagyságra nézve hétféle készült régebben, azonban az első és második szilke 70—80 évvel ezelőtt volt divatban, a mikor a szőlőkötözőknek, szüretelőknek levest, télen pedig a tanyán telelő férficselédységnek egész hétre való káposztáshúst abban hordták. Az első szilke 10 liter, a második 8, a harmadik 6, a negyedik 4, az ötödik 3, a hatodik 2, a hetedik 1 literes. Ma már a harmadik szilke is ritkaság, leginkább csak a negyedik és ötödik járja. (12. á.)



7. á. Szélesszájú- és szűkszájú kanta.

Köcsög. Fogásai ugyanazok, mint a szilkének, de alakja más. A köcsög alakjára nézve kétféle, ú. m. *egyesoldalu és gömbölyüdereku.* Húzott füle az egyenesoldalúnak a szélére megy, a gömbölyüderekunak a torkán van. Hatféle nagyságút készítenek belőle;



8. á. Egy- és kétfülű kanták.

az első köcsög 5 literes, a második 4, a harmadik 3, a negyedik 2, az ötödik 1, a hatodik $\frac{1}{2}$ literes. (11. á.)

A második csoportba tartozó edények és mesterfogásaik.

Tégli. A tálás a rögöt 1. helyrefogja; 2. csőbehúzza; 3. csipőbőrrel megcsipi; 4. sikkal levágja. (13. á.)

Butyella. A különféle alakú butyellák közül a kerekbutyella fogásai említendők fel első helyen, mert a többi, másformájú butyella is a kerek alakúból formálódik át.

A kerekbutyellát a következőképp csinálja a tálás: 1. a rögöt odacsapja, helyrefogja; 2. fölhúzza csőbe és fakéseli; 3. száját összeveszi, összenyomja, hogy a levegőt beleszorítsa, a mikor az alakját könnyebben meg tudja hagyni és ujjá közt csöcsit hagy; 4. a lyuggalót megvizezi és kilyukasztja a száját. Szoktak *lélőklyukat* is szúrni a vállán, hogy a pálinkát könnyebben bele lehessen önteni.

Midőn a jelzett módon elkészített kerekbutyella szikkad, hahogy voltakép más formájúnak volt szánva, úgy akkor a gyúrópadon odapaskolva a pad felső



9. á. Kanták és korsók.

lapjához, vagy pedig a kerekbutyellát balkézben tartván, a jobbkezben fogott lapoczkával megveregetik annyi oldalon, a hány oldalúra készíteni akarják. Így készül a *lapos-, sarkos- és vállasbutyella*. Ez utóbbinak vállat ragasztanak. (14—15. á.)

Födő. A kantára való legkisebttől, a főzőfazekak és üstökre való legnagyobbig készül. A kisebbek rögnön csinálódnak. Jókora nagyságú agyagot süveg-cukor alakúra elnyújt a tálás a gyúrópadon, aztán beül a korongba s ott készíti tovább: 1. felcsapja, helyretolja; 2. hosszúra felnyújtja, a hegyét két ujj közé fogja úgy, hogy kitányérosodik; 3. kilyukasztja; 4. fakéssel kihúzza és ráhajtja; 5. ujjá közt a (gombját) nyakát meghagyja; 6. a fődő szélét csipőbőrrel megcsípi; 7. nyakát ismét ujjá közé fogja és a mutatóujj hegyével levágja; 8. mikor kezd szikkadni, a gombszedővel a gomb hegyes tetejét levágja, leszedi. Régebben bicskával vágják.



10. á. Csöcsös korsó.



11. á. Köcsög.

A nagy fődők korongon készülnek éppen úgy, mint a tányérok, csak hogy laposabbra terítik és a szélét vékonyra hagyják. A gombját isztergálásakor csinálják a fődön. A tetején három négy lyukat szoktak szúrni a gőz kijárására.

A fődők között megkülönböztetünk *nagy-, karimás-, kantafödőt*, továbbá *síma- és csipőtszélű-födőt*. (16. á.)



12. á. Szilkék.

Kancsó: Mesterfogásai: 1. a rögnöt a tálás odacsapja, helyrefogja; 2. csübe húzza; 3. öblöt nyom belől kézzel, kívül fakéssel; 4. ujjával fenékszüget hagy; 5. az öbl fölött derekát beljebb nyomja; 6. csúcsát csinál ujjával;¹ 7. sikkal levágja; 8. fület ragaszt rá, ha megszikkad.

¹ Ez a csúcs a füllel mindig szemközt van.

Csinálnak: *kiskancsót, oldalfüles-, ülepes-, ingujj-, virágtartó-, sokcsöcsükancsót*. Ha a szája a csúcsánál fölül össze van nyomva a kancsónak: *mihók* a neve. A nagyon nagy mihókot *orrosnak, orrondinak* hívják. (17—18. á.)

Butykos. Úgy készül, mint a kanta, de öblösebb, a szája meg szűkebb. Azt kell még megemlíteni, hogy mikor a tálás száját vesz, akkor csinálja a *karimáját* vagy *tányérját* is, melyhez ragasztja szikkadt állapotban a fület. Kétféle alakú butykoszt készítenek: *gömbölyű- és laposoldalu butykoszt*. (19—21. á.)

Mécs. A talpasmécs rögét a tálás 1. helyrefogja; 2. talpát csinál; 3. szárát fölhúzza; 4. tányérját csinál; 5. szárát hosszabbítja, illetőleg csinósítja a milyenre kívántatódik; 6. ha szikkad, fület ragaszt. A talpasmécs dereka (szára) karsú, azért *karsú- és kisasszonyderekúnak* is mondják. A talpatlannak *gyalog*, vagy *seggönülő-mécs* a neve melyet, mivel az olajütő bakolók használtak leginkább, hívták *bakosmécsnek* is.



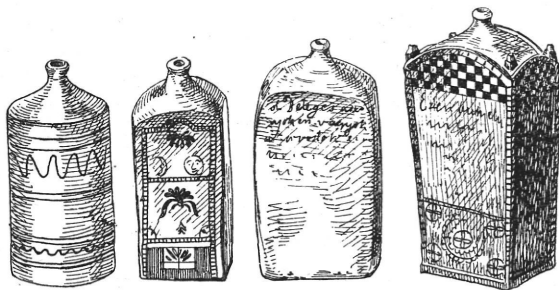
13. á. Tégli.

Pörsöly. A lapos pörsöly fogásai: 1. a rögöt helyrefogja; 2. fölhúzza; 3. gömbölyíti; 4. ujjhegygyel összehúzza; 5. fakéssel gömbölyíti és lapítja; 6. fenékszöget hagy a fakés fenékszöghagyójával; 7. levágja; 8. ha szikkad, lyukat vág rajta.

Készítenek: *kaptár-, högyös-, csiga-, girizdös-, gömbölyű-, gombos-, körte-, madaras- és disznópörsölyt*. (22. á.)

A harmadik csoport edényeiről.

Említettem már előbb e csoport jellemzésénél, hogy úgy a rögek nagysága, mint az átalakításnál használt, alkalmazott mesterfogások minden egyes edénydarabnál mások, különbözők. Ha tehát e csoport edényeinek, tárgyainak fogásait, a fogások egymásutánját akarom elősorolni, úgy valamennyi tálás eljárási módját el kellene sorolnom, mivel mindegyik másféleképen állítja elő a különböző rendeltetésű, alakú, nagyságú és legtöbbször a vevő és saját ízlése szerint készítenő edénydarabokat. E leginkább piaczi árúkat nem is készítik nagy mennyiségben, csak a keresletnek megfelelő számban. (23. á.)



14. á. Kerek-, sarkos-, lapos- és vállasbutyella.

A negyedik csoport edényei és formáinak készítése.

A *formástál* úgy készül, hogy a megmunkált agyagot furkóval összeveri a tálás olyan kerek oszlopba, melynek átmérője egyenlő a készítenő formástál, jobbanmondva tálforma átmérőjével. Az agyagoszlop mellé kétoldalt léniákat rak egymás tetejére olyan magasan, mint az oszlop. Ezután síkkal lapokat metsz le az oszlopból. Minden lapvágás után egy-egy léniát vesz le, tehát az agyaglap olyan

vastag, mint a lénia. Az agyaglapok levágása után a korongon karikát csinál agyagból, hogy megakadályozza a ráhelyezendő tálformát az elmozdulástól, melyet midőn rátesz, fehér földporral strimfliszárból behint. Régebben száraz edénydarabot törtek össze és használtak forma behintésre. A levágott agyaglapot most a formára ráteszi a tálás, tenyerével ráveri, azután megvizezi és kalapdarabbal rásimítja. Vékonyra elnyújtott agyagból fenékszöget ragaszt rá. Kiviszi szikkadni.



15. á. Butyellák.

Mikor a tál a formáról leválik, egyével deszkára rakja s úgy szikkad tovább. A megszáradtakat ötével egymásra rakja. Korongon a szélét, *czakkját* a *bocs-korától* megtisztítja, vizes pongyával (spongya) kisimítja.

Készítenek: *négy-, hat-, nyolczszögletes-, kereksarkú-, girízdes-, czakkos* stb. formástálat.

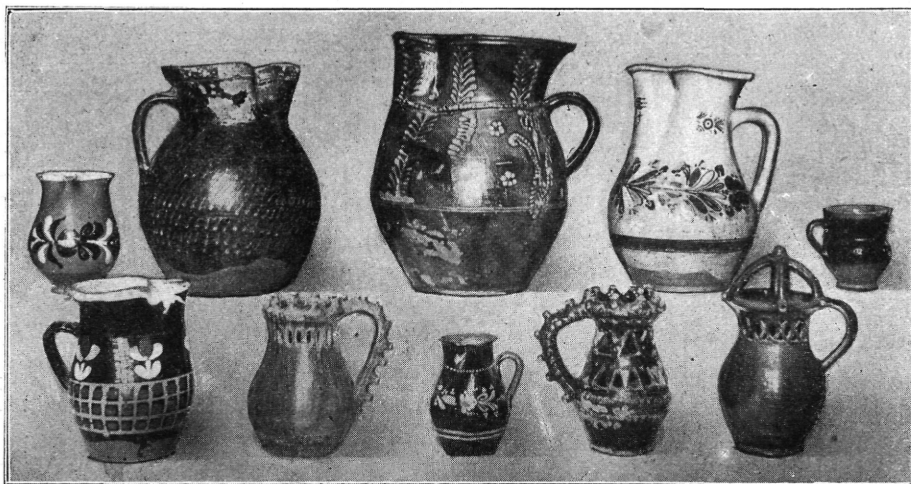
A formákat a tálások maguk készítik: 1. gyári edényekről; 2. maguk készítette edényről; 3. az edénygyári munkások által szerzett gyári mintákról. Az edények díszítésére használt kisebb-nagyobb díszeket, melyeket a cseréptárgyakon látunk alkalmazni, a tálás a környezetében levő tárgyakról veszi s minden olyan domborműről, a mihez hozzáférhet. A sublótfiók rézfogóiról (kihúzásra szolgáló fogantyú) vette az orozslánfejeket, honvédcsákórol a magyar czimert, öntött vaskályhákról az azokon levő ismert díszítéseket, temetől a sirköveken, meg a kriptályok vasrácsain és vasajtain talált czifraságokat, kereszt, koszorú, angyal s más általános használt domború díszeket. Apró vásári szobrokról is vesznek formát, a formából készült alakokat aztán átalakítják. A kémények tetején látható alakokat Deák Ferencz szobráról készítették, legtöbb esetben a fel-



16. á. Födők.

Sokszor a fából faragott tárgyak szolgáltak mintául. Így pl. a formáskulacsok formáját legtöbbször a fából faragott, díszesen kiállított fakulacsokról vették.

Sokkal értékesebbek azok a díszítések, melyeket nem formából nyomnak, hanem kézzel állítanak elő s rakják rá az edényekre. Legtöbbször tükrökön, gyertyamártókon, tintatartókon, butyellákon, ezernágarabolyokon s más ajándékba készült edényeken láthatjuk az ilyen munkákat. A gyermekjátékok legnagyobb része is kézzel készül. (24. á.)



17. á. Kancsó, mihók, orros.

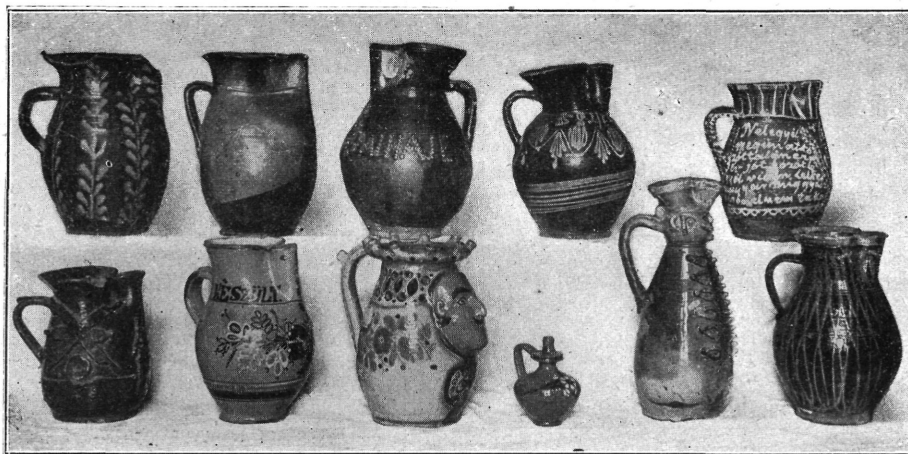
c) Az edényfajták meghatározása.

I. Lapos és fentálló edények.

A tálasok, kofák, kereskedők két nagy csoportra osztják a Hódmezővásárhelyen készült összes cserépedényeket. Egyik csoportba tartoznak a *lapos edények*: csésze, tányér, tál; másik csoportba a *fentálló edények*: findzsa, bögre, szilke, kanta stb.

II. Fehér- és tarkaedények.

Színre nézve mind a tálas, mind a közönség különbséget tesz fehér- és tarkaedény között. A fehér festékkel alapozott edényeket *fehérédényeknek* nevezik, a fekete, zöld, kék és sárgával alapozottakat pedig *tarkaedényeknek* hívják. A színek után nevezik készítőiket is *fehéréseknek*, *tarkásoknak*. Régebben voltak



18. á. Kancsók és mihókok.

cserepesek, kik mindig csak zöld és kék színűre festették edényeiket. Ezeket *zöldeseknek, kékeseknek* mondták. Ma már csak a sárgával való alapozás divatozik, s az ilyen színű edényt *sárgaedénynek*, készítőit *sárgásoknak* hívják.

*Általános jellemzések helyrajzi elkülönülések szerint.*¹

A város három részén tömörült tálasok készítményeit a városrész régebbi nevérol nevezik: *tabáni, kisutczai vagy csúcsi és újvárosi edényeknek* is. Jóllehet a vásárhelyi jellegzetes edények egyöntetűeknek látszanak, könnyen felismerhetők, mindazonáltal az egyes városrészek edényei különböznek egymástól minőségben, formában, nagyságban, színben és díszítésben.

A *tabáni csésze és tányér*: lapos, vastagfalú, széle is vastag és legtöbbször karimás. Felsinczű, vagyis a sincze a derékon felül van. Hátlja nem mázas. A tabáni edények méretei kisebbek mint a csúcsi és újvárosiaké. Régen sokszínű, tarka volt, ma csupán sárga színű a tabáni edény. Jellemző díszítése szélén kívül az ökörhúgy, széle alatt belől a csikok és pántlika, közepében kakas és évszám. A *tabáni elsőtál*: lesinczű, embörsége nincs, régebben oldalán füle volt, most két fenéklyuka van. Kívül nem mázas.



19. á.
Laposoldalú
butykos.

A *csúcsi csésze*: öblös, vékonyfalú, széle is vékony és csipett, kerek. Sincze a derékon van. Régebben többféle alakú csésze készült Csúcsban, ú. m. kabak, tálszélű és lehajtottszélű csésze. Színe fehér. Hátlja mázas. Díszítésére nézve jobban beírott, mint a tabáni, czifrább. A sinczen fölül az oldalán virág, esöppek, koszorú a leggyakoribb. A csik benne kék színű, néha a széle alatt belől pántlika. A *csúcsi tányér* is finomabb a tabáninál; a széle nyomott, csipött és csipkés szokott lenni. Jellemző alakú a kabak- és halásztányér. A *csúcsi elsőtál*: kissé öblös, felsinczű és ajaka van, széle csipött. A széles széllel fenékszög jár. A többi tál mind ilyen, csak a széle változik. Megemlítendő a lehajtottszélű-, formás- és kabaktál, továbbá a tálfenék.

Az *újvárosi csésze és tányér*: olyan mint a tabáni. Az *elsőtál* is olyan, mint a tabáni, csak „szálasabb“, nagyobb és irdosszélű. A többi tál abban különbözik az elsőtől, hogy öblös, szélesszélű, a mit *urasszélnek* mondanak. Csipött fenekű. A porcióstál kisebb, mint a csúcsi. A szélek díszítése: kockás, ikses, virágos, csöpögtetett, patronozott. Közepében virág, a sinczen csik. A kisebbek feneke kívül is díszített s az ilyennek szélén felakasztásra szolgáló füle van.

Edények a tömegforgalomban.

A forgalombahozatal módja szerint van: *folyó-, vásári, piaci és megrendelt edény*.

Folyó edénynek azokat az edényeket nevezzük, melyek nagybani, vagyis „százával“ való eladásra az országos keresletnek megfelelőleg kofák, kereskedőknek készülnek és a mit kizárólag mindig százankint, százzámra vesznek. Folyóedény

¹ Lásd hátrább: „A vásárhelyi tálasok általános jellemzése helyrajzi elkülönülés szerint“ cím alatt is.

elnevezés alatt mindig száz darab, szinte törvényesen együtt járó darab edény értendő.

Vásári edény a helyi országos vásárok nagyobb forgalmú árúdarabjai.

Piaczi edény a helyi hetivásárok keresett tárgyai.

Megrendelt edény, mint a neve is mutatja az olyan, melyet előre megrendelnek. Történik megrendelés 1. folyóedényekre, 2. kereskedelmi czélokot szolgáló darabokra, dísztárgyakra stb. Régebben rendelték különösen módosabb helyekre a háztartásban szükséges cserépedényeket nagyobb mennyiségben is. A használatban levők a pitvarban felakasztva, a melyeket nem használtak a padláson állottak. A rendelésnél feltétlenül s nagy mértékben befolyással bírt úgy a rendelő ízlése, mint a czél, melyet a tárgy szolgálni kívánt.

„Százával“ eladásnál a százat a következő darabok tették:

- a) régebben tányér 40 darab, tál 28 darab és pedig: első tál, 3 darab, fülestál 5 darab, második tál 5 darab, harmadik tál 5 darab, porciós tál 10 darab;¹ csésze 15 darab, fődő 7 darab, findzsa, bögre 10 darab, összesen: 100 darab;
- b) most, napjainkban tál 30 darab és pedig: első tál 3 darab, nagy füles tál



20. á. Pálinkás butykosok.

6 darab, második tál 3 darab, harmadik tál 3 darab, porciós tál 15 darab, tányér 50 darab, csésze 20 darab, összesen: 100 darab.

A tálak közé tartozott még ezelőtt 10—15 évvel a lehajtott szélű tál, kabak- és formástál; ezeken kívül százban volt még kis és nagy findzsa, kancsó, fődő, komaszilke, mely utóbbi darabokat együttvéve *apróságnak* nevezik.

Régi edények.

A most élő vásárhelyi tálások már folyóedényt készítenek leginkább. Azokat, melyek 70—80 esztendővel ezelőtt voltak használatban, ma már el se tudnák készíteni. De nemcsak e közel százéves edények a régiek, hanem azok a 30—40 évvel ezelőtt használatosak is, melyeket a rohamosan haladó kor, a divat és a zománczos edények szorítottak ki, melyeket, ha elvétele egy-két darab készül is, joggal lehet a régi edények közé sorozni.

A használatból kiment tárgyak ezek: tégli, gyertyamártó, vajaskanta, tükör, kabakcsésze, formás tál régi alakjai, lehajtottszélű tál, findzsa, bögre, tintatartó,

¹ A mennyiben folyóedénnyel formálástál járt, százban 4 volt.

komaszilke, varrókas, butyella, mécs, kancsó, a gyerekjátékok közül az állati alakot utánzó.

A régi tányér: lapos, széle vastag, sincze derékon alul van.

A régi tál: sinczetlen, firezetlen, az oldala pofás, vagyis mejjes és nem isztergált, hanem simított.

A tálások emlékezete szerint:

1830-ig nem volt sincze az edényeknek és laposak voltak;

1850-ben lent volt a tál sincze;

1854-ben hozta Vásárhelyre egy porzellángyári német legény a formástál formáját Lőkös János cserepeshez;



21. á. Butykosok.

1858-ig csinálták a kásás (=lapos) tálát;

1860-ban kezdtek az edényeknek fenékszöveget csinálni; ugyan ekkor kezdték a tál sinczét felhúzni;

1880 előtt csinálták a nagysinczű első tálakat;

1880-ig volt divat a formástál;

1880 óta csak Újvároson csinálják a lesincű tálakat;

1891 óta készítik vékonyabbra és öblösebbre a lapos edényeket.

A készítés időszakai.

Czélszerűség és üzleti előrelátás a munkabeosztásban.

A tálás jól végzett munkája után él. Éppen ezért az időszakokkal változó nagyobb közszükséglet, az általánosabb közkereslet szabta feltételeknek megfelelőleg osztja be az edényfajták készítése sorrendjét.

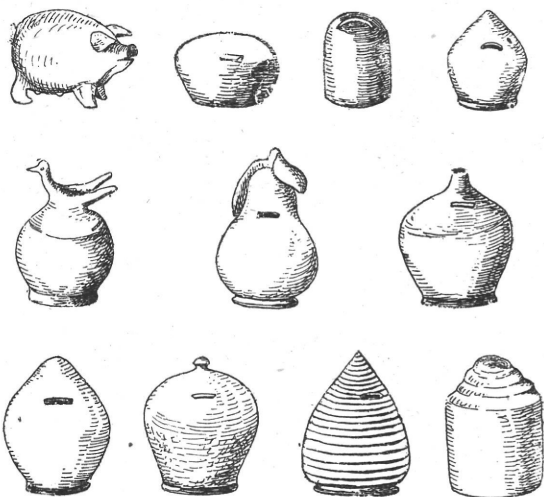
Ősszel, télire: zsírbödön, zsírosesöbör, szélesszájú kanta, nagy szilke, nagy tál, kabaktál, butyella, butykos, porciós tál, harmadik tál, éjjeli (bidé).

Télen, tél utólján, tavaszra: locsoló, virágceserép, csirkeceserép, madáretetők, kapu- és kéménygombok, szenteltvíztartó, feszület, varrókas, általában olyan darabok, a melyeknek előállításra több időt kiván, forgalomban kevésbé keresettek, így nagybani eladásra czélszerűtlenek.

Tavasszal és nyáron azokat az edényeket készítik a tálások, melyekkel az országos keresletet elégitik ki, vagyis a folyóedényeket, a mint ők mondják: „ország részére“ dolgoznak.

Újesztendőtől márcziusig: „padlásra dolgoztat“ a mester; findzsát, bögrét, apróságot csináltatott ezelőtt, most inkább a csésze, tányér szokásos. A szegényebb cserezepesek piacra dolgoznak, a mit mindjárt el is adnak.

Évszakhoz nem kötötten, ráérés közben készülnek az ajándék- és más olyan dísz tárgyak, melyek úri háznál is kapósak és a melyek készítésénél nem annyira a pénz, mint a tálasesület az irányító. Készítés előtt mondják: „Kerítsük rá a sort az úri szent asztalra is!“ Ilyenkor csinálják még a gyerekjátékokat. Fiúké: a füttyülő vagy süvítő (pogácsa állású, veréb, kakas, pipiske, kerek, hosszú alakúak) ló, ember, pörsöly, csöngettyű, nyúl, kutya, macska, disznó, mezei-klarinet stb. Leányoké: a findzsa, bögre, kancsó, csésze, kuglósütő, csikmákszűrő, garaboly, lábas, kanta, korsó, moszár, szilke.



22. á. Pörsölyök.

Ezekkel szemben régebben a következő beosztás volt szokásban: józsefnapi vásárra (márc. 16.) égettek előszörre, a temesvári vásárra (nov. dereka) utoljára. Legkésőbb azonban Andráskor (nov. 30.) abban hagyták a tüzelést.

A szezon áprilistól Andrásig tart, a nyári szezon pedig augusztustól kisaszszonyig (szept. 8.).

Öntő- vagy alsófestékek (engobe).

A tálasmester munkájában most már az öntés következik. Mielőtt azonban az edények öntéséről szólanánk, ismerjük meg az öntésre használt festékek anyagát.

A vásárhelyi tálások alsó festéknek nevezik az öntőfestéket azért, mivel máz alatt használják. A szikkadt edényeket öntő festékekkel beöntik, kiegészítik és égetés után mázolják be csak. Hívják máz alatti festéknek is.

Az öntő festékek anyaga legnagyobb részt agyag, csakhogy ezek az agyagok nem másodlagos képződésű agyagok, mint az edények anyaga, hanem első képződésű tiszta agyagok: porcellánföldek. A tiszta fehér kaolintól annyiban különböznek, hogy nem a gránit mállási termékeiből, a hol még nincsen vas, a mi megszínezné,

hanem trachit kőzetek változatainak riolit vagy riolit tufa földpátjából keletkeznek. Tiszta agyagok: *dudi föld* (Arad m.), *pécsi föld* (Baranya m.), *váraljai föld* (Ung m.), *derecski föld* (Bihar m.), *dubrinicsi föld* (Bercsényfalva, Ung m.), *kovászói föld*, *beregszászi föld*, *muzsalyi föld* (Bereg m.). Ezen agyagokat a dudi föld kivételével fehér edény alsó festékéül használják, úgyszintén a tiszta, iszapolt *krétát* is. Vegyítése többféle arányban történik. Régebben 1 métermázsában volt 50 kiló pécsi, 45 kiló váraljai és 4—5 kiló kréta. Később fele részben recki, fele részben váraljai földből állott a fehér öntőfesték. Ma pedig a következő arányban vegyítik: 50 kiló dubrenicsi, 20 kiló váraljai, 20 kiló recki, 10—15 kiló kovászói föld. Sokan használnak közé beregszászi és muzsalyi földet is. A váraljai föld gyengít és nem bírja a tüzet, a kréta erősít és fehérebb vele az edény.



23. á. Piaczi árúk.

Mécs, virágcserep, firhangpálczagomb, madáretető és itató, gyufatartó, csikmákszűrő, szilke.

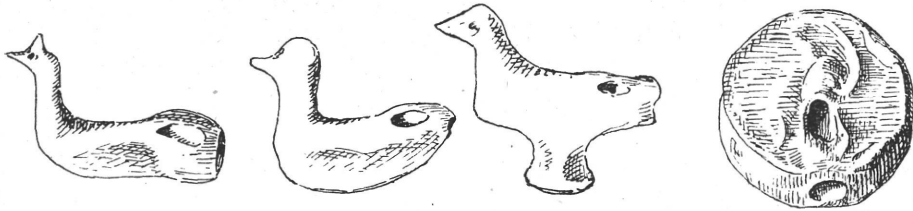
A kimért földeket famozsárban megtörik (25. á.), kis rézszitán megszitálják, nagy tálban vízzel felvegyítik hígá és örlőkővön kétszer egymásután megőrölik *olyan puhára, mint a zsír*. A festék finomságát úgy állapítja meg a tálas, hogy a hüvelykujja körmét alátartja a sípókának és a rácsöppent festéket mutatóujjával simítja, hogy elég finom-e? Ha a festék szemcséi a körmön meglátszanak: *éles, ikrás, szűrős* a festék. Addig kell örölni míg *fokhagymaszagú* nem lesz a festék. A megőrölt festéket petróleumos hordóba töltik.¹ Egész évre valót is le szoktak örölni.

A festék, ha sokáig áll a hordóban *fölpukkad*, kiállhatatlan szagot áraszt, egészségtelen. A sokáig állott festéket *megeresztik* vízzel, kővön is megőrölik, hogy a csomók, görcsök összetörjenek, összeelegyedjenek.

A dudi földet tarka edények öntésére használják, mely kiégetve sárga, zsömlye színt ad. Ezt a földet nem törik meg, hanem beáztatják tálban vagy dézsában, ha széjjel ázott, kallantyúval felkavarják, szitán vagy rostán átszűrrik és egyszer vagy kétszer örlőkővön megőrölik.

¹ A petróleumos hordó csak mert olcsó és alkalmas edény volt, jött forgalomba.

Az elősorolt tiszta agyagokon kívül még a következő anyagból készítenek alsó festéket: *vörös föld* = haematitól és pedig vörös vasércztől festett agyag; *ágrisi föld* (Arad m.) = ugyanaz, mint a vörös föld, de tisztább állapotban, hívják *olájevörösnek*, *tótvörösnek* is, mivel oláhok hozzák Pankotáról; *antimonium*, helyesen antimonit = stibium szulfid; *vaskő* = barna agyagvasércz; *okkersárga* = limonitércz, *borostyánkő* = Braunstein = barnakő = Pyrolusit.

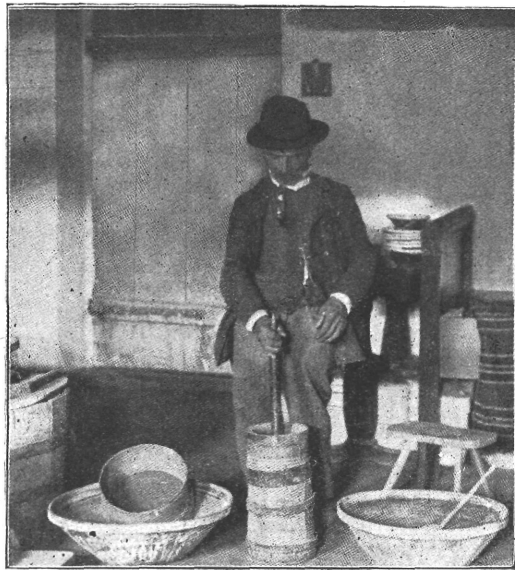


24. á. Süvitők.

A festékek vegyítését minden tálás másképen végzi és csak a saját eljárását tartja helyesnek mindegyik. Ugyanazon festék előállításánál egyik többet, másik kevesebbet tesz az alkotórészből. Igen jellemző a tálásokra, hogy a festékek előállítását, keverését annyira titkolják, miszerint a tálasmester még családja előtt sem csinálja a festéket, hanem ha nincs rá más alkalom, éjjel végzi azt. Az alább felsorolandó összetételeket többnyire éltesebb és mesterségükkel felhagyott tálások vallomása után közlöm, egyiket-másikat több változatban is.

Keverési arányok.

Fehér szín: 1. pécsi föld törve, örölve; 2. recski $\frac{1}{2}$ rész, váraljai $\frac{1}{2}$ rész; 3. pécsi föld 10 rész, kréta 1 rész; 4. dubrinicsi 6 rész, recski 2 rész, váraljai 2 rész; 5. pécsi föld $\frac{1}{2}$ rész, váraljai $\frac{1}{2}$ rész, kréta $\frac{1}{4}$ rész; *zsömlyeszín*: dudi föld 5 rész, pécsi föld 1 rész; *testszín*: pécsi föld közé ágrisi piros „gondolom szerint“; *narancssárga*: dudi föld; *kanárisárga*: antimonium és pécsi föld; *vörös*: 1. vörös föld 10 rész, pécsi föld 1 rész; 2. vörös föld dudi földdel tetszés szerint; *söprőszín*: fekete kő, pécsi föld, focs; *piros*: ágrisi föld leáztatva, örölve; *bordó szín*: ágrisi föld közé meszelő bordó festék, ezt ha sárga mázzal vonjuk be adja a bordó színt; *májszín*: vaskő 1 rész, pécsi föld 15 rész; barna: vaskő 1 rész, pécsi föld 12—14 rész; *hamu- vagy pörnye szín*: vaskő 1 rész, dudi föld 20 rész; *fekete szín*: 1. fekete kő 1 rész, fehér föld 5—6—7 rész; 2. fekete kő 3 rész,



25. á. Festéktörés.

fehér föld 3 rész, focs 9 rész; 3. fekete kő 1 rész, dudiföld 10 rész; focs 5 rész; 4. fekete kő 1 rész, focs 8—9 rész; ha sok feketét tesznek akkor nem fénylik, hanem *vasas* lesz.

Az edények beöntése.

Az isztergálás után következik az öntés (26., 27. á.). A tálasmester előkeresi az öntőkanalat és réz szitát. A festékes hordóban a festéket felkavarja, feltöri és a réz szitán a tálát teleszűri. Ha jó idő van, kiviszi az udvarra, ha rossz idő van, a mű-



26. á. Öntés I.

helybe és felteszi az öntőszékre. Vízet tölt a festékbe, *helyben hagyja*, a melyet kíván az edény vagyis olyan sűrűre készíti, hogy az edény fala át ne kékeljen a festéken. A megszáradt edényeket is odaviszi csomónként a festékes tálhoz. A beöntendő edényt darabonként bal kezébe veszi, a jobb kézben levő kanállal a festéket belől ráönti miközben a ballal forgatja az edényt. Mikor mindenütt kapott festéket, belőle egy kicsit kiráz, az edény szélének alját mutató ujjával körülörüti, két kézzel szépen, óvatosan deszkára leteszi. Ezelőtt kiszáritották az edényt, csak azután öntötték be és nem deszkán, hanem ponyván szárították. Nagyon elterjedt szokás volt régebben, hogy különösen rossz időben kéményben és kemenczében szárították az öntött edényt. A kémény boltozata alatt lázsafák voltak. Ide rakták deszkára az edényt. fenékkal fölfelé *kaliczkába*. A kémény csövével pedig bedugták. Ha boglya kemenczében szárították, mikor befűlt belebújtak és az edényt élére állítva *csöbbe rakták*. Minden órahosszában a gőzt kieresztették. Az így szárított edényt nem lehetett mindjárt kivinni a szabadba, mivel a felső edények feneke elrepedt volna. A beöntött edényt, mikor már nem ragad, a tálás összeszedi, hogy így egy fél napig egyenlően nyomuljon, akkor szétrakja s ha belől jól megszáradt fölforgatja fenékkal fölfelé, mert a fenék közepének is meg kell száradni. Az egészen kiszáradt edényeket csomókba szedi ötével-hatával és az ereszt alá a fogastra behordja.

A fehér edényesek az edény külsejét is bemártják a fehér festékbe a szélínél fogva. A régi tálak, tányérok mázas külsejűek, tehát nem mártották festékbe. A kívül mártottat *fehérhátuljának*, a mártatlant *vöröshátuljának* nevezik, mikor kiég. A cigányéri agyagból készült edényt vastagon kell önteni. A fentálló edényeket régebben kívül öntötték, belül nem. A paraszt szilkét belül nem öntötték

fehérrre. Nyakig öntötték a *riska* kantát, szélét zöldbe mártják. Urasszilkét kívül-belül, a kenőtszélű tálát pintussal kenték be.

Készítés közben előforduló hibák.

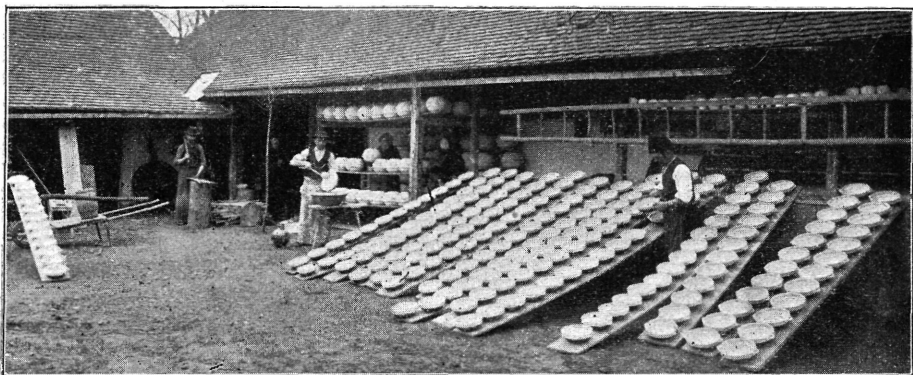
1. Ha a tálrögöt mielőtt korongra teszik nem forgatják meg: húzás közben a szél az edényszéle hegyébe szorul.

2. Ha a korongon a rögöt nem húzta helyre a tálás, vagy ha fakésezés közben *meghibbant*, megbillent: féloldalú az edény.

3. Ha a tálás nagy fogást ad az edénynek: meghibban és *hajít a széle*: a mire azt mondják: *keresi a mestert*.

4. Ha a tálás hirtelen fakézezi az edényt, ha nagyon kinyomja az oldalát, ha keskeny feneket csinál és nagy öblöt, akkor az edény a korongon megrogyik.

5. Ha a felhúzendó tálnak nagyon alávág fakéssel: keskeny fenekű lesz, *csigafenekűnek* mondják.



27. á. Öntés II.

6. Ha pedig a fakést nem vágja alá jól a felhúzendó edénynek: széles fenekű lesz.

7. Ha a fakést a tál mellett nem egészen érteti a korongtányérra a tálás-mester: a tálnak alól *bocskora* marad.

8. Ha a tál egyik részét vékonyabbra hagyja a tálás, mint a másikat: az edény *leül*, körülhasad.

9. Ha a tál oldala káresű: *nyerges oldalúnak*, *kisasszonyderekúnak* mondják.

10. Ha a tál fenekének közepét nem nyomja meg a tálás: domború, vastag és ritka marad.

11. Ha a tál szélesfenekű és a fenekénél öblös azt mondják rá, hogy *ülepes*.

12. Ha a tál fenekének közepe papiros vékonyságú és szikkajtáskor a nap erősen rásüt: a tál közepe körül megszárad, kifehéredik: *hódosfenekű* lesz az edény és kiesik.

13. Ha a tálát nagyon laposra csinálják, azt mondják rá: olyan mint a tepszi.

14. Ha a tál oldalát, szélét túl vékonyra készíti az inas vagy legény, a mester azt mondja: *elpinczölted*.

15. Ha a tálnak vagy tányérnak vékony szélet hagynak, nem olyant, mint kivántatódik: *madzagszélűnek* mondják.

16. Ha a tál széle vékony, azt mondják: „olyan mint a kés éle.”

17. Hiba az is, ha a tál széle kifelé vagy befelé áll, mert annak egyenesen kell állania.

18. Ha a tálás az edény sincze élet az ujjával és csipő bőrrel el nem nyomta: *élős sinczűnek* nevezik.

19. Ha az edény fenekét a fireczel nem simítják ki, a közepén csúcs marad, az edénynek f...a van.

20. Ha fireczel a tál oldalát belül nem simítják ki jól: girizdes marad, az ilyen oldalú edényt *borozdásnak* mondják, meg *kígyófészeknek*, hová *belefeküdhethet a kígyó*.

21. Ha a tál oldala belül nincs kisimitva a focstól: *maczatosnak* mondják.



28. á. Égető.

22. Ha az edényt nagy melegre teszik, hirtelen szikkad, összemegy, megkisebbedik: a nap összerántotta.

23. Ha a friss edényt a napra kiteszik és elfelejtkeznek róla, az erős nap-sütéstől félig megszárad: *megpérgálódzik*.

24. Ha az edény szárításnál nagyon pusztul: nincs megkészítve az agyag.

25. Ha az edény széle gyenge és ha a nap egyik részét jobban megszáritja mint a másikat, csomóba-szedés után elroppan.

26. Ha a tálás isztergálás közben karczolásra ejt az edényen és azt nem simítja be: száradás közben a fenéke kikerekedik.

27. Ha az edény egyik részét vékonyabbra isztergálják: elfaragta az edény oldalát.

28. Ha a tál lyukát úgy szúrják, hogy belül a tálon meglátszik: száradás közben elreped a lyukánál.

29. Ha a tál fenéke vékony, öntés után a csomóban kipúposodik, *kihomorodik*.

30. Ha az edényre öntés közben kétszeresen esik az alsó festék, ha szárazon öntik, ha megfagy rajta, mind a három esetben megrepedezik és elhányja az edény a festéket.

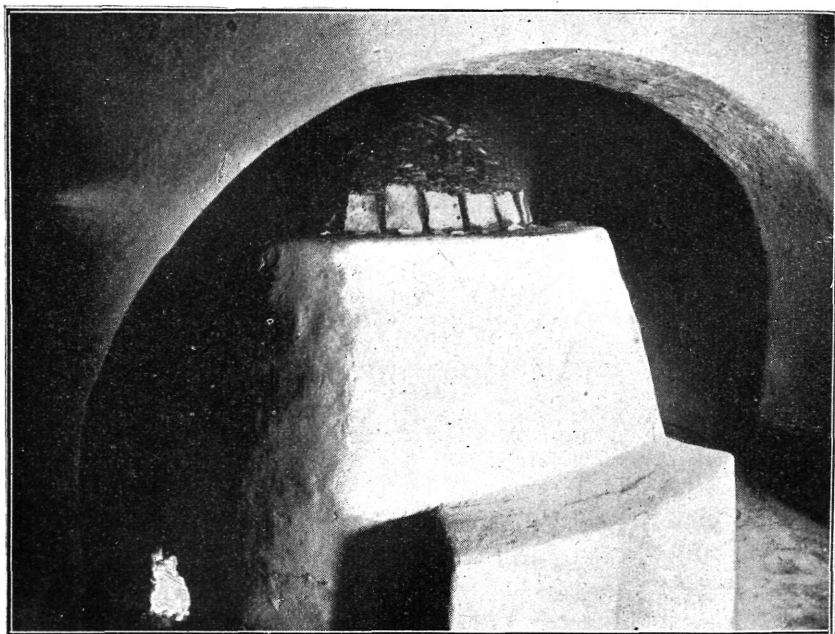
31. Ha az edény salétromos agyagból készült, ha megfagy a festék az edényen, ha nagyon szikkadt a széle, ha poros, mind a négy esetben szárazon is, égetéskor is *szórja a festéket*.

32. Ha nyáron a hirtelen jött eső a frissen öntött edényt megveri: *rücskös* lesz kiégetve.

Rakodás, zsöngélés.

A mikor egy katlanra való kisebb-nagyobb edényt előállítottak, hozzáfognak a rakodáshoz. Kétféleképen rakodnak ú. m.: *csőbe*, azaz egymásba rakva sorba élére állítva és *borítva*, azaz fenékkal fölfelé egyiket a másikra. Ez utóbbi eljárásnál nem kajszul meg az edény, leginkább *zsöngéléskor*, első tüzeléskor alkalmazták. Alól rakják a nagyobb edényeket, ezekre a kisebbeket. A tálakat összeválogatják, hogy *sorba menjen*, a sor jól álljon.

A kisöpört tiszta katlanba belemegy a tálás, a család tagjai közül egy és az inas segédkeznek a rakodásnál. Az egyik feláll a katlan patkájára adogatónak, a másik pedig ennek kezébe adogatja a sorba szedett edényeket. A tálás először



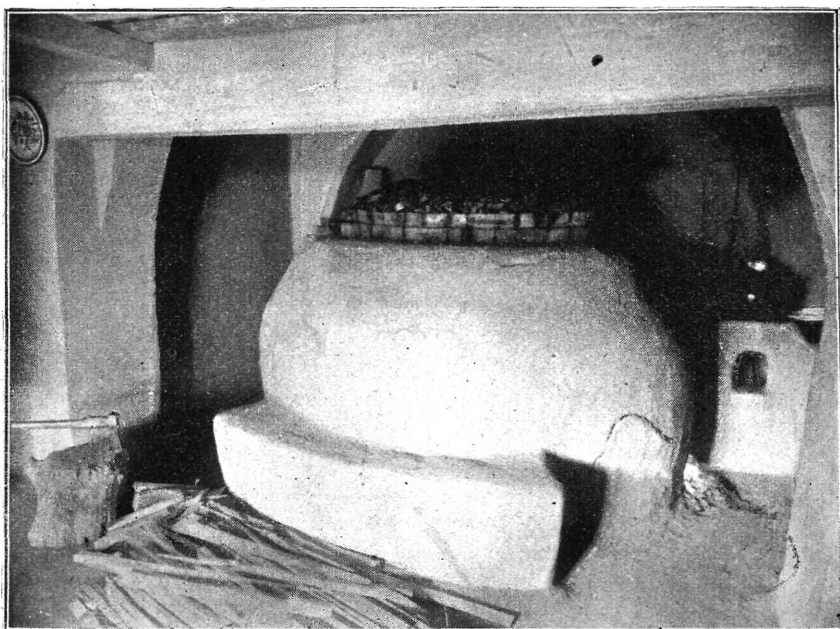
29. á. Berakott és lecserepelt katlan.

a *févaljt* rakja meg, azaz a katlan oldalához a legkisebb edényekből annyit borít, a mennyi az elsőnek odatett nagyobb edény alá fér. A févaljhoz rakja egyenkint a nagyobb edényeket míg a sor meg nem telik. A févalj a különböző nagyságú edényeknél különböző.

Az első tál févalja: 1 darab füles tál, 1 darab második tál, 1 darab harmadik tál, 1 darab porciós tál, 2 darab tányér, 1 darab csésze; a füles tálé: 1 darab második tál, 1 darab harmadik tál, 1 darab porciós tál, 2 darab tányér, 1 darab csésze; a második tálnál: 1 darab harmadik tál, 1 darab porciós tál, 2 darab tányér, 1 darab csésze; a harmadik tál févalja: 1 darab porciós tál, 2 darab tányér, 1 darab csésze.

Két sort rak egymástól olyan távolságra a füles tálakból, hogy közte azaz középen a legnagyobb tálból egy sor elférjen. A füles tálak után a katlan *majját*

rakja meg kisebb tálakkal, melyre még egy sor kis tálat rak. Minden sor kezdésénél févaljt csinál. Mikor így kétfelől meg van rakva a katlan, csak akkor helyezi középre, az üresen maradt helyre a legnagyobb első tálakat. Ezelőtt az első tálkar közé a bögrét rakták, füllel lefelé. Rakás közben támasztófával a tálakat megtámasztja, hogy *a sor meg ne szaladjon*, a tál hátra ne düljön. A katlan alja most egészen be van rakva edénnyel. Tovább nem rakodnak, hanem a katlan tetejét deszkával befödik s csak egy kis nyílást hagynak rajta, hogy melegítés közben a gőz kimehessen a katlanból. Előszörre, vagyis mikor zsöngére tüzelik az edényt, nem egyszerre, hanem három részletben rakodnak. Minden rakodás után alágyujtanak. Jó két óra hosszáig, télen háromig is melegítik az edényt, hogy jól megszáradjon,



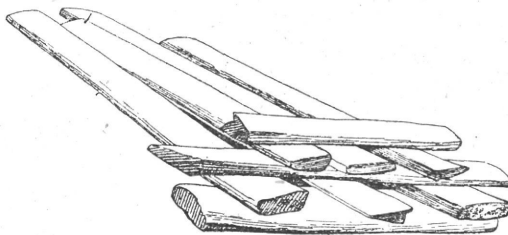
30. á. A katlan alágyujtáskor.

a gőzét elvesse. Ha nem gőzöl az edény, a tálasmester *fölteszi a katlan száját*, vagyis az előtét feltámasztja. Egy-két óra hosszáig hűl, szárad, kigőzölög az edény, azután folytatják a rakodást. Fölül a legkisebb edények kerülnek. A katlant úgy megrakják, hogy az edény kiér a katlanból, előbb azonban a katlan szélét *körültéglázzák*, hogy az edénysor megálljon, el ne düljön, a tűz megszoruljon, az edény tetején jöjjön ki. Az edény tetején dirib-darab edénycserepekkel *lecserepelik*, különben a tűz elrugdosná az edényeket. (29. á.) Régebben csapóst rakták a katlant, tehát nem is téglázták körül, csak lecserepelték, de akkor a katlanok is kisebbek voltak, mint ma. A régi katlanokba 700—800 edény fért, a mostaniakba 2000—2500 darabot is beraknak.

A rakodás megtörtévé *kitüzelik* az edényt *zsöngére*. Tüzelésre fenyőfát használnak, még pedig a szálfából deszkakészítésnél elmaradt ú. n. *szelezés deszkát*. Ezelőtt tönkös fával tüzeltek. A tüzelésre használt fát régebben a Tisza szélén

ácsoktól vették, mióta a városban fagyár van, azóta gyárból szerzik be. A fahasogatás az inas dolga, de a mester maga is hasogat. A tönkös fát az éves segéd *naggyázta föl*. Esténként munka után, de különösen tüzeléskor végzik a hasogatást. A 3 sukk (95 cm) hosszú szelezésfát először négy, azután három, végül két darabra vágják fel baltával. A négy darabra vágottat *aprófának*, *négyfának*, a három részre daraboltat, *háromfának*, a felezett szelezés fákat *félfának*, az egészben maradt három sukkos fát *egészfának*, *égyfának*, *hosszúfának*, *nagyfának*, *pofázófának* nevezik. A különböző nagyságú fákat csomókba rakják. A tüzelést megkezdik.

Mikor a tálás az edényt *el akarja gyujtani*, azaz alá akar gyujtani, a katlan alól kihúzza a szénvonóval a melegítéskor bentmaradt pörnyét, azután a katlan szájába aprófával alágyujt. A tűz inkább kívül ég, (30. á.), mint bent a szájban, csak mikor már a parázs felszaporodik, azt lökdösi be a katlan alá. A tálasmester alágyujtásnál a fát úgy rakja a katlan szája elé, a mint azt a mellékelt rajz mutatja (31. á.). Egy órahosszáig tüzel így apró fával, hogy a tűz el ne rugja az edényt, azután befelé fordítja a fa végét a katlan oldalába s addig tüzeli, míg az edény el nem veti a gőzét (32. á. I.). Mikor már nem gőzöl az edény, háromfára fogja a tálás a tüzelést, a fák végei ekkor a katlanban vannak a fajárás irányában, a szájában pedig keresztelkednek (32. á. II.). Háromfával tüzel, míg a karláb nem tüzes, vagy a katlan tetején a cserép ráköpve nem sértyog. Ha sértyog félfát rak alá és addig félfázza, míg a *tüze* nem *látszik* a katlan tetején, azaz, míg az edény tüze



31. á. A katlan alágyujtásakor alkalmazott farakás.

a katlan szélén körülrakott téglahasadékon és a cserép között nem vöröslük. A tálás mikor meglátja az edény tüzét elkezd pofázófával tüzelni, *pofázni*. A farakása az utóbbi két esetben ugyanaz, mint mikor háromfával tüzelnek (32. á. III., IV.). Pofázás közben minden harmadik dugásnál *pihentet* a tálás, vagyis a tüzelést abban hagyja, míg a parázs meg nem feketedik. Erre különösen akkor van szükség, ha a katlan nem emészt jól. Hosszúfával addig tüzelik az edényt, míg a tüzének a színe nem fehérlik és a katlan tetején a cserép a koromtól meg nem tisztul. Tüzelésnél a kémény is határoz, ha jól húz, hamarabb kiég az edény. Ezután a katlan száját föltapasztják, legfölül hagynak egy kis lyukat. Föltapasztás után a katlan tüze halványodik, *megezik*, *leesik*. Az edény 18–24 óra alatt ég ki.

A tüzelés sok gonddal és nagy óvatossággal történik, mivel az edény nem látható. Sok ember hosszú időn való tapasztalása, valamint a saját kárakon, való okulás tanította meg a tálásokat azokra az eljárásokra, melyekre tüzelés alkalmával különösen ügyelni kell, ha azt akarják, hogy a nagy fáradsággal és sok munkával elkészített edény közül minél kevesebb pusztuljon el. A tüzelés egyik titka abban rejlik, hogy a tüzelés tartama alatt a tűz mindenütt egyformán, egyenlően járja az edényeket. Azt figyeli erősen a tálás, hogy a katlan tetején a cserepek közül egyetlenesen tódul-e ki a füst. Ha nem jól ég az edény, úgy hozza helyre a hibát, hogy abba az oldalába, a melyik részen nem annyira jön a füst, mint a többi

helyen, egy fával többet dug. Többféle kifejezést használnak arra, hogyan tüzel a tálás, úgyszintén a helytelen tüzelés következtében előállott hibákra is.

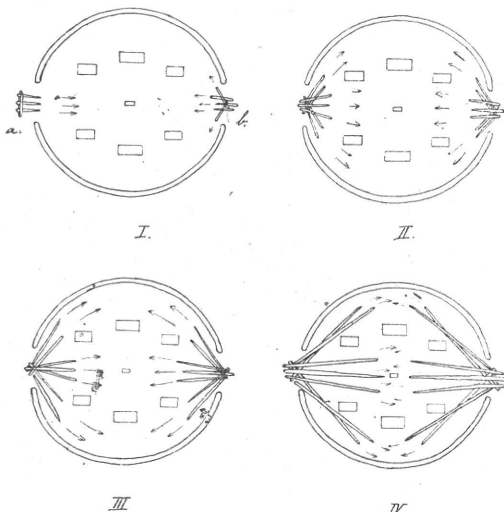
Ilyenek:

1. Ha a tálás gyorsan tüzel: *szorítja*, ha nagyon megdugja: *böggeti*, ha lassan tüzel: *legelteti* t. i. a tüzet. A száraz fa *hajtja* a tüzet.

2. Ha a katlan alatt a tüzet hosszan pihentetik és ha nagybuzatú kéménynél a pitarajtót nem teszik be pihentetés alatt, a szél alámege, a mikor is a kiégett edényen hajszalhasadások látszanak. Az ilyen edényeket *szélhasítottoknak* nevezik.

3. Pihentetés után nagyon megdugni sem lehet, mert a *tűz elrugdossa* (elhasítja) az edényt.

4. Ha nagy dugást adnak a katlannak, az edény *nyelvel*, vagyis a láng az edény közt a katlan tetején kijön, *nyalja az edényt*. Ilyen tüzelés mellett az edény teteje füstös, az alja meg megég és görbe, kajsza lesz.



32. á. A kitüzelés rendje alaprajzokon szemléltetve. A nyilak a lángjártatot jelzik.

után nagyon megdugják: a tűz az edényt elrugdossa.

8. Ha nagyon megdugják a katlant, mikor már nem sok tüzelés kell az edénynek: lángba borul a teteje: *lángban van az edény*.

9. Ha nagyon megtüzelik az edényt, hogy szint úgy bögg: az edény megég, a mit úgy mondanak, hogy *létüzelte a tálás*. Az ilyen edény színe olyan, mint a fekete bika *feketés, vasas színű*.

Föltapasztás után két-három napig hül az edény nyáron, télen egy és fél napig. Akkor a téglát a katlan széléről elszedik, a cserepet az edényről ledurják és a zsöngére égett edényeket kiszedik. A tálás a katlanból adogatja a patkán álló inasnak, kitől a család valamelyik tagja szedi el s rakja le a földre. Kiszedés után a tányérokat húszával, a tálakat tízével csomókba rakják, *fölporolják*, azután *összeválogatják* az egymásba illőket, hogy az eltöréstől jobban megóvják.

Sikerült-e a tüzelés vagy sem, azt az edény színéről és hangjáról tudhatni meg. A kevés tüzet kapott edény: *zsöngéletlen*. Színe vöröses, megütögetve puffog mint a kabak tők, azt mondják rá, hogy a tálás *nem tüzelte, csak főzte*. A jól

5. Ha a katlan hátuljába kevesebb fát tesznek, mint az elejébe, akkor hátul *elmarad a tüze*. Úgy hozzák helyre, hogy egy darab fával többet tesznek a hátuljába minden dugásnál, addig, míg csak utól nem éri az elejét, a mikor egyformán tüzelik tovább, különben *tüzeletlen, zsöngéletlen* lesz az edény a katlan hátuljában.

6. Ha sebesen tüzelik az edényt előszörre, zsöngére, továbbá ha hirtelen hosszúfára fogják és ha sok a parázs a katlan alatt: a karon levő tálak elkajszulnak.

7. Ha hirtelen hosszúfára fogják az edényt, vagy ha pihentetés

zsöngélt edény megkongatva úgy szól, mint a harang, a kisebbje meg, mint a csengettyű. Színe fehérebb a zsöngéletlen edényénél. A zsöngélt edény ha kajsza *mustmerigetőnek, csónyagnak, némöt kalapnak* hívják. A kicsit hibás edényen láthatatlan repedés van és kongatáskor *rözög*. Ha a tál feneké tűzben körülhasad, azt mondják *kilükte a gőz a fenekét, gőzös lett*. Kikerekedik a tál feneké akkor is, ha vastagra van hagyva.

Kiss Lajos.

A „lábasjóság“ bélyegzése Bács-Bodrog vármegyében a múlt század első felében.

A Bács-Bodrogvármegyei Történelmi Társulat okmánytárában hat vaskos kéziratos könyv fekszik, a melyeknek czíme: „Futólevelek jegyzőkönyve“. A bejegyzések első dátuma 1802 augusztus 5, az utolsóé 1849 január 29.

Nem egyebek ezek a *futólevelek*, mint a felsőbb hatóságoknak a vármegyéhez, a vármegyének a főszolgabíróhoz, de legfőkép a járási főszolgabírónak a községi előljáróságához intézett rendeleteinek másolatai. Köztudomású, hogy abban az időben a közlekedés és a postai szolgálat a vendégmarasztó alföldi sárban mily nehézkes volt. A főszolgabíró rendeleteit lovas vagy gyalogos küldöncz (pandúr, hajdu) vitte át a legközelebbi községbe. A rendeleteket nyomban bemásolták a futólevelek jegyzőkönyvébe. Így kívánta azt a rendeletek végrehajtásának ellenőrzése. A másik községbe való továbbítás gondja az előljáróságé volt. Így ment ez körben a járás valamennyi községébe, míg végre az ismét a főszolgabíróhoz került. Innen nyerte a *futólevél* nevet is. Azért becsesek ezek a könyvek, mert a rendeleteket dátumszerinti sorrendben közlik, s így lépésről lépésre rávilágítanak Bács-Bodrog vármegye társadalmi, közigazgatási és közgazdasági életének mozzanataira s apróbb részleteiben az *alföldi* pásztoréletre is.

A XIX. század első fele, a kezdetleges közgazdasági és a nehézkes közigazgatási viszonyok között, a közbiztonsági állapotok meglazulását kirívóan tükrözi vissza. A betyárvilág javakorát éli. A ló- és a szarvasmarhalopás napirenden. A „gonosztevők“ a méneseket és a gulyákat „megszalasztották“ és a rablott jószágot elhajtották. Még az udvarokba és az istállókba is behatoltak. Reggelre hült helye volt a jószágnak; néha a „vasas“ kocsi-
nak és a lószerszámnak is. 1813 körül a rablók rémei voltak a vidéknek, mert kegyetlenkedtek, sőt gyilkoltak is. Az egyik futólevél így szól: „Több gonosztevők egyes járásokban felfegyverkezve egy gonosz társaságba öszve-
lépvn, nagy lopásokat és rablásokat követtek el.“ A viszonyok kényszerítő hatása alatt a járási lakosság fegyveres öröket állított fel és ezekkel üldöztette őket. A vármegye maga is közbelépett, s elrendelte megyeszerte való üldözésüket. Nem igen használt. Számtalan esetben bebizonyosodott, hogy a rablókkal a pásztorok is összejátszottak. Sőt némi iróniát olvashatunk egyik-másik futólevélből, a mely közli, hogy a főispán és a főszolgabíró

ménésében és a községi bíró istállójában is megesezt néha a hiba. A 40-es évek sem mutatnak más képet. Gyujtogatók is nyugtalanították a lakosságot. 1842-ben már nemcsak a tolvajokra és latrokra, hanem a gyujtogatókra is kiterjesztették a rögtönítéletet.

A bejelentett lopásokat a főszolgabíró „kormányzása“ alá tartozó valamennyi község előljáróságával közölte. A közlés formája ez volt:

„Leírása N..... helység határából (közlegelőjéről), vagy: N. N. z.....i lakosnak házi udvarából (istállójából, ménéséből) több gonosztevők által f. évi júni 26.-át megelőző éjtszaka (reggel virradóra) elorozott lovakról (jószágookról).

1. Sötét fakó paripa ló, **TI** billeg alatt.
2. Fekete kancza ló, jobb czombján **CO** billeg.
3. Serege szürke tsódör, billegtelen.
4. Csillagos pej paripa ló, hátulsó lába kesej, bal czombján **PS** billeg. Költ Szóntán, Ápril 20-án 840. Ódry fő Bíró.“

A lopott jószágot az előljárásnak szorgalmasan kellett kutatnia a „gyanus“ lakosoknál. Ha megtalálták, elkobozták és a továbbiakról az előljáróság gondoskodott.

Megesezt, hogy a tolvajok megéreztek a fegyveres örök szagát. Ilyenkor a lopott jószágot *bitangjára* hagyták. Olykor a vásárokon is szorult a kapeza. Azonban gyakori az eset, hogy a jószág maga is elbotorkált, különösen gondatlan őrizet mellett. Abban az időben még nagykiterjedésű erdők voltak a megyében, Bácska alsó része pedig beláthatatlan rétság és nádas volt. A ménestől vagy a gulyától elszakadt jószág bizony napokig, hetekig kóborolhatott a rengetegben, míg ráakadtak. Különösen, ha nem volt kolompja vagy csöngője, vagy ha félszemű, illetve ha vak volt az állat. Ilyen sok akadt a bitangok között.

A bitang jószágot a községi előljáróság — tavasszal Szt. György napjáig, ősszel Mindenszentekig — tartotta. Mikor az idő letelt, a főszolgabíró kiírt a községekbe, hogy „a bíró és a nótárius urak a marhákat, a mint eddig is szokásban volt, a járási székhelyre hajtassák be és ott nyugta mellett adják át s a nyugtákat nekem (t. i. a főszolgabírónak) küldjék meg“. Megtörtént, hogy az előljárók néha vissza is tartottak a bitang jószágból, éppen ezért a futólevelekben nem egyszer olvashatunk ilyenféle dörgedelmes záradékot: „hogy bitang jószágot testbéli büntetés (vagy: 25 botok büntetése) alatt meg ne tartsák, hanem ha szükségük van rája, jelentsék azt be, mert a bitang jószágok manipulációja a főszolgabírákat illeti“.

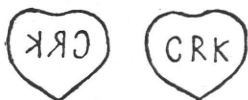
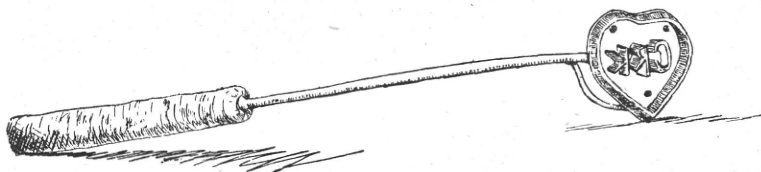
1831-ben állították fel az akkor már törvényesen egyesített Bács-Bodrog vármegyében a megyei esendbiztosi intézményt. A csendbiztosok mellé rendelt legénységet *csetnikeknek* vagy *csetnekeknek* nevezték. Az új intézmény hamarosan éreztette a hatását, mert a szemfüles csendbiztosok rájöttek, hogy bizony a bitang jószág manipulációja körül több helyen rendtelenség és visszaélés történt. A főszolgabírák elrendelték, hogy:

1. a bitang jószágot annak tökéletes leírása mellett tüstént be kell küldeni; 2. minden hó végével jelentéssel tartoznak a nótáriusok; 3. csak

olyanoknak szabad a bitang jószágot kiadni, a ki a főszolgabírótól eredő assignatiót tud felmutatni; 4. a cigányok és azok lovai *útelvelet* (passzus!) nem kaphatnak. A cigányoktól a lovakat elkobozták, mert kiderült róluk, hogy részesek a lopásokban.

1832-ben a községi előjáróságok a főszolgabírótól rovatos kimutatás-mintát kaptak, hogy mikép kezeljék a bitangokat. Az egyes rovatokba bejegyezték: 1. Hol (melyik határban) és mikor találták a jószágot? 2. Miféle? (Ló, szamár, szarvasmarha, juh, sertés.) 3. Neme. 4. Billege.

Ezt a kimutatást három példányban állították ki; egyik a főszolgabíróhoz ment, a másik, a hol a jószágot átadták és a harmadik az előjáróságnál maradt. A „bitangok“ jegyzékét a főszolgabírók, éppen úgy, mint az elorozottakét, az egyes községekben és más járásokban is a szokott módon meghirdették és ha tulajdonosaik, „elég bizonyossággal ellátva“, a főbíróhoz mentek, a jószágot megkapták. A fel nem ismert, vagy a tulajdonjog kellő igazolása nélkül gazdátlanul maradt bitangokat kótyavetyén (árverésen) eladták.



1. á. Bélyegzővas.

A tulajdonjog igazolásánál bizonyítékul elsősorban az állatok bőrébe süített bélyegek (billegek) szolgáltak. Sokszor mellőzték a bélyegeket s más ismertetőjelt alkalmaztak, pl. a fülek jegyzését. Ha sem bélyeg, sem jegy nem volt a jószágon, az ilyeneket tüzetesebben leírták nem, szín, nagyság, kor, testi fogyatkozások stb. szerint. Ezek a leírások elég gazdag szókincset ölelnek fel.

A gyűjtött sorozatot az alábbiakban közlöm:

a) *Nem szerint*: mén, tsödör, monyos, monyas; herélt ló, paripa ló;¹ kantza ló; tsikó; ökör, tinó, tehén, üsző, anyabirka, anyajuh, tokjuh; nőstény (!) disznó.²

b) *Szín szerint*: fehérszörű (így!) szürke, egérszörű szürke, seregés szörű, serege-szürke, seregély-szörű, deres, sárga, sárgásszörű, piros, vörösszörű, pej, pejszörű, sötétpej, világospej, fakó, kulás,³ sötétfakó, motskosszörű,

¹ A monyos és a herélt jelzést számárra is alkalmazták.

² A göbe, kan, ártány szókkal nem találkoztam.

³ A „kulás“ is fakót jelent. Gyerekkoromban a szomszédunknak is volt egy kulása.

barna, barnás, sültszőrű, sültfekete, sötét paripa, fekete, zeravszőrű; világos-sárga paripa, sörénye és farka fehér,¹ tsillag a fején (azaz hóka), tsillagos, tsillás, hóka-homlokú, hóka-orrú, szártsa-orrú, számár-orrú, kesej, a bal körme fehér.

A szarvasmarhánál alkalmazott színmegjelölés: fehér (tehén), szőke (ökör), kék (tinó), kékes (üsző).

c) Kor szerint: öt esztendő, harmadfű ló, rúgott tsikó, szopós tsikó, harmadfű tehén v. ökör, másodfű üsző v. tinó.

d) Nagyság és forma szerint: 15 markos, 13 $\frac{1}{2}$ markos; szarvasmarhánál: csákószarvú, virágszarvú, gomboszarvú, bugaszarvú.

e) Testi fogyatkozás szerint: félszemű, mind a két szemére vak, jobb szeme hályogos, hódas,² félcsipejű, pókos, ha koczog, a lábát magasra hányja; csonkaszarvú.

A jegyzéseket rendszerint az állat fülén alkalmazták.

a) Lovaknál: füle csonkított, fülei jegyesek,

OB BO CC CC

1. 2. 3. 4.

ÆD NF H + NS

5. 6. 7. 8.

OM NP TP SP

9. 10. 11. 12.

PI SS PS W

13. 14. 15. 16.

2. á. A községek billegei.

CK R BY + VZ

17. 18. 19. 20. 21.

3. á. Házijegyek.

jobb füle vágott, két füle kivágott, bal füle alul kivéve, mind a két füle hátul kivéve, hasított fülű, bal füle csipett, „fülér“ kivéve (!), nyírott (tsikó), megnyírt (monyos).

b) A juhok jegyei: a jobb füléből hátul kivéve, bal füle vágott; jobb füle hasított, elől kivágva, bal füléből kivéve; mindkét füle fecskefarokra kivágva; jobb füle hegyéből kivéve, bal füle hasított; bal füle csonka, jobb füle elől kimetszve; jobb füle kimetszve, bal füle fecskefarokra kivágva; füle elől-hátul ki van véve, hegye hasítva; jobb füle lukas.

A bélyegek (vagy mint akkor írták „billeg“-ek) betűk, számok vagy jegyek, a melyeket az e célra szolgáló eszközzel, az ú. n. bélyegzővassal, sütöttek az állat testére. De a mint látni fogjuk, a bélyeget — nyilván bélyegzővas hiányában — más vaseszközzel is rögzítették. Bélyegzővasa majdnem minden valamire való gazdának volt, mint azt a billegek nagy sorozata és gazdag változata mutatja. Ez az ú. n. „házijegy“³ Nemcsak a jószág bélyegzésére, hanem a házi, de különösen a gazdasági eszközök megjelölésére is használták. Rásütötték azt a vékára, fölöntőre, sajtára,

az e célra szolgáló eszközzel, az ú. n. bélyegzővassal, sütöttek az állat testére. De a mint látni fogjuk, a bélyeget — nyilván bélyegzővas hiányában — más vaseszközzel is rögzítették. Bélyegzővasa majdnem minden valamire való gazdának volt, mint azt a billegek nagy sorozata és gazdag változata mutatja. Ez az ú. n. „házijegy“³ Nemcsak a jószág bélyegzésére, hanem a házi, de különösen a gazdasági eszközök megjelölésére is használták. Rásütötték azt a vékára, fölöntőre, sajtára,

¹ Izabella-fajta.

² Hódas = havi vakság.

³ A Bács-Bodrogszegi Tört. Társulat múzeumában levő bélyegzővas rajzát mutatja az 1. á. Teljes hossza 62 cm. Ebből a 3 cm. átmérőjű meggyfanyélre 23 cm., a vasnyélre és a többire 39 cm esik. Hárombetűs. A betűket egy 8,5 × 7 cm átmérőjű és 1 cm mély szivalakú vaspléhdoboz fenekébe pántolták (nítették). A doboz fenekén arányosan elosztva három meleg, illetve füstkibocsátó lyuk van. A dobozt a nyelvhez erősített mélyen aláhajló lécz támogatja. Teljesen új és mesterkelt forma. A futólevelekben nem fordult elő.

hordókra, rostára, mesgyeczölöpre stb.¹ Hidegen, olajos festékbe mártva, a bélyegzővassal jelölték a zsákokat és a ponyvákat is. Monostorszegen más megfigyelést is tettem. Ott a róm. kath. temetőben sok régi sirkeresztben még ma is látható a házijegy. Ennek a magyarázata szintén néprajzi. Az idősebb sokácok között ugyanis sok analfabéta volt. Ezeket a régen elhunyt családtag sírjára a keresztbe mélyen beégetett és az analfabéta családtagok által is jól ismert házijegy tájékoztatta. Régen volt! Ma már a bélyegzővasat csak itt-ott találjuk: kiszorította a használatból a vásári matricza.²

Nemcsak az egyeseknek, hanem a községeknek is megvolt a bélyegzővasuk. Úgy, a mint volt „hiteles“ mázsájuk, fontjuk, iczczéjük, mérőjük, vékájuk, fölöntőjük, földmérő-lánczuk stb.

A bélyegzővasat a köz használatára is átengedték. A futólevelek számtalan példáját mutatják, hogy a házijegy mellett a község bélyegét is rásütötték a jószágra, vagy a kinek nem volt bélyegzővasa, egyszerűen a községével jelöltette jószágát. Így azután ha a jószágot el is lopták vagy ha elbitangolt, könnyebb volt megállapítani azt is, hogy mely község vagy birtok méneséből való. Nagy örömmel szolgál, hogy kutatásaim során nemcsak egyes házi-bélyegzők gazdáit, hanem Bács-Bodrog vármegye több községének billegét sikerült megállapítanom. Erre a felfedezésre a futólevelekben talált egyenes utalás vezetett, Több homályos körülmény megvilágítását pedig Iványi István jeles történészünknek Bács-Bodrog vármegyei községek régi pecséteiről írt cikkének köszönhetem.³

A futólevelekben talált *billegformák* óriási sorozatát a mely jóformán magában foglalja a jelzett negyedszázad leforgása alatt használatban volt bélyegeket, az alábbi csoportokban közlöm.

I. A községek billegei. (2. á. 1—16. sz.)

Bezdán. (1. sz.)

OB = *Oppid. Bezdán.*

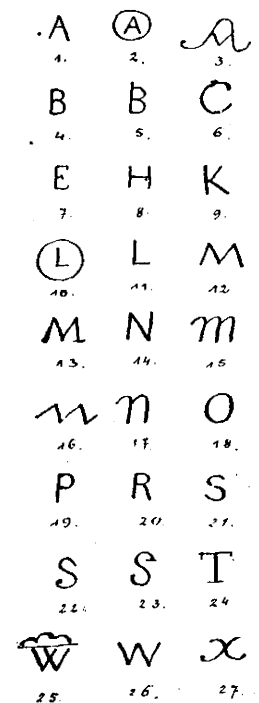
A közlegelőjéről ellopott 6 ló közül háromnak ez a billege. A község régi pecsétjeiben a körirat: „Sig. oppidi Bezdany“; más kettőben: „Sig. Privi. B. C. Opp. Bezdán“.⁴

¹ A Bács-Bodrogmegyei Tört. Társulat gyűjteményében van egy gyűjtő- és egy paprikatartó, a melyen a házijegy egymásmellé süttött bélyegét, mint diszítómotívumot alkalmazták.

² Ilyen matricza-vágók meg-megjelennek a községekben is s olcsó pénzért kivágják a gazda nevét; s hogy diszesebb legyen: még babérkoszorút is metszenek a név közé.

³ Bács-Bodrog vm. Tört. Társulat Évkönyve. XIX. (1903. évi) évf. 64—90. l.

⁴ Iványi: i. m. 70. l.



4. á. Egybetűs billegék.

Bogojeva, most Gombos. (2. sz.)BO = *Bogojeva*.

A község közlegelőjéről elorozott 8 ló közül 6 ezzel volt jelölve, a 6 közül kettőn a község billegét a házijegy mellé sütötték.

A község régi pecsétjén e két betű látható: *CB*, a mi annyit jelent, hogy *Szelo-Bogojeva*. A C ugyanis a ciril Sz. A ciril betűk szereplése a bácskai községek régebbi pecsétjeiben (sokszor a magyar lakosságú közsé-

AC Aĸ AP $\begin{pmatrix} A \\ P \end{pmatrix}$

BM BŸ CĀ CI

CK CS CU CŦ

DH DK EK EK

ĸP ER FB FH

FĪ FS GC GJ

HC HK IA IB

ID IK IM IM

IP IR IS IZ

JX KA KB KH

KI $\mathcal{K}P$ KS LB

5a. á. Kétfetűs billegék.

$\frac{m}{h}$ MB MK MN

$\frac{m}{ll}$ NP NP NS

OA OJ OH OM

$\frac{o}{m}$ PC PI PS

RK RM RT SA

SA SD SI SK

SP ZP SS SZ

TB TI TI TP

TS TV TW VZ

VC VI WAZF

5b. á. Kétfetűs billegék.

gekében is) a határőri szervezet erős *szláv* hatását mutatja. A *Szelo* szó-rövidítést pl. Baracska, Bukcsinovác, Dautova, Kuczura, Obrovác, Szilbás, Tovarisoa és Túria községek is a ciril C-szel vették pecsétjükbe.¹

Csatalja, most Csátalja. (3. sz.)CC = *Szelo Csatalja*.

Egyik odavaló lakostól ellopott ló ezzel volt jelölve.

¹ U. o. 71. l.

Csávoly. (4. sz.)

CC = Szelo Csávoly.

Csávolyról ellopott két ló mindegyike ezt a billeget viselte.

Érseki Dérony, ma Dérnye. (5. sz.)

ÆD = Arch. Episc. Derony.

A helység közlegelőjéről elorozott 5 ló közül 3 ezzel billegezett. A község pecsétjein: *Possio. A. Eppalis Dorony*, más kettőn: *A. E. P. Deroni*.¹

ÆC ÆD A A

1. 2. 3. 4.

A AV DR B

5. 6. 7. 8.

H HC HF HF

9. 10. 11. 12.

HD JK HK HA

13. 14. 15. 16.

HV M K LP

17. 18. 19. 20.

Σ ME MP ND

21. 22. 23. 24.

N NK NP N

25. 26. 27. 28.

R S PP T

29. 30. 31. 32.

V VB VK VK

33. 34. 35. 36.

W V V F R

37. 38. 39. 40. 41.

AKM CSA K+B

1. 2. 3.

NIS PSIS^P VID

4. 5. 6. 10.

SLI STI ZCH

7. 8. 9.

AJ-R BA-B BJ-III

11. 12. 13.

BV-96 CC-SS EY-VZ

14. 15. 16.

CS-BO CS-SK HD-N

17. 18. 19.

IO-SS IZ-BO IV-PS

20. 21. 22.

KC-KC MB-K MC-FB

23. 24. 25.

PV-Y TI-IS TI-HT

26. 27. 28.

F-SJ W-F W-N

29. 30. 31.

6. á. Monogramm billegek.

7. á. Többetűs billegek.

Újfutak. (6. sz.)

NF = Neu-Futak.

Az Újfutakról ellopott lovak mind ilyen billeget hordtak. A község pecsétjében a körirat: *Nei. Fudoker. Gemein. Insigel*.²

Hódság. (7. sz.)

H† = Hódság.

A kaszálóról elorozott 4 ló mindegyike így volt jelölve; egyiken a község billegét a házijegy mellé sütötték.

¹ U. o. 73. l.² U. o. 74. l.

Novoszelo, ma Bácsújlak (8. sz.)

NS = *Novo-Szelo*.

A község határából elorozott 3 ló ezt a bélyeget viselte.

Ó-Morovicza, ma Bácskossuthfalva. (9. sz.)

M̄ = *Ó-Morovicza*.

A község határából ellopott 2 ló mindegyikén ez a billeg.

Újpalánka. (10. sz.)

NP = *Neu-Palánka*.

A határából ellopott lovon ez a bélyeg. A község egyik pecsétjében a körirat: *Nei-Palank*.¹

Német-Palánka. (11. sz.)

TP = *Teuto-Palánka*.

A határából ellopott egyik ló ezt a billeget hordta. A község egyik pecsétjében a körirat: Sig. Reo. Caal. Poss. *Teuto-Palánka*.²

2 H 3 S 3

Plávna, ma Palona. (12. sz.)

SP = *Szelo Plávna*.

5 C 5 N 7

A plávnai bírótól ellopott 3 ló ezzel volt bélyegezve. Pecsétjeiben a körirat: *Szelo Plávna*; *S. Plavna*; *S. P.*³

9 10 10

Priglevica-Szent-Iván, ma Bácsszentiván. (13. sz.)

SPI = *Prigl.-Szt.-Iván*.

10 - SS 12 12 - B O

A község határából ellopott lovak szintén ezt a billeget viselték.

(13) 14 U R
25

Szilbás, ma Szilbács. (14. sz.)

SS = *Szelo Szilbás*.

(48) BV-96 136

A futólevél utalása szerint: „A község közlegelőjéről ellopott lovak (6) mindegyike *Szilbási helység billege alatt*“. Kettőn a helység

8. á. Számjegyes billegek.

billegét a házijegy mellé sütötték.

A község régibb pecsétjei közül kettőre csak ezt a két betűt vésették:

- a) C × C (azaz Szelo Szilbás), használták 1783-ig;
b) S × S (vagyis Szelo Szilbás), használták 1828-ig.⁴

Szóna, ma Szond. (15. sz.)

PS = *Possesio Szontaensis*.

A Szóntáról ellopott lovakon a házijegy mellett megtaláljuk ezt a billeget is.

A község régi pecsétjében szintén: *Poss. Sontansis*.⁵

¹ U. o. 82. l.

² U. o. 82. l.

³ U. o. 84. l.

⁴ U. o.


⁵ U. o.

Vepróvác, ma Vepród. (16. sz.)

 = Vepróvác.

A község közlegelőjéről és istállóiból „eltolvajlott“ lovakon mindig megtaláljuk ezt a jellemző billeget. Úgy látszik, a vepróváciak igen szép lovakat neveltek, mert a rablók — különösen az 1839—1844-es években — gyakran felkeresték a vepróváci ménest, sőt az istállókat is.

A község egyik pecsétjében *hármás halom* közepén koronás, palástos király (Szt. István?), jobbájában kormány-pálcza s ez alatt szántóvas. Fölül, szalagon ez a felírás: *Vepróvác*.¹

A billeg W-je fölé helyezett ábrázolás: , nem egyéb, mint a pecsétben is előforduló *hármás halom* képe.

II. *Házijegyek.* (3. á. 17—21. sz.)

Gábori Károly alszolgabíró méneséből 1838-ban hat lovat loptak el; 3 így volt bélyegezve. (17. sz.)

Almási Rudits József báró főispánnak Ókéren telettető „nyájjuhásza“ 1842-ben a többi között két kanczát is lopott, a melyek jobb czombjukon ezt a billeget viselték. (18. sz.)

Bálint János bajai lakostól 1843-ban elorozott csonka ökör jobbfarán a gazda billegét találjuk. (19. sz.)

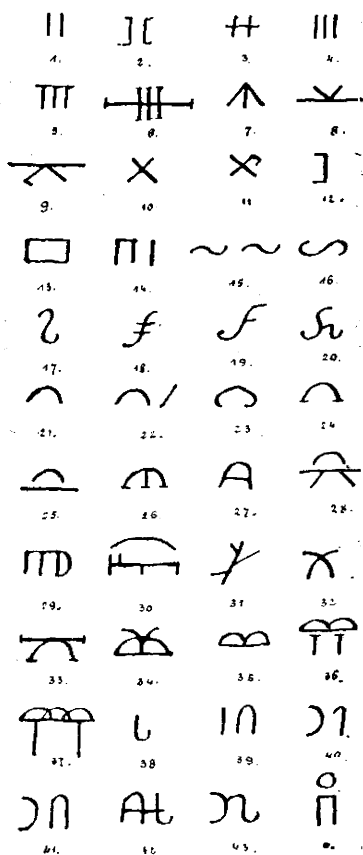
Branovaeski Mózes zentai lakostól 1844-ben két kanczát és egy csődört loptak el. A + a gazda házijegyje lehet, mert mind a három azzal volt jelölve. (20. sz.)

Uvalin Sztanko ószivácsi lakos kaszálóföldjéről 1844-ben elhajtották két paripalovát, melyeken a gazda házijegyét vélem felismerni. (21. sz.)

Ezen a bélyegen érdekes az, hogy a S betű fordított. Ez a rendellenesség megesett többször is, ha a bélyegzõvasat ügyetlen falusi kovács formálta. Ilyenek pl. a III. t. 6., 36. és a IV. t. 70. sz. alattiak is. A községi pecsétnyomók véseteiben is gyakran találkozunk ilyen hibával.

III. *Egybetűsek.* (4. á. 1—27. sz.)

Az ábcz majdnem mindnem minden törzsbetűje képviselve, itt-ott variációk. Közben zártbetűs is található. (2. és 10. sz.)



9a. á. Rovásjegyszerű billegek.

¹ U. o.

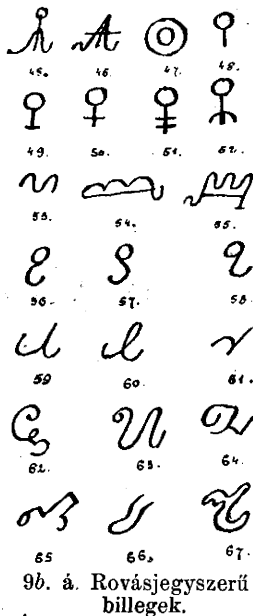
IV. Kétfetűsek. (5a. á. 1—44. és 5b. á. 45—84. sz.)

Hosszú, nagy sorozat. Benne cirilbetűsek is. Legtöbbje nyomtatott forma. Egyenes szárúak; a záróvonalkát csak itt-ott találjuk meg. A kétfetűsek között még számos községi billeg lappang. Megállapításukat, kellő támasztópont hiányában, mellőztem.

V. Összefoglaltbetűsek (monogrammok). (6. á. 1—41. sz.)

Egyik-másik elég leleményes összetétel. Az írott betűsek, mint nehezebben előállíthatók, persze itt is ritkák, legtöbbje nyomtatott. A nyomtatott betűk egyenes szára szinte önként kínálkozott a második betű szárának beolvasztására. Megfejtésük nehéz. A 2. szám alattit már ismerjük a községek billegeiből, az 1. számú is érseki uradalmi bélyeg, még pedig a *kalocsaié*.

VI. Többfetűsek és duplán bélyegezettek. (7. á. 1—31. sz.)



Az első tiz háromjegyű. Közte cirilbetűsek is. A 11—31. számút úgy kell tekintenünk, hogy a házijegy mellett a másik két betű legtöbbször a község ellenőrző billege. Egyiket-másikat már az I. tábláról ismerjük.

VII. Számjegyesek. (8. á. 1—18. sz.)

A megállapítás nehéz. Pl. az 1. számú fordított S is lehet, a 2., 3. és 13. sz. alatti jegy ciril betűknek felelhet meg; a 9. és a 10. sz. IO betű is lehet; a 11. és 12. sz. IS-re is fordítható. A többi biztos.

VIII. Geometria-formák, rovásírászerű alakzatok és értelmetlen ábrázolások. (9a. á. 1—44. és 9b. á. 45—67. sz.)

Ez a legérdekesebb sorozat. Egyenesek (1—12. sz.), görbék (13—20. sz.), körívek (21—46. sz.), körök (47—52. sz.) stb. (53—67.) kombi-nációi. A bélyegző gyanánt felhasznált vastárgyakból a 23. számúnál a számárpatkó, a 27.

számúnál pedig a farkasfogkiütő-zabla képét vélem felismerni. Néhány (16., 17., 35. sz.) betű fordított, illetve fektetett helyzetben jelentkezik. Monogramszerű a 19., 20., 42., 43., 46. számú. A többiben sok az olyan elem, a mely a rovásírásra emlékeztet. Ezeket a hozzáértők fejthetnék meg.

Gubitza Kálmán.

A magyarság és a nemzetiségek.

Európának a Kárpátok övében elterülő medenczében a IX. századig államalkotó nemzet nem birt állandóan megtelepedni. A kedvező fekvésű s védelemre különösen alkalmas föld miként századokon át a népek ország-útja és települőhelye volt, úgy sok nemzetnek temetője is lett. A népvándorlás

áradata a leghatalmasabb népeket is elsodorta e helyről s a Duna-Tisza mentén megtelepedett népek sorsa a politikai feloszlás, a megsemmisülés volt az első 800 évben. A hatalmas, világokon uralkodó római birodalom elbukása után elpusztultak itt a gótok, gepidák, dákok és szarmaták, elpusztult Attila világbirodalma, megszűnt a germán népcsaládhoz tartozó longobárdok és gepidák uralma, a herulokról és quádokról nem is szólva; még legtovább tartották magukat az avarok, a kik bár 200 éves uralom után 803-ban Nagy Károlynak meghódoltak, egyes erődgyűrűiket még a honfoglaló magyarság bejövetelkor is megtartották. Az avarokkal egyidejűleg germán és szláv népek is befészkeltek magukat a Dunántúlra, az északi hegyvidékre és Erdély bércei közé, sőt Zalán bolgár fejedelem hódításait hazánk északkeleti részeire is kiterjeszté. Szóval midőn a magyarság a IX. század végén hazánk mai területén megjelent, a megszűnt birodalmak roncsainak maradványaiból 4—5 milliónyi germánság, 6—8 millió olasz, ugyanannyi görög, néhány millió szláv s a pannoniai szlovénség 1—2 milliós tömege a Kárpátok külső és belső peremén halálos szorítással fogta körül az új haza szívében megtelepedett alig 1—250 ezer főnyi hódító magyarságot. A félnomád s a környező népekhez viszonyítva elenyészően csekélyszámú magyarság az új hazában talált népeket lassankint meghódította s hervadhatatlan érdeme, hogy állami és társadalmi átalakulása anélkül mehetett végbe, hogy nyelvét és nemzeti sajátosságait elvesztette volna. Míg a népvándorlás pusztító és hódító népei teljesen beolvadtak a meghódított, leigázott népekbe, a magyarság az évezredek általános pusztulás és idegen fajokkal való nagyfokú vérkeveredés mellett is híven meg tudta őrizni fajának minden sajátosságát, állami és társadalmi szervezetének minden jellemző vonását. Megváltoztatta ugyan régi életmódját, politikai és társadalmi szervezetében mindjobban alkalmazkodott a magasabb kultúrájú Nyugathoz, de az áthasonulásnak mértékét úgy eltalálta, hogy bár a fejlettebb gazdasági viszonyokra való átmenetele több nemzedéken át majdnem a XII. század közepéig tartott, nemzeti sajátosságaiból, jellemvonásaiból mit sem veszített, sőt azokat teljesen rányomta a vele összevegyült idegen elemekre.

Az idegen népekkel való összeolvadásra, faji sajátosságainak elvesztésére pedig ekkor volt a legkedvezőbb pillanat. A honfoglalás befejezést nyert, a nemzet zöme a keresztény vallást fölvette, óriási társadalmi és politikai forrongás volt folyamatban minden téren. A törzsi, nemzetségi szervezet felbomlott s a királyi hatalom megszilárdulásával meglazult a kapocs, mely a rokon törzseket a közös érdek és fajiság alapján eddig összefűzé.

Idegenek árasztották el az országot, német, szlovén, görög és olasz papok vették át a nemzet szellemi és erkölcsi vezetését, nyomukban idegen kézművesek ezrei telepedtek le a kolostorok közelében s a várak aljában, a földet a meghódított szlávok vették művelés alá s a király a nemzetségfők hatalmával szemben idegen lovagok és vitézek segítségére támaszkodik. A magyar elem lassankint háttérbe szorul; a királyi hatalommal és idegenekkel szemben ereje lassankint csökken s vagyonától meg-

fosztva vagy a király szolgálatába szegődik, vagy egyes tehetősebb birtokosok védelmét, támogatását keresve jobbágysorsra jut.¹

Hatalmas ellenálló- és alkalmazkodóképességnek, rendkívüli faji erőnek kellett tehát a magyarságban már ekkor kifejlődni, hogy a környező veszélyekkel szemben sikeresen szembeszállhatott s faji és nemzeti saját-ságaiból mit sem veszíthetett. Pedig a nagyfokú vérkeveredés, idegen elemekkel való vegyülés azt is előidézhetette volna, hogy a faji küzdelemben a magyarság helyett a germán vagy szláv elem kerekedik felül s az új politikai alakulásra nem a magyarság üti rá nemzeti jellegét, hanem a germán, vagy szláv s szerencsétlen véletlen velünk is azt tehette volna, a mi a bolgárokkal történt, hogy beolvadtak meghódított szláv alattvalóikba: a magyarság azonban az őshazából magával hozott magasabb államszervező képességével, ellenállhatatlan faji, erkölcsi és szellemi fölényével annyira uralkodott minden téren, hogy bár az idegen elemek térfoglalásának sohasem emelt gátat, azokat nemzeti saját-ságaival, intézményeivel annyira átala-kitotta, hogy az idegen és meghódított, vagy a rabszolgasorból felszabadított a királyi adománybirtok megszerzésével éppúgy a szent korona tagjának érezte magát, mint az, a ki a megszállás címén volt részese a magyar nemzeti jogoknak és kiváltságoknak. Innen magyarázható meg, hogy a honfoglaló magyarsággal megtelepedett kabarok, a később bevándorló bessenyők, bolgárok, kunok, vagy a hazában talált egyéb idegen népek, bár a magyartól eltérő nyelvet beszéltek, éppúgy magyarnak vallották magukat, mint a honfoglalók, mert áthatotta őket az együvé tartozás, a nemzeti egység hatalmas érzése. Akármily jogcímen nyerte is valaki birtokát, akármily nyelven beszélt is, a mint a magyar szent korona tagjává lett, annak minden jogában, kiváltságában egyformán részesedhetett. Az érvényesülés útja mindenki előtt nyitva állott, a rabszolga felszabadulhatott, a jövevény birtokot szerezhethetett s viszont a középkori birtokjog szerint a hódító magyarság éppúgy válhatott hűbéres jobbágygá, mint hasonló viszonyok között az ország bármely más nemzetiségű népe. Mivel a birtok sohasem szállott osztatlanul az elsőszülöttre, hanem abban a fitestvérek egyformán részesedtek, a hatalmas birtokú nemzetségfő is elszegényedhetett utódaiban, a gazdag főnemes késői ivadéka is lehetett kisbirtokos nemes, vagy zsellérsorsban tengődő szegény jobbágy.²

Már a honfoglalást követő kalandozások éveiben kialakul a magyarságnál az együvé tartozásnak s a nemzeti egységre való törekvésnek eszméje, mely a lassú fejlődés fokozatain áthaladva, tetőpontját az Anjouk által létesített állami és társadalmi szervezetben éri el. Már Árpád-házi királyaink alatt nem a törzsi vagy nemzetségi szervezet adja meg a magyarság erejét és hatalmát, hanem a nemzetegység és összetartozás eszméje, mely a mind-

¹ V. ö. Ipolyi: A történelem s a magyar történeti szellem. Kisebb munkái III. k. 290. s köv. l.

² V. ö. Ipolyi: A magyar nemzetegység és államnyelv történeti alakulása. Kisebb munkái III. k. 10. s köv. l.

untalan fenyegető külső és belső széthúzó erőkkel szemben biztosította az új haza fennmaradását s a magyar fajnak jövődjét.¹

Az új hazában megtelepedett s békés életviszonyok közé került magyarság nemcsak politikai hatalmában növekszik, de idők folyamán számbelileg is megerősödik. Míg Pauler² s az újabb történészek az arab Ibn Roszkeh közlése után a honfoglaló magyarságot legfeljebb 20,000 lovasra s a nőkkel, gyermekekkel és rabszolgákkal együtt kb. 100—250 ezer főre becsülik, a XV. század végén — jóllehet közben a tatárdúlás az ország népességét csaknem teljesen elpusztította — a bevándorolt s vele összeolvadt népekkel együtt száma, Acsády számításai szerint már jóval meghaladta a 4 milliót. Legnagyobb része a falvakat lakja s földművelő, más része a városokba tódul, a kiváltságokkal védett városok német, olasz, szláv elemeivel lassan összevegyül s iparral és kereskedelemmel is foglalkozik. A XV. században városaink jó része már magyarrá lesz s a városokban üzött műipar ez időből megmaradt emlékei a magyar gondolat és ízlés leghivebb kifejezői. Viszont politikai és szellemi téren sem marad el a magyarság a Nyugat mögött, mert bármit vesz is át a külföldtől, intézményeire annyira rányomja sajátos nemzeti jellegét, hogy az átvett dolgokból csak a külső keret marad meg, a tartalmat és gondolatot teljesen a magyar nemzeti erő és szellem szolgáltatja.³

Mátyás halála után minden téren óriási visszaesés következett. Belső egyenletlenség, külső ellenség, török és német, politikai és társadalmi, gazdasági és szellemi életének további fejlődésében folyton gátolták a magyarságot.

E folytonos, nemzeti létéért és vallásszabadságáért folytatott küzdelemben a XV. század végéig felhalmozott szellemi és anyagi javai mind elpusztultak s vele megfogyatkozott a nemzet színe-java is, mely a pusztulásnak legjobban kitett alföldi medenczét benépesíté. Hol virágzó községek, népes tanyák voltak s kultúra alá vont területek ontották a bőséges gabona-termést, a török hódoltság megszűnésekor már romhalmaz, óriási pusztaság, bozót- és mocsárvilág emlékeztetett csak a régmúlt idők boldog napjaira. Hazánk népesedéstörténetének Mátyás óta fennmaradt okmányai a pusztulásnak, a szellemi és gazdasági megfogyatkozásnak legszomorúbb képeit tárják elénk. Míg Ernuszt-Hampó Zsigmond pécsi püspök és királyi kincstartó adószámadásai alapján Magyarország népességét a XV. század végén 4—5 millióra becsülhetjük,⁴ a mohácsi vész követő zavaros időkben, alig két század leforgása alatt a népesség úgy megfogyatkozott, hogy felét sem találjuk az előbbi lakosságnak. Néhány jellemző adat:

A pestmegyei Pánd és Ság közt fekvő Zsigex pusztja még 1668-ban

¹ L. Ipolyi id. m. 10. s. köv. 1.

² A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1899, I. kötet 2. lap.

³ V. ö. Ipolyi id. művét. III. k. 242. 1.

⁴ Ráth Zoltán: Népesség és népesedés. Közg. Lexicon III. 84. 1.

is falu, ugyancsak elpusztult falvak Boldogasszonykátá, Szentkirály, Szentlőrincz Bód, Jenő, Szenttamáskátá, Zádor puszták.¹ Győrmegyében 21 falu, 2 város, 3 vár, 6 monostor pusztult el, 14-nek az elpusztulása bizonytalan.² Az eperjesi 1669. évi gyűlésre készült egyik kézirat szerint (Acta Tredecim Comitatum) „az Alföldségen . . . körül 900 falu és város, a mint informáltunk, elpusztulván”.³ „Egész megyéket, minő Csanád, Osongrád, Békés, Torontál a török kivonulta után újra kellett betelepíteni. A töröknek adózott számos falu a visszahódítás után annyira új telep, mint török lakta városaink.”⁴ Az 1715-ös összeírás szerint Békés vármegye 63 községéből csupán 9 maradt meg s a Tisza-Maros szög lakossága ugyanakkor alig haladta meg a 30 ezret.⁵ Még azokban a vármegyékben is, melyek nem állottak török hódoltság alatt, a népesség számának óriási hullámvásáról tesznek bizonyosságot fennmaradt adataink. Az 1598:IV. t.-cz. alapján 1598—1604. években fogatosított házösszeírás (lakott házak) szerint a magyar király fenhatósága alatt álló területen 1598-ban 160,529, 1599-ben 74,560, 1600-ban 119,907, 1601-ben 85,961, 1602-ben 33,729, 1603-ban 58,214, 1604-ben 63,324 lakott ház találtatott.⁶ A nagy ingadozás oka, hogy e rövid idő alatt a vármegyék sokszor cseréltek gazdát, hol német, hol török fenhatóság alatt állottak s így ez utóbbiakra az összeírás nem terjedhetett ki.

Mindezeknek betetőzéséül a XVII. század végén a bécsi kormány által megindított felszabadító hadjárat még azokat az országrészeket is elpusztítja, melyeket a török uralom a hódoltságtól s vele a teljes romlástól megkímélt.

Egyébiránt a XVI. és XVII. századbeli adó- és telekösszeírások, mivel csupán a népesség egyes rétegeit vették figyelembe (földművelő jobbágyság, városi polgárság),⁷ s a birtokos nemességről, valamint a szabadkerületek lakosságáról még megközelítő számadatokat sem nyújtanak s egyöntetűen ugyanazon év adatait nem foglalják magukban, ezek alapján egyes vidékek, városok lakosságát megállapíthatjuk ugyan, de az egész országra vonatkozólag semmi biztos eredményt nem nyerhetünk.

Az első megközelítő pontosságú, valószínű adatot Magyarország népességéről az 1715., illetve az ezt helyesbitő 1720. évi összeírás szolgáltatja,⁸ mely a temesi bánóság és Horvát-Szlavonországok nélkül Magyarország népességét a kiváltságos osztályokkal, nemességgel és papsággal, valamint a

¹ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában, Budapest, 1886, II. kiadás 239. lap.

² Történelmi Tár VII. k. 16. I. Id. Salamon id. m. 239. I.

³ Salamon id. m. 240. I.

⁴ Salamon, id. m. 240. I.

⁵ Acsády: Magyarország népessége a practica sanctio korában, Bpest, 1896, 29. és 310. I.

⁶ Acsády: Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. Bpest, 1889, 7. I.

⁷ Acsády id. m. 8. I.

⁸ Magyarország népessége a practica sanctio korában 1720—21. Szerkesztette és kiadta az országos magyar kir. statisztikai hivatal. Bpest, 1896.

zsidósággal együtt 2.582,598 főre teszi, tehát majdnem felére a Hunyadiak korabeli Magyarország népességének. Ez időtől kezdve idegen telepesek bevándorlása s a magyarányú természetes népszaporodás következtében óriási fejlődés indul meg s alig 70 év után az 1785—1787-ben végrehajtott II. József-féle általános népszámlálás a katonai határőrvidék nélkül 8 $\frac{1}{2}$ millió lelket talált az ország területén, tehát több mint háromszorosát a *pragmatica sanctio*-korabeli Magyarország népességének.

A II. József óta végrehajtott népszámlálások, illetve népösszeírások (1805., 1850., 1857., 1869., 1880., 1890., 1900., 1910. években) nemcsak az ország népességének számszerű növekedését mutatják, de főleg a magyar faj óriási térfoglalását, átalakító és beolvasztó erejének hatalmát is bizonyítják. E tanulmány szűk keretei nem engedik, hogy a kérdés bővebb fejtegetésébe bocsátkozzunk, hiszen Schwartner,¹ Fényes Elek,² Czoernig,³ Ficker,⁴ Keleti,⁵ Láng Lajos,⁶ Ráth Zoltán,⁷ Vargha,⁸ Földes,⁹ Balogh Pál,¹⁰ Kovács Alajos,¹¹ s Ajtay¹² fejtegetései és tanulmányai e kérdést minden oldalról részletesen megvitatták és teljesen tisztázták, mi csak leszögezzük azt a kétségtelen bizonyosságú tényt, hogy a magyarság ezer év küzdelme és viszontagságai után ma is, mint a nemzetet alkotó népelemek gerincze és fenntartója foglal helyet az ország szívében s a honfoglaláskori 100—250 ezer főből 10 millióra felszaporodott magyarság szabja meg ezután is a nemzeti fejlődés útjait a második ezer évben.

Az áttekintés kedvéért és annak a szoros összefüggésnek bizonyosságaként, mely Magyarország politikai története és a magyarság szám- és fejlődési arányainak változásai között fennállott, Ajtay J. dr. fentebb idézett könyvéből¹³ itt közöljük a magyarság és nemzetiségeink kétszázados fejlődésére vonatkozó adatokat, kiegészítve azokat a legújabb népszámlálási eredményekkel s egy külön táblázatban a legutolsó 4 népszámlálás alapján összeállított részletes anyanyelvi adatokkal:

A) Magyarország népessége¹⁴ a magyar és nem magyar anyanyelvűek valóságos- és viszonyszámának feltüntetésével 1720—1910-ig.

¹ Statistik des Königreichs Ungarn, Wien, 1809—1811.

² Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographai tekintetben. Pest, 1836—1840.

³ Ethnographie der österreichischen Monarchie, Wien, 1855.

⁴ Die Völkerstämme der öst.-ung. Monarchie, Wien, 1869.

⁵ Hazánk és népe, Pest, 1871.

⁶ Magyarország statisztikája, Bpest, 1885.

⁷ Magyarország statisztikája, Bpest, 1896.

⁸ A magyarság fél-zázados fejlődése. Közg. Szemle 1902, I/6. szám. Adatok nemzeti erőnk megméréséhez. Bpesti Szemle 1912. évf. 152. kötet.

⁹ Magyarország statisztikája, Bpest, 1884.

¹⁰ Népfajok Magyarországon, Bpest, 1902.

¹¹ A magyarság és nemzetiségek erőviszonyai. A Társ. Szemle 1913. évf. 175—198. l.

¹² A magyarság fejlődése az utolsó kétszáz év alatt. Bpest, 1905. III. kiadás.

¹³ Id. m. 31. lap.

¹⁴ Horvát-Szlavonországok nélkül.

Év	Összes népes- ség milliókban	M a g y a r		Növekedés %-ban	N e m m a g y a r		Növekedés %-ban
		szám	%		szám	%	
1720	2 500	1 160	46 0	—	1 340	54 0	—
1787	8 000	2 320	29 0	100 00	5 680	71 0	324 00
1850	11 310	5 000	44 2	115 00	6 310	55 8	11 10
1869	13 579	6 027	44 4	20 54	7 552	55 6	19 90
1880	13 750	6 404	46 6	6 25	7 345	53 4	—2 73
1890	15 163	7 358	48 5	14 90	7 805	51 5	6 26
1900	16 838	8 652	51 4	14 00	8 187	48 6	4 89
1910	18 265	9 945	54 5	14 90	8 320	45 5	1 62

B) Magyarország népessége¹ anyanyelv szerint 1880—1910.²

	1880	%	1890	%	1900	%	1910	%
Magyar	6.404,070	46 5	7.357,936	48 5	8.651,520	51 4	9.944,627	54 5
Német	1.870,772	13 6	1.990,084	13 1	1.999,060	11 9	1.903,357	10 4
Tót	1.855,451	13 5	1.896,665	12 5	2.002,165	11 9	1.946,357	10 7
Oláh	2.403,041	17 5	2.589,079	17 1	2.798,559	16 6	2.948,186	16 1
Rutén	323,229	2 3	379,786	2 5	424,774	2 5	464,270	2 5
Horvát	639,986	5 0	194,412	1 3	191,432	1 1	194,808	1 1
Szerb			495,133	3 3	437,737	2 6	461,516	2 5
Egyéb	223,054	1 6	259,893	1 7	333,008	2 0	401,412	2 2
Összesen	13.749,603	100 0	15.162,988	100 0	16.838,255	100 0	18.264,533	100 0

E nagy vonásokban vázolt történeti előzmények után lássuk mármost az ország népességének területi elhelyezkedését s a magyarságnak és nemzetiségeinknek az utolsó évtizedben történt számszerű növekedését, illetve csökkenését.

Magyarország népességének földrajzi elhelyezkedése a magyarságot és szlávtságot illetőleg megfelel a honfoglaláskori állapotoknak. Az ország szívét, az Alföldet, a Dunántúl lankás lejtőit, valamint a Magyar Középhegységek déli részét a magyarság foglalja el; ugyancsak sűrűn lepte el a magyar elem Erdély keleti széléit Csík, Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék vármegyében; kisebb-nagyobb csoportok és szórványok elhelyezkedését pedig az Alföld szélein, a hegyek közé benyúló völgymélyedésekben állapíthatjuk meg. A magyarság egységes tömegét észak felől a tótok, északkeletről a rutének, kelet felől az oláhság, délről a szerbek és horvátok, nyugat felől szlávval vegyült német foltok szakitják meg s az elhelyezkedés emez összevisszasága úgy összekavarja a különböző népelemeket, hogy ethnikai sajátágaik szerint többé alig különböztethetők meg egymástól. Európa néprajzi térképének hasonmását kisebb alakban Magyarország szolgáltatja s a turáni magyarság összekötő kapocs északi és déli Európa hasonló fajú népei között. A nagy európai népfajok sarjai a Kárpátok medencéjében elhelyezkedő magyarságot teljesen körülölelik: nyugaton germánok, északon és délen szlávok, délkeleten és délnyugaton románok helyezkedtek el s benn az

¹ Horvát-Szlavonországok nélkül.

² Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 1. és 42. kötet. A magyar szent korona országainak 1900. és 1910. évi népszámlálása. I. rész. Bpest, 1902., 1912.

ország belsejében szétszórtan iráni és szemita törzsek, cigányok, örmények, zsidók stb. találhatók.

E zárt terület gócpontjában, a legtermékenyebb területen, majdnem tömör egységben elhelyezkedő magyarság alkotja a nemzet igazi államalkotó és uralomra hivatott elemét s szupremáciáját nemcsak számbeli többsége, hanem magasabb kultúrája és előnyösebb anyagi helyzete is biztosítja a nemzetiségekkel szemben.

A Magyarbirodalom 21 milliós népességének majdnem fele magyar s bár az egész birodalomra vonatkozólag Horvát-Szlavonországok speciális közjogi helyzeténél és nyelvi elzárkózottságánál fogva a magyarság 48·1%-os arányszámával csak relatív többséget alkot, a szorosabb értelemben vett Magyarországon azonban abszolút többséggel rendelkezik s 54·5%-os arányszámával a hazában élő összes nemzetiségeket meghaladja. Azonkívül a magyarság egységes tömege különböző népcsaládok sarjaival áll szemben; a három nagyobb nemzetiség, a német, tót és oláh, együttvévé sem éri el a magyarság arányszámát s a tótok és oláhok egyrészét leszámítva, érzületüket illetőleg sem állanak ellentétben a magyarsággal. Az 1910. évi népszámlálást megelőző évtized alatt a szorosabb értelemben vett Magyarország 1·42 milliós szaporodásából a magyarság javára majdnem 1·3 millió esett s míg az összes népesség 8·5%-os szaporodásával szemben a magyarság %-os növekedése elérte a 15%-ot, ugyanakkor nemzetiségeink közül a ruténség szaporodása haladta meg 0·8%-kal az országos átlagot, az oláhé (5·3%), szerbé (5·4%), horváté (1·8%) jóval alatta maradt, a németek és tótok pedig számbelileg is megfogyatkoztak 95, illetve 55 ezerrel. A magyar faj propagatív erejének tehát hatalmas megnyilatkozását észlelhetjük e jelenségben s az 1910. évi hivatalos népszámlálási kiadvány¹ 6. lapján örömmel olvashatja minden magyar ember azt a leszögezett tényt, hogy még azokban az országrészekben is, hol a magyarság kisebbségben él, a szaporodásnak nagyobb fele jutott a magyarságra, három országrészben pedig: a Duna jobbpartján, a Duna-Tisza közén s a Tisza jobbpartján a magyarság szaporodása abszolút számban is nagyobb volt, mint az összes népnövekedés, vagyis a nem magyar ajkúak megfogyatkoztak. A magyarság térfoglalásának legszebb bizonyítéka egyébként, hogy az anyaország 63 vármegyei törvényhatósága közül a magyarság 31-ben alkot abszolút s 4-ben relatív többséget, míg törvényhatósági jogú városainkban a horvát városokkal együtt a magyarság %-os arányszáma majdnem 74%. A horvát városok elhagyásával, 20%-on aluli magyarság csak Verseczen (14·2%) és Pancsován található; 30%-on felül lakik Zombor (33%), Temesvár (39·4%) és Újvidék (39·7%) városokban; 3 városban [Pozsony (40·6%), Selmece- és Bélabánya (41·8%) és Sopron (44·2%)] a 40%-ot meghaladja, míg a többi törvényhatósági jogú városban a magyarság abszolút többségben él. A 10 év előtti állapottal szemben mindenütt

¹ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. Bpest, 1912.

jelentékeny javulás állott elő városaink népességében nemcsak a magyar nyelvterületen, hanem még ott is, hol a magyarság erős nemzetiségi nyomás alatt állott. Rendezett tanácsú városainkban szintén hasonló örvedetes jelenséget tapasztalhatunk s a magyarság e helyeken az utolsó évtized alatt majdnem 10%-kal növekedett. Ezidőszerint a magyarság %-os elhelyezkedése a rendezett tanácsú városokban 74·7%.

A Királyhágóntúli s velük szomszédos vármegyékben azonban a magyarság számának megfogyatkozását vagy stagnálását is tapasztalhatjuk; így Háromszék, Bihar és Maros-Torda vármegyékben. Az elsőben a magyar elem térvesztését a székely kivándorlás, az oláhság s főleg idegen munkások beözönlése és nagyobb természetes szaporodása idézte elő, a két utóbbi vármegyében pedig Nagy-Várad és Maros-Vásárhely szívták fel az értékesebb vidéki magyar elemet. Veszteségünk igaz ugyan, hogy alig $\frac{1}{2}$ %, de aggasztó tünet, hogy az oláhsággal szemben Kolozs, Torda-Aranyos, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő és Szolnok-Doboka vármegyékben sem tudunk jelentékeny teret hódítani s a magyarság arányszáma e helyeken ma is alig több, mint tíz évvel előbb.

A hazai nemzetiségek közül számra nézve ugyan nem, de kulturális és gazdasági szempontból első helyen állanak a németek. Számuk ez idő szerint 1·9 millió s arányszámuk alig haladja meg a 10%-ot. Összefüggő tömeget az ország déli részén és nyugati szélein alkotnak mint svábok, hien-czek és heidebauerok s az északi vármegyékben, főleg a Szepességben és Erdélyben, mint szászok. A törökök kiűzetése után betelepedett svábok Tolna, Baranya, Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Arad vármegyék egyes részeit lakják kisebb-nagyobb zárt tömegben, míg szétszórtan az ország egyes részeiben különböző elnevezés alatt élnek. A magyarsággal való szoros kapcsolatuk következtében arányszámuk évtizedről évtizedre folyton kevesbedik s a városok nagyfokú megmagyarosodása következtében a város-lakó német elem előbb-utóbb a magyarságba fog beolvadni.

A hazában lakó nemzetiségeink sorában statisztikai sorrendben a tótság következik 1·95 milliót kitevő tömegével s 10·7%-os arányszámával. A jelenlegi tótság tekintélyes része a huszita-háborúk alatt beszivárgott cseh-morva népek leszármazottja; a honfoglaláskori tótságnak az Alföldet szegélyező hegyvidéken lakó része már az Árpádok alatt beolvadt a magyarságba s a mai magyar népnek igen jelentős hányadát szolgáltatta. A tótság legnagyobb tömege az északi Kárpátok s a Magyar Középhegységek északi felének hegyesvölgyes vidékét foglalja el. Kisebb szórványaik egy tömegben főleg Békés, Csanád, Bács-Bodrog és Torontál megyében találhatók; a szabolics-megyei telepek, főleg Nyíregyháza, a környező magyarság hatalmas felszívó-ereje következtében ma már teljesen megmagyarosodtak. Egyébiránt, bár a tótság természetes szaporodása meglehetősen nagy, számukat főleg az Amerikába irányuló kivándorlás apasztotta meg igen erősen, a hol pedig a magyarsággal érintkeznek, beolvadásuk s megmagyarosodásuk évtizedről évtizedre számszerűleg is kimutatható. 1900—1910-ig arányszámuk 11·9%-ról 10·7%-ra szállott alá.

Nemzetiségeink közül legnagyobb számbeli tömeget az oláhság alkot majdnem 3 milliós népességével és 16·1%-os arányszámával. Magyarország keleti és délkeleti részein majdnem egységes tömegben élnek s csupán a székelység szakítja meg összefüggésüket a három délkeleti vármegyében: Csik, Háromszék és Udvarhely vármegyében, a szászság Besztercze-Naszódban s a Bárczaság és a két Küküllő völgyeiben. A Kárpáton túli Moldván és Havasalföldön önálló államot alkotó Románia szomszédsága az oláh szeparatiztikus törekvéseknek szintén nagyon kedvez, bár a Kárpátok sziklafala a romániai területi terjeszkedésnek meglehetősen erős elválasztóhatárt szab. Az oláhságnak a magyarsággal való összeolvadását tehát nemcsak nyelvi, hanem vallási és politikai okok is gátolják, s nemzeti nyelvüknek a liturgiába való bevitelle, valamint a dákoromán származásukról szóló történelmi felfogás, faji elzárkózottságukat még merevebbé s beolvadásukat még bizonytalanabbá tette. Pedig a pártatlan oláh történetírás is leszögezte már azt a kétségtelenül bizonyosságú tényt, hogy a XII. századig a Balkánon élő s szláv elemekkel vegyült s ott kifejlődött oláhság — Moldován szerint — nem más, mint az az itáliai pásztorelem, mely időnkint a juhokban rendkívüli gazdag Apuliából az otrantói szoroson át vándorolt át Theszszáliába, Epiruszba és Albániába, ahonnan aztán a nyájak igényei szerint haladt tovább és tovább a havasok tetőin, mit sem törődve az országok politikai mozgalmával és közigazgatási tekinteteivel.¹ A XII. század közepén érik el az erdélyi havasokat s lassan-lassan onnan szivárognak mindig beljebb és beljebb. Nagyobb tömegekben a havasalföldi fanarióták erőszakosságai miatt a XVIII. században jöttek át hozzánk (1741—44-ig mintegy 15 ezer család)² s a szatmári békét követő általános telepítési mozgalmakkor lassan-lassan a hegytetőkön beljebb szivároghva, megszállták az aradi és bihari hegyhátak nyugati lejtőit, valamint Hunyad és Krassó-Szörény vármegyék elpusztult, lakatlan helységeit. Egyébiránt örvendetes jelenség, hogy bár számuk az utolsó 40 év alatt 2·4 millióról 2·95 millióra emelkedett, az összes népességhez viszonyítva arányszámuk folyton csökken; az 1880-as évek 17·5%-os arányszáma 1910-ben már 16·1%-ra szállott alá s az utolsó évtizedben e csökkenés elérte a fél %-ot. Földrajzi elhelyezkedésüket s a többi nemzetiségekhez viszonyított számbeli többségüket csak az a tudat enyhítheti némiképen, hogy kultúrális szempontból hazai nemzetiségeink között majdnem utolsó helyen állanak s az általuk megszállott és birtokolt terület gazdasági szempontból megközelítőleg sem oly értékes, mint a magyarság lakta Alföld; gazdasági helyzetük sem állja ki a magyarságéval a versenyt, bár tagadhatatlan, hogy az utóbbi időben gazdasági és kultúrális szempontból a multakhoz képest nagy előhaladást tettek.

Sorrendben a hivatalos statisztikai megállapítás szerint az oláhság után kultúrális és gazdasági szempontból hazánk legelmaradottabb nemzeti-

¹ Nemzetiségi ismertetőkönyvtár. Szerk. dr. Szabó Oreszt. V—VI. köt. Moldován Gergely dr.: A magyarországi románok. Bpest, 1913. 36., 37. l.

² Ajtay József dr.: A magyarság fejlődése az utolsó 200 év alatt. Bpest, 1905. 15. l.

sége; a ruténség következik. Az északkeleti Kárpátok déli lejtőire s a szomszédos síkságokra a ruténség nagyobb része Korjatovics Tódor vezetése alatt a XIV. század elején telepedett le s ugyanott alkot ma is összefüggő, zárt tömeget. Az Alföldön Bács-Bodrog vármegyében és Szlavóniában a XVIII. század óta vannak kisebb telepeik. A tót és magyar nyelvhatárokon igen sok lett közülök tóttá és magyarrá s a Szabolcs és Zemplén, valamint Bereg és Ung vármegyéknek a Tisza mentén élő görögszertartású katolikus magyarsága nagyrészt megmagyarosodott rutének ivadéka. Számuk 1880-ban alig haladta meg a 320 ezret, míg 1910-ben 464 ezer körül járt; az össznépeséghez viszonyított $\frac{1}{10}$ -os arányszámuk (2·5) az utolsó 3 évtizedben változatlanul megmaradt s ez a nagy természetes népszaporodás mellett inkább a helyesebb statisztikai megállapításnak és a nagymérvű amerikai kivándorlásnak volt következménye, mint a magyarsággal való szoros egybeolvadásának.

A magyar hivatalos statisztika a délszláv fajhoz tartozó hazai nemzetiségeink közül a horvátokat és szerbeket egymástól elkülönítve csak 1890 óta mutatja ki, a sokác, bolgár, bunyevác és egyéb délszlávokat pedig az egyéb elnevezés alá foglalt gyűjtőnévben együttesen foglalja össze. Fejlődésüket, vagy a magyarsággal való összeolvadásukat eszerint feltüntetni igen bajos s egy, vagy 2 évtized adatai biztos támaszpontul nem szolgálhatnak. A horvátok és szerbek, kiket nyelvi különbség nem, csak vallási és politikai árnyalatok választanak el egymástól, csak a VII. században vándoroltak a Kárpátok galicziai lejtőiről a Kulpa és Száva vidékére; a Dráva-Száva közéről pedig csak a török hódoltság alatt és után szorították ki az ott lakó, vagy elpusztult magyarságot. A mai Horvát-Szlavonországot egyébként vegyesen lakják zárt tömegben. A szorosabb értelemben vett Magyarországon horvátok egy tömegben, teljesen a horvát nyelvterülethez csatlakozva, Zala, elszórtan Baranya, Vas, sőt Sopron és Moson vármegyében laknak egyes községekben, míg a szerbek Bács-Bodrog, Torontál és Temes vármegyék számos községében bírnak számbeli többséggel. A magyarországi horvátság az utolsó évtizedben alig $3\frac{1}{2}$ ezer főnyi szaporodással a 195 ezret sem éri el s az összes népeséghez viszonyított $1\frac{1}{10}$ -os arányszáma változatlan maradt; a szerbség 432 ezerről 462 ezerre szaporodott ugyan, az összes népeséghez viszonyított arányszáma azonban évtized $\frac{1}{10}$ -os csökkenéssel $2\frac{5}{10}$ -ra szállott alá.

Az egyéb elnevezés alá foglalt vend, bolgár, sokác, bunyevác, cseh, morva, lengyel, olasz, cigány stb. nemzetiségek számát a hivatalos statisztika csupán együttesen mutatja ki s az 1910-ben meghaladta a 400 ezret. Különösen érdekes volna pedig e kis nemzetiségek területi terjeszkedésének, illetve a magyarságba való beolvadásának számszerű adatait visszamenőleg is közzétenni.

A számbelileg legerősebb vendek Vas és Zala vármegyék nyugati, illetve délnyugati részeit lakják. Számuk kb. 60 ezer. Nagyobb tömegük (kb. 40,000) a vasvármegyei muraszombati és szentgotthárdi járások községeiben helyezkedett el; Zalában pedig az alsólendvai járás nyugati kisebbfele az övék.

A bolgárok települési helye Temes és Torontál vármegye. Az előbbiben főfészük Vinga (kb. 2700 lélekkel), továbbá Berestye (kb. 889), Székelykeve (399), Denta (300) és Kevevára (40 lakossal). Torontálban: Sándoregyháza (763), Kanak (526), Bolgártelep (417), Óléc (92), Szőlősdudvarnok (90), Valkány (77), Felsőittebe (39), Lukácsfalva és Perlasz (34—34) bírnak legtöbb bolgár lakossal. Krassován bolgárok Krassó-Szörény vármegyében és Temes 1—2 községében találhatók kisebb számmal.

A szerb nyelvet különös tájszólással beszélő róm. katolikus szerbységnek két árnyalatát sokácoknak és bunyevácoknak nevezik. Az elsőnek főfészke Baranya vármegye s főleg a mohácsi, baranyavári és pécsváradai járásban élnek tömegesebben (kb. 5000); kisebb elszórt csoportjaik Bács-Bodrog vármegyében és Szlavóniában is találhatók. Ez utóbbi helyen horvátoknak mutatja ki őket a hivatalos horvát statisztika, bár kétségtelen, hogy a szerémségi horvátok legnagyobb része tulajdonképen sokác. A bunyevácok Bács-Bodrog vármegye bajai és bácsalmási járásaiban (2500—3000), valamint Szabadka (33,208) és Zombor (6093) törvényhatósági jogú városokban élnek tömegesebben. Mindkét nemzetiség a magyarsággal lakik vegyesen s annak hatása, bár nyelvükhöz és szokásaikhoz szívósan ragaszkodnak, lassú beolvadásukon számszerűleg is kimutatható.

Csehek, morvák, lengyelek s egyéb külföldiek mint ipari és kereskedelmi alkalmazottak élnek vegyesen az országban; a lengyelek azonkívül a Felvidék néhány vármegyéjében alkotnak kisebb csoportokat; olaszok Fiume városát lakják horvát s magyar elemmel vegyest s ez utóbbi helyen külön autonómiát is élveznek, szétszórtan az országban mint ipari alkalmazottak élnek a nagyobb telepeken; az örmények Erdély néhány községében találhatók még csekély számmal; beolvadásuk oly rohamos, hogy számukat a hivatalos statisztika cigányokkal vegyest csupán Szamosújvár rt. városban mutatja ki, Kolozsvár thj., Gyergyószentmiklós, Csíkszereda és Erzsébetváros rt. városokban pedig mint örmény katolikusok a latin szertartású róm. katolikusok között szerepelnek; Csík vármegye szépvízi járásában a magyarságba teljesen beolvadtak.

Nagyobb számmal, de az ország egyei részei között szétszórtan él a cigányság. Számukat az 1893. évi hivatalos cigányösszeírás még 300 ezerre becsülte, ma már negyedrészüik sem található cigány néven a hazában. Egy részük beolvadt a magyarságba, más részük pedig abba a nemzetiségbe, melynek területén állandóan megtelepedtek. Életmódjuk leginkább az oláh-sághoz fűzik őket s Erdélyben az oláhok számát a köztük letelepedett cigányok is szaporították.

Hazai nemzetiségeink között ugyan nem, csak a hitfelekezetek között szerepel a zsidóság a hivatalos statisztikában s a zsidóság különös zagyva héber német dialektusát a tudomány nem is tekinti külön anyanyelvnek, de az utóbbi évtizedek hatalmas gazdasági és kulturális életében lejátszó szerepe s a közélet minden ágában való érvényesülni akarása kell hogy a vezető körök figyelmét és érdeklődését felkeltse a zsidóság iránt.

A zsidóság vallási elzárkózottságánál fogva teljesen megőrizte jel-

lemző vonásait s az utolsó évtizedekben galicziai és oroszországi gyűlöhelyeiről valósággal elárasztotta az egész világot; bevonta azt gazdasági érdekkörébe s az egyes országokban hatalmas befolyásra tett szert. S bár kétségtelen, hogy a huzamosabb idő óta hazánkban élő s békés foglalkozást űző zsidóság hazafias érzületéhez szó sem férhet, az tagadhatatlan, hogy *a vallásuk által istápoltt és fenntartott közösfajúság eszméje és öntudata e különböző nyelvet beszélő egyedeket a legszorosabb erkölcsi és gazdasági szervezetbe tömöríti.*

A zsidóság faji exkluzivitását népmozgalmi statisztikánk is igazolja. Az egyházpolitikai törvények életbelépte óta, tehát 20 év után a keresztény-zsidó házasságok száma s a születések folytán előálló nyereség elenyészően csekély volt ez idő alatt. Keleti Károlynak a magyarság és zsidóság egybeolvadásáról leirt alábbi szavai még eddig nem váltak valóra: „A magyar és zsidó vegyülekben általában oly fajt nyernénk a hazának, mely minél jobban elszaporodik, annál inkább biztosíthatna bennünket is az ország fennmaradása iránt. Ha értelem és erő, munkaképesség és mozgékonyosság egyesül, legjobban vegyülnek az elemek arra nézve, hogy derék és gazdag, erős és hatalmas nemzet lakja az országot”.¹ Egyébiránt 1896 óta a zsidóságra vonatkozó népmozgalmi adatokat az alábbi táblázat tünteti fel:

A zsidóság népmozgalmi viszonyai Magyarországon 1896—1913-ig.

Év	Házasságok		Születések		Halálozások		Szaporodás		Keresztény-zsidó házasság		A keresztény-zsidó házasságból született gyermekek száma	
	összesen	‰	összesen	‰	összesen	‰	összesen	‰	összesen ¹	a zsidó házasságkötések ‰-ban	összesen	az összes zsidó születések ‰-ban
1896	6.475	8·4	28.369	36·6	14.225	18·4	14.144	18·2	520	8·0	95	0·36
1897	6.749	8·6	28.508	36·2	13.560	17·2	14.948	19·0	340	5·0	169	0·67
1898	7.022	8·8	28.186	35·2	14.104	17·6	14.082	17·6	334	4·7	230	0·88
1899	6.726	8·3	28.196	34·7	14.357	17·7	13.839	17·0	371	5·5	244	0·94
1900	6.693	8·1	28.152	34·1	14.165	17·2	13.987	16·9	401	6·0	252	0·98
1901	6.919	8·3	27.620	33·0	14.131	16·9	13.489	16·1	363	5·2	303	1·20
1902	6.729	8·0	27.939	33·1	14.555	17·2	13.384	15·9	466	6·9	319	1·26
1903	6.569	7·7	26.878	31·5	14.415	16·9	12.463	14·6	440	6·7	332	1·35
1904	7.040	8·2	27.055	31·4	14.372	16·7	12.683	14·7	480	6·8	395	1·61
1905	6.815	7·8	26.106	30·1	14.587	16·8	11.519	13·3	465	6·8	372	1·57
1906	7.123	8·2	26.390	30·1	13.566	15·5	12.824	14·6	516	7·2	435	1·85
1907	7.432	8·4	25.583	28·9	14.047	15·9	11.536	13·0	629	8·4	437	1·90
1908	7.366	8·3	25.606	28·7	13.889	15·6	11.717	13·1	641	8·7	536	2·34
1909	7.471	8·3	25.996	28·9	13.606	15·1	12.390	13·8	647	8·7	548	2·36
1910	7.156	7·9	25.261	27·8	13.212	14·5	12.049	13·3	703	9·7	546	2·42
1911	7.585	8·3	24.735	27·0	13.992	15·3	10.743	11·7	759	10·0	595	2·73
1912	7.260	7·9	24.866	27·0	13.200	14·3	11.666	12·7	792	10·9	663	3·03
1913	7.032	8·0	23.092	24·9	13.085	14·1	10.007	10·8	900	12·1	663	3·29

A zsidóság hazánk egész területén szétszórtan lakik. Mint a kultúra iránt fogékony faj leginkább a városokat szállta meg s törvényhatósági joggal

¹ Jekelfalussy: Az ezredéves magyar állam és népe. Bpest, 1896. 367. l.

² 1895 okt. 1-től decz. 31-ig 270 keresztény-zsidó házasság kötött.

felruházott városaink közül Nagy-Várad 23·6%, Budapest 23·1%, Szatmár-Németi 20·6%, Miskolcz 20·0%, Kassa 15·2% és Győr 12·6%-kal képviselik a zsidóságot. A vármegyék közül Máramaros 18·4, Bereg 14·2, Ugocsa 12·9, Ung 10·9 és Szabolcs 7·9% zsidó lakossal szerepelnek. A szorosabb értelemben vett Magyarországon csupán Temes, Torontál, Fogaras, Háromszék, Nagy-Küküllő és Szeben vármegyék azok, hol a zsidóság arányszáma még az 1%-ot sem éri el.

Habár hazánkban, mint ez adatok mutatják, igen sok különböző nyelvet beszélő nép lakik, a magyarság történeti multja és szerencsés földrajzi elhelyezkedése okozta, hogy az államot és nemzetet alkotó népességet a magyarság szolgáltatta. Az Alföld szívta fel a multban s szívja fel ma is a nemzetiségi területekről feléje özönlő népelemeket s városaink magyarsodása egyrészt, másrészt a nemzetiségi vidékek lakosságának megfogyatkozása e folyamattal van legszorosabb összefüggésben. S miként az Alföld az olvasztókohó, mely a népek ezreit fogadja magába, úgy a magyarság az a hatalmas összetartó kapocs és erő, mely a különböző népfajokat hegemoniája alatt politikai nemzetté összefűzi. A magyarság nélkül a nemzetiségek elvesztenék gazdasági, politikai és kulturális jelentőségüket, ezért a tudatosan, következetesen és esetleg erőszakkal teljesítendő egységes politikai nemzetté való tömörítés, bár érdekeiket látszólag sérti, tulajdonképen nekik meglehetősen kedvez s viszont a meglévő államszervezet megbontására, vagy gyengítésére irányuló nemzetiségi törekvés leküzdése, megakadályozása éppen olyan fontos állami feladat, mint a haza épségét fenyegető külső ellenség tökéletes megsemmisítése, legyőzése.¹

„Az egybeolvadás, a faji alapon nyugvó nemzeti egység létrejötte, a magyar állam fönmaradásának és virágzásának nélkülözhetetlen feltétele... Az igazi nemzeti politika tehát az, amelyik a faji, felekezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági ellentéteket tompítani, az összekötő kapcsokat erősíteni törekszik akképen, hogy az ellentéteket istápoló intézményeket megszünteti, lerontja és olyanokat létesít, illetve támogat, a melyek a haza fiait egymáshoz szorosabban fűzik.“²

Ez ellentétek elsimitására a teljesen önálló, hatalmas nemzeti állam kiépítésére csak egy faj alkalmas hazánk népei közül: a magyar. Az elmúlt századok története, s a most dúló világháború tanulságai meggyőzhatték a világot, hogy vezetésre s nagy tettek véghezvitelére alkotott faj vagyunk s nemcsak hazánkknak, hanem a kettős monarchiának is mi vagyunk a gerince, melyre veszély esetén mindenki bizton számíthatott. A világ figyelme újra ránk terelődött, mert a most folyó világháborúban a nagyszerű, mindent eltipró, legázoló hadseregek büszkesége, diadalmos csaták legszámottevőbb tényezője a német mellett mindenütt a magyar volt. Nagy nemzetek nagy költői diadallal hirdetik a magyar honvéd nevét és dicsőségét a világba s hivatalos bizonyosságát olvassuk napról napra magyar fiúk, magyar ezredek cso-

¹ Ajtai: id. m. 71. l.

² Ugyanott.

dálatos katonai képességének, fáradhatatlan kitartásának s bravúros leleményességének.

Ez életerős faj gyámolítása erkölcsi, politikai hatalmának, nemzeti államának megvalósítása hazafias kötelesség. Amint a magyar faj tartotta fenn az országot már egy évezreden át, újra a magyarság lesz e nemzeti-ségektől hemzsegő ország összefűző kapcsa egy újabb ezer éven át is. A dicsőséges múlt arra tanít, hogy megbecsüljük a jelent, s a jelen, hogy reméljük a szebb, a boldogabb jövőt.

Dr. Kemény György.

Magyar labdajátékok.

(Első közlemény.)

Noha 56—60 év mult el azóta, hogy kis diák koromban többnyire már sirban porladozó pajtásaimmal labdajátékokat játszottam, mégis oly élénken él emlékezetemben e játékok mindegyik neve és nemüknek minden részlete, hogy ethnologiánk számára jó szolgálatot vélek cselekedni azok leírásával.

Mi Nagyváradon a mult század ötvenes és hatvanas éveiben játszottuk a magyar labdajátékokat; miként játszottuk, hogyan játszottuk, az alábbiakban mondom el:

Rendszerbe foglalni a magyar labdajátékokat legalkalmasabb a játékok számai szerint.

Van olyan játék, melyet egy játékos, van olyan, melyet kettő, három, négy, hat, nyolcz, és több játszhatik.

Egy játszhatja a „Napi foglalkozás“ nevű játékot. Játszhatja ugyan több is, sorjában. Kettő — de több is — játszhatja a „susztert“ és a „kämpöt“. Három játszsza a „hármás bekapót“. Négy játszsza a „négyes kótyát“, hat a „hatos kótyát“, nyolcz a „Nyolczas kótyát“. Többen a „kondást“, a „benforgót“, „kis metát“, „langa metát“, „kettős kämpöt“, „kifutót“, „duplexét“.

Van tehát összesen tizennégy olyan magyar labdajáték, melyet én ismerek; lehet több is, de azokról én mitsem tudok.

A labdajátékok eszközei. A labdajátékhoz szükséges eszközök: a labda és a kämpó.

A labda nyolcz bőrcikkből van összevarrva. A czikkek egyenlő nagyságú gömbháromszögek. Hét fonákán, tehát belül, a nyolczadik csak két oldalon van fonákán összevarrva, egy oldala a megtöltés után, kívül, tehát a színén varratik össze.

A labda legjobb anyaga: a zsíros borjúbőr, mely egyik oldalon sincs festve. Jó azonban a festett lóbőr és kutyabőr is. Megtöltésre lószőr és disznószőr az alkalmas.

A lószőrrel töltött labda könnyű, rugalmas, a „Napi foglalkozás“ játszására használatos. A disznó szőréből azt használtuk, mely a gerinczen az éles sörte végződése után a fark felé nő. A disznószőrrel töltött labda nem nagyon rugalmas, de ha nem puha, sem túltömött, akkor a legczélszerűbb. A puhával nem lehet játszani, mert lapul; a túltömöttet nem szabad használni, mert ütése veszedelmes. Lószőr és disznószőr vegyítésével a legalkalmasabb labdát lehet kapni. Az ilyen, ha túltömött is, elég rugalmas, ha pedig puha, mégsem lapul. A gummilabda akár

töltött, akár *széllel bélelt*, csak „*Napi foglalkozás*“ játszására alkalmas. Kámpó alá a töltött azért nem jó, mert rendkívül rugalmas és ütése szinte sajgó fájdalmat okoz; a széllel bélelt pedig hamar kireped, a mikor el lehet dobni.

A *kámpó* 60 cm-től 1-20 m-ig hosszú, símafelületű bot. Lehet hengeralakú, de leginkább léczből, deszkából faragott lapos labdaütő, melynek csak az alsó vége lapos, a felső, a kézbe fogott, lapos hengerré van faragva.

Az egészen hengeralakú kámpót nagyon gyakorlottak szokták használni, a kik tüntetnek ügyességökkel. Ha ugyanis úgy ütjük meg a labdát, hogy a henger átmérője és a labda átmérője egy síkba esik, akkor a rugalmasságra csak egy ütési pont hat és ez az irányra és a labda repülési sebességére a legnagyobb hatással van. Ha a henger és a labda átmérőjének síkja nem egy vonalba esik az ütés pillanatában, akkor a labda felfelé vagy lefelé csúszik s az ütőjátészóhoz közel esik le, a mi a nézők gúnyját kaczagásban töreti elő. A laposvégű kámpó a labda féloldalát üti és így a nagy érintkezési felület csökkenti a sebességet. Igaz, hogy az irány meghatározása könnyebb a laposvégű kámpóval, de viszont erősebb karlendítést kíván, mint a hengeralakú. A rugalmasság és az ütési erő az érintkezési felülettel fordított viszonyban áll.

Használt kifejezések: Jól talált, ha a labda arra repül, a merre a kámpóval ütő játészó kívánja. *Cseszte*. Ha a labdát a kámpó csak megérintette, vagy ha a hengeralakú kámpó átmérője és a labda átmérője nem egy síkba esett az ütéskor s ennek következtében a labda ferde irányt vett s hamar leesett: a kámpó *cseszte* a labdát.

Ezt a kifejezést használják akkor is, ha az ellenfélre dobott labda ennek ruhája szélét érintette csak, vagy ha súrolta az illetőt, a mikor ez a labdával való érintkezést eltagadni próbálja. A kótyajátékban a kámpók végeinek kisebb erővel való érintkezését, a mikor az összeütés hangja alig hallatszik, szintén a *cseszte* szóval fejezik ki.

Csentézni. A kótyajátékokban, ha a lyuknál (gödörkénél) szemközt állók (bent levők) akármelyike a labdahajítók (kint levők) által hajított labdát a kámpóval a levegőben megütötte vagy csak megérintette: *cseszte*, tartoznak egymás felé közeledve a kámpóvégeket összeütni; ez az összeütés *csentézésnek* nevezetik.

Somni. Legeredetibb kifejezés a *somni* ige, mely a labdával való megütést jelenti.

Sohasem mondtuk: hátba ütöttem, hanem: hátba *somtam*, vagy *somintottam*. Így következett azután: farba *somtam*, *somintottam*; lábszáron *somintottam*; fejbe *somtam*, stb. kifejezés. Noszogatóskor a *somd* oldalba, hátba, száron, stb. használtuk. Azóta megváltozott ez a kifejezés: hátba *vágtam*, faron *vágtam*, fejen *vágtam*, stb.-re, pedig ez helytelen, mert vágni a cselekvésre valami ütőszerszámot, eszközt, tárgyat feltételez. Így mondjuk, hogy ököllel, bottal, kámpóval *vágtam fejen*, hátba, e helyett: *ütöttem*.

Volt egy játékunk még, melyet *somosnak*, *somosdinak*, *somninak*, *somintaninak* nevezünk. Úgy hívtuk föl rá egymást: „*Jer somni, somintani!*“ Játszunk „*somost, somosdit!*“ Ez a játék abból állott, hogy kerestünk — a Sebes-Körös partjain heverő kavicsok között — sok, lehetőleg golyóalakú, vagy régi garas, kétgaras nagyságú egészen lapos követ, azután elmentünk a Sebes-Körös olyan kanyarulatához, melyben mély, álló vagy nagyon csendesen folyó víz volt s akkor a part magasabb helyéről

oly erővel hajítottuk a vízbe a követ, hogy az egy cseppet se loccsanjon fel, a mikor is egy sajátságos hang keletkezett, melyet magánhangzó nélkül e két hanggal fejezhetünk ki híven: *czm!* vagy: *esm!*

Ha pedig a követ lehető legmagasabbra nagyon hegyes szög alatt hajítottuk fel, hogy az előttiünk pár lépésre essék a vízbe, akkor a gömbölyű kő és az élével leeső lapos kő ezt a hangot adta a vízzel való érintkezésnél: „*Czumm!*“ és ezért ez már nem somás, nem somintás volt, hanem: „*czuppantás*“. A somni ige tehát itt is a víznek erős hajításból eredő ütését jelentette, míg a *czuppantás* esésből származó ütését.

Só a lyukamba! Az olyan játékokban, melyek játszásakor a földbe kis gödröt ástunk a kámpó végének bennetartására, eredeti szólás-mondás volt ez: „*Só a lyukamba!*“ Ha t. i. bármi okból elhagyta valaki a helyét, akkor keresztbe tette a kámpót a lyuk felett s azt mondta: „*Só a lyukamba!*“ E mondással tiltakozást jelentett he arra nézve, ha az ellenfél a labdát a letakart lyukba tette volna abból a czélből, hogy azután ő álljon a kámpóval a lyukhoz.

Markolás. A játékokban használt kifejezés volt még a „*markolás*.“

A kámpósjátékokban, az ütők voltak mindig a főszereplők. Kik legyenek ezek, vagyis a főszereplést mindig a sors döntötte el. A két főjátékos — a kiket *váltóknak*, *vezetőknek*, *vezéreknek* neveztek — elővettek egy kámpót, ezt függélyes irányba helyezték s az alsó végét egyikök átmarkolta, úgy hogy a kézfej alsó része a kámpóvéggel egy síkba essék, ezt a másik *váltó* úgy hagyta helyben, hogy jobbkeze tenyerével határozta meg a sík egyenességét; ezután jobbkezevel ő markolta át a kámpót közvetlenül a másik *váltó* keze fölött; most ismét az előbbi keze markolta át a kámpót. A föl váltva tartó *markolást* mindaddig folytatták míg az egyik váltó keze a kámpó végére nem esett, — a melyiké legvégre jutott; az lett az ütő. Abban az esetben, ha a kámpó végét a markoló kéz csak félmarokkal, — a marok felével —, vagy még annyival sem tudta átmarkolni, a másik játszófélnek joga volt a kámpót kilendíteni.

Kilendítés. A kilendítés a kámpó elejtésére czélzó cselekedet volt. Úgy hajtották végre, hogy a kilendítő jobbkeze három ujját — a mutatót, a középet és gyűrűst — a hüvelykujjal leszorította, azután a kimeresztett kisujjal a markoló által függélyesen tartott kámpó közepét heves ütéssel egyirányba meglendítette, ha a kámpó e lendítés következtében kirepült a markoló kezéből, akkor elvesztette ütői jogát. Megjegyzendő, hogy a kisujjal való lendítéskor a lendítő alsó karjának, mely különben vízirányos állásban tartatott, nem volt szabad a törzse felé eső vízirányos mozgást tennie, hanem a kézfejjel együtt csak egy központ körüli fordulást, melynél a kisujj egy félkört írt le s ezen mozdulata közben kellett a kámpót függélyes helyzetéből kilendítenie, úgy hogy a markoló elejtse.

Kámpórúgás. A kótyákban az együtt játszókat szintén a sors döntötte el. Erre nézve a *kámpórúgás* volt az irányadó.

A kámpórúgás úgy történt, hogy a kámpó egyik végét — rendszeren a könnyebbiket — a jobbláb feje hegyére — a cipő, csizma orrára — helyeztük, a másik végét a jobbkez középujja hegyével leszorítottuk, azután csipőemeléssel megkurtítottuk a jobb lábszárat és előre-hátra való ingatással néhányszor meglendítettük, míg végre egy erős lendítéssel előrerúgtunk, egyúttal eleresztettük.

a kámpó felső végét, illetve középujjunkkal a leszorítást megszüntettük, a mikor azután a kámpó előrerepült. A rúgótól legtávolabbra eső kámpó jelezte a győzelmet. A kámpórúgást t. i. egy, a földre egyenesen húzott vonalnál csináltuk, a balláb hegyét a vonalra tettük, a jobblábbal azután a főnntebbi módon a kámpót előrevetettük; a leesett kámpó végénél magával a kámpóval egy vonást húztunk, mely cselekedetnél a kámpót úgy kellett felemelni, hogy a rúgóhoz közelebb eső végét fogtuk meg s a távolabbi véget a földre szorítva jegyeztük meg azt a pontot, a hol a távolságot jelző egyenes vonalnak át kellett mennie. Ez a vonal a rúgás helyén húzott vonallal egyenközű volt, a mennyire szemmértékkel azt meg lehetett határozni.

A kik a kámpót legtávolabbra rúgták, azok maradtak az ütők, míg a többiek a labdahajítók, a mint azt a kótyajátékoknál le fogjuk írni.

Forgó pénzdobás. Fej, sas; korona, írás. Sorsdöntő volt még a *forgó pénzdobás*.

A forgó pénzdobásra mindig egy régi, már a forgalomból kivont rézpénzt használtunk. Legkedveltebb volt az osztrák vagy magyar három pengő krajczáros, két pengő krajczáros, egy pengő krajczáros, azután a régi kétgarasos és egygarasos. A régi kétgarasos 60 számmal mutatta, hogy a devalváció előtt egyenlő volt hatvan váltókrajczárral, vagyis egy váltóforinttal; az egygarasoson 30 szám jelezte a félforintot, volt azonban olyan kétgarasos is, melyen 6 krajczár és olyan egygarasos, melyen 3 krajczár jelezte a mennyiséget. A két- és egygarasosok egyik oldalán Ferencz császár képe volt, ezt *fej*-nek neveztük, a másik oldalon kétféjű sas, ezt *sas*-nak hívtuk. A pengőkrajczárosok egyik oldalán czímer volt, ez volt a *korona*, a másik oldalon volt az érték száma, ezt *írás* szóval jeleztük.

A jelzést a *váltók* állapították meg. A megállapítás után az egyik váltó a pénzdarabot élével jobbkezének négy ujjahegye közé szorította, a mikor egyik lapja fölfelé, a másik a tenyér felé nézett, azután úgy dobta föl függélyes irányba, hogy a pénz fölfelé repülése és leesése közben is ugyanazon tengely körül forgott s úgy esett le a síma vagy elsimitott földre, hogy egyik lapjával mintegy odatapadt.

Annak a váltónak, a ki a pénzt nem dobta, mikor a pénz esni kezdett, meg kellett nevezni azt a lapot, mely fölül fog maradni; ha eltalálta, akkor a párba állott játékosok közül a vele játszót joga volt kiválasztani; ha nem találta el, akkor a pénzfeldobóra hárult ez a jog. Mivel azonban a pénznek mindig az az oldala maradt felül, mely a feldobás pillanatában a dobó ujjai között felül volt, a dobó a pénzdarabot a jobb czombján eltakarva forgatta s oly hirtelen dobta föl, hogy társa a pénz felső lapját meg ne lássa.

Némely játékban az egyik csapat a kámpóval a labdát ütötte, a másik csapat a repülő vagy guruló labdát felfogta. A labdaütők voltak a játék előnyösei, a labdafogók a hátrányosai. Az előnyt bírók abban mesterkedtek, hogy azt minél tovább élvezzék, a hátrányban levők azon igyekeztek, hogy az előnyben levők jogait elnyerhessék.

A labdaütők voltak *bent*, a labdafogók *kint*.

Az ütés, vagyis a *bentlevés* jogát szintén a forogva foldobott pénz leesésekor felülmaradt lapjának kitalálása döntötte el.

Besült a labda! Kezedbe sült a labda! Azokban a játékokban, melyekben a játék előnyeit élvezők úgy vesztették el előnyeiket, hogy ha ellenfeleik őket

a labdával megütötték, használatos kifejezés volt a „Besült a labda!“ „Kezedbe sült a labda!“ A besülés, kézbesülés abban állott, hogy a labdahajító czélozgatott, vagy sokáig tartotta kezében a labdát, vagy a hajítást mímelve, nem hajította azt.

A főszabály az ilyen játékokban ugyanis az volt, hogy a mint kézbekapta valaki a labdát, azonnal tartozott hajítani. Ezáltal ugyanis nem maradt ideje czélozni és könnyen eltévesztette a meghajítandót. A hajítónak is volt ebből nyeresége, mert a védekező nem tudta kiszámítani a hajítás irányát, és megtörtént, hogy éppen a repülő labda elé hajolt, ugrott, guggolt, fektült.

Az ilyen játékok ügyesítő volta éppen a gyorsaságban állott. A mint a labdát ugyanis valaki a kézbe kapta, a következő testmozdulattal a meghajítandó irányába kellett magát úgy állítania, hogy a hajítást megtehesse, és az se föl, se le, se oldalt ne irányuljon, mert ilyenkor a büntetés rögtön érte abban a harsány kaczajban, mely a játékos ajkairól felröppent. Éppen ilyen kaczaj kísérte a védekezőt, mikor a labda éppen annak következtében ütötte meg, *somta oldalba*.

A czélozgatással, a hajítás mímelésével és a labdának sokáig való tartásával a védekező kifárasztása volt a cél és így természetesen nem volt megengedhető.

Ha a játék kezdetén kikötötték, hogy nem szabad szabálytalanul játszani, akkor az, a ki a szabályokat nem tartotta meg, a *játekből kizárták*, vagy az *így szerzett előnyt semmisnek nyilvánították*.

Gilt. Nem gilt. A szokásos kifejezések egyike volt a „gilt“ és „nem gilt“.

Nem csoda, ha abban a németvilágban a „nem ér semmit“, „nem érvényes“, „nem számít“, „ér“, „érvényes“, német szóval neveződött.

Pécze. Kis pécze. Nagy pécze. Azokban a játékokban, melyekben a hajítás helye és a megfutandó tér hosszúsága ki volt jelölve, használtatott a pécze szó. Az a jelölt hely, melyen túl a hajítónak nem szabad lépnie, volt a *pécze*. Az a jelölt hely, melynél a futónak a szaladást meg kellett kezdenie, volt a *kis pécze*.

A jelölt hely, a meddig a futónak okvetlenül — bármi kedvező vagy kedvezőtlen körülmények között — el kellett jutnia, volt a *nagy pécze*. Ha a futót a kis- és nagy pécze közötti térben ellenfelei közül valaki a labdával meghajította; akkor a futó előnyét néha a hajító maga, néha az egész csapat, melyhez tartozott, nyerte díjul, ez esetben az a csapat, melyben a megütött tag volt, szintén elvesztette jogait.

Kiütés. Leütés. Ha a megütött futó előnyeit csak a hajító nyerte, és ennek hátrányos helyzetét a megütött foglalta el: ezt „*kiütés*“-nek neveztük. Ha pedig a megütött egyidőre elvesztette a játék jogát: „*leütés*“-nek mondtuk.

Lettek tehát a játék folyama alatt *kiütöttek* és *leütöttek*. A kiütés és leütés szégyent hozott a játékos fejére. Néha egy volt a legyőzetéssel, a mikor t. i. a kiütött csapata elvesztette a játék előnyét.

I-ső játék.

A napi foglalkozás. Játshatja egy játékos magában is, vagy kettő, hogy versenyezzenek abban, melyikük tud többet végezni a labda elejtéséig; a labda elejtés ugyanis a játékos játékosának félbeszakadásával jár, a másik játékosnak pedig jogot ad a kezdésre, vagy a hasonló módon félbeszakadt játéka folytatására. Ezen játékhoz egy jó, rugalmas labda szükséges. Leginkább alkalmas egy jól töltött gummilabda.

A játékos egy puszta falrészt választ ki magának, melyhez a labdát oda-dobhatja, hogy onnét visszapattanva, a kezei közé eshessék. Minden teendő végzésére háromszor dobja a falhoz a labdát és háromszor fogja fel. A feldobás mindig jobbkézzel történik, a felfogás azonban mindkét kézzel, de ha a félkézzel való végzés szükséges, akkor előbb a jobbal, azután a ballal kell a falhoz dobni és mindig a dobó kézzel kell fölfogni a labdát.

Az alatt az idő alatt, míg a labda a kézből a falhoz és onnét ismét a kézbe jut, *mimelni* kell a teendőt.

1-ső dolog: *Az ébredés.* A játékos a labdát fölhajítja a falhoz, azután a jobb öklével kitöröli a jobb szemét s ekkor a faltól visszapattanó labdát felfogja. Ezt teszi háromszor. Ennekutána balszemét töröli ki balöklével háromszor. A labdának következő háromszori feldobása közben mindkét szemét egyszerre törli ki a két öklével.

2-ik dolog: *Az ásitás és nyújtózkodás.* Egyszerre történik a mimelés mindkét karral, a törzs helyzetének a megmozdításával is, eközben az ásitás. Háromszor végzendő.

3-ik dolog: *A mosdás.* A labdának levegőben való létele alatt mindkét tenyérrel az arc, a szem, a homlok végigsimítandó, éppen úgy, mint mosdáskor, háromszor.

4-ik dolog: *A fésülködés.* A labdának a kézen kívül való létele alatt előbb a fejtető jobboldala a jobbkézzel, azután a baloldala a balkézzel végigsimítandó, úgy, mintha fésülködnék az ember. Végzendő jobbkézzel háromszor, balkézzel háromszor, a labda a hajító kézzel fogandó el.

5-ik dolog: *A nadrágfelhúzás.* Előbb a labda első felhajítására a jobblábat kell úgy felemelni, mintha a nadrágba akarnók azt dugni, miközben a test a bal-lábon nyugszik, azután a labda második felhajítására a ballábal teszünk ugyanúgy, miközben a jobblábon állunk. A labda harmadik felhajításakor a nadrág begombolását kell mimelni. Ha a játzó lány, akkor a szoknyafellevés és a korez megkötése mimelendő.

6-ik dolog: *A czipő- vagy csizmafelhúzás.* A játzó már a labda feldobása előtt a ballábara áll, a jobblábat pedig annyira felemeli, hogy mindkét kezével elérje a felemelt lábafejét és mimelhesse a czipő- vagy csizma felhúzását; azután a jobblábara áll és a ballábat emelve fel, mimeli ugyanazt. Mindenik lábára a felhúzást háromszor végzi.

7-ik dolog: *A mellény vagy kabát felvétele.* Gyermekekoromban a lányok kabát-káját „*bujjbele*“ névvel nevezték. Szintén háromszor végzendő.

8-ik dolog: *Az imádkozás.* Mindkét térdre térdel a játzó, törzsét egyenesen tartva háromszor föllöki a labdát a falhoz s mindkét kezefejét összeteszi, úgy mint imádkozáskor szokták. Háromszori mimelés után föláll a játzó.

9-ik dolog: *A reggelizés.* A játzó a labda fönnléte alatt a balkézzel azt mimeli, mintha egy darab kenyér volna benne s ezt a szájához véve harapna, a jobbkézzel pedig úgy tesz, mintha abban csésze lenne s ezt a szájához emeli, mintha innék belőle. Lehet mimelni a szalonna- és kenyérevést is, a mikor a balkézzel úgy teszünk, mintha abban a kenyeret és szalonnát tartanók, a jobbkézzel pedig a bicskával való vágást és a szájhozvitelt mutatjuk. Végzendők háromszor.

10-ik dolog: *A kertbemenés.* Jobbra-balra tipeg a játzó, mintha nagyon sietne. Végzendő háromszor.

11-ik dolog: *A krumpliasás.* A játzó kissé oldalt áll, úgy hogy a baloldala közelebb van a falhoz, azután a labdát úgy vágja a földhöz, hogy ez felugrás közben a falhoz ütődjék s onnan visszapattanva, a játzó kezébe essék. A labda tehát ekkor úgy vetendő, hogy a földről a falhoz és ettől a játzó felé két derékszög alatt pattanjon, vagyis a négyzet két szögét írja le pattanás közben. A faltól visszapattanva a labda tompaszöveget is írhat le, a mikor a játzó jobban kézbe kaphatja. A mint látszik e leírásból, a labda ilyen kezeléséhez már egy kis gyakorlati ügyesség, rutin kell.

Domonkos János.

Dél-Bihar falvai és építkezése.

(Első közlemény.)

Dél-Bihar vármegye települési és építkezési viszonyairól egy-két inkább részletkérdéssel foglalkozó cikk jelent meg idáig. E sorok írója foglalkozott a feketekörösvölgyi magyarság települési viszonyaival¹ s pár szóval az építkezésről is megemlékezett. Az építkezéssel Viski Károly dr.² is foglalkozott, a ki rövid, de tartalmas dolgozatában főleg a Nagyszalontán és közvetlen környékén található parasztházakat ismerteti. A túlnyomó számú oláhsággal magyar író néprajzi szempontból alig foglalkozott, sőt az oláh írók sem végeztek semmi érdemleges munkát, ezért nem tartjuk feleslegesnek, ha vizsgálódásunk körét kiterjesztjük az egész Dél-Bihar vármegyére és pedig annak úgy oláh, mint magyar lakosságú falvaira.

Dél-Bihar falvai, formájukat tekintve, többfélék. A magyar falvak másfélék, mint az oláhok falvai, a minnek legfőbb oka az, hogy az oláh hegyi nép, a magyar síkföldi. Az oláhok alföldi falvai nagyobb részben teljesen magyar formájúak, viszont a hegyvidéki magyar falvak között is találunk olyan típust, mely az oláhokéhoz hasonlít. A hegyvidéki falvak típusainak természetes kialakulását azonban közigazgatási intézkedések, az alföldi falvakét pedig történelmi események igen erősen befolyásolták, úgy, hogy ezen hatások ismerete nélkül csupán csak a térkép tanulmányozásából e vidék falvainak településföldrajzát megírni nem lehet.

Az oláhok Erdélybe és Magyarországgal határos részeire a magyarok és szászok után telepedtek be és pedig olyan területekre, melyeket a magyarok és szászok nem tartottak alkalmasnak a megszállásra. Ezek a területek — a magasabb hegyvidékek — az oláhok számára igen alkalmasaknak kínálkoztak, mert az oláh hegyi pásztor volt. A Balkánról özönlő nép nyájaival rövid idő alatt megszállotta e hegyvidékeket s az ott meghuzódó csekély számú szláv őslakosságot minél hamarabb felszívta. Az oláhok eleinte pásztortanyáikon éltek, melyeket hol itt, hol ott ütöttek fel, állandóan akkor kezdtek letelepedni, mikor a törökök elöl a Balkánról roppant számban beözönlő fajtestvéreik a hegyi pásztorkodást megjelenésükkel szerfölött megnehezítették, sőt mint kizárólagos foglalkozást sok helyen szinte lehetetlenné tették.

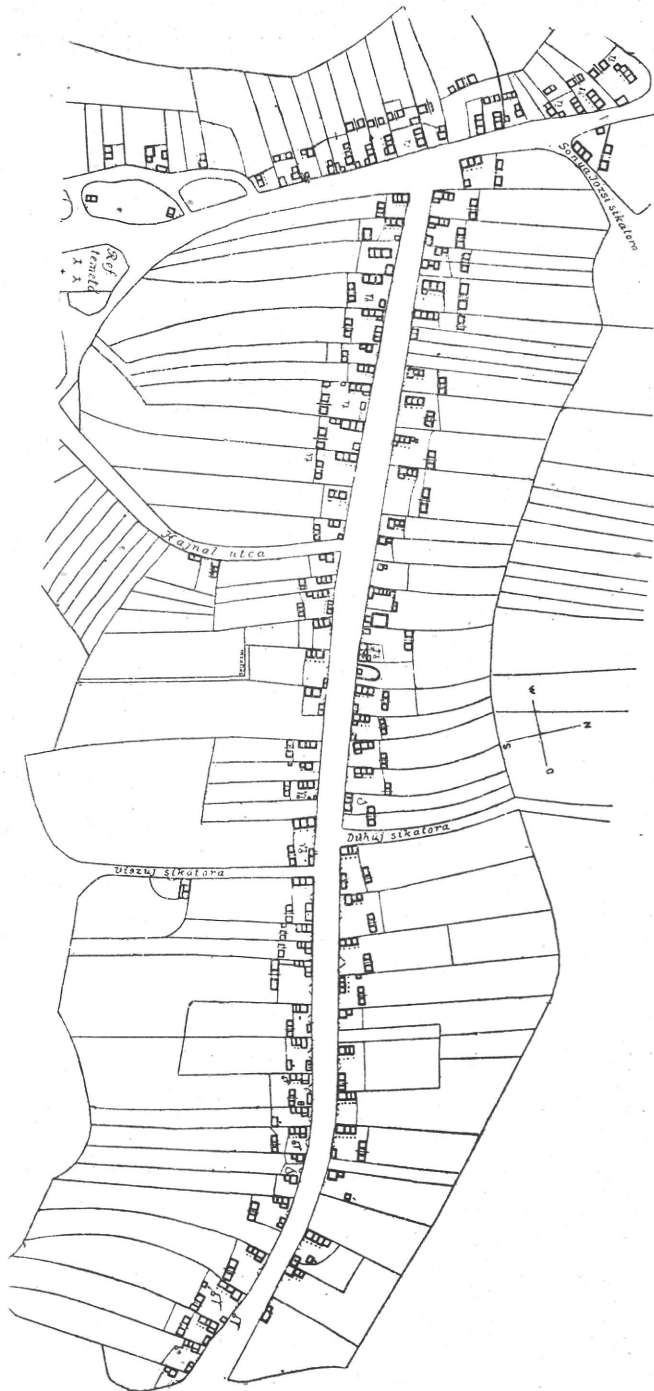
¹ Dr Györffy I.: A feketekörösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. Budapest, 1914.

² Régimódi házak Szalontán. Milyen lehetett a költő szülőháza? 8° Nagyszalonta 1911. 1—22 l. Különlenyomat a nagyszalontai m. kir. áll. főgimn. 1910/11. évi értesítőjéből.

A szükség aztán sok mindenre megtanította az oláhságot. Biharban a XIV. században hozzáfognak az erdők irtásához s ekkor kezdenek állandó jellegű tanyákat építeni. Míg a délbihari magyar faluk már a mongolpusztítás előtti időkből ismeretesek, az oláh faluk névleg is csak a XIV. században kezdenek feltűnedezni és pedig többnyire mint a magyar falvak függelékei. Dél-Biharban a mohácsi vészig alig ismerünk 10 oláh falut, holott ma az oláh falvak száma e vidéken megközelíti a kétszázat. Mint említettük, az első tanyák irtványokon keletkeztek s ezekből nőttek aztán ki századok folyamán a falvak.

Ha Dél-Bihar részletes térképét vizsgáljuk, úgy a hegyvidéken, mint a síkságon többféle falutípussal találkozunk. A legtöbb esetben a házak egy tömegben út vagy patak két oldalára sorakoznak. Gyakran azonban több házesortból áll a falu. Olykor a falu részben vagy egészben szét-szórva fekszik a hegyek közt. Gyakori különösen az alföldi részeken a népes falu, mely számos tervnélküli rendetlen utcából áll. Minde típusok kialakulására a történelmi események nagyon közbejártak.

A török világ előtt az Alföld dúsan be volt népesítve falvakkal, de a százados harcok e falvak jó részét örökre elsöpör-



1. á. Körösjánosfalva község alaprajza.

ték. Csak azok a falvak maradtak meg, a melyek katonai szempontból védettebb helyen fektüdtek, vagy legalább is a falu lakossága a falu körül valami oltalmat talált. Az Alföld jó része ez időben mocsaras, vizenyős terület volt s a mocsarak, rétségek között lakó falvak ritkábban voltak kitéve nagymérvű pusztításnak. Bihar-nak a Körös Nagy- és Kis-Sárrétje is elég oltalmat adott, de még jobb buvóhely volt az a rengeteg erdőség, mely a Kis-Sárrét alatt kezdődött s Erdélyig tartott. A hol sem a rétség, sem az erdő nem adott elég oltalmat, ott palánkok, kastélyok, váracsok épültek s ezen városokban huzódott meg a veszélyeztetett vidék lakossága. Ilyen módon a sok apró községből kevesebb számú, de népes község keletkezett.

A gyakori felperzselést még túléltek volna valahogy a megmaradt magyar falvak, mert abban az időben építőanyag volt elég, a házak meg csak afféle putriszerű alkotmányok voltak. A 150 esztendő török harcok azonban a magyar lakosságot — az ország egyedüli katonáskodó elemét — csaknem teljesen felémésztették s még a nagyobb magyar falvak is elnéptelenedtek. A török világ után a földesurak az elpusztult vagy elnéptelenedett alföldi falvakba oláhokat hoztak, a kik egyrészt a vidék földrajzi sajátosságaihoz, másrészt az ott talált magyarság



2. á. Tárkány község kapujának megmaradt bálványai a fő utca végén.

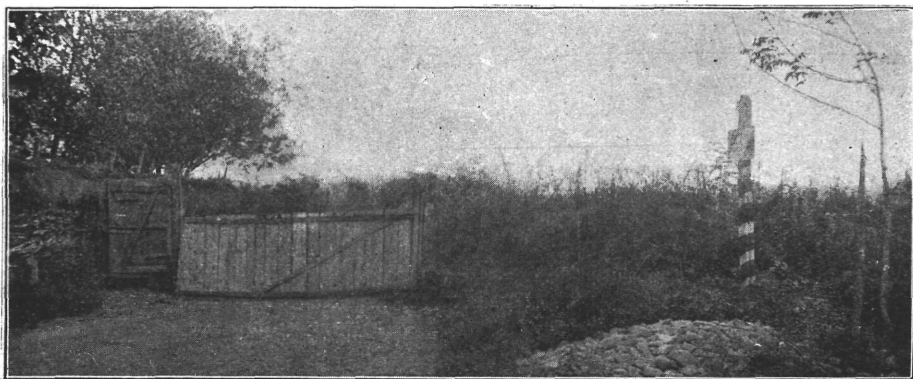
életmódjához alkalmazkodva régi falvaiktól eltérő s inkább a magyarokéhoz hasonló falvakat építettek. A legtöbb oláh falu, melynek lakossága a török világ előtt magyar volt, települési formáját tekintve ma is a magyarokéhoz hasonló. Többnyire távolabb esnek egymástól és népesebbek is, mint a hegyi oláh faluk. Utcáik görbék, zeg-zúgosak, rendetlenek. Belsőtelek-egység nincs. Mai falu és háztípusuk az, a mi a környékbeli magyaré volt ezelőtt 50—100 évvel. Ilyen községek pl. Tenkeszéplak, Kisháza, Karaszó, Alsókocsoba.

A hegyi oláhság ősi települési formája az irtvány. Az oláh pásztor kiszemelt magának a hegyoldalon egy alkalmas területet s ott az erdőt köröskörül akkora sugárban kiirtotta, a meddig a baltáját el tudta hajítani. Ha rest volt a fát kivágni, akkor égetéssel csinált irtást s az eresztvényt addig legeltette kecskéivel, míg a gyökere is ki nem vészett. Tanyája körül a földet nomád módra jól-rosszul felturkálta s bevetette azzal, a mi szerény igényei kielégítésére feltétlenül szükséges volt és megtermett. Lassanként az egész vidék hegyoldalain hasonló tanyák keletkeztek, míg végre minden hegyoldalnak meglétt a maga gazdája. Újabb tele-

peket már nem lehetett létrehozni s megkezdődött a hegyi tanya népesedése, faluvá való alakulása. Ez a folyamat Dél-Biharban a török világ eleje és vége közötti időkre tehető. Idővel az állattenyésztés csökkenése, a föld terméketlensége s a népesség rendkívüli módon való szaporodása arra kényszerítette az oláhságot, hogy újabb megélhetési forrás után nézzen. Ilyenül kínálkoztak a Rézbánya és Vaskóh körüli réz-, vas- és aranybányák s a rengeteg erdők, melyek épület- és szerszám-fának alkalmas anyagot bőven szolgáltatottak. Századokon át Dél-Bihar hegyvidéke látta el gazdasági szerszámokkal, épületfával az Alföldet egészen a Tiszáig. Az Alföld ekkor lett a bihari hegyvidéki lakosság tulajdonképeni kenyéradó földje s mai napig az Alföldből él az egész hegyvidéki nép, mert földje már századok óta nem tudja eltartani a rajta élő lakosságot.

Dél-Biharban egész a legújabb időkig minden falunak megvolt a maga ősi iparága. A feldolgozásra kerülő anyag legtöbbször a falu határából került ki.

Rézbánya és Vaskóhaszód lakói 1600 óta egész a legújabb időkig bányászok voltak. Krajo¹, Alsófüves, Kerpenyéd, Körösbarafalva lakói századok óta kovácsok.



3. á. Kisnyégerfalva kapuja a dragánfalvi utcza végén.

A Biharmezőiek aranyat mostak. Biharszenes, Biharkristyór, Rény, Herzafalva, Alsómezős, Felsőmezős szénégetéssel foglalkoztak. Mindezen falvak a bányáknak dolgoztak, abból éltek.

A közelebbi vidék számára a következő falvak dolgoztak: Köröstárkány, Belényessonkolyos, Magyarcséke, Magyarremete magyar lakosai századokon át fazekasmesterséget űztek. A mesterséget később Alsómezős, Kerpenyéd, Lehecsény oláhsága vette át. Mészégetéssel Belényessonkolyos foglalkozik s nagy kivitele van az Alföldre. Bondoraszó lakói régidő óta csapók s szürposztóval kereskednek. Szerbesd és Kabafalva lakói szürszabók, az alsófeketevölgyiek takácsok, a kerpenyédiak tímárok, az alsófüvesiek csizmadiák. Tárkánynak mintegy 150 év óta legfontosabb foglalkozása a pálinkafőzés, azelőtt pintérek voltak. A többi falvak legnagyobb része faiparral foglalkozott s a távolabbi vidék, az Alföld számára dolgozott.

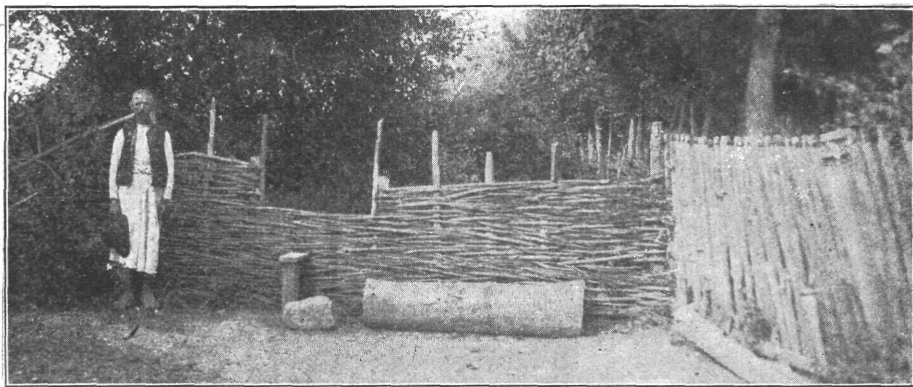
Igen sok falu zsidóhasogatásból élt. Ilyenek voltak pl. 1600-ban: Vasaskó-

¹ Vaskóhba olvadt be.

falva, Biharmező, 1642-ben Borda, Bruda,¹ Zlavest,² Bondoraszó, Ferecs, Felső-kocsoba, Gyepüsolyos, Fonóháza. Pintérkedéssel a hegyvidéki magyar falvak foglalkoztak, dézsát, vedret azonban az oláhok is csináltak.

A fűrészesek ősi fészke Gurány; Vasaskőfalva, Biharmező is foglalkozott deszkahasogatással. A Bondoraszóiak az asztalosmesterséget is űzték. Az ács, faragómolnár és kerégyártó mesterséget jobbadán az Alföldre benyúló rengeteg erdőkben levő magyar falvak folytatták, mint pl.: Berekböszörmény, Ártánd, Tenke, Bélfenyér, Gyanta, Feketebátor, Barmod, Tamásd, Árpád, Erdőgyarak. Épületfákat a nagyszalontaiak, békalocsaiak, olszaiak, bélnagymarosiak, botfejek és pusztahodosiak készítettek.

Mivel a hegyvidéken a falvak legnagyobb részének existenciája, tekintve a föld terméketlen voltát, egy bizonyos mesterségre volt alapítva, a falu mindjárt elpusztult, vagy elnéptelenedett, ha a mesterség bármi okból megszűnt. Erre pedig gyakran



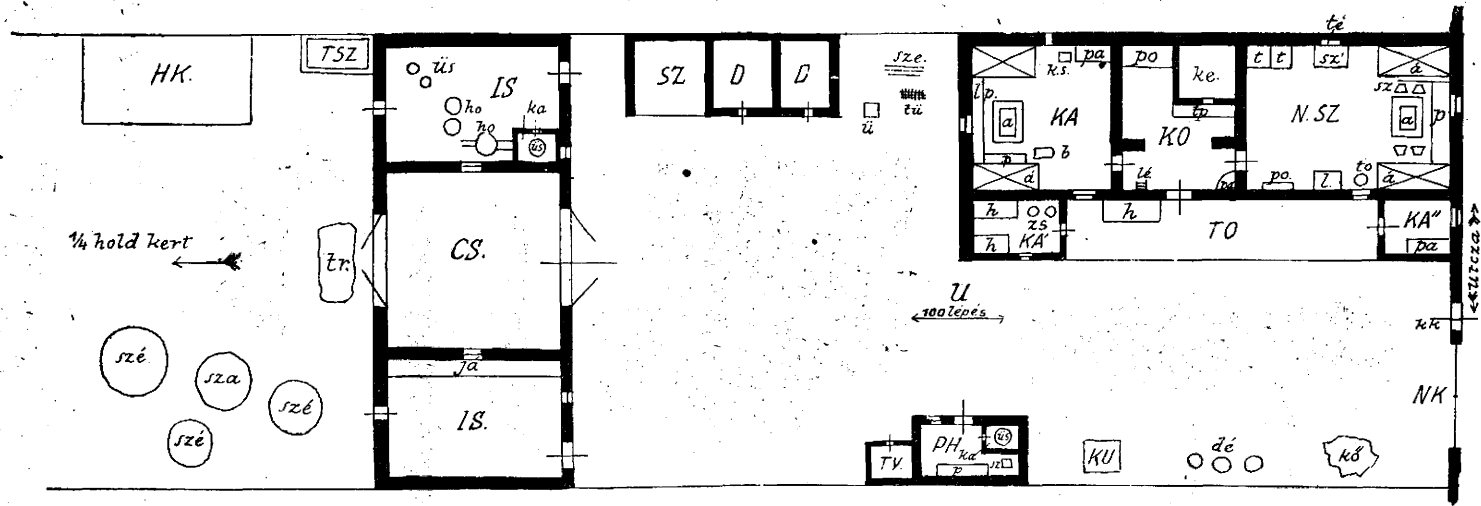
4. á. Mezőkapu hácskó-val. Magyarremete.

volt eset. Mikor a rézbányavidéki bányák kimertültek, a rézbányai magyarság mindjárt kivándorolt s a bányákból élő falvak rohamos pusztulásnak indultak, több falu teljesen eltűnt, illetve maradványa közigazgatásilag beolvadt valamelyik szomszédjába. A faiparral foglalkozó hegyi falvak az erdők kipusztítása után szintén így jártak. 1715-től kezdve az oláhság nagy mértékben kezdett kitelepedni az Alföldre, ezért is sok falu elnéptelenedett. Ha tehát két vagy három egymással össze nem épült nagyobb házcsoportot látunk egy faluban, azokat úgy tekintjük, mint egykor önálló falukat, melyeket csak újabban, közigazgatási szempontból kapcsolak össze. A XVI—XVII. században oklevelekben szereplő, de mai közigazgatási térképen fel nem tüntetett községek nagyobb részét ma is megtaláljuk a részletes térképen, csak úgy keressük, mint valamely falu alkotórészét! Legtöbb esetben még össze sincsenek épülve. Ilyenek pl. Biharlonkában Urzest és Burgyest, Gyegyesényben Vojén, Petrelényben Zavojén, Szerbesdben Foltetalva és Zsukány,³ Vaskóhban Körösbarafalva,³ Czigányosdban Pakalest és Pantasest, Gorbolyfalvában Dzsoszán és Gojla, Gyepüsolyosban Felső-Petrász, Kosgyánban Podány, Pócsafalvában Velesd,³

¹ Borda mellett volt.

² Pócsafalvánál.

³ Egybeépültek.



5. á. Magyar ház és udvar alaprajza. Köröstárkány.

U: udvar, TO: tornác. A tornác két végén: KA', KA'': kis kamrák, bennük pa: pad, h: hombárok, zs: zsákok, — KO: konyha, benne ke: kemence, tp: tüzelőpatka, po: polcz, pa: pad, lé: létra. — N. SZ: nagyszoba vagy tisztaszoba, benne á: ágy, a: asztal, sz: székek, p: pad, t: tűzhely, to: tojásos bodon, l: láda, po: polcz, té: falitéka. KA: kamra, mely tulajdonképpen lakószoba, benne lp: padláda, a: asztal, ks: kenderszösz nyalábok, pa: sárpatka, p: pad, á: ágy, b: bölcso — A ház végénél lévő épület helyiségei SZ: szin, D: disznólak. — A házzal szemben levő kis épület: PH: pálinkafőző ház, üs: üst, ka: katlan, p: polcz, sz: asztalszék, TY: tyukól — Az udvaron: KU: kút, dé: dézsák, kő: kőrakás, kk: kiskapu, NK: nagykapu. Sze: szekérnek való fák, tü: tüzre való fa, ü: üstrejtő lyuk. Az udvar végén levő épület CS: csűr, IS: istálló, já: jászol, üs: üstök, ka: katlan, ho: hűtőhordó a pálinkafőzéshez. — A csűr mögött: tr: trágyadomb, szé: szénaboglyák, sza: szalmaboglya, TSZ: téglaszín, HK: hagymás kert.

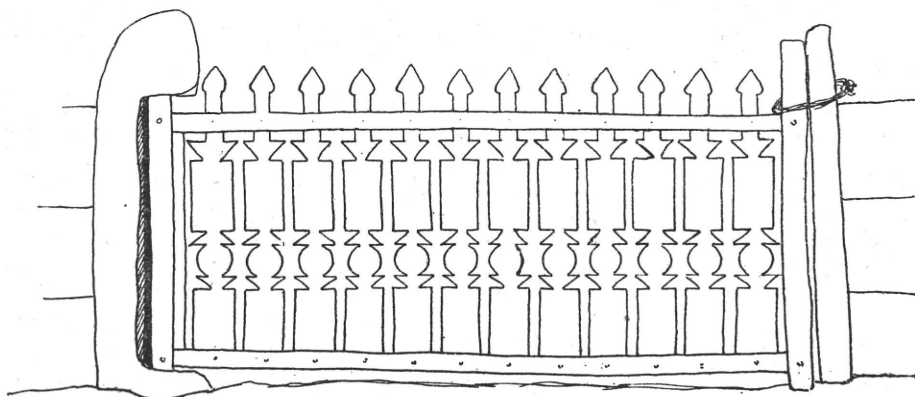
Robogányban Lázúr,¹ Bihardobrodsban Vásznosfalva (Govorest), Cseszvárában Posga, Körösszáldobágyban Szelistye, Szitányban Turbolyfalva,² Venterben Bratafalva, Veresfalvában Krecsány,¹ Gyantában Rohány, Csontabázában Patakfalva³ stb.

A délbihari oláh telepek csaknem kivétel nélkül mind irtványokon keletkeztek, ennél fogva az oláh falvak ősi típusa ma is az irtványközség.

Az 1715. évi összeírás szerint az egyes oláh községeknek nincs külön szántó-földjük, hanem csak kertjeik, melyek az erdőben vannak szétszórva s házaik ezen kertekben vannak.⁴

Ez az összeírás a hegyvidéki magyar falvokról azt írja, hogy inkább foglalkoznak földműveléssel, mint az oláhok.

Az oláh falvak közül mindössze Drágcsékét, Pozsgát, Karáncsfalvát, Felső-



6. á. Nagykaputípus Gyepfűsolymosról.

¹ Egybeépültek.

² Turburest.

³ Valány.

⁴ Orsz. levéltár 1715. évi jobbágyösszeírások, Bihar vm.

Kis-Kér: „Noviter in sessa est. Agri sunt in silvas conversi, quos tamen habent penes domos in hortis.“

Szabolcs: Az erdők között szétszórt házaiknál levő kertjeikben vannak törökbúza termelő kertjeik.

Báródság, Ötfalu, Tízalu: A házak szétszórva vannak az erdőben, törökbúzatermelő kertjeik a ház körül vannak, egybeült szántóföldjük nincs.

A magyarcsékei és vaskóhi járás falvai: „egysorsúak, földjeik a ház után elosztva és felkerítve, másutt földjük nincs. Táplálékul zabot és törökbúzát vetnek. Legelő van elég.“

Belényesi és Béli járás falvai: „Praeinsertarum possessionum aut potius villarum, in quibus nec iudices sunt sed dirigunt per ispanos. Incolae habent agros suos saepibus circumdatos penes domos suos, quas habent in montibus dispersas procul a servitiem. Terra est inter montes et silvas, arenosa sterilis. Colitur 4 bobus, procreatio est duorum et medii cubulorum. Inseminaturam quam faciunt demetant ipsorum familiae. Hospites ipsi pergunt ad partes exteriores, ubi frumentum uberius crescit pro metendo et trititando et se quod ibi acquirunt eo intertenent familiam suam, quamvis id quoque saepe dividant, pecuniam in suos necessitates alias convertentes, non habentes modum, unde sibi prosperare possint sumptus, utuntur potissimum turcico tritico.“

Tenkei járás hegyvidéki részének falvai: Ezen helységek az erdők között vannak, a házak egymástól távol, szétszórtak; szántóföldek és rétek a házak mellett. Többnyire tengerit vetnek.

topát, Alsótopát említi, hogy külön szántóföldjük van s ezt két nyomásban használgják. A magyar falvak azonban mind ilyenek, kivéve Bélfenyéért, hol az évenkénti földosztás divatozik.

De az Alföld felé eső vagy az Alföldön levő erdőségekben is voltak olyan községek, melyeknek házai irtásokon szétszórva voltak s a szántóföld a házak körüli kertelésben terült el. Ilyenek voltak pl. Kisürögd, Bikács, Nyárszeg, Székelytelek.

A béli járásban levő Tönköd, Bélhagymás, Bélörvényes, Botfej községek 1735 táján még szét voltak szórva az erdőkben.¹ A béli járás többi községe kevés kivétellel később települ.

Még az 1770. évi úrbéri összeírások szerint is a falvak jórészenek házai az erdőkben szétszórva fekszenek.²

Ha most elővesszük a Speciálkarte lapjait és végigtekintünk Dél-Bihar községein, arra az érdekes tapasztalatra jutunk, hogy ma alig van egy néhány szétszórt irtványközség. Még legtöbbet találunk Kolozs-megye felől, de Zaránd (Arad) megye felől már alig van. Sőt, a mint átlépjük Bihar határát a Fehér-Körös völgyében a legtipikusabb „rendezett“ községeket találjuk. Olyanok ezek, mint a dél-magyarországi telepes községek. Négyszög alakúak, nyílegyenes utcákkal. Pedig ezek régi községek, legalább is olyan régiek, mint a bihariak. Ha meg



7. á. Kontyos kétosztatú oláh ház, Tárkányka.

akarjuk érteni ezeknek a mai községeknek a keletkezését, hiába nézzük a térképeket. Földrajzi okok nem indokolják e típusok kialakulását. E típusok keletkezéséről egyedül a történelem adhat felvilágosítást.

Az oláh, mint általában a nomád nép az enyim-tied-övé fogalmak között hajdan nem igen tett éles különbséget. A lopást, rablást a török világ vége felé egyre emelkedő elszegényedés még jobban meggyökerezett. A kurucz háborúban a délbihari oláhok, mint kuruczok és hajdúk tevékenyen részt vettek s az évtizedes harcok alatt a békés polgári munkától teljesen elszoktak. A kurucz világ után egy részük még tovább folytatta a háborús idők megszokott életmódját az előrehátra kóborlást és fosztogatást. Így volt ez, ha mindjárt kisebb mértékben a magyaroknál is. A XVIII—XIX. század híres betyárvilága a kuruczkor folyamánya. Egész sereg „hajdúének“ él ma is a nép ajkán a híres rablókról.

¹ Orsz. Itár. Urb. et conscr. Fasc. 117. N. 89.

² Ezt írják a többek közt Csételekről: „Mágúj és Kaba uraimék részén valók, mint-hogy nem jobbágyok és a házhelyeken kívül, sem telekek sem egyéb földek nincsen, a miolta azon házhelyet az erdőből csináltak, szolgálnak ki 6 ki 8 napot.“

A XVIII. században Dél-Biharban e rablók garázdálkodása félelmes arányokat öltött. Nem kímélték sem az urat, sem a parasztot, a magyart éppúgy kifosztották, mint az oláhot. 1720 táján pl. mintegy ezer főnyi *krizsány*¹ rontott át Biharból Alsó-Fehér vármegyébe a *topány*²-okra valami határigazítás és jószágelkötés ürügyével és olyan verekedést vittek végbe a havasokban, hogy csatának is bátran beillett volna. Számos sebesült és halott maradt a helyszínen, azonkívül a győztesek megfelelő számú jószágot is elkötöttek.

Általában nagy csoportban jártak a tolvajok s a hegyekben szétszórt oláh házakat a legnagyobb könnyűséggel fosztották ki, mire a szomszéd házból segítség jöhetett volna, a rablók már odább állottak, vagy szétrebbentek. Üldözni is alig lehetett őket. Nem volt elég pandur s a mi a fő az oláh nép legtöbb helyen egyetértett a rablókkal. 1787-ben egy-egy betyár fejére 100 aranyat is tűztek ki, de minden eredmény nélkül. Egyúttal szigorú rendeletet is adott ki a vármegye, melyet faluról falura kihirdettek: „Eő felsége kegyelmesen rendelni méltóztatott, hogyha ennek-

utána az oláhok haramiáskodnak, vagy a haramiáknak akármimódon segítségekre léznek és velek egyet értenek, egész familiástól együtt az országból számkivettetnek és más idegen országban által tétetnek.“³



8. á. Kétosztatú oláh ház külső kemenczével, Vaskóh vidéke.

A szomszédos Arad megyében is így volt. 1781-ben a helytartó-tanács megkérdezte Arad vármegyét,⁴ „mit akar tenni az ott nagyon elszaporodott rablások megakadályozására? A vármegye egész őszinteséggel azt felelte, hogy ő ilyenkor minden községben egy-egy akasztófát szokott fölállítani;

most azonban azt is jónak látná, ha a községek nagyon szétszórt házait, a mik úgyis fából vannak összetákolva, közelebb tolatnák egymáshoz, hogy a szomszédok egymás segítségére siethessenek s a gonosztevőket könnyebben elfoghassák. Azonnal intézkedett is a szétszórt házakból álló falvak összébépítése iránt. E végből a vármegye nov. 13-án az átépítendő házakat egy évre minden teher alól felmentette, felszólította az uradalmakat, hogy a régi házak korhadt gerendái helyett elegendő fát engedjenek kivágnatni erdeikből, megengedte, hogy az igenis hosszan elnyúló falvakból *alsó* és *felső fulut* alakítsanak. Különben — úgymond a felirat — alig remélhetni, hogy ezt a meglehetősen vad és latorsághoz szokott népet igaz útra s jobb erkölcsökre lehessen téríteni.“

A szétszórt irtványfalvak összehuzása a legjobb megoldásnak látszott s a

¹ Körösvidéki.

² Czop, mócz, Topánfalva vidéki.

³ Belényes város levélt. Körözési jk. 1787.

⁴ Márki S.: A Hóra lázadás magyarországi része. Budapest, 1894. 4. l.

helytartótanács elrendelte a szomszédos Zaránd és Bihar vármegyékben is. Zaránd vármegyében a Fehér-Körös völgyén a legnagyobb szigorral hajthatták végre a rendeletet, mert itt ma már alig van irtványközség s a mi van, valószínűleg a későbbi korban keletkezett. A községeket mérnöki terv szerint kényszerítették egyenes utcákba s ha a mai térképeket nézzük, úgy látjuk, mintha mérnökesinálta szabályos bánsági telepes községek volnának, pedig ezek régi községek, lakossága is régi irtványos nép.

A melyik vármegyében vagy járásban nem avatkozott be a mérnöki kéz, ott az összetelepedett falu rendetlen maradt. Így Bihar vármegyében csak avval törődtek, hogy az oláhok valamely út mellé együvé költözzenek. Itt aztán nincsenek is annyira természetellenes falutípusok, mint Zaránd vármegyében. Sőt olyan helyeken, a hol a terepviszonyok miatt lehetetlen volt az összetelepedés, ott nem erőszakolták. Az élesdi járásban pedig úgy látszik, hogy nem is hajtották végre az irtványok össze-



9. á. Kontyos háromosztatú oláh ház, Kisnyégerfalva.

huzását. Általában beérték a fenyegetéssel, mert ha erőszakot alkalmaztak volna, a nép mind elvándorol az Alföldre s a hegyvidék lakatlan marad.

Az oláhok új falutípusai azonban sok rokonságot mutatnak a régi magyar hegyi falukkal, mert ezeket ők is jól ismerték s önkényt kínálkoztak mintául, de a vármegye sem törte a fejét új formákon, a hol belefolyt az építkezésbe, ott a magyar forma lebegett a szeme előtt.

1864-ben, a mikor Pesty Frigyes összegyűjtötte Bihar vármegye helyneveit,¹ az oláh nép még sok helyen emlékezett a helység összehuzására és ezt a körülményt fel is jegyezték a kérdőívekbe. Ilyen községek pl:

Benyefalva: „Azelőtt a hegyeken szétszórva néhány viskó képezte a helységet s 1864-ben is „fiókközség“.

Boklya: „Jelenlegi helyén a törökök kiűzése óta áll, azelőtt a hegytetőkön alig számlált 18 házat.“

Bucsum: „e község lakosai mind juhászok, a határ területen pajtákban laktak s ez előtt mint 150 évvel huzatott össze a község.“

¹ Nemzeti Múzeum könyvtára. Bihar vm. helynevei. Kézirat.

Csékehodos „helység II. József császár uralkodása alatt vonatott össze, mert azelőtt a hegyen volt szélyel szórva.“

Kapocsány. „Ezen helység is II. József császár uralkodása alatt vonatott össze, azelőtt mint a többi oláh falvak szélyel szórva volt a hegyeken.“

Kótliget: „E község mintegy 180 éve huzatott össze, lakosai pásztorok voltak.“

Szombatság: „Ezen helység II. József császár uralkodása alatt a határban levő hegyről vonatott össze a lapályba s a hegyesség ott volt, a hol most a szántó-földek vannak.“

Isztrákos. „Ezen község valami 130 év óta van összehuzva lakosai mint juhászok szétszórva laktak.“

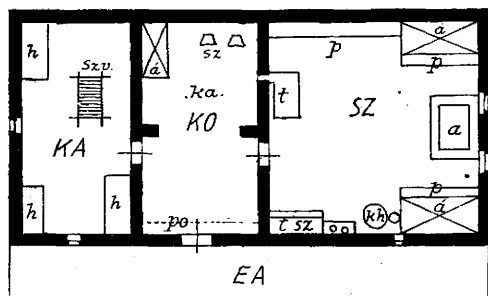
Tagadómedgyes: „Az öregebbek állítása szerint M. Terézia idejében telepítettett a mai helyére, azelőtt szétszórva a hegyeken alig számlált 30 házat.“

Tinód: „II. József idejében — elszórva lévén — összehuzatott.“

A nép vallomásának egybehangzóságát legfeljebb az évszámokban mutatkozó

különbség zavarja, az időpont azonban a Hóra-féle lázadás előtti években 1780—1784 között lehetett s talán a népnek százados tanyáiról való erőszakos elszakittatása és a természetének meg nem felelő községbe való tereltetése is egyik oka lehetett a zendülésnek.

Dél-Bihar magyar községeire természetesen nem vonatkozott az összehuzási rendelet, mert ezek a községek századok óta mai formájukban élnek. A magyar, a hol erdőirtással szerzett magának földet, ott is egy csoportba telepedett. Szétszórt irtványos magyar község csak egy van, Magyarcséke irtványa, de ez a múlt század végén a 80-as években keletkezett.



10. á. Tárkánykai háromszobátú oláh ház alaprajza.

EA: ereszalja, SZ: szoba, KO: konyha, KA: kamra, á: ág, p: pad, a: asztal, t: tűzhely, tsz: tálas szekrény, kh: káposztás hordó, sz: székek, ka: kéményalja, po: polcz, h: hombár, Szv: szövőszék.

nyos magyar község csak egy van, Magyarcséke irtványa, de ez a múlt század végén a 80-as években keletkezett.

Az oláhok igen nehezen törődtek bele az új rendbe, és nagyon sokszor megpróbáltak ismét szélyel széledni. 1794-ben¹ például azt írja a vármegye:

„Tapasztaltatván, hogy némely járásbeli helységekből a T. ns. vármegye régi szoros parancsolata ellen némely lakosok a házokat a sorból ismét kiviszik és az erdőkke s más helyekre elszélednek és azáltal a jó rendet felbontják. arravaló nézve kemény büntetés alatt parancsoltatik minden helység bírójának, hogy az efféle lakosokat a régi házhelyekre visszaköltözni és az helység rendjén kívül felállított házokat elhagyni kényszeríttessék, egyszersmind tudokra adván azon kiköltözött embereknek aztat, hogy ha a jövő dicális conscriptio alkalmatosságával még házok a falun kívül lesz, az minden kegyelem nélkül el fog égettetni.“

Még ez évben újból fenyegetőzik a vármegye:

„Nem régiben currentáltatott, hogy az helységből kiköltözött és elszéledett

¹ Belényes város tjk. 1794.

lakosok a régi jó rendtartás szerént ismét költözzenek vissza lakóhelyeikre, most ezen dolog a tekintetes nemes vármegye előtt előfordulván ott ismét meghatározott, hogy az afféle lakosok a falukba visszaköltözzenek, mert különben ha conscriptio alkalmatosságával ott találtnak, minden irgalmatosság nélkül fel fognak házaik gyujtatni.“

A következő évben ismét azt írja a főszolgabíró :

„Tudtokra adják hírák azon lakosoknak, a kik az helységből kiköltöztek, hogy Szent György napig vissza költözzenek, mert ha nem cselekszik, ekkor magam megyek ki több tiszt társaimmal együtt felégettetem házaikat és kalibáikat.“

De még a pusztákon sem engedték, hogy a nép szétszórva telepedjék le, legfeljebb nyáron lakhatott künn a földjén, Bihar vármegye 1795-ben ezt mondja : „A hodoseli pusztán lakók eránt a végeztetett, hogy őket mind belényesi mind szalonthai járásbeli szolgabíró urak arra kényszerítsék, hogy ezután télire lakásaikat



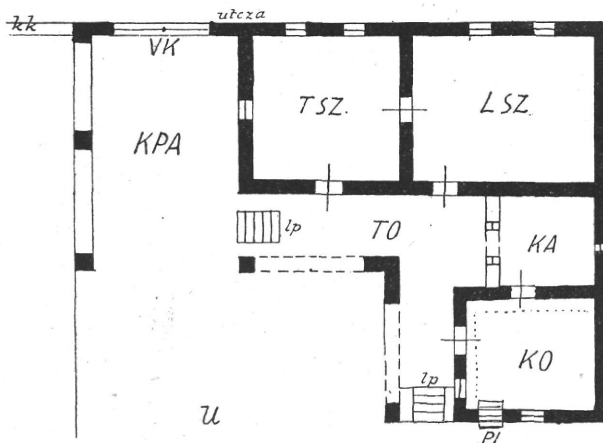
11. á. Görbe ház utcái frontja. Köröstárkány.

a faluba vegyék s az végeztetett, hogy semmi falubelieknek a maguk falujuk határán szállásokat tartani szabad nem lészen, a minthogy ez már többször is determináltatott, mely szerint azok a szállások, a melyeket magok a lakosok el nem rontanának, ezentúl széllyelhányattassanak.“ 1796-ban: „A faluba visszaköltözés ismét sürgettetik és október utolsó napjáig terminus adatik, azután a ház felégettetik.“

A török világ alatt elpusztult falvak megszállása 1711 után kezdődött. Az 1715. évi összeírásakor egy-egy oláh faluban 3—5 adózó család lakott a többi földhözragadt szegény. A faluk egy részét az összeírások csak „villa seu possessio“ emlegetik. 1715-ben Hodosnak csak egy lakosa van „solus inter silvas residens“. De a nép ugyanis már ekkor megkezdte a termékeny Alföld felé tódulást. Helyükbe Erdélyből és a szomszédos Zaránd Arad vármegyékből jöttek új jobbágyok.

A béli járás a török világ alatt teljesen elpusztult, csak 3—4 községe tengődött a hegyek között. A váradi püspök, mint földesúr itt fekvő pusztáit belényesvidéki oláhoknak adta bérbe, a kik eleinte hazulról művelték a földeket, majd

lassanként odaköltöztek a pusztákra. Így árendálta 1732-ben Biharfenyves Pusztahodost és Benyesdet, Biharmagura Kislakát, Kiskóh Pusztaszuszágot,¹ Bontosd Olcsát, Belényesszentmárton Bélkarolyt, Tatárfalva Kalmigyot,² Henkeres és Kőszvényes Belkalocsát, Mézes Hegyest, Telek Pusztahollódot, Telek és Talp Boklyát; Tagadó Medgyest; Bél Bélmocsolyát, Bélmárkaszék Poklusiczát,² Tönkőd Cserét,² Vajdafalvát,² Havaspoklos és belényesvidéki oláhok Bántolmácsot, Tisztásfalva Bondoraszót, Bélörvényes Klüt.² Ezen pusztákon a bérlők lassanként otthagadtak s mai napig is ott laknak. Az 1735. évi urbéri összeírás megjegyzi, hogy Bélrogoz, Sajád és Bélkirálymező éppen most népesedik, ez utóbbi lakosai Biharfenyves, Bondoraszó és Petrelény belényesvidéki falvakból származnak, valamint ekkor népesedik az egész béli ispánság. A beköltözők Zaránd megyéből és Erdély határos részeiből jönnek. Bogyot, valamint Bél városát is erdélyi oláhok ülik meg. Pusztahollódra biharkabai, mézgedi, dusafalvi, havasdombrói és nyimesdi oláhok is jönnek.³ Pusztahodos, Kis és Nagykáránd, Pusztaszuszág és Bántolmács különben csak 1864 után lettek önálló községek.



12. á. Kisnyégerfalvi magyar gömbház alaprajza.

VK: vaskapu; KPA: fedett kapualja; TSZ: tisztaszoba; LSZ: lakószoba; KA: kamra, KO: konyha, TO: tornác, lp: lépcső, pl: pinczelejárát; U: udvar, kk: kökerítés.

Amint fentebb láttuk az eredetileg tanyaszerűen szétszórt irtványközségeket II. József közigazgatási okokból karhatalommal vonatta össze. Az özszevont községek rendezésének mérve is a karhatalom mérvének mikénti alkalmazásától függött. Az oláh nép az összetelepítés után is megkísérelte ismét a hagyományainak és életmódjának megfelelő irtványos tanyákra szélyelszéledni, de a vármegye, ezt ha kellett, erőszakkal is megakadályozta. A József császár vaskezü telepítési politikájának első gyümölcse a közbiztonsági állapotok jelentékeny megjavulása lett, későbbi gyümölcse pedig az, hogy falvak az ország kulturális haladásának részeseivé lehettek, míg a megmaradt irtványok a kulturális haladástól még nagyon hosszú időre el vannak zárva.

Az oláhoknak az ismét szélyelszéledésre irányuló törekvésük, mintegy 30 évig tartott, legalább a vármegye tiltó rendeletei azt mutatják. Ez alatt az idő alatt a falvakban egy új nemzedék született és nőtt fel, mely már megszokta a társas együttélést. Azon pusztákon azonban, melyeken 1784 után kezdtek megtelepedni,

¹ Fényes szerint 1839-ben is még Szuszágot kiskóhi és biharfenyvesi s más belényesvidéki lakosok tartják árendában s mintegy 30 házban 150-en szüntelen itt laknak.

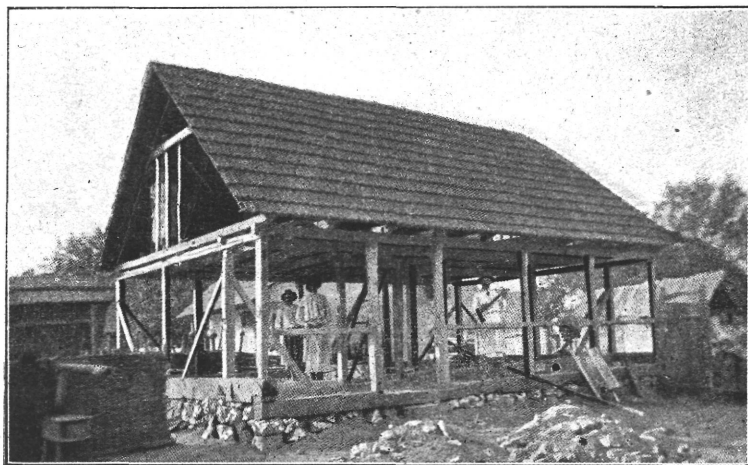
² Ma is puszták.

³ Dr Györffy I.: Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta Budapest 1915.

de a végleges megszállás csak a múlt század elején ment végbe, az oláhság ismét ősi módon, szétszóródva telepedett le. Ilyenek Pusztahodos, Pusztaszuszág és Bántolmács. Érdekes, hogy ez a két utóbbi község már egészen az Alföldön van, mégis a házak úgy szét vannak szóródva, mint a hegyvidéki irtványokon. Az oláhok itteni települése nem analógia nélküli. Az újabb korban az oláhországi síkságra és Dobrudzsába kivándorolt oláhok hasonló módon telepedtek meg.

Az ősi irtványközségek közül kevés maradt meg Dél-Biharban. Legtípusosabb egyúttal legrégebb ezek között Havasdombró. Lankás, Bihardobrosd, úgyszintén Biharrósa újabbak. Biharrósa azonban nem teljesen irtvány.

A részben irtvány, részben csoportos község úgy jött létre, hogy a II. József korabeli összehúzás után a lakosság egy része lassanként ismét szélyelszéledt a hegyek között. Ilyenek pl. Fericse, Tárkányka.



13. á. Épülő ház. Magyarremete.

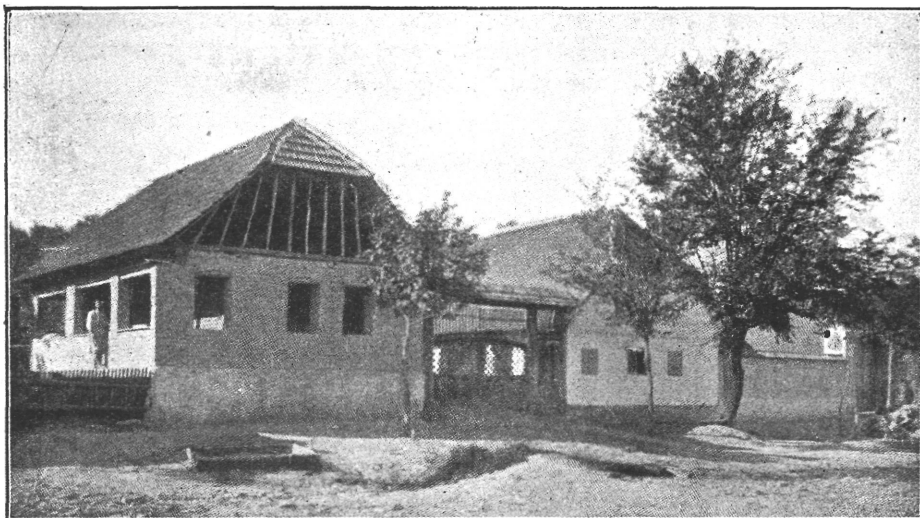
A falvak egy másik típusa a csoportos falú. Ez is hasonló az irtványfalvakhoz, csak hogy itt az egyes irtványos családok szaporúsága nem széledt el, hanem helyben maradt s házaik idővel népes tanyákká nőttek s annakidején nem huzattak össze. Jó típusa a csoportos községeknek Biharkristyór, mely kilencz külön részből áll, melynek mindegyike egy-egy nemzetségnek a fészke. Ilyen Belényesforró is. Ide tartoznak azon kisebb falvak is, melyek határán több allodialis birtok volt s ezek cselédnépsége lassanként több apró fiók falut hozott létre. Ilyen pl. a Kliti puszta Bélörvényesnél.

Formailag ide sorozhatók azon falvak is, melyek az idők folyamán lassan elnéptelenedtek s elesőkevényesedtek. Ezekből a közigazgatás kettőt-hármat összesatolt, sőt nevüket is meghagyta egészen az utóbbi években történt helységnév-törzskönyvezésig, a mikor az összetett nevek közül csak egyet tartottak meg. Ezek az egykor önálló községek a valóságban többnyire még ma sem olvadtak össze. Ilyen pl. Czigányosd (Pakalest-Pantasest-Cziganyest), Biharlonka (Lunka-Urzsest-Burgyest). A két kis községből alkotott közigazgatási község Dél-Biharban igen gyakori. Ilyenek pl. Gyegyesény (Gyigyisen-Vojén), Petrelény (Petrilen-Zavojen)

stb. Ezekhez sorolhatjuk az *Alsó-* és *Felső-községeket*, melyek gyakran egybeépültek, de közigazgatásilag többnyire ma is különállók. Létrejöttüket többnyire II. József azon rendelkezésének köszönhetik, hogy a hosszan elterülő irtványfalvakból alsó és felső községet kellett alakítani. Ilyen ikerfalu sok van Bihar vármegye hegyvidékén.

A falvak legfejlettebb formája a magyaroknál található. Ezek jellemző sajátága, hogy egymasmellé zárkózott nemzetségek házaiból állanak. A hegyvidéki magyar falvak utczái többé-kevésbé egyenesek, de az alföldi falvakéi rendetlenek, girbe-görbék. Kivételek azok a községek, melyeknek utczáit tűzvész vagy árvíz után újból rendezték.

Az összehúzott oláh falvak többnyire út vagy patak mellé települtek. A leg-



14. á. Magyar házak székelykapuval, Köröstárkány.

egyszerűbb esetben a falu csak egy sor ház az út vagy patak egyik oldalán (Alsó-Felsőmezős, Kiskóh). Néha a házak váltogatva következnek az út két oldalán.

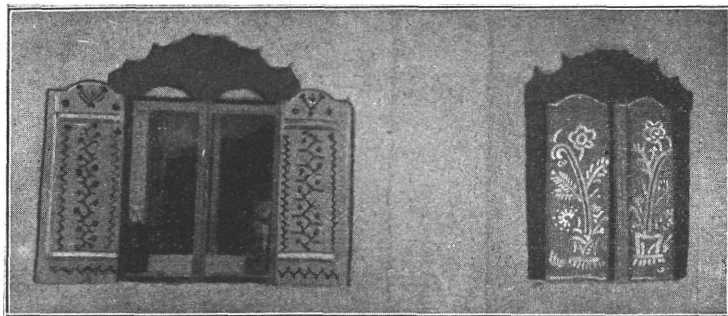
Legközönségesebb azonban az olyan falu, mely két sor házból áll az út vagy patak két oldalán. Néha ezek oly hosszan elnyúlnak az út mentén, hogy 2—3—4 falu füzérszerűen egybeépül, közigazgatásilag azonban önálló község marad mindegyik. Vaskóhnál a Fekete-Körös mentén, Belényesnél a vajdalfalvi¹ patak mentén 4—5 két sor házból álló falut is találunk füzérszerűen egybeépülve.

A több szabályos párhuzamos utczasorból álló falu rendszeren közigazgatási vagy földesúri beavatkozásra mutat. T alakú utcák mellékutak elágazásánál vannak. Kereszt alakú utcák útkereszteződés mellett keletkeztek. A sugaras utcájú községek középpontjában hajdan földesúri kuria vagy templom feküdt. Girbe-görbe utcák inkább magyar falvakban gyakoriak, vagy olyan oláh falvakban, melyek egykor magyarok voltak.

¹ nyimesdi p.

A falvak, elhelyezkedésüket tekintve, leginkább út- vagy patakmentiek. Az útmentiek többnyire az út két oldalán fekszenek, de néha az út egyik oldalán fekszik mind a két ház sor a legközelebbi terraszon. Főleg olyan helyen van ez, ahol a víz gyakran elönti az út szintjét. Találunk két sor házból álló falut útraharánt is. Ilyenkor a falu utcája az út egyik mellékútja (Tisztásfalva).

A patakmentiek, ha a patak vize sekély vagy könnyen áthidalható, akkor a patak két oldalán fekszenek. Szélesebb völgyben nagyobb a patak árterülete, ezért a két sor ház is távolabb fekszik egymástól. Csaknem mindegyik faluban a patak több malmot hajt s több kiágazása van. A patak mellékén vagy szigetein épült malmok körül idővel több ház épült s több elszórt házcsoportot látunk a két utcásor között, melyek élesen kiválnak az egyébként rendes utcásorból. Ilyen a többek közt, pl. Várasfenes. A pataknak igen nagy jelentősége van a falusi nép életében. Ivóvizét innen hordja, jószágait itt itatja a szennyvizet ez vezeti le. Malmait, ványolóit hajtja. Kenderét ebben áztatja. Medrét, ha nem nagyon köves és sekély a vize, sokszor közlekedési út gyanánt használja.



15. á. Festett ablaktáblák, Körösjánosfalva.

Ha a patak szintjét a víz veszélyezteti, akkor itt is a legközelebbi terrasra települ a falu. Ez esetben többnyire mind a két sor ház az egyik oldalon van, mint az útmentieknél. Ilyen pl. Körösjánosfalva (1. á.), mely eredetileg a Fekete-Körös mellett az árter szintjén feküdt, de a gyakori árvízveszedelem miatt 1744-ben áttelepedtek a balparti legalsó terrasra.¹

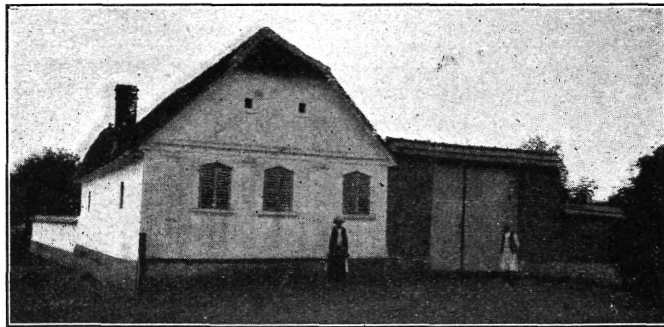
Az összehúzás előtt az oláh falvak javarésze domb vagy hegyoldalon feküdt, a magyar falvak pedig akkor is, ma is a folyóvölgyek legalsó szintjén. Az összehúzáskor az oláh falvak legnagyobb része lekerült a völgyekbe az utak és patakok mentére, azonban több községet a hegyoldalon vagy dombtetőkön húztak össze (Henkeres).

Ha a községek tengerszín fölötti magasságát vizsgáljuk, a következő adatokat találjuk:

¹ Debreczeni Protestáns lap. 1896. nov. 28.

Járás	Tengerszínfölötti átlagos magasság méterekben							
	100—150	150—200	200—250	250—300	300—350	350—400	400—450	450—500
Vaskóhi . . .	—	—	7	14	9	3	4	3
Belényesi . . .	—	19	24	10	3	3	—	—
Magyarcsékei .	3	29	11	4	1	1	—	—
Tenkei	15	7	1	—	—	—	—	—
Béli	15	13	2	2	1	—	—	—
Dél-Bihar . . .	33	68	45	30	14	7	4	3

Ezek szerint a falvak átlagos magassága az Alföld felé folytonosan esik. Legmagasabbra emelkednek az irtványfalvak tanyái. Így a biharróssai irtványos házak 700 m-ig, a bihardobrosdiak 480 m-ig, a havasdombróiak 458 m-ig, a pusztahodosiak 333 m-ig is felhúzódnak. Ez azonban csekélység a kolozsmegyei oláh irtványos telepek magasságához képest, a hol 100—1200 m-ig felemelkednek az oláhok házai. Egyébként Dél-Bihar legalacsonyabban (115 m) fekvő falva Bántolmács is irtványszerű szétszórt falu.

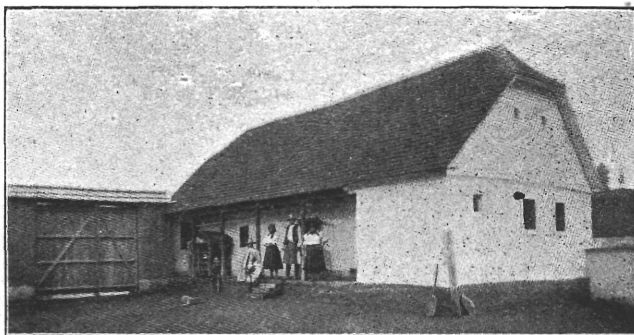


16. á. Magyar ház vaskapuval, Körösjánosfalva.

A dél-bihari utczás falvak külső megjelenésükre nézve kétféle típusúak: hegyvidékiek és alföldiek. A hegyvidékiek, még az oláhok is, az erdélyi magyar falvakhoz hasonlítanak. Ennek oka az, hogy az oláh, mint későbbi bevándorló és alacsonyabb kulturájú nép hazánkban a falusi építkezési módot a magyartól tanulta. Az „oláhos“ házak csak primitívebb, elmaradottabb formái a mai magyar háznak. A „legtípusosabb“-nak mondott oláh ház is közelebb áll a magyarhoz, mint bármelyik romániai oláh háztípushoz. Az oláh falvak Dél-Biharban magyar irányelvek szerint huzattak össze sok esetben egyenesen magyar mintára, ezért mai faluformáikat is magyarnak tekintjük.

A dél-bihari falvak, mint említettük, erdélyi típusúak. A községnek van egy főutczája, mely többnyire közlekedési út. Ebből esetleg több mellékutca vagy sikátor ágazik ki. Az utczákat és sikátorokat a falu végén éppúgy mint Erdélyben porgolátkapu zárja be, melyet a magyar nép itt *mezőkapu*-nak nevez. A mezőkapu zárja el éjszaka, sőt a mellékutczákon és sikátorokon nappal is a falu belsőterületét a külsőtől. Legfontosabb szerepe ma az, hogy az utczára kitévedt jószágot

nem engedi a vetésekre barangolni. A kaput a hozzá legközelebb lakó gazda kezeli. Újabban mióta a telkek az utcza felől is jól fel vannak kerítve s a jószág nem csatangolhat el, a mezőkaput pusztulásnak engedik, sok helyen csak emléke él már. A magyar falvakban ezelőtt még egy évtizeddel is minden utcza végén kapu volt, ma már csak a mellékutczákon van, így pl. Remetén. Tárkány forgalmas főutczája végén még ma is ott van a sövénykerítés egyik szárnya s az egykori mezőkapu tölgybálványainak csonka maradványai (2. á.). E kaput éjjel mindig bezárták s kocsival nem lehetett bejönni. A kapu és a szélső ház között tölgyfakerítés volt, melynek vápája most is meglátszik a kapufélen. Másik felől sövénykerítés volt, előtte pedig mély sáncz. Ezt a kaput az alispán csak 1907-ben hányatta szét, mert a közlekedést éjjel teljesen megakadályozta. A falu másik végén levő kapu már előbb elpusztult, mert a község tovább épült. Kisnyégerfalva utczájának egyik végén azonban még ma is ott van a bezárható mezőkapu. (3. á.) A hol a sikátorokon nem jár szekér vagy jószág, ott *hácskó* helyettesíti. (4. á.) Gyantán is meg volt, de ott már régebben elpusztult, csak egykori neve: „Porkolat“ maradt meg mint utczanév. Belényes város utczái végén is megvoltak



17. á. Magyar ház, Körösjánosfalva (az előbbi belülről).

a kapuk, a XVIII. századbéli írások megemlékeznek róluk. A hegyvidéken az utcza vonalára mindig merőleges vonalban van a ház, vagyis véggel dől az utczára. Ellenben a csűr mindig merőlegesen áll a ház vonalára, tehát párhuzamos az utczával. Ez is erdélyi sajátosság. Az utcza, a ház, a csűr és a szomszédház négy oldalról zárja be az *udvart*. A csűr mögött van a szénás kert, azon túl pedig a gyümölcsös és veteményes kert, mint a hogy Körösjánosfalva térképén láthatjuk. (1. ábra.)

A legtöbb községben a csűr bizonyos meghatározott egyenlő távolságban van az utczától, ennél fogva a csűrök sora egy csaknem szakadatlan lánczolatnak látszik, mely párhuzamosan halad az utczával. A két szomszédos csürt kerítés köti össze, ilyenformán az udvar hátulról is be van zárva még abban az esetben is, ha nem volna a telek (kert) végén kerítés. A telek (kert) kerítés gyakori az oláh falvaknál is, a magyaroknál meg ritkán hiányzik. Jellemzi ezt a kerítést, hogy legtöbb helyen nem az illető telektulajdonos építi, hanem közösen kalákába csinálják és pedig a község anyagából. Ez a közös sövénykerítés teljesen körül-

veszi a falut, csak ott szakad meg, a hol sikátorok vagy utcák vezetnek ki.¹ Régebben a magyar falvakban *gyepű*-nek nevezték, ma inkább *kert*-nek nevezik. A csűrön kívül levő gyümölcsös vagy veteményes kertet a szomszédétól legfeljebb csak holmi silány kerítés választja el, legtöbb esetben azonban csak mesgye vagy ösvény a határ. Ilyenformán a ki a kertben jár könnyen átmehet akár a tizedik szomszéd kertjébe is, de az udvarokra nem mehet be a csűrök és csűrkerítések miatt, sem a szántóföldekre nem mehet ki a közös gyepű-kerítés miatt. Közvetlen a csűrök mögött fekvő szénáskertet is a magyar falvakban néha kerítés választja el a veteményes és gyümölcsös kerttől. Az ilyen telek tehát három osztatú: 1. udvar; 2. szénás kert; 3. veteményes és gyümölcsös kert. Ez utóbbi egymaga is legalább kétszer akkora, mint az előbbiek együttvéve (5. á.).

Az utca felőli kerítés ma már ritkán hiányzik. Eredetileg ez is sövényből



18. á. Sátorostetejű oláh ház, Vaskóh vidéke.

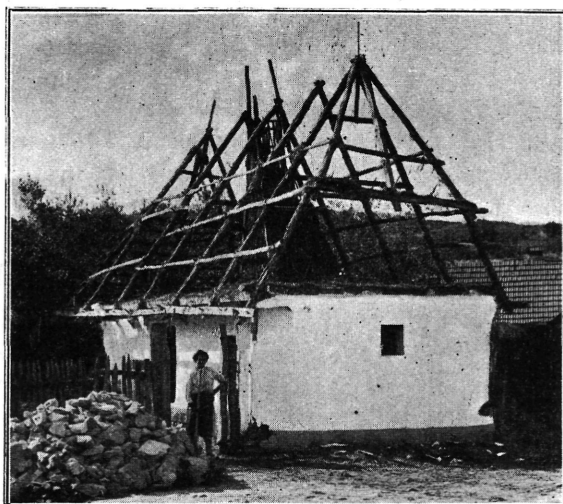
készült, ma már a kő-, deszka- és léczkerítés gyakoribb. A meredeken emelkedő kertek végeiről többnyire hiányzik a közös gyepű. A hegyvidéken a nagy kapunak két igen jellegzetes típusa van. Egyik a székelykapu, másik a *leveles* kapu. A székely kaput nemcsak a magyarok, hanem az oláhok is használják, a magyaroké azonban nagyobb szokott lenni, mert a mód jobban engedi. Faragás azonban ritkán van rajtuk. Szárnyai deszkázottak, de felső része különösen a magyarságnál léczes (6. á.).

Igen érdekes helyi típus látható Tárkányban. Ez már többnyire kő vagy vályogfalba épül (16., 17. á.). Külön kiskapuja nincs, hanem a nagykapu egyik szárnya rövidebb, ezt használják kiskapunak. Hanem a mi a legjellegzetesebb, a kapu merevül be van borítva bádoggal. Ennek az a célja, hogy a finánczok be ne kukucskaálhassanak, mert a nép pálinkafőzéssel foglalkozik. Gyanta és Nagyszalonta között is gyakori a bádogozott nagykapu, de ezek nem a székely formából fejlődtek, hanem közönséges alföldi szárnyas nagykapuk.

¹ A 3. ábrán balkéz felől a kis kapunál látható ez a gyepűkerítés.

A leveles (egyszárnyú) rácsos nagykapuk ma már jobbára az oláhoknál használatosak, szegényes formáját a 24., díszes formáját pedig a 6. ábrán láthatjuk. Azonban mind a kettő azonos alapelvek szerint épül még pedig mindig bükkfából.

Az Alföld felé eső falvaknál a telkek kicsinyek. Csűr nincs, ha van is, csépeletlen gabona elraktározására vagy kicsépelésére nem használják, egyedül csak istállónak és kocsiszínnak való épület. Az ilyen telek tulajdonképpen egy udvar. Külön kert nem igen van, legfeljebb az udvar hátulján van néhány gyümölcsfa, vagy imitt-amott van elkerítve egy-egy kis virágos, veteményes kert. Legjellemzőbb azonban, hogy az alföldi falvakban két telek dől véggel egymásra, mert a telek végén a gyepeken kívül nem szántóföld van, hanem egy másik telek,



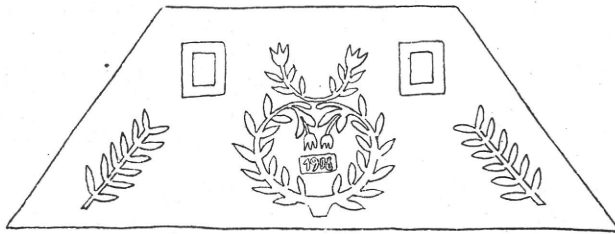
19. á. Kontyos magyar ház fedélszéke, Köröstárkány.

vagyis a község telektömbökből áll, nem pedig egy utczasorból. Az érintkezésnél az Alföld szélén átmenetek is vannak, t. i. olyan községek, melyek több párhuzamosan álló utczasorból vannak. Ezeknek utcáin az egyik oldalon házakat látunk, a másik oldalon pedig kerítéseket, a szomszéd utca telkeinek hátsó részét.

Az irtványos falvakban a földek sövénykerítéssel vannak körülveve, hogy a legelésző jószág kárt ne tegyen bennük. Ezen kertnek mondható földeken vannak a házak. Egy házhoz azonban több kert is tartozhatik.

A magyar és oláh falusi telek alapbeosztásában legfeljebb fejlődésbeli különbség van. Egy telken legalább két épület található, a ház és a csűr. Ezekon kívül ritkán hiányzik a *kas*-nak, *kosár*-nak nevezett góré. A magyarságnál s a jobbmódú oláhságnál nyári konyha, külön kamra, dísznóól és szin is szokott lenni. Egy tipikus magyar udvar beosztását az 5. ábrán láthatjuk. Az alföldi részeken más a beosztás. E vidékeken a külön épült nyári konyha vagy sütőház gyakoribb s ehhez szobát is szoktak toldani a jobbmóduak s egész éven át ebben laknak, a házat pedig csak dísznek tartják. Itt már csűr nincs, hanem helyette

istállót találunk, mellyel egy fedél alatt szokott lenni a kocsiszin is. Átmeneti típus gyakori. Mivel a földművelést nagyobb mértékben üzik, több kamrára és magtára van szükség. A górék is nagyobbak. A disznók, baromfiak befogadására külön épület szolgál. A gabonaneműeket rendszerint a termőföldön vagy a falu mellett levő szérús kertben csépelik el mindjárt az aratás után. A jószág az istállóba kerül, a gazdasági szerszámok a színben találnak helyet. Ennélfogva a

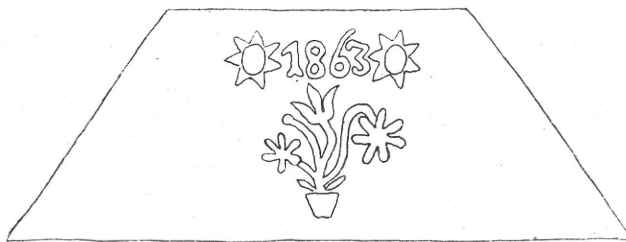


20. á. Tipusos vértelkdiszítés.

csűr szerepe részben megszűnik, részben más épületek között megoszlik, következőképpen a csűr is eltűnik.

Ha a dél-bihari ház legősibb formáját keressük, azt a legezártaabb vidéken lakó s a legszegényebb oláhságnál találjuk meg.

A dél-bihari ház legprimitívabb formája kétosztatú (7. á.). Egyik helyisége a pitar-konyha, másik a „ház“-nak nevezett szoba, a kamrát a szoba felett levő padlás helyettesíti. A konyha felett nincs padlás. Ez a forma úgy az Alföldön, mint Erdélyben egyformán megtalálható, tűzhelye azonban teljesen erdélyi. A szobát szabad tűzhely fűti, mely fölött sövényből font füstfogó van. A füst a konyhába megy ki, innen pedig a padlásra. A konyhában van a sütökemence, ha egyáltalán van, néha pedig künn a szabadban, esetleg a házhoz ragasztva. A hol azonban a nép puliszkával él kenyér helyett, ott nincs rá szükség (8. á.). Az általánosan elterjedt háztípus azonban a háromosztatú (9—10. á.). Ennél a típus-



21. á. Vértelkdiszítés. Várasfenes.

nál a konyha közepén van, honnan egyik felől a „ház“-ba (szoba), másik felől pedig a kamrába jutunk. A szoba akkora terjedelmű, mint a konyha és kamra együttvéve. Ez az alapbeosztás is általános úgy az Alföldön, mint Erdélyben. Tűzhelye ennek is egészen erdélyies.

Az alföldi két- és háromosztatú házaknál a tűzhely többnyire alföldi jellegű, vagyis a szobát a sütökemence fűti, melynek szája a konyhára nyílik. A tüzelő-

patkák, katlanok a konyhában vannak. Természetesen átmeneti formák itt is vannak s az alföldi szegényebb oláhság sok helyen még ma is használja azokat a tűzhelyformákat, melyeket a hegyvidékről hozott magával 100—150 évvel ezelőtt.

A háromosztatú háznak a magyaroknál egy görbe formája is van (11. á.). Ez a típus részint az utcái front keskenysége miatt jött létre, részint pedig a „jómód“ mutogatása kedvéért. A görbe ház ugyanis a jómód jele. Háromosztatú háznál a konyha a sarokban van, de a görbe háznak tulajdonképpen négyosztatúnak illik lenni. Az utca felőli első szoba a tiszta szoba, a második a lakószoba. Ezután jön az udvar felől a konyha, végül a kamra. Ezt a kettőt azonban fel is szokták cserélni (12. á.). Ha az utcái front széles, akkor ide kerül háttal az utcára a disznóól, vagy jobbmódú házaknál a sütőház.

A legegyszerűbb háztípusoknál tornácz nincs. A fejlődés következő fokán a konyha bemélyítésével (8. á.) csinálnak tornáczot. A bemélyítés kiterjedhet a szobára vagy a kamrára is, ez esetben már tornáczoszlopokra is van szükség,



22. á. Városias oláh házak. Vaskóh.

melyet a magyarok *nyílnak* hívnak. A fejlődés végső fokán mind a három helyiség bemélyed, vagyis a ház előtt egészen végig huzódik a tornácz, melyet erős faoszlopok tartanak. Vannak azonban tornáczok oszlop nélkül is, ez esetben a tető terhet az elülső fal viseli (10. á.). A tornáczos építkezés is azonban már legalább pár száz éves lehet, mert nagyon régi házakat is találunk tornáczozal.

Tárkányban egy rendes telek 12 m széles és 50—100 m hosszú. Maga a ház 6 m széles és 12 m hosszú, szegényes ház 5 m széles és 10 m hosszú.

A régebbi házak fából vagy *kertelésből* (sövény) épültek. A sövényházaknak is gerendából volt a vázuk. A teljesen fából épült házak ma már egyre ritkulnak. Hajdan azonban általános volt. Remetén a faház bükk vagy tölgyfa gerendákból épült. Ezek a gerendák tulajdonképpen arasznyi vagy legalább jó tenyérnyi vastag igen széles deszkák voltak. A faház mindig köveken, sokszor fantasztikus méretű gerendákból épült. A legalsó deszkagerenda magassága egy méternél is magasabb volt, úgyhogy az ablak ezen az alapgerendán nyugodott. A felsőbb gerendák kisebb méretűek voltak.

A faház ma is élő másik formája rövidebb gerendákból épül. Míg az előbbi-

nél sasok¹ nem voltak, itt ezek a háznak a tulajdonképeni vázai. A háznak van vízszintesen köröskörül egy alapperendája. Ebbe jönnek függőlegesen a sasok a sarkokon s az ajtóknál, ez utóbbiak egyszersmind ajtófélfák. Ezenkívül több sas is van az alapperendába róva egymástól bizonyos meghatározott távolságra. Valamennyi sas oldalában vápák vannak s ezekbe illesztik vízszintesen a kifaragott oldalgerendákat. Fejül a koszorúgerenda fogja össze a sasokat.

A sövény vagy *kertelés ház* is ilyenformán készül (13. á.). Miután az alap vagy *talpgerendába* beillesztették a sasokat s fejül a koszorúgerendával összefogatták, a sasok közé vékonyabb gerendákat, *karókat* iktatnak be, melyek olyan szerepet töltenek be, mint a fonásnál a bélfonal. Ezeket aztán beszövik elhasogatott vastagabb faágakkal, aztán megtapasztják. Az újabb időben a fából való építkezés



23. á. Utczarészlet. Belényessonkolyos.

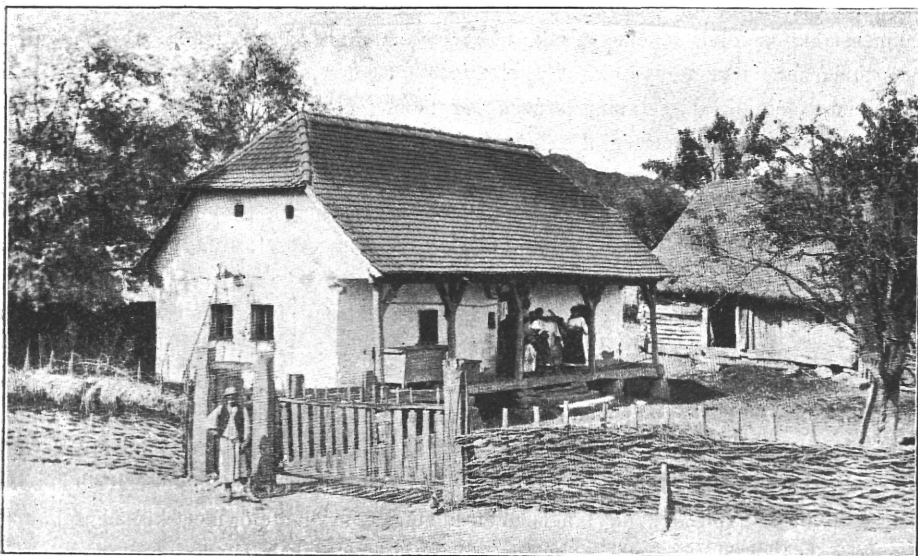
nagyon megrágult, ennél fogva erősen terjed a vályogból, sárból való építkezés (14. á.). A hol közel van a kő, ott kőből is építenek.

A régimódi házon csak két igazi ablak van és pedig mind a kettő a szobán. Egyik az utcára, másik az udvarra szól. A kamrának is van egy vagy két tenyérynai lyukszerű ablaka. Szokott a konyha hátulsó falán is lenni egy lyukszerű ablak a szomszédra. Olykor elülre is van ilyen kis ablak a konyhaajtó mellett. Hagynak egy kis macskalyukat a szobafelőli fal alján is, mely aztán a további fejlődés során felemelkedik és ablakká lesz, melyen a konyha némi világosságot kap a szobából. Újabb vagy jobbmódú házaknál a konyha- és kamraablakok lényegesen megnövekednek, de az utcái ablak nagyságát sohasem érik el. Az utcái ablakokat különösen az Alföld felé régen díszesen kifestett ablaktáblák fedték (15. á.). A tornác utcái vége mindig be van falazva, ha a ház az utcáig kimegy (14. á.). A hol házvégi kiskert van, ott a tornác vége nyitott. A befala-

¹ Függőlegesen álló gerendák.

zott tornáczfalón szokott lenni egy kitekintő lyuk, mely néha ablaknagyságú. A további fejlődés folyamán e lyukra zsalus vakablakot tesznek, úgy hogy a ház az utcza felől olyan, mintha két ablaka volna. Nagy házaknál, a hol a szobának két ablaka van az utcára, az utcza felől három egyforma ablakot látunk. Ezek közül az első mindig a tornáczé (14., 16., 17. á.).

Magyar falvakban a tornácznak a szoba udvari ablaka és a tornáczfal közötti részét fel szokták használni szalonnás kamarának. Ez esetben a tornáczvégi ablak a szalonnás kamara ablaka (5. á.). Ilyen kamarát szoktak a tornácz másik végébe is építeni, ebben meg gabonát, lisztet tartanak (5. á.). A magyarság s a jobbmódú oláhság a tornácznak deszka- vagy falkerítést épít körülbelül 1 m. magasságra, hogy az apró jószág ne jöhessen be a tornáczra, az ilyen zárt tornáczról kis *veréczen* lehet az udvarra jutni (14. á.).



24. á. Újabbfajta oláh ház, Vaskóh vidéke.

A dél-bihari házak tetőszéke részint az erdélyi, részint az alföldi fedélszerkezethez hasonlít. A legegyszerűbb tetőszék a *leeresztett* vagyis a sátoros szalmás tető (18. á.). Ez ma már inkább csak az oláhoknál divatos és Erdély felé haladva egyre gyakrabban láthatjuk. A másik szalmás tetőtípus az utcza felől kontyos (7., 9., 19. á.), az udvar felől leeresztett. Ez az Alföld felé gyakoribb. A szarufákat *kakasülő* köti össze. Az utcza első szarufa a kakasülőnél el van vágva, s ferde irányú léczek kötik a második szarufa ormához, így nyelik a kontyostetőt. A szarufákon vízszintesen hasogatott tölgyfaléczek vannak, melyekbe gereblyeszerűleg fogak vannak befúrva, ezekre jön a szalma. Az eresztartó léczbe sukos hosszú *nyársakat* fúrtak be szintén gereblyeszerűleg, ezek tartják a szalmát, hogy *le ne fusson*. Az első és utolsó kakasülőhöz illetőleg szarufához *nyárs*-at szegeztek. E nyársak tövére szalmakötélből *pap*-ot csavartak, hogy a víz le ne csurogjon s a szalmát ne rothasztja. Ez a szerepe a nyársakon levő *icczéknek* és faze-

kaknak is. A nyársnak pedig az a hivatása, hogy tartsa a ház ormán a szalmát, nehogy a szél kikezdje. A szalma a nyárs körül könnyen elrothadna, ha a füst nem konzerválná, de a füst mindjárt megleli az itt támadt hézagot és késlelteti a korhadást. Kontyos tetőknél a vértelék rendszeren sövényből (14. á.), deszkából van, legtöbbször betapasztják (7., 16. á.). A Fehér- és Feketekörösvölgyi házak elengedhetetlen vértelékdisze a vakolatból való reliefszerű fenyőkoszorú, kétfelől egy-egy fenyő-ággal (20. á.). Ritkán egyéb vértelékdiszt is láthatunk (21. á.). Az alföldi részeken az évszámokat, a gazda nevének kezdőbetűit is előszeretettel alkalmazzák.

A szalmás tetőkön kívül gyakori a zsendelyes tető is (8., 22., 23. á.). Előbb említettük, hogy az oláh községek egyrésze már századokkal ezelőtt zsendelyhasogatással foglalkozott. Ezek közül sok ma is készíti a zsendelyt és ellátja vele a környéket. Az oláh nép azonban többnyire nem apró zsendelylyel fedi a házait, hanem nagy, néha deszkának is beillő zsendelylyel. Tulajdonképpen a zsendelyt tekinthetjük ősi oláh fedőanyagnak, mert ezt az oláh pásztor maga is előállíthatta. A sztinák ma is zsendelyesek. A szalmatető földművelést feltételez, a bevándorló oláh pedig földműveléssel még századokig nem foglalkozott. Különben a szalmatető aszerint ritkul, illetőleg a zsendelyes tető aszerint szaporodik, a mint a Fekete-Körös völgyén felfelé haladunk. A városokban a tetők jobbára zsendelyesek, mert a hatóság itt tilalmazta a szalmatetőket.

Újabban a szalma- és zsendelytetőt a cserép nagyon szorongatja (24. á.). Bár a fedőcserepet az Alföldről, többnyire Békés-Csabáról hozzák, mégis olcsóbb, mint a zsendely. Ez is a magyarság felől terjed az oláhság felé. A cserepes tetőhöz a hegyvidéken a kontyos fedélszéket használják, de az Alföld felé eső vidékeken igen erősen hódít a nyerges házfedél (13. á.), mely a Tisza jobb partjáról terjedt át a Tiszántúlra a múlt század közepe óta. A hegyvidéken is kezd divatba jönni.

A fedőanyag megváltozásával vele jár a fedélszék megváltoztatása is. Dél-Bihar hegyvidéke csapadékdús, mint Erdély, ezért a háztetőket minél meredekebbre kell építeni. Legmeredekebb fedélszéket követel a szalmatető, mert különben hamar beázik és elrothad (18. á.). A zsendely vagy nád alá valamivel alacsonyabb fedélszék is megfelel (8. á.). Legalacsonyabb tetőszék kell a cserép alá.

A meredek tetejű szalmás házakat a köztudat oláhosnak tartja. Ez azonban igen nagy tévedés. Hiába keressük ezeket a meredek tetőket Románia alföldi részein, ott nem fogjuk megtalálni. Már csak ezért sem lehet az oláhoké, mert szalmatetőt csak földművelő nép építhet, az oláh pedig századokon át állattenyésztésből élt. Az oláhok ősi épületén a sztinákon hiába keressük akár a magas fedélszéket, akár a szalmatetőt, nem találjuk. De nem is a magyarok találták fel, itt volt ez már a honfoglaláskor is. Az ősszláv lakosság hagyta ránk, mint az ősi háztípust, ezt bizonyítja a ház terminológiája is. Kialakulásában azonban döntő szerepe a klimatikus viszonyoknak van.

Az alföldi házak ősi fedőanyaga a nád. A fedésmódját feleslegesnek tartjuk leírni, mert egészen olyan, mint az Alföld többi részén. A nádas házak fedélszéke eredetileg kontyos volt, de ma már a nyerges tető kiszorítja. A bihari alföldi magyarok nádas házaik gerinczét rendszeren venyigével szokták beszegni. Nyársat is alkalmaztak a ház ormán, melyet díszesen kifaragtak, mint valami kopjafát. Ez

azonban ma már ritkaság számba megy. Az alföldi oláh házak egyrésze azonban ma is szalmás tetejű. Régebben az alföldi magyarok is használták a szalmástetőt, sőt a körösszakáli református templom még a 80-as években is szalmás tetejű volt.

A kémény a biharmegyei házon nem régi eredetű. Az alföldi magyarságra közigazgatási nyomással mintegy 100 évvel ezelőtt kényszerítették rá, a hegyvidéki oláhságra azonban mind a mai napig nem tudták rákényszeríteni. Minél beljebb megyünk a hegyek közzé, annál ritkább a kéményes ház. A hegyvidéki magyar falvakban azonban már eléggé meghonosodott. A kémény rendszeren sövényből van s belül megtapasztják, hogy tüzet ne fogjon. Az alföldi ház kéménye nádból, sövényből vagy téglából készül. Az u. n. *pendelykémény* az egész konyhát beborítja felyülről. Újabban a nagyobb magyar helységeken *lebótolják* s a füst a kemence szájából az u. n. *kuliná-n* vagy *kamin-cn* át megy fel a kéménybe.

Dr. Györffy István.

Dolha és vidékének néprajza.

(Első közlemény.)

A máramarosvármegyei Dolha egyike a legrégebb ruténtelepítésű falvaknak. Ma már nagyközség és járásának székhelye 3600 lakossal, a kiknek legnagyobb része rutén anyanyelvű, de majdnem mindnyája magyarul is beszél. A község rutén neve *Dovhoje*, a mi annyi egyéb magyar és nemmagyar hazai és külföldi névtársának analogiája szerint is ruténul hosszút jelent, tehát magyarán Hosszúfalu. Magyar nyelvhasználatbeli alakja — Dolha — mindenesetre igen érdekes nyelvészeti jelenség, a mennyiben a kétségtelenül rutén eredetű községet nem rutén nyelvű alakjában nevezi a magyar, hanem valamely más szláv nyelvnek ugyancsak hosszút jelentő *dolha* szavával. Az l-hangzó kerülése és v-vel való helyettesítése ugyanis nagyon jellemző rutén sajátosság (horivka, szopivka, hovoryv, dovhj); magyar ajkon és hivatalos használatban viszont a szó, fordítása szerint való, önálló magyar nevet (Hosszúfalu) a község sohasem kapott, a kétségtelenül szláv Dolha név pedig nem ruténos alak. Hogyan maradt fenn rutén községnek nem ruténos szláv alakú neve a magyar nyelvhasználatban: ez a rejtély még nyelvészeti megfejtésre vár.

Dolha keletkezése a XIV. század végére esik.¹ Nem kell azonban ezt okvetlenül a legendássá kiszélesült Koriatovics-féle betelepődéssel hozni összefüggésbe. Hiszen úgy Dolhának, mint az egész környező vidék legtöbb falujának határneveiben a rutén lakosság maig is fenntartotta az oláh településnek nyomait a különféle Mencsul, Kycsera alakokkal; ezek pedig világosan arról beszélnek, hogy a rutének előtt itt neveket adó és örökbehagyó oláh elem is hosszasan tartózkodott. Végleges, határozott ítéletet erre nézve mindeddig nem tudunk mondani, a míg ennek az egész máramaros—ugocsa—beregmegyei területnek településtörténelmi

¹ Bővebb történelmi részletek tekintetében leginkább *Mihályi*, Máramarosi diplomák, *Hodinka*, A munkácsi püspökség története, *Lehoczky*, Bereg vm. monographiája, *Szabó Orest*, Nemzetiségi könyvtár I. és *Biedermann*, Die ungarischen Ruthenen című munkákra, valamint *Zsatkovics Kálmán* különböző dolgozataira utalunk.

adatait (oklevelek és földrajzi nomenclatura, határnevek, néphagyományok stb.) rendszeresen föl nem gyűjtjük.

A Dolhiakon és egyéb magyar tulajdonosain kívül legnevezetesebb birtokosa a Rákóczi fejedelmi család volt. Ez ismét érdekes néprajzi jelenségnek a kulcsa. Közismert dolog ugyanis a rutének hazafias, magyar volta, de ezt némelyek csupán újabb keletkezésű jelenségnek hajlandók mondani. Pedig érzelmeknek tömegbe való belenöveléséhez és gyökeresedéséhez nyilvánvalóan nem évtizedek, hanem évszázadok szükségesek. Hogyan van az például, hogy a különben közönyös, életmódjánál, földrajzi és gazdasági körülményeinél fogva közügyekkel nem törődő pászortípusú máramaros-beregi ruténség volt az első, a mely a legszivesebben csatlakozott a felszabadításra Lengyelből bejövő Rákóczi Ferencz zászlaja alá? Ennek nyitját bizonyynyal a Rákócziak hosszas birtoklásában is kell keresnünk; abban a magyar szellemben, a melynek az *egész* ruténségre való hatását e fejedemi család, számtalan tisztjével és hivatalával, hosszú időn keresztül gyakorolta.

Ámde ez még nem elegendő magyarázat. Mert hiszen magyar birtokosok és magyar tisztek voltak nevelői a ruténeknek másutt is, pl. Ungban, Zemplénben, meg a tótoknak Sárosban, Szepesben és még odább nyugaton és itt még sem tapasztalunk akkora magyaros buzgóságot, hazafias készséget a multban és nyelvi magyarosodást a jelenben, mint a mekkorát a keleti ruténeknél látunk.

Ebben aztán három tényező teljes felvilágosítást nyújt nekünk: a keleti ruténségnek Erdélyhez való közeli szomszédsága, Máramarosnak közjogi helyzete, valamint az összes ruténségnek vallási története. Szomszédsága révén Máramaros ugyanis a magyar Erdélynek politikai fennhatósága alá tartozott egészen 1735-ig, tehát nem a bécsi központi kormánytól irányított Hungáriának volt tartozéka. Ez természetesen azt vonta maga után, hogy Máramaros rutén népe állandóan magyar politikai és művelődési behatások alatt fejlődött, a mi a ruténeknek kívül az ottani oláhságra is éppen úgy befolyt. Ennek természetes következménye aztán, hogy a máramarosi ruténség valami egészen különálló ethnikai típusú alakult ki, a mely teljesen elüt többi fajtájabelieitől. Hasonló a végeredmény a máramarosi oláhság tekintetében is, a mely úgy nyelve és külső habitusa, mint jelleme és nemzeti tulajdonságai dolgában a többi hazai oláhságtól erősen elüt. Mindakettőre erősen éreztette behatását a magyar nemzeti élet, úgy hogy Koriatovics óta Máramarosban feltűnően nagyszámú rutén elem emelkedett nemesi sorba, éppen úgy, mint Drágfi óta viszont nagyon sok oláh lett Máramarosban nemessé. Ez a körülmény már magában is eléggé kifejezi azt, mennyire uralkodóvá vált ebben a hegyes vármegyében a magyar közszellem.

Legnagyobb fontosságú tényező volt azonban a vallás. A protestáns Erdély befolyása abban is megnyilvánult, hogy a kálvinista hit Máramarosban is sok prozelitát szerzett, a mi egyszersmind a magyarság gyarapodását is jelentette. E mozgalomnak a rutének között való emlékezetét a Nyágován talált, paraszti nyelven írott, kálvinszellemű XVI. sz.-beli postillagyűjteményes kézirat őrizte meg.¹

A görögorthodox hit máramarosi története azonban még érdekesebb adalékokat szolgáltat. Ismert dolog ugyanis, hogy a középponti kormány nálunk ország-

¹ Előbb mutatóványokat közölt belőle Petrov, Materialy k isztoriji Ugorszkoi Ruszi IV. 40, majd teljes szövegét is kiadta ugyanott a VII. kötetben.

szerte a római vallás terjesztésével is iparkodott politikáját meggyökeresíteni, a melynek ellenébe viszont Erdély törekedett — a mennyire csak bírta — a protestantizmus fenntartásával állandóan gátat vetni. A XVII. század közepén aztán egyebek között a ruténekhez is sikerült bevinnie a kormánynak a római hitet, ha csak dogmában is, egyébként pedig a görög rítus külsőségeinek épségben tartásával. Az anyagi érdekek kedvéért a nyugati vármegyék ruténsége könnyen ment át az egyházi unióra. Könnyen, mondjuk, mert hiszen ma már kétségtelen, hogy a görög hitű papok jobbágyi helyzete, a görög egyház alárendelt volta olyan országban, a hol a lakosság nagy többsége nyugat-európai vallási és politikai eszmék keretében élt, nagyon elősegítette a római vallási unió útját. Ez pedig, mihelyt megvetette lábát, nemcsak iskolázott papságot és tanítókat adott a ruténeknek, a kiknek azelőtt a „boldog“ orthodoxia korában semmi ilyenmijük nem volt, ha-

nem egyúttal földet, erdőt, legelőt adott a jobbágyoknak, javadalmat a püspököknek, barátoknak, szervezett parochiákat a közpapságnak, a mely azelőtt, a pravoszlavije korában, rendszerezés nélkül tisztán híveinek könyöradományából és butaságával való visszaélésével, ráolvasásokkal és egyéb ceremóniális hókuszpókusokkal tengette paraszti életét. Ezenkívül pedig a nyugati vármegyék ru-



1. á. Régi típusú rutén ház.

ténjei nagyon is közel érezték magukhoz egyházi életüknek Egerben székelő ellenőrző kezét. Nem így azonban Beregben—Máramarosban. A bukovinai és moldovai hasonlóan orthodox szomszédságra támaszkodó ruténség papjai heves küzdelmet indítottak az unió ellen s minthogy ezt a katolikus bécsi kormány katonai erővel is terjesztette, nagyon természetes, hogy egyrészt nagy volt a máramarosi rutének forrongása, másrészt pedig a római hit természetes ellenfelének, a *protestáns* Erdélynek segítségével után óhajtoztak. Az 1650-ben megindított unizáló mozgalom ötven év alatt akkora elkeseredést váltott ki a görög hitűket a pápistágtól féltő ruténekben, hogy a mikor hírül vették Rákóczinak, egyébként is földesuruknak, Lengyelből való közeledését, egy szívvel egy lélekkel és pedig elsőként tömörültek az ő zászlói alá. Hogyisne! Hiszen tőle nem a magyar nemzetiség védelmét, nem a magyarság fenntartását remélték — ez a dolog a tudatlan s még hozzá nem is magyarnyelvű jobbágyot kevésbé érdekelte —, hanem azt várta, hogy Rákóczi megmenti őt az erőszakkal nyakába varrt római hittől és visszaadja neki előbbi ortodoxiáját. Nem a magyarság politikai megváltóját látta a rutén nép Rákócziban, hanem megtámadott orthodox vallásának a védelmezőjét. Innen magyarázható meg az is, hogy az erdélyi oláh jobbágyságból is annyi kurucz

rekrutálódott Rákóczi katonái mellé; mert hiszen az oláhság egy részét éppen a Rákóczi-kor előtt pár évvel, 1699-ben, hajtotta át a hatalom a római hitbéli unióra s ő azzal éppen olyan elégedetlen volt, mint a rutén. A moldova-bukovina-erdélyi orthodox szomszédság támogatása mellett hivatalosan is 1763-ig maradt fenn tehát Máramarosban az ortodoxia, de a valóságban — az unió köpenyége alatt — jóval továbbra. Sőt napjainkig is fenntartotta magát. Az izai skizmatikus pör előtt is, csakúgy mint ma se hiszi a máramarosi rutén paraszt, hogy ő katolikus, és az orthodoxyát ma, a muszka invázió ellenére is többre becsüli a római vallásnál. Arról már aztán nem tehetett, hogy az ő segítsége mellett se sikerült Rákóczinak nemzeti vállalata, de az bizonynyal emelte önbizalmát, hogy a legelső ütközet (1703. évben) szerencsés kezű vezérért a labancz Bercsényit éppen Dolhán változtatta át a legtüzesebb kurucvezérre. A dolhai csata szerencsés kimenetelétől Bercsényi ugyanis nagyobb elismerést várt Bécsből; minthogy pedig a rövidlátó kormány ezt a dolhai mozgalmat jelentéktelen parasztlázadásnak tekintette, semmiféle elismerést nem adott neki. Emiatt, elkéserevésében, Rákóczihoz pártolt át. Ennyiben van szerepe Dolhának köztörténelmünkben is, a mit a falu piacán felállított turul-madaras szép emlékoszlop érzékeltetve is megörökített az utókor számára.

Jelenleg a gróf Teleki-családnak van itt vasgyára, erdészete és kiterjedt erdei-mezei gazdasága.

A) Tárgyi néprajz.

I. Lakóhely.

Dolha község utcás rendszerű, utcáinak külön nevük azonban nincs. Egyes részeinek neve: Hürká, Pjác, Zá vodov; határnevei: Versok, Klobuk, Trosznj.¹ Vidékének kisközségei: Zárnya, ruténul Zádnoje, t. i. szelo, a mi azt jelenti, hogy e völgynek leghátulsó, utolsó faluja; határában: Rudávec, Hátár, Pole, Horodj. Utcáinak szinten nincs nevük, mert minden falut általában két részre osztanak és neveznek: alsó- és felsővégre: njsnjj i vjsnyj koncej. Az egy völgyben ülő helységeket egy tömegükben — Dovzsánszjká riká (Dolha vize) néven ismerik.

Az 1200 méter magas Prjszlüp-hegyen túli vidékeken lakókat vjrjehovínjeji = verchovincek, hegyvidékiek névvel illetik, ezek viszont őket bljáchj = pléhek, pléhések szóval *gúnjolják*. Azért verchovincek amazok, mert magasfekvésű, noha közvetlenül szomszédos vidéken laknak, más a viseletjük s durvább a

¹ Az egyes ethnographiai jelenségeknek rutén nevét is adjuk, minthogy úgy nyelvészeti szempontból, mint művelődéstörténetileg jelentőségük igen nagy. A dölt betű a szó hangsúlyát jelzi. A czirill betűknek latin betűkkel való helyettesítése tekintetében azonban nem követhetjük az eperjes-ungvári körökben kialakult észszerűtlen átírási módot, a mely az *i* természetű czirill *n*-hangot érthetetlenül magyar hosszú *é*-vel, valamint a *и* (jer-i: még a neve is mutatja *i* eredetét!) hangot egészen ellentétes *o* természetű *ö*-betűvel adja vissza; az összes szláv nyelvekben, valamint az oláhban is meglévő *d*-hangot lágyítás esetén pedig ismét természetellenesen *gy*-vel írja át. A mi átírásunkban az *и* = *ý*, (szókezdésben, valamint az *és* kapcsolószóban: *i*), a *и* = *y*, a *Дѣ* = *dj* s a lágyításra egyáltalán a *j*-betűt használjuk. Ez logikus, természetes s a mellett a magyar helyesírás ismerő rutén tanulókat meg nem zavaró átírás.

ruhájuk; a bljachy nevet Zsatkovics¹ ugyan a pipa pléhkupakjával s általán az itt divatozó drótozott, pléhes pipával hozza összefüggésbe, azonban nekünk úgy látszik itt a ruténeket megelőzőtt első telepes oláhoknak (vlach, blach) népi neve örökölt meg ebben a gűnynévben.

A szomszédos beregmegyeieket, mert a „csak“ szót „lem“-nek mondják: „lemákok“-nak, s hogy a rendesnél kurtább gatyát viselnek: „dokoljinnjky = *térdig érőknek* csúfolják. Viszont őket meg ezek márámorosesanyn = máramarosiak névvel illetik.

Építkezés.

Az egyszerű típusú ház. Alapja: a keresztaltfák alá 15—20 cm magas mur = terméskövet (a német Mauer-ből) raknak. Erre ráteszik a négy protisz (többes: proteszy) nevű, azaz 100—120 cm vastag, 9—14 méter hosszú bükk talpfát; ezeknek alsó-felső lapja faragott, oldala nem. A talpfákba négy vagy hat

65—70 cm vastagsztovpy nevű, mind a négy oldalt faragottfaoszlopot helyeznek, miknek véséseibe 20—30 cm átmérőjű fahasábokat (berveno) raknak. (L. a tábla felső részén.) Ez alkotja a ház falát, melyet későbbben kívül-belül betapasztanak és bemeszelnek. A falak tetejét négy, a talpfáknál csak valamivel vékonyabb koszorúfa (vinecj) tetözi be. A padlás (püd) gerendázott és pedig bükk- vagy



2. á. Újabb típusú rutén ház.

fenyődeszkából készül. Bent a szobában a padlás közepén egy a koszorúfához hasonló nagyságú, mind a négy oldalról faragott gerenda (ruténul gerendá) húzódik végig a padlás hosszán. Ezt oldal- és alsólapján vésővel vésett karikák, kereszttek, csíkok ékesítik. A többi keresztgerendák (szelemjny) mintegy 40 cm vastag, négy lapra faragott fahasábok. A ház teteje 30—22 cm vastag fiatal fáknak kettéhasított felével (ljáca) van kirakva. A házat bükk- vagy fenyőzsindelyel (sýngla), avagy szalmazsuppal fődik. Kéményt egyáltalában nem szokás építeni: a füst a kemenczecsöböl a pitvarba (szjiny), onnan a padlásra szabadon száll ki. Ha szél fuj, akkor tele van a pitvarba, sőt még a szoba is fojtó füsttel. A ház eresze (sztricha) alatt vékonyabb farudat, ruhaszáritót (hrjádka) tartanak, melyen a kimosott ruhát száritják. Az ajtó s a rajtalevő ajtóhúzófogantyú (zás-csápok), a zár (zámok), kulcs, sarkok (sárky) sok háznál még most is fából való s az egész ajtóban egy darab vas sincs.

Ablak rendszeren csak egy van, ritkán kettő s ez is kicsiny méretű: 40—45

¹ Vázlatok a magyarországi rutének néprajzából. *Budapesti Szemle*, 1895.

cm hosszú, 30—35 cm széles, egyszárnyú, sokszor a falba ragasztott s soha ki nem nyitható.

A ház részei: a szoba (*chýzsá*), pitvar (*szjiny*) és itt-ott a kamra (*kljity*). Külön konyha sehol sincs, hanem bent a szobában a kemenczénél sütnek-főznek.

A kemence (*pies*) a szobában rendszeren az ajtó melletti jobb sarokban áll. Alapja (*podýsov*) agyag és kő; a tűzhely oldala (*prýpicský*) ugyanaz; a kas (*küs*) vesszőből font és sárral tapasztott. Száját soha nem fődik be. Ez utóbbi előtt hosszában van a *kút* nevű padka. Ezen ülnek, ha tüzet raknak, ha főznek, melegszenek a tűznél. Különben nappal ülő-, éjjel fekvőhelynek használják. A kas mögötti hely (*za kosom*), illetve a kemence üregének a teteje lapos kövel és agyaggal van fődve, a mit éjjel 2—3-an közös ágynak használnak. A kemence csöve (*ejívka*) szintén lapos kölapokból van kirakva, szélessége 30—35 cm, vezetőútja a szoba falába vágott lyuk.

A szoba bútorairól főlemlítjük a szegénység ágját, a melynek mindössze két ágas falába van; ezeket a fallal párhuzamosan a padló földjébe beássák, az ágason keresztül a fal síkjára merőlegesen, ennek gerendái közé dugott két vízszintes harántfát (ágyfejés ágy láb) fektetnek, a melyekre jön 3—4 hosszú deszka. Mődosabb helyen, tehát tipikusan, ilyen bútorok találhatóak: a két falnál egy-egy 2—2 $\frac{1}{2}$ méter hosszú, 8—10 cm vastag falócza (*lávýcjá*), asztal (sztüil) vagy szuszék (l. a tábla közepén bal) (szuszjik t. i. mindkét czélra egyszerre szolgál), 1—2 karnélküli, bükkfadeszkból készített szék (sztolecej), egy pár üvegre festett vagy papirkép (obráz). Ugyancsak a szobában vannak a konyhai edényekhez tartozó dolgok közül a falon függő cserépfazekak (*horscský*), cseréptálak (*bljudá*), cserép- és porcellántányérok (*tárelý*), köcsögök (*tovkaný*). Egy nagyobb széken állanak cserépkancsók (*pünjáký*), a cserépkorsó (*koresáha*), fakupa (*konov*) és a vizivóbögre (*hornjá* vagy *vodjánésá*). Továbbá benn van még a szénvonó (*kocserhá*), kenyérlapát (*lopátá*), serpenyő (*serpenjú*) s egyéb főző- vagy sütőedény, a mit egyszóval szudnýk-nak neveznek.

A pitvarban áll a szuszék (*szuszjik*). (L. a tábla alsó jobb sarkán.) Ebben tartják a kukoriczát, esetleg a tiszta fehérneműt. Az egyik hordóban van a káposzta, másikban a sósvíz (*ropá*). Itt van a padlásra vezető létra (*rütlá*, metatézis a létrából), a min a tyúkok alusznak. Vannak olyan pitvarok, a hol tehenet, ökröt és lovat is tartanak, ez azonban már csak a ritkább esetek közé tartozik.

A kamrában tartják a tejes-, turósbődönöket (*berbenýceji*), valamint a gubákat és fehérneműeket.

Babonák. Az újonnan épült házban első éjszakán emberek nem szoktak hálni, kutyát vagy macskát zárnak be oda első alvónak s csak a következő éjjelre megy be a család is. Különben pedig azt tartják, hogy minden új lakásban kell hogy valaki meghaljon, azaz hogy így fölavassa a házat. Ezenkívül a pappal házszentelést, sokszor zoltárolvasást és párásztász nevű szertartást is végeztetnek az új házban.

Minden háznál — valahol elbujva — kígyónak (*polosz*) is kell lennie hitük szerint. Ez a ház szerencséje s ha elő is búvik a rejtekéből, akkor sem bántják. Az istállónak szintén van ilyen kígyója. Ha a szobába véletlenül madár repül be, ha pattog, recseg valamely bútordarab, az halált jelent. Ha pattog a kemence tüze, vendég jön a házhoz.

Gazdasági épületek. Az udvaron a háztól mintegy 10—12 méternyi távolságra van az istálló (sztájnja), többnyire csűrrel (csurj) és a disznóóllal (kucsá) egy földel alatt. Ezt is, mint minden épületjüket, talpfákra építik; építése ugyanúgy történik, mint a házé. Az istálló falát kívül-belül besározzák, sok helyen trágyával betapasztják, de sehol sem meszelik. Padlására¹ — a hol szénát és sarjút tartanak — létrán szoktak följárni. Az istálló és a disznóól közti üres helyen a csűr (csurj) foglal helyet. A csűrben egyedül a szénatakarmányt tartják. A disznóólat deszkával is földik, vagy ha nem, úgy zsuppal, mint az istállót. Külön nagyriukán építik. A kocsiszínt vagy a ház vagy az istálló végéhez építik hozzá. Elül a bejáratnál 13—15 cm vastag, 3—3¹/₂ méter magas oszlopot ásnak be a földbe, míg a hátsó falát az istálló fala képezi. Tetejét zsindegylyel vagy deszkával földik, fala fahasábokból kerül ki, a mit agyaggal bevakolnak.

Az istállótól nem messze 10—15 méternyre van a szénatartó, ú. n. abora (oborüh). Ennek alapja 10—14 cm vastag, 4—4¹/₂ méter hosszú keresztalpfá, melyre ráteszik a vesszőfonatot (ljiszka) vagy egyszereüen fagallyat. A talpfákba négy 54 cm vastag, 12—13 méter magas hengeralakú faoszlopot (sztovp) helyeznek, ezeknek egy-egy fúrásába röncsapot tesznek. E csapokon nyugszik az abora teteje (sápká), a mely — mint a ház teteje — léccel van bordázva, vagy pedig két összeérő ívből alkotva koronaszzerű alakú és ugyancsak szalmával földvé.

Kút az udvaron sehol sines, hanem a folyóból, patakából vagy forrásból kupákban hordják a vizet; a jószágot is itatásra rendszeren oda szokták hajtani. A ház környéke, illetőleg az udvar körül van kerítve, a kerítés (horodžná) fiatal faszalak fonatából és csak ritkán készül palánszerűen bükkfából.

A kapu (ljiszá) 3—3¹/₄ méter hosszú, 2 m magas, négyoldalt rudas vesszőfonatú, vagy hosszában deszkázott. Talpa szarvban végződik. Virágoskertje (horodecj) nincs minden háznak; a hol mégis van, ott georgina (gorginá), bazsarózsa (bozsá ruzsá), örökzöld (bervínok, selyemfű (sovkova tráva), menta (mnjátá) és egy krokusz nevű, magyar nevén előtünk közelebről ismeretlen növény díszlik benne (tán sáfrány?). A konyhakertben (horodecj) fok- és vöröshagymát ültetnek (császnok és cýbuljá).

Ruha.

A férfi ruházata nyáron: 1. szorocská = ing, 2. gátji = gatyá; ősszel, tavaszszal vékony vászonnadrág, ú. n. bácsmágy, 3. posztolý = bocskor vagy bokoncsi = bakkancs, 4. reminj = szij, 5. klebánjá = kalap.

¹ Ennek rutén neve podrjá — (véletlenül?) összehangzik a székeltek-hasonló tárgyat jelölő *odor* szavával.



3. á. Férfi nyári hétköznapi ruhában.

Az ing olyannyira rövid, hogy csak alig a köldökig ér; gallérnélküli, felül-ről hosszában közepéig nyitott, bő ujjakkal és a nyaknál fekete $2\frac{1}{2}$ cm széles szalaggal kötik meg. Gatyájuk közepes bő, alul fehér pamuttal csíkos és rojtos. Nadrágjuk a rendesnél szűkebb, anyaga pedig durvább kócvászonból kerül ki.

A boescórnak való bőrt a helybeli boltból veszik s maguk varrják meg; bakancsaikat és a csizmát — ünnep- és vasárnap ezt is viselik — készen veszik vagy csináltatják. A szíjat, mely 25—30 cm széles összevarrt kétrétű bőrből áll, a hátukon, illetve hasukon viselik, boltban veszik. Ára egy-egy ilyen szíjnak, szélessége szerint, 5 és 14 korona közt váltakozik. Ebben hordják a pénzüket, a tűzszerszámot, írásholmit, meg a kést. A szíj felső élére olesó, réz óralánczot kötnek, a lánczra pipapiszkálót (popiváj). Kalapjuk szőrből való, körül karimás, újabban



4. á. Férfiak ünneplő nyári ruhában.

fekete posztó, kisebb és pörge. Mellé pávatollat (pává), kerti vagy művirágot (kosztye) szoktak tenni.

Ha valakinek meghal az apja, anyja, felesége vagy közeli rokona, akkor az illető a haláleset beálltától a temetés utániig kalap nélkül jár.

Télen ugyan ez a viseletjük, csak hogy akkor vászonnadrág helyett a székely harisnyával anyagban és szóban is teljesen egyező ú. n. holosnyi-t, szőrnadrágot (l. 3. á.), (a székely ezt *harisnyának* mondja!) szőrujjast (*ujos*) és gubát (hunyt) is viselnek (8. á.). A két előbbit, illetőleg annak posztóját a boltban veszik és maguk varrják meg. A hunyt sajáttenyésztésű, felvidéki juhajtának gyapjújából készítik. Kalapjuk (chovpák) téli, meleg, mély sapka, a mit készen a boltban szereznek be, vagy pedig kucsma (kucsma), a melyet báránybőrből maguk készítenek.

Ünneplőjük ugyanez s különbség csak abban van, hogy akkor kivétel nélkül minden ruhadarabjuk tiszta.

Női viselet: 1. egy szál földig érő szorocská = ing. Ingujjai fölül-alul keskenyek, közepén 50—55 cm szélesek, felül, a vállon alul 10—12 cm-nyire és

az ujjnak mögötti részén a gallértól végig a csuklóig 1 cm széles vörös, kék pamuttal való kivarrások vannak rajta. Az ing elején a gallértól lefelé szintén 10 cm széles vörös pamut szöttes kebel (pázuchá) van rajta. A gallér 1 cm széles, vörös pamuttal kivarrt és a nyak hátsó részén nyitott, ugyanitt van az ing nyílása is. A derékon gyapjából szőtt 8 cm széles övet (szeljánká) viselnek, hosszút, hogy kétszer is átéri a derekat, hátulról aztán csokorba kötik meg. Kötényüket (plát), mely fekete vagy színes, boltban veszik, nagysága a rendesnél nagyobb. A fejkendő (sýrynká) az idősebb asszonyoknál feketeszínű, fehér virágokkal; terjedelme 170 cm hosszú, 120—130 cm széles. A lányoké ennél felével kisebb; a menyecskék kendője ugyanolyan nagy, mint az idősebbeké. Ez utóbbiaké színre megegyezik az előbbiekével, de viselnek piros meg rózsaszínűt is. A lányok szintén ilyenben járnak. A módosabb asszonyok ünneplője: ujjatlan, virágokkal díszített, báránybőrből készített kis ködmön (korszuch). Készen veszik a boltban. Lábbelijük hétköznapi bocskor, vasárnap és ünnepeken csizma, sőt piros csizma (hobotý), mely e vidéken még most is nagy népszerűségnek örvend. A nők, mihelyt férjhez mennek, kötelezővé válik rájuk nézve a csepák nevű, közvetlen kontyukon viselt kis sapkaféle, a mi vászonból készült és kívülről piros szalagokkal bevont (rávarrt) és szintén piros, kék selyemszalagokkal díszített sajátkészítményű ruhadarab.

Ünneplőtöltözettel ők is úgy vannak, mint a férfiak, nemkülönben a gyermekek is. Öröm- vagy gyászszínt nem ismernek s így erre a czélra külön ruhájuk sincs. A gyermekek, fiúk, lányok egyaránt, kicsikorukban hosszú ingben járnak; később ugyanaz az öltözetük, a mi a nagyoké, csak hogy természetesen annál kisebb méretekben. Fehér ruhájukat kendertermelésből házilag maguk állítják ki.

Babonájuk. Akárki is ha új ruhát vesz föl magára, előbb egy-két parazsat dob bele a felveendő ruhába (persze rögtön kirázza), miközben e szavakat mondja: Ták bý mý v njüm ne chýbylo, hý vohnju nýes ne chýbýt: „Úgy ne ártson semmi nekem benne, mint a hogy a tűznek sem árt semmi.“ Ha valaki fordítva veszi föl magára a ruhát, akkor azt a közeljövőben megverik valahol.

Táplálkozás.

A reggeli *ebéd* nyáron 4—5 órakor tejespuliszka (csýr), rántotta (rátotá), vagy zsíros tepertős főtt krumpoli (bulji). Készítési módjuk: A tejespuliszkanak 2—3 liter vizet forralnak a fazékban vagy lábas serpenyőben (serpenýv), s mikor ez forr, kukoriczalisztet tesznek bele, megkavarják, negyedóráig állni hagyják, hogy



5. á. Rutén leány.

megfőjön, minek végeztével újból megkavarják, 1—4 perczig állni hagyják, azután porciók szerint tálakba vagy tányérokba osztják szét, a mikor ráöntik a forralt vagy forralatlan édes tejet s kész az étel. A rántottát, hogy sok legyen, vizet és kukoriczalisztet adnak hozzá: a vízből $\frac{3}{4}$ dl-t, a lisztből 3—4—5 dkg-ot. A krumplit héjastul úgy a hogy van főzik, azután héjától megtisztítják, késsel minden krumplit négyfelé vágnak és az egészet egy tálba öntik, a mire külön a serpenyőben szalonnadarabokból kisült zsírt és tepertőt öntenek. Nyáron déli 12 vagy 1 órakor babot, vagy pedig aludttejet és olykor-olykor húslevest (dzjámá) és húst ebédelnek. A délebéd neve poludenok. Bablevesük eczettel készül. Főzés előtt a babot megválogatják, kiszedik az ocsuból, mit azután $\frac{3}{4}$ -részben vízzel telt cserépfazékban megfőznek. Ha megfőtt, akkor az egész főzetet egy másik, nagyobb

fazékba öntik át, mibe most már több vizet s hozzá rendes rántást, vagy egyedül csak eczetet öntenek. A nem bőjtös napokon (kedd, csütörtök, szombat) aludt vagy savanyú tejet is szoktak beleönteni. A habart bab-ételik ugyanígy föl meg, fővése után azonban egy 30 cm hosszú nyelű, a végén 3—4 ágú 8 cm hosszú, 10—15 cm átmérőjű vastag fenyőág-habarófával (kolotjlnyk) meghabarják, eczetet vagy káposztát tesznek bele és olajjal vagy zsírral ízesítik.



6. á. Rutén legény és leány.

Vacsorájuk az ebéddel azonos, vagy pedig tejbe aprított kenyérből, aludttejből vagy juhtúróból áll. Legfőbb ételeik: tej, túró, krumpli, bab, káposzta. Télen is ezt fogyasztják. Különbséget a három étkezési idő közt nem tesznek. Egyremegy nekik a reggeli, ebéd vagy vacsora, csakhogy jól-

lakhassanak a felsorolt ételnemek egyikével vagy másikkal. Disznót csak a jobb-módúak ölnek, szalonnából zsírt nem olvasztanak, hanem idővel apránként sütik és eszik.

Tésztaemüik: lasky = laska, tejjel vagy levessel, pálenjára, 5 cm-es négyzet-alakú vékony lepénytészta, vízben főzik és zsírral vagy olajjal eszik, ráöntve ez utóbbit a tésztára; perohy = túrócsusza v. dereje, minek készítése közismert. A tészta-emüeket csak a helyi búcsú (práznjk) napján, hosszabb bőjtöket kezdő nap megelőző (puscsánjá) estéjén és keresztelési alkalmakkor készítik és eszik. A gyermekek étele a felnőttekével egy.

A férfiak ha butin-ba (erdővágás, erdőmű munka) mennek, akkor hazulról átalvetőben (byszahy), a mi két tarisznya egy darabban, 1—2 egész kukoriczakenyeret, egy ruhadarabba kötött túró, szalonnát, főtt, száraz, szemesbabot (dzjobácská), s külön a nyers, főznivaló babot visznek magukkal.

Szokások és babonák. A ki nagyon éhes, azt szokta mondani: olyan éhes vagyok, hogy zsidók rémledeznek előttem. Ha evésközben az evőnek szájából kiesik a falat, ez azt jelenti, hogy hozzátartozója, ki jelenleg távol van, most éheznek.

Viziváskor az ivónak a vizet nem szabad dicsérnie, a ki pedig megfedekezik erről s mégis megdicséri, arra az tmondják: *dobrá bý berehŭm* = legyen jó a partoknak. Úgy a vízdicsérés, mint a késnek éllel fölfelé való hagyása veszedelmet jelent. A borsnak véletlen szétszórása házpatvart jelent. Ha étkezik a család és akkor idegen jön be a házba, úgy azt ekként hívják meg az asztalhoz: *Proszŭme i vász sesených do obidu* (*poludenku, vecserji*) = szívesen látjuk magát is, kereszteltet, reggelinkhez (ebédünkhöz, vacsoránkhöz). Mire a jövevény — miután tudja, hogy ez csak a forma kedvéért történik s nem komolyan, mert akkor unszolnák hozzá — föláll s ekként köszöni meg azt: *Djá-kuvu, obidájte sz pánom bohom, náj vám dásztj bŭh na pozsŭtok!* — a mi annyit jelent, hogy: köszönöm, ebédeljenek az Űristennel, adja Isten egészségükre. Visszaül s folytatja a társalgást, de még sem ül asztalhoz; mert ha megtenné, tisztességet nem tudónak ítélnék meg.

Földmívelés.

A mi a földmívelést, gazdálkodást, ennek rendszerét és eszközeit illeti, arra egészen bátran rá lehet mondani, hogy a szó szoros értelmében véve primitív, ósdi s úgyszólván a legcsekélyebb gazdálkodási reformoktól is mentes. Görccsösen ragaszkodnak ósdi ismereteikhez s nincs rá eset, hogy azt újabbal, még akármily czélszerűséggel is fölcseréljék vagy legalább is bővítsék. Így pl. legelője, krumpli- s különösen kukoricaföldje örökösen egy marad. Nagyatyja kukoriczát vetett abba a táblába, példáját követte atyja, most ő, utána a nemzedéke s így tovább, a mi valóságos rablás a szegény földanyára. Nem csoda, hogy a táplálóelemeitől megfosztott föld az egész országban a legrosszabb átlagtermést éppen a rutének lakta vidéken hozza. Gép, gőz- vagy szakeke legfeljebb az uraságoknál látható, a minő gr. Telekiéké, Berezneken báró Schönbergeré. E vidéken ősszel sohasem szántanak és nem vetnek. Mindent tavasszal csinálnak. A trágyát télen hordják ki a szántóföldekre, hol kupacokba rakják és állni hagyják egészen a tavaszi szántásig, akkor teregetik széjjel. A szántás mindazonáltal már vasekével történik; faekét itt nem ismernek. Lóval vagy ökörrel szántanak kettesben. A barázdákat fejszeagygyal szétverik s azután fogas boronával (*boroná*) boronázzák. A krumplít kivéve, minden magfélést kézzel szórva vetnek. Vetés után vesszős boronával (*szmŭk*) kaparják el a felső



7. á. Rutének nyári ünneplő ruhában.

humuszt. A kukoriczaszemet, ha a második boronálás után is fönmarad a talajon, bottal szurkálják be a földbe. Terményeik: kukoricza, zab, kisebb mennyiségben rozs, itt-ott kevés búza, azután krumpli, bab, káposzta, kender, ugorka, tök és hagyma. A zabot, rozsot és búzát teljes érésben aratják. Aratóeszközük sohasem a kasza, hanem csak a fogazott élű sarló. Asszonyok, lányok aratnak-csomóznak, míg a férfiaknak az a feladatuk, hogy a kévéket keresztbe vagy petrenczeszerű boglyába (klánnjá) rakják.

A klánnjarakás úgy történik, hogy egy közepén 30—35 cm átmérőjű fiatal bükk- vagy nyírfát (osztrov) vágnak ki, a melynek ágai a föld felszíne fölött mintegy $\frac{1}{2}$ méterre félig megmaradnak, illetőleg ott kezdődnek s 5—6 méter magas-
ságig a törzsön meghagyatnak. A fának vastagabb végét a földbe tűzik s ágaira



8. á. Férfi hunya nevű gubában.

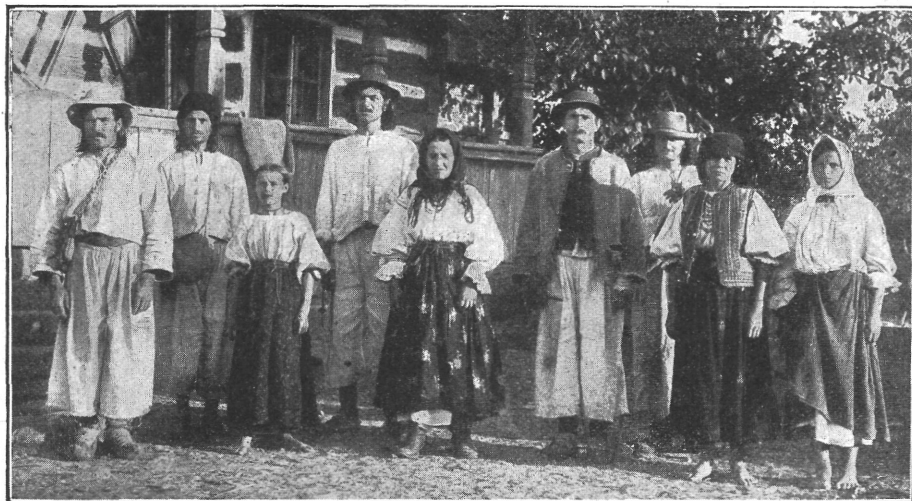
favillával tűzik a kévéket. Ez a klánnjá késő ősziig a mezőn marad, a mikor aztán a csűrbe hordják és télen kézicséplővel (czip) kicséplik. A cséplő részei: 1. derzsáno = cséplő nyele, a mely rendszerint gyertyánfából való s 130 cm hosszú, 8—10 cm átmérőjű vastag szokott lenni. 2. A nyél végén 20 cm széles reminj = szij, a mire rákötik magát a 40 cm hosszú, 10—11 cm vastag czipet, vagyis cséphadarót. A kukoriczát a szobában fosztják, úgynevezett luscsinjá = hántás alkalmával, a mi nagy vigasságnak és egyúttal a legjobb néprajzi megfigyelőalkalomnak szokott helye lenni, a melyben a családtagokon kívül a szomszédság és nagy csomó leány és legény vesz részt. Az ekkor lehántott széles héjat (pirja) kiválogatják, csomókba kötik és egész esztendőn át kenyérsütés-kor, hogy be ne hamusodjék, aljzatnak

használgák. A megtisztított kukoriczát szárításra padláson vagy külön kasokban tartják. Morzsolni kézzel egy csutkával csak akkor szoktak, ha őrleni visznek, vagy a pap járandóságát (kobljóná, rokovjóná) kikészítik. Az eleségnek szánt krumplit télen át a szobában, rendszerint az ágy alatt tartják, míg a vetnivalót ismert szokás szerint elvermelik, a kinek krumplisgödre (rupá) van, az abban telelteti.

A mezőgazdálkodás nemcsak lapályokon, hanem — miután hegyes a vidék — a hegyoldalakon is folyik. A hegyoldal erdejét irtani (irtováty) szokták. Irtják pedig úgy, hogy az erdőt márcziusban levágják és száradni hagyják május elsejéig, a mikor ott a helyszínén meggyújtják és szénvonóval a parazsat ide-oda vonogatják, míg csak az egész faanyag s a leesett falevél hamuvá nem égett. A fák tövét, illetve gyökerét csákánynyal szedik ki, ezt is fölégetik. A földet kapával (motjyká) ássák föl és kukoricza-, krumplival vetik be. Minden igyekezet mellett is többnyire kevés áldással jár az ilyen munka. Mert a föld ha meg is termi gyümölcsét, a vadak időnek előtte letarolják azt. S hogy mégis védekezzenek a vad armádia ellen, egész

nyáron éjszakákon át nagy kürtöléssel, kiáltozással örködniök, virrasztaniok kell kukoricájuk mellett. Ez őrtállás olyképen történik, hogy az erdőben bevetett földeknél örkunyhót (kolýbá) állítanak fel. Az örkunyhót úgy készítik, hogy annak elején, azaz a bejáratnál két, 210—220 cm magas 10 cm vastag, egymástól 160—170 cm távolságra állított faoszlopot ásnak be a földbe. Az oszlopoknak felső végei kétfelé ágazók, az ágasokba tesznek egy a kunyhó szélességéhez képest hosszú és 8—10 cm vastag fahasábot, erre a földig érő válubá nevű 30, sőt 50 cm széles hasábokat vagy deszkát. Oldala gallyfonat, padlója a föld s egy kis szalma vagy széna. Tűzhelyül a kunyhó bejáratánál kétoldalt egy-egy kődarab szolgál. Hogy az őr messzire tudjon ellátni, emeletes kunyhót állít magának. T. i. a leírt őrhelyet kettő helyett négy oszlopra emeli. Padlója gallyfonat vagy deszka, agyaggal letakarva. Neve az ilyen emeletes kalibának: podrjá.

Ide, ha nappal bárhol is munkában van az illető családtag (férfi vagy nő), éjszakára fölrándul, tüzet rak, aztán a tűznél egész éjjel elkiabál: oho-ho! býj



9. á. Dolha-vidéki rutének.

ho-býj! üsd-üsd! Dalol, a mi eszébe jut, kolompol (kolokonýt), repedt fazekakkal csörömpöl (csentát) egész virradatig, csakhogy be ne hatoljon a vaddisznó vagy a medve a kukoriczásba. Tüzes facsóvakkal sem lehet azt olyankor kizavarni, míg csak teljesen jól nem lakott, vagy még helyesebben mondva: jól nem laktak. Igen, mert a vadak társasan járnak csemegézni s ha megsejtik, ruténesen „kitudakolják“ a jó falatot, együtt tartanak a szegény ember nagyon megmunkált földjére, a reménnyel telt, sikerrel biztató terménye közé, hol azután lakomát csapnak, a mi egy-kétszerre éppen hogy elég nekik. A medvének például megvan az az atyai gondoskodó tulajdonsága, hogy midőn jóllakott s ha nem hozta el magával a kiesinyeit, hát két első lábára, akárcsak ha karja volna, összehalmoz kukoriczaesövet, miegymást s úgy viszi a kis bocseinak. Elképzelhető tehát, hogy az ilyen őr perczre sem mer elaludni, nehogy kárba vesszen hosszas fáradsága.

Szénakaszálás. Réteken és a hegyoldalak tisztásán szénát termelnek. Kaszálnak anyaszénát és sarjút. Vannak igen meredek hegyoldalak, melyekről a felvidéki kaszás bámulatos praktikával vágja le a füvet. Az így megkopasztott területeken kaszás végzetével itt-ott boglyák (kopjéj) keletkeznek. Ezek rakása úgy történik, hogy miután a rendeket (vál) száradásra szétteregették, 2–3 napon át szárították, majd kupaczkokba (plaszt) rakták, akkor egy sugárnövésű bükk- vagy nyárfából 6–8 méter hosszú, 7–8 cm széles ágast (osztrov) vágnak ki, gallyától megtisztítják és vastagabb végét kihegyezve, a földbe szúrják. Az osztrov tövébe, vagyis a széna aljára ágynak gallyat raknak, azután köréje szénát. Aki a boglyán van, az a szénát, a mit favillával földnek neki, az osztrov körül teregeti,



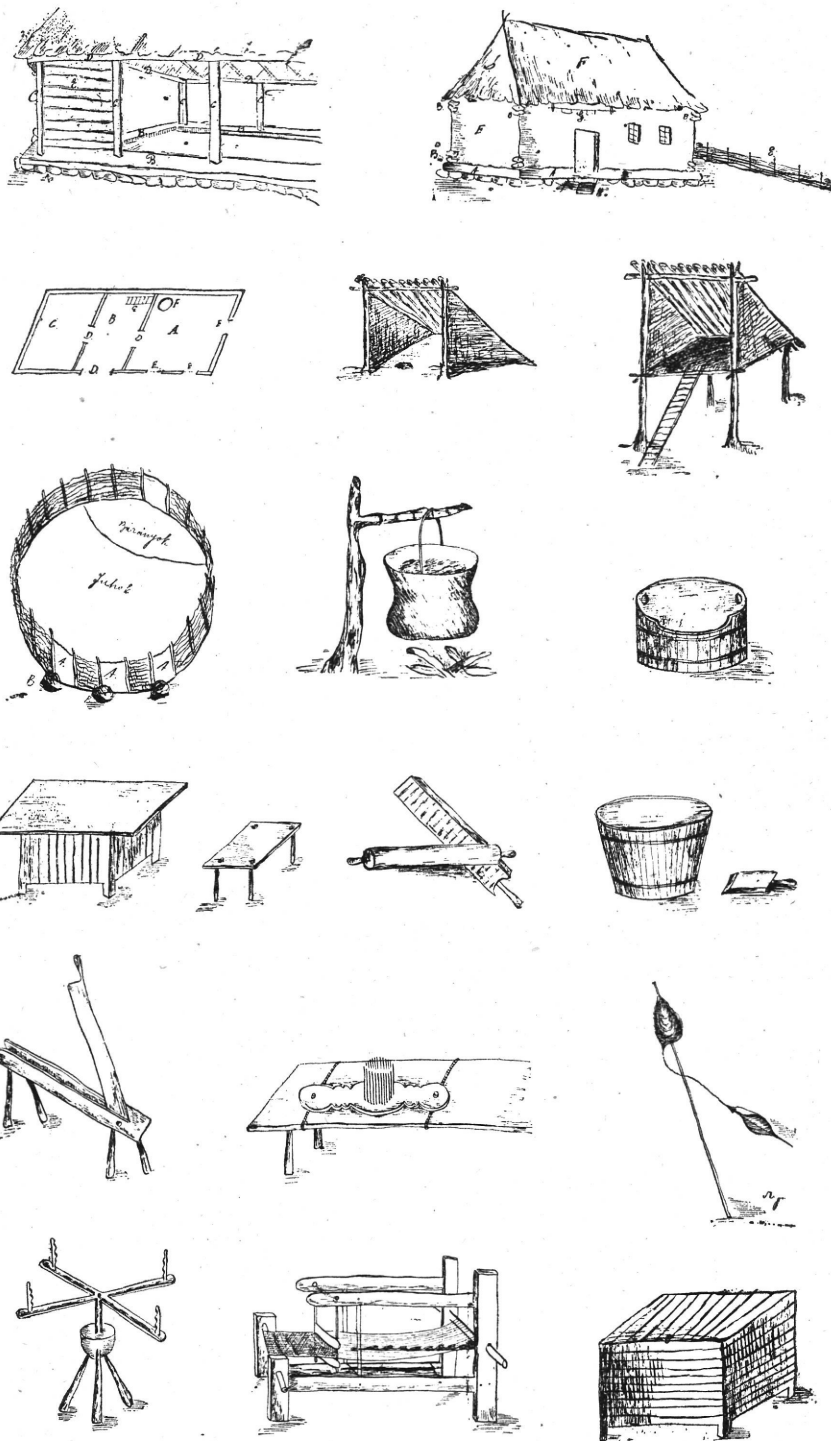
10. á. Rutén fiú gubában.

tapossa. Így halad föl egészen a csúcsig; ha készen van a boglya, egy pár gallyat tűz a tetejére s ő maga lecsúszik róla. Ha a mezőn alkalmas élőfa van a közelben, ennek terebélyes ágait rakják meg szénával. A boglyákat télen szánúton hordják haza, a mikor az istálló padlására vagy a csürbe rakják be. Meredek hegyoldalokról, szakadékokból egészen különleges módon szállítják le a szénát és pedig vagy fenyőágak összerobított lombjai közé csavarva a hátukon, vagy pedig malomkőalakba összeszorítva a hegyről legurítják. Persze, ha van mit hazahordani. Mert ezeknek, t. i. a szénaboglyáknak is akadnak gazdái: rendszerint a gróf vagy a báró úr szabadon tanyázó őzikéi, miknek leölése a szegény ruténre nézve határos volna az emberölés büntetével.

Szokásuk. Minden mezei munkát jó, ha a hét első napján kezdenek. Vannak bizonyos ünnepeik (templomiak), minő a Demeter-, 40 szentek napja stb., a mikor meg van engedve ugyan a mezei munka, ennek ellenére mégis senki sem dolgozik *magának*, hanem napszámba paphoz, zsidóhoz szívesen elmegy, miből önként következik, hogy ezeknek olyankor van a legtöbb munkásuk.

A vetésre szánt magból — abban az esetben ha megmaradt is — nem adnak másnak, azt tartják és mondják, hogy: elfajzik (perevede szjá), átmege a termékenysége. Egyes terményeknél, minő a kukoricza, kender, karót szúrnak a földbe, a mire aztán rongyokat, kalapot tesznek, ez az ijesztő, hogy a madarakat elriassza a magtól. Akkor is tűznek ijesztőt, ha nagyon szép a termés, hogy a járókelők meg ne igézzék (oby ne vrekly), a vetés ártalmára túl ne dicsérjék. Különösen a mezei munkát „Isten segíts“ sóhajtással kezdik.

Szekérkenőcsük a régi világban, a mikor még sok juha volt a ruténségnek, Máramarosban ilyen módon készült: A juhtúrót bődönbe rakottan kővel lenyomatták s addig hagyták, míg meg nem pondrosodott. Az elmállott pondrók zsírja



11. á. Épületek és házieszközök.

idők folyamán a túró zsírjával keveredetten a felszín felé igyekszik s egész jó kenőcsöt szolgáltat. Ma is mondják még: nyikorog a szekered, nem kented meg túróval (ne másztýv jeszj szýrom) s a fatengely számára csakugyan jobb és tartósabb is volt ez a mai zsírnál. Ha útban az a baj érte a rutént, hogy fatengelye áttüzesedett (perehorily tenglji), fúróval, faragóval megnyeste, rendbehozta (pozápikátý), egy marék száraz zsupszalmát elégetett, hamujába egy, az utilapuhoz igen hasonló *scsávnok* nevű növény leveleit nyersen belekeverte és zsír helyett szükségből ezzel kente be a tengelyt. Ez különben nemcsak útban történt baj esetén, de általánosan is szokásban volt; a jobbmódúak az ilyen kenőcshöz még túrózsirt is adtak.

Halászat.

A nevezett községek lakói lopva halásznak, bérletjegyet nem váltanak, miért aztán sokszor kihágást követnek el s megbüntetik őket. Halászati szerszámaik nyáron 1. a közismert varsa és a zavaró rúd (*versá i bovt*); 2. kaparó vagy bokrászó háló (szák); 3. emelő kis háló és zavaró deszka (*szácsjóná i dosjká*); 4. kis, nyitott bockorvarsa (*ljíszká*); 5. horog (*udýcjá*). A hálót a falubeli cigányasszonyok kendereznából kötik.

Az 1. és 5. eszköz közismert, de nem a vele való halfogás módja. Nappal ugyanis nem igen halásznak vele, hanem záporos árvíz (*povinj*) idején. Ilyenkor hálóval a vízpartról halásznak. Vízbe merítik és a víz medrén partig húznak vele, a mire eléggé szokatlanul azt mondják, hogy „horgászik“ (*udýt*). Vízáradáskor a hegyipatakok is megáradnak s oly erővel halad a vizük, hogy halat, kavicsot, sőt nagy köveket is magával ragad és tovavisz. Ha most a hal útját part felé irányítják, a hal a hálóba kerül és így kifogják. Éjjel csak beleállnak vele a vízbe s a víz fenekére fektetik, míg egy másik halász a *bovt* nevű hosszú fával 3—4 méternyi távolságról a háló irányába végigveregeti a vizet (*bovtát, puzsát*). Ha van hal, akkor a félelemtől belefut a hálóba. A kis hálóval csakis nappal fognak halat. Ezt is úgy állítják be a vízbe, mint az előbbit, zavarója ennek azonban 1 méter hosszú, 35—40 cm széles, 2 cm vastag, egy vagy két egymásföle erősített bükkfadeszka. Oldalán egy-egy 130—135 cm magas, 3 cm átmérőjű fakar, alul a deszkában beleillesztett lábitóval (*prýsztopálnjá*), a mely 36—37 cm hosszú, 4 cm széles falap, melyre lábbal rálépnek, a deszkával mozgatják, a köveket s a kisháló felé zavarják a halat. Magyar vidéken eddigelé még teljesen ismeretlen halászeszköz és szerszámjárás.

A *ljíszká* nevű kis varsát akkor használják, ha gátolnak, azaz dugást csinálnak. Ilyenkor lecsapolják, illetve a folyó vagy a patak vizét kö-, fa-, földanyaggal elzárják és más irányba vezetik. A dugással sokszorosan megkisebbitik a vizet, úgy hogy kézzel is kifogják a halat. A mit nem bírnak kifogni pusztá kézzel, azt a dugásnak alsó végére helyezett bockorvarsa végzi el.

Télen, mikor nagy a hó, ezt hányják falapátokkal a vízbe, minek következtében a hó magábaszítja és megsűríti a vizet s így meg tudják fogni a halat. Midőn a víz áttör, akkor ismét telehányják azt; így tesznek mindaddig, a míg csak tart a halászati művelet.

Szokások és babonák. Mielőtt halászni mennének, a hálóba csomó fűvet dob-
nak, hogy annyit foghassanak, a hány fűszál van a hálóban. Az első megfogott

halat, a mikor kiveszik a hálóból, háromszor megköpködik, sőt farkából le is harapnak egy darabot s közben mondogatják: egész fajtád ki a vízből (vveszj rüd iz vodý!). Újhold estéjén nem igen mennek a vízbe, mert attól tartanak, hogy az a rossz szellemeknek, mint a minó a vampír (upír), boszorkány (boszorkun) stb. ideje. Ha hazajönnek, megolvassák, mennyit fogtak s páros-e, páratlan-e (cý ejüt, cý ne cjüt) a hal; ha páratlan, azt hiszik, máskor is jó fogásuk lesz, ha páros, kevésbbé. Ha tömegesen jön a hal, azt tanácsolják, hogy abba kell hagyni a fogást, mert azt viziember, vodnýj csolovik, hajtja (upír zsene). S ilyenkor még az embert is leüti lábáról a sok hal s magával sodorja a vízbe. De vannak az emberek közt is a viziszellemekkel czimborálók, tisztátlan, gonosz szellemek (neprávi), kik bármikor is mennek halászni, sok halat fognak, sőt mint mondják, még ha csak egy is volna a vízben, azt is megfogják. Az ellenségeskedő fél azt szokta mondani a másiknak a mikor az halászni megy, hogy: *túljko býszj náj-máv, küljko szersztý mý ná dolonji* = annyit fognál, a mennyi szőr van a tenyeren. A halászembernek neve *hálász*, mestersége pedig *hálászovánje, hálászovátý*.

Halfajták: *pirj* = ponty, *(p)sztruh* = pisztráng, *merená* = márna, *klenj* = sügér, *bábecj* = nagyfejű apróhal, *kolty* vagy *czigányhal*, *szjikávká, zelenjánká* szintén apró, kis halak, miket kis hálóval szoktak fogni. A hal részei: *rot* = száj, *holová* = fej, *núzdrji* = kopoltyú, *luszká* = pikkely, *krýlo* = szárnya, *chvüsz* = fark. Ételnék a parázson sütik vagy serpenyőben, kevés vízben, hagymával. Sütik még úgy is, mint a kenyeret, t. i. falapátra rakják, aztán sülni a kemenczébe parázs mögé (*zá ohenj*) teszik. Az így sütött halat szárazon vagy káposztalével (*roszül*) eszik, azaz a káposztalébe aprítják és kanalazzák mint a levest.

Erdei munka.

A férfiak, míg az Amerikába való kivándorlás nem kapott lábra, Galicziába és Máramaros kincstári havasai alá erdei favágómunkára, ú. n. *butin-ba* jártak. Most már csak a helybeli vágásban (slovg) ölszámra vágják a tüzelőfát, a mely kizárólag bükkfa. Ölenkint K 2—2·40 kapnak a terménybérletől. Ugyancsak itten a slovgban szemet égetnek a rókamezői és a dolhai vasgyár (*hámori*) részére. A szénégetők munkája olyan mint bárhol másutt.

Mostanában Szuhabarankán van a legnagyobb favágás, a honnan a borzsavölgyi helyiérdekű vasúton az ország sok részébe szállítják a tüzelő bükkfát. Ide járnak dolgozni minden egyes faluból, hol naponkint 3, sőt 4 koronát is megkeresnek. Ételnék itten, mint már említém a „Táplálkozás“ leírásánál, a helyi kantinból vásárolt kenyér, túró, szalonna, kukoriczaliszt. Reggel és este kalibájukban, a hol éjszakáznak, főzni is szoktak. Főznek pedig babot vagy tokányt (*tokán*). Ez utóbbinak főzési módja az, a mi a puszlikáé, csakhogy annál sűrűbb szokott lenni. Tehát össze nem vétendő az Erdélyben szintén ismeretes tokánnyal, a mely hagymával készült apróra vagdalt *húsétel*, míg amaz kukoriczalisztból való pép. Tokánnyal túrot vagy kisütött szalonnát (zsirjával együtt) esznek. Az erdei munkák közé tartozik még a zsendelycsinálás is. Ezt azonban mindenki csak a saját szükségletére teszi, t. i. ha házat vagy istállót épít. Egylovas *szekér* fának 2 kor. 40 fill., 3 korona szokott lenni az ára.

Babonájuk. A kit a vágásban (vágás) agyonütött a fa, annak a lelke éjjelenként oda visszajár és jajgat, úgy hogy sokszor hallják is.

Vadászat.

A vadászat ma már úgyszólván kipusztulóban van. A kik még foglalkoznak azzal, azok is csak orvvadászok. Medvét, vaddisznót hurokkal (szylce), rókát, nyulat vasesapdával (zseljizo) fognak. Mindkét eszköz általánosan ismert. A rókát méreggel szokták pusztítani és pedig az elhullott jószágnak mérgezett húsával. A róka prémjét 4 koronáért eladják a zsidónak. Ezt télen végzik; a mérget (cziankáli stb.) csempészet útján a boltból szerzik be. Ha télen a farkas megfojtja a szarvast vagy az őzet s megtalálják, akkor hazahordják és megeszik. Madarat nem fognak, hanem fészekből szedik el a fiókákat. Valami érdekes medvefogó szerszámnak halavány emlékét adódott megtudnom Zádnyán. Az elbeszélés szerint *kádubec* volt ennek a neve, a melyet a medve barlangja elé állítottak valamiféle kivájt fatörzs vagy félhenger (zsolobok) alakjában; e fölé karót tettek, a melynek felső vége gúzszal oda volt kötve valami közeli fa ágához. A karó felső részén — úgy látszik súlyosítónak — kövek voltak erősítve. Mindenesetre érdekes volna utánajárással kinyomozni: hol van még meg gyakorlatban és mi a pontos leírása?

Babonák. A régi vadászok azt tartották, hogy midőn ürvaesorát vettek (kenyérrel és borral), a kenyeret (dorá) nem ették meg, hanem hazavitték és a puskapor közé tették. Ezzel megbűvölték a puskát: ha falon függött is, pattogott, jelezte, hogy vegyék igénybe, biztosan célzott érnek rövid időn belül.

Madárfészekről a tűz mellett azért nem kell beszélni, mert akkor a hangyák ellepik és megeszik a tojást; víz mellett azért nem, mert a kígyó pusztítja el a fészekben levőket.

Ha egymást nem szerető pár gerlemadarat eszik meg, bizton rokonérzésekkel lesznek egymás iránt s ha még nem férj és feleség, az illető nemsokára az lesz, sőt majd egy napon is, egyszerre fog meghalni mind a kettő.

Pásztorokodás.

A falvaknak felső területe a határ végéig egyik éven *cáryná*, azaz művelésre bekerített, a másik éven toloká, közöslegelő, nyomás. Így vannak a falu alsó határával is s így, mikor a felső rész veteményes, ugyanakkor az alsó szabad legelő. Legelőre jár a tehéncsorda, disznónyjá, meg a libák. A csordást (cseredárj), a disznópásztort (szvynárj) a község közösen fogadja. A jószág minden este hazajár. Libából keveset tartanak, ki-ki a magáét hajtja ki legelőre; a hol szabadon vannak, pásztoruk nincs. Az ökröket béres (býres) vagy ökrös (volárj) legelteti májustól augusztusig, a gróftól kibérelt havason. A bérest itt is közösen fogadják. Éjszakai hajléka a már ismertetett kunyhó (koliba), míg az ökrök gallyból font akolban (kosárá) éjszakáznak. A legeltetés tartama alatt minden ökörtulajdonos ökreinek sót vagy sósvizet (ropá) visz; haza csak akkor hajtja, ha vásárra viszi őket. Kaszáláskor végleg hazakerülnek az ökrök és attól fogva késő ősziig mindenki a magáét őrzi a kaszálón, illetve a lekaszált földjén és később a kuko-

riezástarlókon. A havasi legelőnek hátránya, hogy a farkas és medve pusztítja az ökröt.

A lovaknak is szoktak ilyen legelőt fogadni, ez utóbbi azonban a ritkább esetek közé tartozik. Inkább — miután csak igáslovat tartanak — mint másutt is, minden gazda a közös legelőn legelteti.

Juhlegeltetés. A juhokat kora tavasztól Szt.-György-napig otthon, a hegyoldalakon legeltetik; a kecskéket télen is kihajtják rügyet (broszt) enni. Ilyenkor a kecskeőrző (kozárj) lehajtja vagy levágja a cserjét s úgy eteti vele állatait. Szt.-György napja előtti héten minden juhászgazda egymással szövetkezik s juhait egy-egy közös nyájba (szálás) hajtja, a hol késő ősziig maradnak. Legelőjük a közös legelő vagy az uradalomtól bérelt havas vagy fensíkok. A juhászok száma minden szállás nyájnál 3—4 szokott lenni: kettő a juhokat, egy a kecskéket s egy a bárányokat őrzi, a kik nyájukat minden délben és este haza, a szállásra hajtják. Ilyenkor behajtják a gallyból font akolba. Augusztusig háromszor: reggel, délben s este fejnek, azután ősziig csak egyszer és pedig reggel. A fejés úgy történik, hogy előbb akolba hajtják a juhokat, azután három juhász, mindegyik különálló nyiláskijáratra (sztrunga) ül, míg a negyedikük felhajtó, a ki megfog egy-egy juhot s odavezeti a fejőhöz. Minden megfejt juhot kieresztenek az akolból s addig, míg a juhászok megebédelnek, az akol körül ténfereg. A juhászok ételle mindig egy és ugyanaz, puliszka tejjel, mit ők a már ismertetett módon kis rézüstben (kütljá) főznek. A vátáh = soros gazda fejés után a tejet beoltja (zakljágátý), összeszedi a sajtot, míg a levet egy nagy üstben megfőzi. Főzés után a sajtörmeléket (budzok) szűrővel kiszedi. Ennek az édes törmeléknek urda, a megfőtt lének pedig zsentýcjá a neve. A sajtot, valamint a törmeléket átalvetőben, míg a zsenticzét egy dobalakú faedényben (bokláh) szállítják haza; ki lóháton, ki gyalog. Otthon a sajtot a szobában deszkára teszik száradásra, három-négy nap múlva összetörik, megsózzák és hordóba rakják. A mi a zsenticzéből megmarad, egy másik hordóba öntik és később savó (kvásznyá) lesz belőle, a mit aztán ételekhez ecet helyett használnak. Éjjel az ismertetett kunyhóban a túró készítő gazda hál, míg a juhászok kint az akol körül a földön, szabad ég alatt tanyáznak.

Túrót készíteni a juhosgazdák sorba mennek s hogy meddig marad ott, az attól függ, hogy összehajtáskor (ná másánjá) a saját juhaitól hány egyliteres edénnyel (konoveja) fejt.

A szállás felszerelése: a kaliba = kunyhó, ebben van kotel = savófőző rézüst, kütljá = puliszka-főző üst, 4—5 fakanál (lozská), kubáj = $\frac{1}{2}$ liter őr-tartalmú fakanál, komárnýk = karó, a mire a kiszedett sajtot és külön a törmelékét tarisznyába teszik és erre akasztják, hogy a víz lecsurogjon róla. Továbbá ott van még 3—4 fejőedény (geletá), mely egyúttal mérték is, körülbelül 50 liternyi őr-tartalmú. Ennél kisebb mérték, mely egyúttal egységül is szolgál, a konovejá = az erdélyi kupa, a tót cserpák, = kb. 12 deciliter.

Az akol két részre osztott, a nagyobbikban juhok, kecskék vannak, a kisebbik körben a bárányok.

A szállás 2—3 hétig van egy helyen, t. i. addig, míg a környéken tart a legelő, azután főszedik a felszerelést s tovább, friss legelőn telepednek le. A

kunyhó, nemkülönben az akol a régi helyen marad, új helyen újakat állítanak, vagy pedig a tavalyról maradtakba szállásolnak be. S tudva azt, hogy az akol helye ilyenformán a juhnyáj által megtrágyázódik, azért az akol helye mindenkor a juhászt állító s egyúttal legtöbb juhval rendelkező gazdának a földjén történik.

A nyájakat őrző juhászlegények, úgyszintén gazdáik is, rendszerint analfabéták, most is rovásírás járja náluk s nincs rá eset, hogy számadásaikat emellett is eltévesztették volna. Tüzet gyufa-, kova és taplóval gerjesztenek. Régebben két különböző keménységű fának dörzsölésével gerjesztették az első tüzet a havasban, a melynek egész nyáron folyton égnie kellett. Ma ez a szokás eltűnt.

Babonájuk a juhászat terén nincs. A nagyobb ünnepek alkalmával jóllakatták a jószágot, hogy azok ne átkozzák őket. Ha valamelyik darabjuk az erdőben el talál veszni, akkor elmennek knýzsku utvárjátý = zsolnárkönyvet nyitni, hogy hol van, vagy egyáltalában megtudhassák a könyvből jósolótól (prorok), hogy megtérül-e az elveszett jószág. Ilyen jósoló Kovácsréten egy Hoty, a szomszédos Bilkén (Bereg megyében) egy Ilnát nevű ember. A károsult fél bárhol felüti a zsolnároskönyvet, a jós magában elolvassa s némi szünet után megmondja *az igazat*, miért aztán a féltől 1 koronát szokott bezsebelni. Ezt a két embert jóformán az egész vidék ismeri s bármilyen bajban tőle kérnek jóslatot s tanácsot.

A tehen tejét itt is tönkreteszik a boszorkányok, mi ellen csakis a javasszonyok tehetnek valamit. Ezeknek mesterségük abban áll, hogy olykor bárminő növénygyökérrel megfüstölik az ilyen tehenet és édesgyökeret adnak neki moslékban. Állatorvost soha nem hívnak. A tehen teje szerintük megromlik, ha böjtnapon, különösen szerdán, pénteken idegennek adnak belőle; ha bárkinek adtak s itthon elfelejtették azt megsózni vagy legalább is darabka kenyeret belebocsájtani. Végül ha idegen helyen más tejjel vegyítik, vagy ha forralás közben kifut. Ez utóbbinál azt tartják, hogy ilyenkor kifogy a tehen tejelőképessége.

Állattenyésztés. A jobbmódú gazdák tartanak két pár ökröt, 1—2 tehenet, 40—60 drb juhot, kecskét, 1—2 pár lovat, 5—8 drb disznót, kevés tyúkot, kacsát és libát. A szegényebbek mindebből kevesebbet. Legkedveltebb állatjuk a szarvasmarha. Bivalyt senki sem tart, pedig a Borzsavölgy túlsó oldalán már gyakori.

Népipar.

Az ipari tárgyaknak nagy részét maguk állítják elő. Így ők készítik házbútoraikat, mint a minő ágy, asztal, szuszék, lócza, szék, szénvonó, kenyérsütő lapát, létra. A teknőt és a fakanalat a helyi teknővájó cigányoktól veszik, míg cserépedényeiket vásáron vagy a kövesligeti vidéken lakó fazekasoktól szokták beszerezni.

Gazdasági eszközeik: favilla, gereblye, kapa-, kasza-, baltanyél, hordó, guzsaly, szövőszék készítése, nemkülönben alsó-felső ruhának szabása, varrása az ő munkájuk. A többi kellékeket a boltban vagy vásáron veszik. Iparosaik Dolhán: kovács, molnár, bognár, asztalos, kerékgyártó, üveges, mindannyija a maguk véréből valók, de már a szomszédos hegyesebb vidéken csak cigány és zsidó képviseli az ipart.

Dr. Sztripszky Hiador és Bilák Izidor.

IRODALOM.

Jász Géza: *A vallás filozófiája*. I. kötet. A vallás alapelemei. 158 l. 1915. Franklin-Társulat.

Az ethnologia és az összehasonlító vallástudomány oly szorosan összefüggő, sőt azonos anyaggal operálnak, hogy egész könyvtárt lehetne összeállítani azokból a művekből, a melyekről teljesen lehetetlen megállapítani, hogy az ethnologia vagy a vallástudomány rovatába tartoznak-e. És éppen ezek alkotják mind a két tudomány legértékesebb részét, mert hiszen az ethnologia a kezdetleges psyché tudománya, ennek pedig alig van olyan megnyilvánulása, a mely a vallástól teljesen elválasztható; a vallástudomány meg egy lépést sem tehet előre, ha a primitív vallási sejtek élettanával nincsen tisztában. Minálunk eddig nem igen foglalkoztak szakszerűen ezekkel a problémákkal és ez nem olyan igen nagy baj, hiszen a szakembernek úgyszólamint rendelkezésére áll a külföldi irodalom. De hogy nem volt még a közönség számára könnyen érthető nyelven írott munka sem az már öreg hiba, valóságos hiány az „általános műveltség“-ben. Tehát üdv az úttörőnek, hisz „úttörőnek bukni is érdem!“

Pedig ez az úttörő nem is bukik, ámbár némely dologban egy kicsit csetlik-botlik. A szerző ugyanis nem nevezhető szakembernek, ámbár dilettánsnak túlságosan erős. Ez csak látszólag hátrány, valójában igen nagy előny. Mert ha dilettáns volna, a szerző könyvét nem *tudta* volna megírni, ha pedig szakbeli, nem *merte* volna. Ha szabad ezzel kapcsolatban szerénytelennek lennem és magamat a szakbeliek közé számítani, én, legalább a tudomány mai forrongó állapotában, aligha mertem volna ilyesmire vállalkozni. Dehát miben marad el a szerző a szakember mögött? Mindenekelőtt abban, hogy forrásait csak a könyv végén általánosságban adja meg, úgy hogy egyes adatok eredeti forrásait, csak nagy irodalmi jártassággal lehet néha-néha kitalálni, de soha biztosan megállapítani. Tudom, hogy ez szokás az ilyenféle könyveknél, de igen rossz szokás. Ha már a bibliographiánál tartunk, végezzünk mindjárt a többi kifogásolnivalóval. A bibliographia nem mindig pontos; a könyvcímek mellől gyakran elhagyja az évszámot. Viszont, a hol megadja, kitűnik, hogy néha nem a legújabb kiadást használta. (*Frazer*: *Golden Bough*. 1900. Az új [harmadik] kiadás háromakkora terjedelmű!) Idézi *Lehmann-t* (*Die Anfänge der Religion*. 1906.), mintha ez külön megjelent mű volna és egy szóval sem árulja el, hogy ez voltaképpen a *Kultur der Gegenwart* című gyűjteményes vállalat Teil I, Abt. III; I. gyanánt megjelent „*Die Orientalischen Religionen*“ című műnek első fejezete. Ugyanígy jár el *Marett*-tel, a kit így idéz: *R. R. Marett*, *From Spell to Prayer*, 1904, holott itt megint nem külön könyvről, hanem a *Folk-Lore* 1904-es évfolyamának 132—165. lapján található cikkről van szó.¹ Hogy férjen hozzá a jámbor olvasó, a kinek érdeklődését a szerző sikeresen felkeltette, az ilyen módon megadott forrásokhoz? És miért idézte *Marett*nek csak ezt az egy cikket és mellőzi nagyon is idetartozó könyvét? *Frazer* *Golden Bough*-ja mellől miért hiányzik a „*Totemis and Exogamy*“ (1910)? *Avebury*-től idézi a „*Prehistoric Times*“-et, a mely nagyobbára archaeologia, de elhagyja az „*Origin of Civilisation*“-t, a melynek anyaga igazán idevág.² Miért hivatkozik *Leuba*-nál csak a kis kézikönyvre és nem igen használható nagyobb munkájára?³ Végül miért hiányoznak egyáltalában a bibliographiából, hogy csak a legeslegfontosabbakat említsem, *Bastian*, *Rohde*, *Usener*, *Mannhardt*, *Schurtz*, *Frobenius*, *Ehrenreich*, *Breysig*, *Preuss*, *Vierkandt*, *P. W. Schmidt*, *Wundt* (!), *Marillier*, *Durkheim* (!), *Gennep*, *Hubert*, *Mauss*, *Kruijt*, *Wilken*, *King*, *Lang* (!), *Hartland*, *Jevons*, *Burne*, *Crooke*, *Westermarck* és *Webster*? Hogy ott, a hol ezek elmaradnak, az én kísérletem számára sem juthatott hely, az csak természetes.

Nem tudom különben, hogy szerző a hiányzó műveket nem ismeri-e, vagy csak valami érthetetlen okból elhagyja. Ha nem ismeri őket, akkor annál inkább gratulálha-

¹ U. a. megjelent újból *Marett* nagyobb művében (*The Threshold of Religion*. 1909.).

² A szövegben (115. l.) említi. Miért nem az „*Irodalom*“-ban?

³ *J. H. Leuba*: *A Psychological Study of Religion*. 1912.

tunk neki, hogy ezek nélkül is ilyen sikerült könyvet produkált. Mert van ám könyvének egy nálunk ritka és így annál nagyobb elismerésreméltó tulajdonsága, híu tanítványa a nagy angol mestereknek és művében fellelhetők az oxford-cambridgei iskola legnemesebb hagyományai. Frazert és Tylort nemcsak olvasta, hanem meg is értette. Sohasem téveszti szem elől a pszichológiával való kapcsolatot, mindig az általános emberit keresi és ha az apróbb részletekben néha hibázik is, a nagy összefüggések iránti eleven érzékével többnyire helyesen vonja le az evolúziós elvek tanulságait. A vallás lényegéről szabatos és elfogadható definíciót ad (21. l.). A vallás alapelemeit így határozza meg: varázslás, szellemesítés,¹ és társulás (24. l.), ezen a meghatározáson alapul a könyv egész beosztása. A szerző igen jól tette, hogy sok más íróval ellentétben nem konstruált mesterséges ellentétet vallás és varázslás között, hisz ez a disztinkció csak ugyanazon cselekedetek különböző érzelmi velejáróira vonatkozik. Az is nagyon méltányolandó, hogy a vallást megelőző fejlődési fokok vázolását megkísérelte, ámbár a mit ezekről mond, nem mindig találó. Frazertől veszi át a szimpatias varázslás felosztását, „hasonszervi“² és „határoltsági“³ varázslatra, de már a vallás és varázslás viszonyára vonatkozó híres elméletet nem fogadja el, sőt igen meggyőző érveléssel czáfolja (58., 59. l.). Itt mindjárt megjegyzem, hogy Frazeren és Tyloron kívül Leuba hatása is erősen meglátszik a művön és így az egészet a legmodernebb szellem hatja át. Visszatérve a varázslás beosztására, szerző érzi, hogy szimpatias varázslaton kívül is marad még tárgyalni való, de ezeket az elemeket már nem sikerül rendszerbe foglalnia. A szó és a szem varázsserejének megemléstése nem elegendő. Hol marad magának a varázserőnek (mana) tárgyalása? Ennek hiánya később a taburról szóló fejezetben nagyon érezhetővé válik. A varázslók pszichológiája nagyjából sikerült, de az „Idolizmus“⁴ című fejezet rendszertelen, mindenféléről szóló adatok összehordása. Miért beszél ebben a fejezetben az animizmusról? A naturizmus vagy animatizmus (itt szellemesítés) tárgyalását nem részletezzük; nem túlságosan eredeti, de a czélnak megfelel és többnyire jól összeválogatott adatokból áll. A jó és rossz szellemekről mondottakat bátran elhagyhatta volna, e helyett inkább a voltaképeni animizmusról, a lélekhitről és a halotti szokásokról szeretnének egy külön fejezetet. A harmadik részt igen helyesen, a vallás szociális oldalának szenteli, de itt meg hiányoznak az avatási és házassági szertartások, továbbá a titkos társaságok szerepe. A tabu mellől elmaradt az áldozat.

A totemizmusról szóló fejezetben sajnós, követi Reinach és Grant Allen módszer-telen túlzásait. Szerző, ámbár a totemizmus eredetét egészen helyesen magyarázza (149. l.), mégis totemistikus „survival“-t lát olyan esetekben, a hol nyoma sincs annak az ismer-tetőjelnek, a mely a totemizmust a pusztá zoolatriától elválasztja, t. i. a klanrendszer-nek. Annál inkább figyelembe kellene venni szerzőnek ezt a különbséget, mert a társu-lással járó érzelmeket tartja — több modern íróval együtt — a vallás legmagasabb fej-lődési fokának. A mai korszakot és a közel jövőt a nemzetiség korszakának nevezi, a hol a vallás a hazaszeretet. De már „halljuk a jövő dalát“, a mikor leomlanak a nem-zetiség korlátai és egygyé lesz az emberiség a Humanitas vallásában. Úgy legyen!

R. G.

¹ „Szellemesítés“ nem szerencsés kifejezés, mert heterogén folyamatokat foglal össze: az animizmust és az animatizmust, vagyis személyesítést.

² Frazernél „Homeopathic or imitation magic“. A második jelző inkább eltalálja a dolog lényegét; nevezük tehát magyarul utánzó varázslatnak! Ezzel megmenekülünk attól, hogy ha már mindenáron kerülni akarjuk a nemzetközi tudományos műszavakat — olyan irgalmatlan rossz „magyar“ (?) szavakra szoruljunk. (Hasonszenvi! Horribile dictu!)

³ „Határoltsági“ helyett a „contagious“-t inkább „érintkező“-nek mondanám. A mit az orvosok „ragályos“-nak mondanak, értelmileg szintén inkább fedi az angol fogalmat mint a „határoltság“.

⁴ Bálványok hite; ez különben is külső körülmény, nem fejlődési fok vagy össze-függő pszichikai komplexum!

Heilborn, Dr. Adolf: *Allgemeine Völkerkunde*. (Aus Natur- und Geisteswelt. 487., 488. szám.) I. kötet VI. + 134 l., II. kötet VI. + 116 l. 1915.

Ratzel fellépése óta egyre terjedtek a vándorlással elméletek. A Foy—Gräbner-féle irányban pedig elérlek csúcspontjukat és már-már elborítással fenyegetik az ethnologia czölöpépítményének legerősebb oszlopait. A tárgyi néprajz és a folklore művelői között, mintha szakadás támadt volna; az előbbieket túlnyomóan Ratzel, az utóbbiak Bastian és követői körül csoportosultak. Annál jobban esik jelezni, hogy a tárgyi néprajz legújabb kézikönyve¹ Bastian lobogóját vonja fel a főárbozra. Sorra veszi a materiális kultúra elemeit, mindenütt ügyesen érvényesítve az „Elementargedanke” felfogását. Könnyen érthető leírások, gazdag és jó képanyag jellemzik a két kis kötetet. A tűzsihólásról szóló tartalmas fejezetben (az első tűzszerszámra nézve v. d. Steinen elméletét követi) felhasználja a mitosz tanulságait, a mennyiben abból a számos példával (8) bizonyított tényből, hogy a legtöbb nép mítoszaiban a tüzet az égből egy madár hozza a földre,² arra következtet, hogy a fákat felgyújtó villám révén ismerte meg az emberiség a tüzet. A nyereg alatt puhított hús kérdéséhez is hozzászól (25. l.) és magyarázatot gyánánt utal a Szaharában és az amerikai praeerieken dívó szárított hússzeletekre, a melyekhez hasonló háborús konzerveket Pomponius Mela is ismert a germánoknál.³ Hahn híres hipotéziseit a földművelés eredetéről nem látja inductivén igazoltaknak (35. l.). A fegyverek eredetét az organikus proieczió helyett „durch Zufall und Spieltrieb” magyarázza, a mi bizony magyarázatnak kissé határozatlan (II. kötet 1. fejezet). A kereskedés ősfarmáinak tárgyalásánál, úgylátszik, nem használta fel Somló könyvét⁴ (II. 80. l.), de ilyen pótolni valót keveset fogunk találni szerzőnknel. Általában minden érintett témát nagy tájékozottsággal, tartalmasan, tömören tárgyal és a kezdőnek jó bevezetést, az ethnographusnak igen hasznos kis kézikönyvet nyújt.

R. G.

¹ Kiegészítése és pendantja *Preuss* ugyanezen sorozatban megjelent könyvének (ismertettem *Ethnographia*. 1914. 171—173. l.).

² *Dähnhardt*: *Natursagen*. III. Tiersagen. 1910. Indexben „Feuerholen” alatt lásd további példákat. Kár, hogy a tűzfúróval kapcsolatban szerző az igen fontos szexuális szimbolizmust nem tárgyalja. V. ö. erről *Kuhn*: *Herabkunft des Feuers*. 1886. *K. Abraham*: *Traum und Mythos*. 1909. *C. G. Jung*: *Wandlungen und Symbole der Libido*. 1912. 146. *W. J. Mc Gee*: *The Seri Indians* (Bureau of Am. Ethn. XVII.). 1898. 199., 200.

³ Az analogia nem tökéletes. *Bátky* magyarázata (*Ethnographia*. 1903. 393., 394.) találalóbb. Az ott felhozott kirgiz és fogarasmegyei adatokhoz (*Gagyi Jenő* u. o. 447.) v. ö.: „Általánoson elterjedt az a balvélemény, hogy a kalmükök nyereg alatt puhítják a húst. Talán hús- és zsirdarabokat láttak a kalmük nyergek alatt és rögtön arra következtettek, hogy a kalmükök azért teszik oda a húst, hogy nyersen megegyék, és nem gondolták meg, hogy a puhításnak ez a módja milyen alkalmatlan lehet a lovaknak izzadságától áthatott eledel milyen utálatos a kalmüköknek. Igaz, hogy a kalmükök, húst különösen pedig zsirt tesznek a nyereg alá, de csak azért, hogy a nyereg kemény fájától a ló hátán ejtett sebeket meggyógyítsák: ha a tapasz megtette ezt a szolgálatot, mint hasznavehetetlent eldobják. Egypárszor beszéltem erről az előítéletéről a kalmükökkel, a kik ezért a bolondos ötletért nagyon kinevették az európaiakat. Gerbunov, a tolmács, a ki negyven évet töltött a kalmükök között, annyira csodálkozott ezen a nézetten, hogy ijedtében keresztet vetett.” *B. Bergmann*: *Nomadische Streifereien unter den Kalmüken*. (Riga), 1804. I. 14., 15.

⁴ *F. Somló*: *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*. (Travaux de l'Institute de Sociologie Fascicule 8.) 1909.

Szláv lapszemle.

Casopis Moravského Musea Zemského. Vydává Moravská Musejní Společnost. Redaktorové: Dr. H. Traub. Dr. V. J. Procházka. V Brně, 1913. (Ročník XIII.)

*Szlavkov és keramiai ipara a XVI. században.*¹

A habánok és a cseh-morva testvérek keramikájának szorgalmas kutatója és buzgó ismertetője, J. Tvrđý újabb dolgozatot mutatott be e tárgykörből a folyóiratban. Meglepő, hogy aránylag kevés adata mellett mégis mily részletességgel tájékoztatja a szakembert a XVI. századbeli, morvaországi agyagművesség fejlődéstörténetének — beleértve a leíró részt is — egy részében. Dolgozatának tartalmát az alábbiakban mutatjuk be.

Szlavkov városában a jelzett korban teljes vallásszabadság uralkodott s ezért a máshol meg nem tűrt szekták menedékhelye volt. A szektáriusok közgazdasági téren sok újítást létesítettek s a kisipar terén hamar nagy hírré tettek szert. Emiatt az oltmüzi püspökök sem átallozták, — vallási meggyőződésük ellenére — hogy velük összeköttetésbe lépjenek. A szlavkovi majolika különösen Lengyelországban keltett nagy figyelmet. Ezt dr. F. Piekosiński Krakó városának protokolumaiból bizonyította be. Ezek szerint egy krakói olasz, Antoni de Stesi, 1583-ban Báthory Istvántól privilégiumot kapott a majolika gyártására. Ezután Velenczében lakó fivérének, Péternek közvetítésével két kiváló mestert hozatott, Tenduzzi Mihályt és Avecudi Kelement. Ezek Faenza olasz városból származtak, a hol akkor a majolikakészítés ipara a legnagyobb mértékben virágzott. Stesi reményei azonban, a miket ehhez a két mesterhez fűzött, nem teljesedtek, a mint ez az 1584- és 1585-iki protokolumokból kiviláglik. Mindenekelőtt Tenduzzi Mihályt kellett bevádolnia a városi tanácsnál, mivel nem tett eleget kötelezettségeinek, t. i. a fél-esztendőben semmit sem alkotott (1584 áprilisa és novembere között). Tenduzzi azzal védekezett, hogy nem volt a majolikagyártás számára megfelelő anyaga; Tedaldi, Stesi megbizottja ebben az ügyben, arra mutatott ezzel szemben, hogy *Szlavkov község egyszerű lakói* „itt Lengyelhonban“ (tu v Polště) igen szép dolgokat készítenek ebből a műfajból, tehát annál különbet produkálhatott volna ő, a ki híres s tanult mesterként jött ide. A fent idézett két szó (tu v Polště) közönséges tévedés csupán itt az olasz indigéna részéről, a ki nem volt tisztában a földrajzi viszonyokkal. Ahány Szlavkov van tudniillik, az mind a lengyel korona területén kívül feküdt s azonkívül abban az időben kizárólag csak ennek a morva községnek volt jelentősége. A szlavkovi gölönésérek munkáit az olaszok a krakói vásárról ismerték s egyrészt innen eredhetett az, hogy lengyel eredetűnek tartották. A szlavkovi szekták közül az újkeresztelöket (anabaptistákat) ismerhették legjobban a lengyel vásárok, mivel e felekezet első üldöztetése után (1535) nagyrészt Lengyelországba menekült. Ezek a kivándorlók azonban föntartották az összeköttetést Szlavkovval, sőt többen közülök a viszonyok jobbrafordulása után vissza is költöztek. Az a majolika tehát, a melyről Tedaldi beszél, az újkeresztelöktől ered, a mit az is bizonyít, hogy az újkeresztelők majolikájának híre messze Csehországba is eljutott. A szerző ezt Z. *Winter* dolgozatával (Přepych uměl. prům. v měšťanských domech XVI. věku) bizonyítja.

A prágai inventáriumokban Rudolf uralkodásának utolsó éveiben s azután (főleg 1610—1613 között) a velencei tálak mellett néhány „újkeresztelő sálka“-ra és „újkeresztelő festett sálka“-ra is bukkanunk. *Zikmund Winter* szerint — a mi a szerző fel-fogásával is egyezik — a sálka (šálce) szó alatt az ú. n. zástrizeli keramikához hasonló edényeket kell gondolnunk, a miket Buchlovban őriznek s ez valószínűleg az újkeresztelőktől ered; vagy általában morva, de az anabaptista stílus befolyásával. Nem más ez az edény (sálka), mint lábas tál, mely a reneszánszkor formákra mutat, a mi viszont a régi, görög keramikában gyökeredzik.

A szerző ezután meglehetősen részletességgel a szlavkovi szekták történetét tárgyalja. Bár ez minket már kevésbé érdekel, ki kell terjeszkednünk ismertetésére mégis bizonyos mértékben, mivel bevilágít a fenti népipar keletkezésébe és fejlődésébe.

¹ Slavkov a jeho výroba keramická v 16. století. (18 - 31. o.)

Az újkeresztelők Szlavkovba Mikulovból jöttek az 1528-ik évben. Itt csakhamar két felekezetre oszlottak: az úgynevezett *hutteristákra* vagy közösségben élő testvérekre (bratři houfníky), a kik a szigorú kommunizmusnak voltak a hívei és a mérsékeltbb csoportra, a *pilgrami* vagy *kornéli* testvérekre, a kik elismerték a magántulajdon jogsultságát.

A *hutteristáknak* nevet vezetőjük, Hutter Jakab adott, a ki szigorú szabályokat alkotott számukra a vagyonközösségből kifolyólag. A szlavkovi újkeresztelők egy része pilgrami, kornéli nevét szintén vezérei után kapta. Ez a csoport kereskedéssel, pénzkölcsönzéssel foglalkozott általában, sőt a város ügyeinek vezetésébe is befolyt. A *hutteristák* viszont nem vállaltak hivatalt. A maguk, úgynevezett „Nagy ház“-ában (Haushaben) jöttek össze, a mely valószínűleg a Bucoviczi-utczában állott.

A *hutteristák* nagy gondot fordítottak a keramiai készítményekre, de különösen a majolika gyártására. Erről azok a szabályok tesznek tanubizonyoságot, a melyeket minden egyes mesterség számára — így az agyagipar számára is — hoztak. A szabályok különböző időből erednek; a legrégebbi rendelet e tekintetben Lanzenstill Lénárd püspök, vagy másképp a kötélgyártó idejéből való (1542—1565) s a csizmadiamesterség szabályait foglalja magában. A legtöbb utasítást Braidl (1583—1611) idejében alkották, a *hutterista* községek virágzásának delelőjén. Mindezeket a rendszabályokat Ehrenpreis András püspök gyűjtötte össze és adta ki az 1640-ik évben, vagyis már abban a korban, a mikor esőkönöben volt a *hutteristák* eredeti lelkesültsége és ihlettsége s a különböző iparágak művelése meglehetősen hanyatlásnak indult. Ehrenpreis gyűjteménye az esztergomi, érseki könyvtárba került s a G. I. VI. 2 b. jelzésű kódexben található meg. Ebben a kódexben, a 92—94. oldalon oly szabályok olvashatók az agyagművességre vonatkozólag az 1612-ik évből, a melyekből tisztára kiviláglik, hogy Morvaországban, a fehérhegyi ütközet előtti korban, az újkeresztelők keramikája magas fokon állott. Miután a szabályok úgyszólván kizárólag az ebben az iparban elharapódzott helytelenségek ellen küzdenek, természetesen legkevésbé lehetünk azokból arra, hogy a keramikagyártás a *hutteristák* között ekkor már régóta divott s eredete messze a XVI. századba nyúlik vissza.

A szabályokból tűnik ki még az is, hogy a *hutteristák* kétféle minőségű edényt gyártottak: drágábbat, a mely inkább luxuscélokot szolgált s eladásra került s olcsó fajtát, a melyet az újkeresztelők saját használatukra készítettek s a melyet szegényebb emberek vásároltak talán. A jobbminőségűek között fehéret (elefántcsontszínűt), kéket s „hasonlókat“ találunk, azonkívül pedig még czinbe is vannak foglalva. E készítményeket az öntvény drágította meg s az a sok czin, a mit a fehér és kék öntvényekhez használtak föl. Nem fér hozzá kétség, hogy ezalatt a majolika értendő és pedig egyformán fehér öntvénynyel s tarka színezéssel, vagy kék öntvénynyel s fehér ráfestéssel. A „hasonlók“ alatt talán azt a sárga leöntéssel s fehér festéssel készült majolikát gondolják a szabályok, a mely általában egyidejűleg lép föl a kék keramikával.

A *festéssel* szemben a következő álláspontra helyezkednek e rendeletek: Csak azok a czikkek festendők be, a melyek eladásra kerülnek (tehát a drágábbak) s a festésben nem szabad túlozni. Nem illik az újkeresztelőkhez s így tilos madarak, állatok s egyéb, hasonló dolgok képmásának ábrázolása. Az újkeresztelőknek csak virágot illetett festeniök s így válik érthetővé az, hogy miért kedveli annyira a XVII. század majolikája a virágdísz alkalmazását. A fent említett rendelkezéseknek csak az a hiányuk, hogy nem ismeretik meg az embert az újkeresztelők fazekasiparának módozataival, csupán azt az érdekes gondolatot tartalmazzák, hogy becstelen dolog könyv- vagy csizmaformájú ivóedényt készíteni, mert az nagyobb ivásra csábít.

A kék gyártmányoknál szemebetűnő az olasz hatás. Ez a *hutteristáknak* Olaszországgal való sűrű érintkezésében leli magyarázatát. Ezenkívül 1560-ban egy csomó olasz jött át Morvaországba Velenczéből s a *hutteri* tanokat követő községekhez csatlakozott. El nem képzelhető, hogy a *hutteristák*, a kik oly nagy gondot fordítottak mesterségük fokozatos tökéletesítésére, figyelmen kívül hagyták volna azt, a mit az olaszoktól az agyagművesség terén tanulhattak. Azt is tudjuk, hogy az egyes szakmákban a kiválóbbakat tanulmányutakra küldték; így például a molnárok e czélból Svájcba jártak. Olasz hatást

árul el az a sokszögletű edény is az 1609-es évszámmal, a melyet a budapesti Iparművészeti Múzeumban őriznek. Ez növényzeti díszszel van ellátva, a melyben körte- s almagyümölcsök tűnnek elő. Ez az edény felsőmagyarországi származású (a szerző szerint azonban talán morvaországi) és az anabaptisták keramikájának új formájára mutat, a melyet a fehérhegyi ütközet előtti korban gyártottak Morvaországban. Ezek a sokszögletű és kocka-alakú edények (készségek) leginkább olajtartók voltak, a melyek általában czinnel voltak hornyolva. Egyébként, ha czinnelborítottak is voltak ezek a korsók különben, akadt e szabály alól is kivétel; sokszögletű edényt azonban alig-alig találunk czinezés nélkül.

A megrendelő kívánságára a vevő nevét vagy annak kezdőbetűit valószínűleg ráfestették a hutteristák a kész munkákra; erre abból a tilalomból következtethetünk, a mit ez ellen bocsátottak ki azzal a megokolással, hogy nem kedves dolog ez az edényt öröklő birtokos előtt és teljesen szükségtelen valami. A tilalom a fürdő-barátok felekezete ellen szólt, a kik a legkevésbé ragaszkodtak a hutterista községek szigorú fegyelméhez. Valószínű, hogy az egyes iparosoknak se volt szabad nevüket készítményeikre vezetni. A szigorú, kommunisztikus szellemmel nem fért volna az össze, hogy valaki — ha csak így is — megkülönböztesse magát a többitől a község szégyenére. A gyártmányokat a készítőik nevével ellátni teljesen fölösleges dolog is lett volna, mivel az összes készítmények, készültek lett légyen bárki számára is, egészben véve a község tulajdonát képezték, mivel a fazekasoknak saját számlájukra dolgozniok nem volt szabad. A magyarországi habánok nevüket a korsó talapzatára festették, ez azonban már a kommunisztikus rendszer feloszlása után jött létre. A gölöncséreknek még ekkor is közös kemencéjük volt, de már mindegyik a maga számára dolgozott. Inicziáléval látták el a munkákat, hogy mindenki megismerje a magáét. Azok a nevek tehát, a melyek a XVII. század keramikáján találhatók s különösen ha a dekoratív részbe vannak foglalva, a megrendelők nevei lehetnek csupán.

Az újrakeresztelők fekete edényei sötétebb árnyalatú agyagból készültek és áttetsző olomöntvényvel voltak beborítva, úgy hogy külsőleg inkább sötétbarnáknak látszottak, mintsem feketéknek. Hasonló módon jutottak a vörös színhez. A sárga- és zöldszínű a czin hozzáadása mellett fénoxidáláson is ment keresztül s a czin mennyisége szerint váltakozott az értéke. Ehhez a keramikához számítja a szerző a chvalnovai leletet, a mely egy „sálka“-ból (lábás tál) állott. Egy üzlet nagyobbításánál bukkantak erre ásatás közben. A régi üzlethelyiségben találtak egy pár értéktelen, zöld eserépedényt s ezek között az említett tálát, de darabokban. Zöld mázzal van bevonva s középujt négyzetben madár díszíti, szélein pedig növényornamentika veszi körül, a mely domborúan sötétebb vonalakból van véve a máz alatt.

Az 1612-iki szabályokból — bár töredékesen — tűnik ki az tulajdonképen, hogy miért volt olyan, a milyen, a fehérhegyi ütközet előtti korban az újrakeresztelők keramikája. A kérdés leginkább Morvaországot érinti, mivel a hutteristák ott laktak akkor a legtömegesebben. Azt vélhetjük, hogy hasonlóan Damboricezhez, mindenütt egyesítve volt legalább a fontosabb „Nagy ház“-akkal (velikij düm, Haushaben) az agyagművesség háza is. Áttekintvén Szlavkovnak s ennek az egész keramikának történetét, megérthetjük azt, hogy a krakói olaszok is megcsodálták ezt a művészetet és a hazaihoz hasonlították.

A második, újrakeresztelő, szlavkovi szektának, a pilgrami, ill. kornéli testvéreknek szintén volt egyesületi házuk a város falai mellett, a zsidók utcájára mögött. Ez valószínűleg imaház volt, mert a pilgramisták és előjáróik tudvaleőleg a magántulajdon hívei voltak s így saját otthonuk volt. Ehhez a szektához tartozott Ostertag Lajos gölöncsér is (vulgo fazekas Lajos), a ki a szintén agyagműves Pick Szaniszlótól vásárolt házat Szlavkovban az 1553-ik évben. Ez az Ostertag valószínűleg német származású volt, mert Ludvik hoffnernek (Hafner) nevezik. Meghalt 1579 körül s két fiút hagyott hátra, Lajost és Timotheust, a kik közül az utóbbi folytatta atyja mesterségét. Ugyancsak 1579-ben az ifjabb Lajos és anyja között egyezés jött létre az apától hátrahagyott javakra nézve. Ezt a szerző teljes egészében közli, mivel kultúrtörténeti értéke van, minket azonban csak az érdekelhet belőle, a mi az apa mesterségére vonatkozik. A szerződés az apát a „hoffner“ jelzővel illeti, a mi azt bizonyítja, hogy nem közönséges iparos (Töpfer) volt, hanem művészi

munkákkal foglalkozott. Hogy ez olasz mód szerinti majolika lett volna, arra semmi bizonyítékunk nincsen.

A szlavkovi városi telekkönyvekben gyakran találkozunk a fiú, Timotheus, nevével különböző adásvételekkel kapcsolatban, de legutoljára az 1609-ik évben fordul az elő. Kivüle még három, német eredetű gölöncsért ismerünk a szlavkovi fazekasok között. Rajtuk kívül a cseh mesterek egész gárdája állott az agyagművesség szolgálatában a XVI. században. Közülük a szerző a városi telekkönyvek alapján összesen 11-et sorol föl.

A szektákon kívül álló morva iparosok sokat panaszkodtak az újkeresztelők konkurrencziájára, mivel sem minőség, sem olcsóság tekintetében nem tudták velük a versenyt fölvenni. Ennek két, érthető oka volt: az egyik az, hogy az anabaptisták az anyagot nagyban vásárolták, készpénzzel fizettek s így olcsón jutottak hozzá, a második pedig az ő végtelen igénytelenségük a ruha és étkezés terén. A többi iparos szemében az anabaptisták konkurrencziája körülbelül a mai tömeggyártás mértékét képviselte. Az újkeresztelők ellen írott gyalázkodó gúnyversekben, a miket Eisvogel János, elpártolt huterista szerzett 1586-ban, megtaláljuk szintén a nyomát ezeknek a panaszoknak. E mellett tagadhatatlan, hogy munkásságuk egészséges versenyre ösztökölte az iparosokat s a hol megtelepedtek, ott az általuk űzött iparágak addig nem sejtett virágzásnak néztek elébe. A fazekasok kénytelenek voltak létérdekük biztosítása végett tanakaik elfogadni s közéjük lépni. A konkurrenczia így alábbhagyott, de azzal a mesterség is hanyatlásnak indult. Így Szlavkovban később csak a kályhaépítésre szorítkozott az agyagművesség, úgy hogy a fehérhegyi ütközet utáni időből csak 2—3 fazekasról van tudomásunk s azok is a legközségesebb s legdurvább munkához értettek csupán.

Az sajnálandó csak, hogy még törmelékben sem maradt emlékünk ebből a keramikából. Remélhető, hogy idővel még napfényre kerül belőle valami.

A gölöncsérek, akár németek, akár csehek voltak, főleg két utczában laktak, ú. m. a Sztanovi-utczában s az Új-utczában, mely a külvárosban volt. A Sztanovi-utczáról nem tudjuk pontosan, merre húzódott s így — sajnos — kevés a remény, hogy esetleges ásatások révén bukkanjunk e reneszánsz keramika maradványaira. A háztulajdonosok nevérol sincs tudomásunk egészen a XIX. századig, mivel a XVII. és XVIII. századbeli polgári jogkönyvek roppant hézagosak. Az Új-utczában (ma Ruszinovi) feküdt, régi fazekasműhelyek összefüggő sora szintén felderítetlen maradt s így elenyésző a remény az esetleges maradványok felkutatására. Benn a városban akad még pár saját szerű ház, a melyről leri, hogy valamikor az agyagművesség céljait szolgálta. E házak előtt a patak folyik, a melynek partja tulajdonképen félig kész vagy romlott agyageserepekből van feltöltve. Lehetséges, hogy fölszínre lehetne hozni valamit e reneszánsz keramikából, ha itt kezdenék meg az ásatásokat. Ez volna az egyetlen mód, a melylyel be lehetne világítani a morva keramika itt tárgyalt periódusába, a minthogy így történt az a híres csehországi küttenbergi keramikánál is.

*

*Adatok a miloticzi-dubnyáni morva-tót népviselet fejlődéséhez.*¹ Közli: Dr. J. Koutný.

A szerző bevezetésül röviden megemlékezik a tót népviselet mai, meglehetősen gyors s a praktikus szempontok szerinti átalakulásáról, a mi miatt a régi, változatos ruhaviseletek lassankint a feledésbe merülnek. A régebbiek közül ismertet ezután egynehányat s ezeket saját fényképfelvételeivel illusztrálja.

A régi, női, miloticzi-dubnyáni viselethez tartozott a *marýnka*; leginkább ünnepnapokon viselték. Bélelt barchetből készült s fehér- vagy kékszinű volt. Kilátszott alóla a rokolya szegélye. A *kaczabajkák*at kb. 50 évvel ezelőtt kezdték viselni a drága ködmönök helyett. A *kaczabajkák* a *marýnkát* teljesen kiszorították. A szerző legutóbb összesen csak 8 darabot talált használatban Miloticzban. Végül az *ujjasok* (jupky) jöttek divatba, a melyek, éppúgy mint a *kaczabajkák* is, roppant dús hímzéssel vannak czikornyázva.

¹ I. f. 180—186. o.

A férfiak ruházatához a *kordulya*, *kabát* és a *blúz* tartozik. A kordulyát ma már nem viselik, csak az öregek emlékeznek rá vissza. Ennek a ruhadarabnak ujja nem volt, de sárga gombokkal volt díszítve és világos vagy kék flanellből készült. Sajnos, a szerző már nem tudott ilyen ruhadarabra akadni. A *rövid kabátot* először egy szabó hozta divatba. A *blúz* (zubzony) mindennapra szóló öltözék. Olesó s czélszerű volta miatt nagy elterjedésnek örvend. Általános a ránczos gatyá (*třaslavice*) viselése, a melynek szabása ma is az, mint azelőtt, csakhogy régente rövidebb, térdigérő volt. A legényeknél később hosszabb lett s ma már a földig ér. A nős emberek 1860-ig térdigérőt hordtak. Anyaguk nagyobb részben kenderből, kisebbrészt lenből készült. A gyerekeké fehér fonálból van. Vasárnap rendszeren sötétkék posztóból készült nadrágot húznak föl; a legényeké zsinórozott. Tíz év óta a *kalhoty*-nak nevezett nadrág viselete van terjedőben, a mely fekete pamut-szövetből, városi szabás szerint készül. E mellett a régibb formájú nadrágot is viselik, különösen ünnepi öltözékekhez; általános elterjedésének azonban a hozzáértő szabók hiánya és drágább volta (a zsinórozás sok munkát ad, mert nincsenek hozzá gépek) vet gátat.

Ratiškovban az asszonyok kenderből font pendelyt (*rubač*) hordanak. Ennek alsó szegélyét láttatni engedik, mivel nagyon szépen fonják s hófehérré mossák, vasalják ki. A többi községben (Vaczenovo, Miloticz stb.) ez azelőtt nem így volt. Érdekes története van e divat létrejöttének a fenti községekben. Egy, ma már 90 esztendővel meghaladott, miloticzi vénasszony hozta azt be vagy hatvan évvel ezelőtt. Az öreg szüle valamikor kíségető mosónő volt a miloticzi kastélyban. Ebben az időben jött használatba először a vasaló egész Európában és Chvostálcóné — így hitták az asszonyt — fényesre vasalta ki alsós szoknyáját is. A szoknya keménysége annyira megtetszett neki, hogy szegélyét láttatni engedte. Persze a parasztlányok követték példáját s ez a szokás lassan-lassan a miloticzi-dubnyáni népviselet sajátja lett. A lányok a kiálló részt még ki is csipkékzik vagy géppel varrják ki. A mellényké az ujjasokból keletkeztek. Némely öregasszony Ratiškovban oly kenderből szőtt ujjast hord, a melynek a nyakra boruló kis szegélye van. Az ünnepi ujjasoknak jóval nagyobb a szegélye és ki is van varrva. Ez a ruhadarab átmenetet képez már az ujjas és a mellényke között. Ez a forma már csak itt-ott található meg. A mellénykét igen nagy gonddal dolgozzák ki a leányok; a fehéret eljegyzés, esküvő alkalmával hordják, a feketét pedig más ünnepnapokon.

A szerző nyolcz, elég gyenge illusztrációt csatolt jelen ismertetéséhez s az ezeken levő ruhák szövetszineit a czikk végén külön magyarázza.

*

A *blanszkoi paraszt-edények*¹ czímmel Hugó V. Šánka a paraszt-keramika egy részével ismertet meg minket. Elmondja, hogy a morva keramikáról még nem jelent meg az a nagy s összefoglaló munka, a mit a múzeumok s a gyűjtők annyira várnak; ő jelen értekezésével némileg hozzá akar járulni a nagy mű egykori kiépítéséhez.

A hogy ma, úgy régente is kétféle edényt használtak a háztartásokban: az egyik fajta közszükségleti czikk volt, a másik pedig, a mely rendszeren művészibb alkotás lehetett, díszedényül szolgált s szembeűnő helyen volt kifüggesztve. Az egyszerű földműves, a ki értékesebb készségeket beszerezni nem igen tudott, megelégedett a festett agyagedényekkel is, a melyek polczokra rakva a szoba ékességét képezték. A mai kor szédületes technikai fejlődése azonban, sajnos, a parasztháztartásokat sem kimélte meg s lassankint eltűntek a nappali szobákból azok az edények és polczok, a melyekre még nem is oly rég a háziasszony annyi büszkeséggel nézett.

Megfelelő körülmények között a fazekasok nagyban gyárthatták közönséges edényeiket s primitív kemencékben égették ki azokat az Isten szabad ege alatt. A kemencék hasonlóak voltak az eszkimók kunyhóihoz s a Vyškovban, 1892 ben, lelt maradványok ősrégi formákat mutatnak az újakhoz hasonlóknak. Ezek a gölönésérek főleg Černá-Horán, Blanszkoban és Boszkoviczban láttak. Edényeik rendszeren ólomházzal voltak bevonva. A kunstátiak kőkorsókat gyártottak, ezek voltak az ú. n. boleszlavi edények. A vásárokon,

¹ I. f. 348—353. o.

különösen a télvíz idejére esőkön, az ivancsiczi mesterek jelentek meg a legnagyobb számmal fekete edényekkel, a miket általában „vancsák“-oknak nevezték. A nép a nagy s „kétfülü“ fazekakat kedvelte különösen, mert azok voltak a legalkalmasabbak a szilvalekvár főzésére vagy a zsír elraktározására. A mezei munkák idejében az ivancsiczi hasas, fekete korsók (plucary) állottak különös becsben, mert likacsainknál fogva mindig hűvösen tartották a vizet. A díszesebb edényeket már máshonnan hozatták; a legnagyobb kelen-dőségnek a kékessárgás, festett vyškovi gyártmányok örvendtek.

A szerző ezután a Blanszkótól 4 km-nyire fekvő olomoucsani híres majolika-gyár keletkezését és történetét tárgyalja, majd gyártmányainak ismertetésére tér át, a miből még a következőket emeljük ki. Az olomoucsani, tiszta fehér parasztedényeket a szájadék körül, a széleken, néha a talpukon czinóber, sárga, vörös vagy sötétbarna vonalakkal díszítették; a csészéket zöld- vagy kékszínű aprólevelű koszorúcskákkal. Az edények legfontosabb díszítő elemei a koszorúk és csokrok voltak; ezek viszont piros rózsákból, ultramarinkék és czinóber árvácskákból, nefeletsekből stb. voltak összeállítva élénk színezéssel. A tulipán és szegfű ritkábban fordul elő. A hézagokat sárgás- és kékeszöld levélkék töltik ki. A sárgászöld levelek nagyobbak s a százszorszép szirmaira vagy a körte- és tölgylevélre emlékeztetők, erezetük sötétbarna- vagy feketeszínű. A nagyobb edények füle ágacsakkal, pontozással vagy rendszeren kék levélkékkel van díszítve. A bögréket rózsacsokrok ékesítik. A figurális ornamentika majdnem teljesen hiányzik, csak itt-ott akadunk oly tányérkára, a melyben a virágesokrot primitív kosárkába festették. Külön kivánságra a megrendelő nevével látták el az edényeket. A régebb gyártmányok színezése sötét; az újabb korból származók azonban élénk, égő színekkel pompáznak.

Végül megemlítjük még, hogy a cikket két sikerült rajz illusztrálja.

Podhradzky György.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1915. év első évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*: 1792 drb. Ebből vétel 391, ajándék 1401 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer 270, keramikai tárgy 6, használati tárgy 2, pásztoréleti tárgy 1, fényképfilm és kép 50, diapozitív 62 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Dr. Semayer Vilibald Budapest, 63 drb képes levelező-lap, 1 drb fényképalbum és 3 drb fénykép. Dr. Sebők Imre Budapest, 10 drb képes levelező-lap. néhai dr. Réthy László, Budapest 1157 drb fametszet, Balatoni Múzeum-Egylet Keszthely, 166 drb fénykép. Balla Ödön Budapest, 1 drb csákány.

E negyedévi szaporulatból 652 hazai tárggyal szemben 1140 külföldről származik és pedig Ausztriából 93, Dalmáciából 5, Boszniából 92, Hercegovinából 3, Bulgáriából 1, Szerbiából 6, Romániából 2, Görögországból 8, Olaszországból 155, Törökországból 24, Svájcban 10, Franciaországból 12, Belgiumból 3, Spanyolországból 15, Portugáliából 2, Németországból 117, Hollandiából 3, Dániából 1, Angliából 29, Norvégiából 5, Svédországból 5, Oroszországból 115, Ázsiából 45, Japánból 46, Kis-Ázsiából 18, Perzsiából 13, Kínából 55, Sziamból 1, Cambodsából 1, Koreából 2, Indiából 38, Turkesztánból 10, Mezopotámiából 6, Szibériából 6, Afghansztánból 2, Mandzsuriából 4, Észak-Afrikából 34, Afrikából 32, Egiptomból 27, Senegalból 1, Kongóállamból 7, Szt. Iona szigetéről 1, Nyugat-Afrikából 5, Kelet-Afrikából 11, Közép-Afrikából 1, Abessziniából 3, Madagaszkarból 1, Észak-Amerikából 29, Grönlandból 2, Dél-Amerikából 1, Alaszkából 1, Mexikóból 3, Peruból 1, Braziliából 1, Ausztráliából és Mikronéziából 26, Havanna 1, Taszmaniából 1, Új-Zeelandból 6, Jáva szigetéről 1, Szumátra szigetéről 1 drb.

A hazai gyűjteménytárgyak megyénkénti megoszlása: Alsófehérré 1, Árvára 62, Aradra 10, Csongrádra 1, Beszterczenaszódra 15, Beregre 9, Barsra 1, Borsodra 1,

Fogarasra 1, Hunyadra 1, Gömörre 2, Hajdura 1, Háromszékre 3, Kolozsra 2, Krassószörényre 18, Nagy-Küküllőre 1, Nyitrára 13, Marostordára 2, Pestmegyére 6, Pozsonyra 24, Sopronra 3, Somogyra 4, Szepesre 10, Temesre 53, Tordaaranyosra 1, Trencsénre 117, Vasra 1, Veszprémre 2, Zalára 161, Zólyomra 11, Nagy-Alföldre 2, Erdélyre 2, Magyarországra 113.

II. *Könyv*: Összesen 37 munka. Ebből vétel: 23 új munka, ajándék: 12 új munka és 2 folyó munka.

Ajándékoztak: Königl. Museum für Völkerkunde Berlin, 1 új, Bács-Bodrog vármegye Zombor, 1 új, a finn tudományos akadémia Helsinki, 1 új, Herman Julian St. Petersburg-1 új, Boldisár K. Debreczen, 1 új, Herrmann Antal Budapest, 1 új, Folklore Fellows magyar, országos Osztálya, 1 új, Nagy L. és Ballai K. Budapest, 1 új, Bartók Béla Budapest, 1 új, Molnár Móricz Budapest, 1 új, University of Pennsylvania Philadelphia, 1 folyó, Revue Anthropologique Paris, 1 folyó, Vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1 új, a Verein d. könlgl. Samml. f. deutsche Volkskunde Berlin, 1 új munkát.

III. *Felszerelési tárgy*: 3 drb vétel.

IV. *Végzett munkálatok*: Ez évnegyedben a rendes adminisztrációs munkálatokon kívül folytattuk a múlt év utolsó negyedének munkáját: a fényképgyűjtemény és a szakkönyvtár revideálását, mely munkálatok nagy méreteik miatt még ebben az évnegyedben nem nyertek befejezést. Lajtha László szakgyakornoknak február első hetében a hadsereghez történt újabb bevonulásával, a zenei folklore-anyag rendezése és továbbfolytatása másik két tisztviselő között osztott fel. A személyi változásokat, előléptetéseket illetően meg kell említenem, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Önagyméltósága március 2-án dr. Sztripszky Hiador és dr. Mészáros Gyula segéd-őröket öröklé, dr. Kemény György m. kir. központi statisztikai hivatali ellenőrt segédőrré, dr. Schmidt Tibold osztályunk szakgyakornokát fizetéstelen segédőrré nevezte ki.

V. *Látogatók*: Osztályunk gyűjteménye további intézkedésig zárva.

Budapest 1915 április 2-án.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1915. év második évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*: 314 drb. Ebből vétel 144, ajándék 170 drb.

A) A vételek részletezése: Bútörzat 4, keramikai tárgy 3, használati tárgy 46, kultusztárgy 16, szövés-fonás 1, kismesterségi tárgy 1, gazdasági tárgy 2, borászati tárgy 1, hangszer 2, kép 5, diapozitív 23, autokróm színes fénykép 13, fénykép és lemez 7, fénykép 20 drb.

B) Az ajándékozó neve és az ajándékok részletezése: Schwarz D. Sándor Sásd, 3 drb himes tojás. Dr. Kemény György Budapest, 7 drb színnyomat. D'Isoz Kálmán Budapest, 4 drb fénykép. Selényi Sarolta Szered, 8 himes tojás. néhai Réthy László Budapest, 137 drb fametszet. Gruner Lajos Budapest, 1 drb szalmakalap, egy ernyő pálmalevelekből, egy faragott gyufatartó. Spitzer Mór Budapest, 1 drb mérlegsúlyok, 2 régi kulcs, 1 forgantyú, 1 állatorvosi szerszám, 1 részszúlyok. Telch Árminné Budapest, 1 himzett vállkendővég.

E negyedévi szaporulatból 104 hazai tárggyal szemben 183 drb külföldről származik, míg 27 darab ismeretlen lelőhelyről való. A külföldiek közül esik: Bosznia-Hercegovinára 4, Montenegróra 3, Albániára 1, Bulgáriára 23, Ó-Szerbiára 1, Macedóniára 6, Görögországra 7, Romániára 6, Törökországra 34, Olaszországra 23, Svájcra 11, Spanyolországra 9, Portugáliára 3, Franciaországra 12, Németországra 14, Mexikóra 1, Elő-Indiára 1, Delhire 1, Afrikára 23.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik: Baranyára 3, Besztercze-Naszódra 1, Biharra 2, Borsodra 1, Fogarasra 1, Gömörre 5, Hajdúra 1, Hevesre 1, Hunyadra 1, Komáromra 1, Pestre 8, Pozsonyra 9, Sopronra 6, Szebenre 3, Tordaaranyosra 1, Udvarhelyre 15,

Ungra 4, Vasra 3, Veszprémre 1, Zalára 1, Zemplénre 1 és Dunántúlra (közelebbi meghatározás nélkül) 36 drb.

II. *Könyv*: 17 munka. Ebből vétel 16 új munka, ajándék 1 folyó munka.

Ajándékozott: a Sevcenko-Társaság Lemberg 1 folyó munkát.

III. *Felszerelés*: Összesen 30 drb. Valamennyi vétel útján került az osztályba.

IV. *Végzett munkálatok*: E második évnegyedben is folytattuk az előző évnegyed munkáját: fényképgyűjteményünk és a szakkönyvtár teljes revidálását. Mind a két munkát sokkal nagyobbá fejlődött ki, mintsem azt megkezdésükkor gondoltuk. Ugyanis a mintegy 15.000 törzsléltári számból álló, de valójában csaknem 30.000 darabot számláló fényképgyűjteményünket nemcsak revidáljuk, de immár szükségessé vált a tudományos vizsgálódások szempontjából könnyed és gyors kezelhetőség szemmel-tartásával háromféle leltár elkészítése, ú. m. a megyénkinti, illetőleg országok és világrészek szerinti, a tárgy- és foglalkozáskör és a hazaiaknál a nemzetiségek szerinti felosztás szerint. Olyan nagyszabású munkát ez, mely két tisztviselőnket állandóan foglalkoztatja s melyre a mostani idő kínálkozott a legalkalmasabbnak, mikor tervszerű gyűjtést végeznünk úgy sem lehet. A könyvtár alapos revidálásával kapcsolatban készül új könyvkatalógusunk is, melynek előmunkálatait az évnegyed folyamán sikerült befejezni. Ács Lipót szolgálattételre berendelt középiskolai tanárt április végén a miniszter úr Önagyméltósága az újpesti főgimnáziumhoz rendelte ki kisegítésre a tanév folyamára, s így, míg ő onnan csak június közepén került ismét vissza hozzánk, addig két tisztviselő-társammal a rendes adminisztrációs munkálatokon kívül folytattuk az ez időben máskor is szokásos rendezési, konzerválási és molytalanítási munkálatokat, melyhez még hozzájárult a június hó folyamán a M. N. Múzeum igazgatója Öméltósága által engedélyezett javítási, újrafestési munkálatok és ezzel kapcsolatban gyűjteményeink átrendezése és felfrissítése. Természetes, hogy rövid egy hó folyamán ezeket a munkálatokat sem fejezhetjük be.

V. *Látogatók*: Osztályunk gyűjteményei további intézkedésig a nagyközönség számára zárva.

Budapest, 1915 július 10.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1915. év harmadik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*: 1065 drb. Ebből vétel 1004, ajándék 61 drb.

A vételek részletezése: Ruházat, női kézimunka és ékszer 30, használati tárgy 11, kultusztárgy 1, fonográf-henger 10, fonográf galván-réz-henger 10, képes levelezőlap 922 drb.

E negyedévi szaporulatból 8 hazai tárggyal szemben 1057 külföldről származik és pedig Bulgáriából 19, Görögországból 35, Oroszországból 320, Szibériából 355, Mandzsuriából 132, Kínából 6, Ázsiából 104, Perzsiából 33, Hátsó-Indiából 6, Ceylon szigetéről 8, Arábiából 5, Egyiptomból 12, Új-Zeelandból 1, Californiából 1, Tuniszból 10, ismeretlen, még meg nem állapítható helyről 10 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik Barcsra 5, Turócra 3 drb.

II. *Könyv*: Összesen 5 munka. Ebből vétel 3, ajándék 2 új munka,

Ajándékozott: Dr. Kemény György Budapest, 1 új munkát, dr. Györffy István Budapest, 1 új munkát.

III. *Felszerelés*: Összesen 16 drb. Valamennyi vétel útján került az osztályba.

IV. *Végzett munkálatok*: A rendes adminisztratív és leltározási munkálatokon kívül a III. évnegyedben folytattuk a II. évnegyed munkáját: fényképgyűjteményünk és a szakkönyvtár teljes revidálását, valamint a kiállított gyűjtemények átrendezését, ezenkívül végeztük az állandó konzerválási és molytalanítási munkálatokat. A miniszter úr Önagyméltósága Ács Lipót szolgálattételre berendelt középiskolai tanárt újból az

újpesti főgimnáziumhoz rendelte ki kíségetésre a tanév folyamára, azért a fényképgyűjtemény rendezése némi késedelmet szenved.

V. *Látogatók*: Osztályunk gyűjteménye rendezés miatt zárva.
Budapest, 1915 október 6-án.

Az osztályigazgató távollétében

Dr. Mészáros Gyula,

m. n. múzeumi őr.

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának állapotáról az 1915. év negyedik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy*: Összesen 539 drb. Ebből vétel 523, ajándék 16 drb.

A) A vételek részletezése: Ruházat, női kézimunka és ékszer 6, használati tárgy 1, mezőgazdasági tárgy 256, fénykép 174, fényképlemez 83, képes levelezőlap 3 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Ifj. Szilvássy Jenő Budapest, tibeti imádságos gép és egy gyűrű, 2 drb. Böszörményi Géza Budapest, 4 drb képes levelező-lap. Hajdu András Szekes, 3 drb tökmagos kalapdisz. Hajnal Ignác Rákosszentmihály, 3 drb képes levelező-lap. Dr. Roheim Géza Budapest, 2 drb orosz foglyok által faragott gyermekjátékszer. K. Bogdán Géza Kolozsvár, 1 drb faragott meritőedény. Török Margit Budapest, 1 faragott tintaszárító.

E negyedévi szaporulatból 451 hazai tárggyal szemben 88 külföldre esik és pedig: Ázsiára 76, Amerikára 4, Tibetre 4, Szerbiára 2, Galiciára 2 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Aradra 39, Abaújra 19, Baranyára 53, Biharra 27, Borsodra 1, Csongrádra 1, Fehérre 10, Hajdura 7, Hevesre-14, Kolozsra 33, Nagyküküllőre 2, Pest megyére 74, Sopronra 37, Szatmára 28, Temesre 23, Tolnára 25, Torda-aranyosra 11, Vasra 2, Veszprémre 4, Zalára 17, Zemplénre 18, Erdélyre 1, Magyarország meghatározatlan vidékére 1, Szlavoniára 1, Esztergomi fogolytáborra 3 drb.

II. *Könyv*: 14 munka. Ebből vétel 2, ajándék 10, csere 2 új munka.

A) Ajándékozott: dr. Krammer D. Budapest, 1 folyó, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 1 új, dr. Semayer Vilibald, 2 új, Lenhosék Mihály Budapest, 1 új, Marianne Schmidl Wien, 1 új, dr. Kiss István Szekszárd, 1 új, dr. Györfly István Budapest, 2 új, dr. Lechner Jenő Budapest, 1 új munkát.

III. *Felszerelés*: 1 drb. vétel.

IV. *Végzett munkálatok*: A rendes adminisztratív és leltározási munkálatokon kívül a IV. évnegyedben is folyik a szakkönyvtár revideálása. A rendes leltározási munkálatokon kívül a kiállított gyűjtemény átrendezését is tovább végeztük. A raktári anyag konzerválási munkálatainak egyszerűbbé tétele céljából a textil és bőrnemű tárgyakat a konzerválási módszereknek megfelelő csoportokba osztottuk s megkezdtük ezen csoportoknak szakszerű rendezését. Az osztályigazgató november hó végétől december végéig hivatalos kiküldetésben Szerbiában járt, hol, mint az erre a célra kiküldött bizottság tagja, a belgrádi múzeumok és magángyűjtemények leltári felvételével foglalkozott. Ezenkívül a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megbízásából a debreczeni Városi Múzeum tudományos rendezését és felállítását is végezte.

V. *Látogatók*: Osztályunk gyűjteménye a nagyközönség részére további intézkedésig zárva.

Budapest, 1915 december 31-én.

Dr. Semayer Vilibald,

a népr. oszt. igazgatója.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyűjtés. Rendkívül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállítású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállítástért járó 6 K díjat az elnökség címére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.



A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél
(Budapest, IV., Ferencziek-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

- I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásírás. Ára 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszkó József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.



A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara és választmánya.

Elnök :

Szalay Imre báró
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Főtítkár :

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utca 25.)

Pénztáros :

Kövecsesi Danes Árpád
(II., Margit-körút 64/b.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Titkár :

Madarassy László dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Ellenőr :

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtáros :

Schmidt Tibolt dr.
(N. Múzeum Néprajzi Osztálya, VII., Iparcsarnok.)

a) Fővárosi választmányi tagok :

Alexics György dr.	15	Heller Bernát dr.	Szendrei János dr.
Balásy Dénes		Huszka József	30 Szily Kálmán dr.
Barabás Samu		Jancsó Benedek dr.	Szinnyei József dr.
Barátosi Balogh Benedek		Kodály Zoltán	Sztankó Béla
5 Bartók Béla		Lambrecht Kálmán dr.	Sztripszky Hiaodor dr.
Bartucz Lajos dr.	20	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
Bátky Zsigmond dr.		Melich János dr.	35 † Téglás Gábor
Binder Jenő		Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Erdélyi Lajos dr.		Nyáry Albert báró dr.	Tolnai Vilmos dr.
10 Ernyey József		Róheim Géza dr.	Trócsányi Zoltán dr.
Fabó Bertalan dr.	25	Semayer Vilibáld dr.	Varjú Elemér
Giesswein Sándor dr.		Solyomossy Sándor dr.	40 Versényi György dr.
Goldziher Ignác dr.		Strausz Adolf	Vikár Béla
Györffy István dr.		Szegedy Rezső dr.	Zsilinszky Mihály

b) Vidéki választmányi tagok :

Almásy György dr., Borostyánkő	15	Kálmány Lajos, Szeged
Baróti Lajos dr., Almádi		Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
† Bellosics Bálint, Baja		Lehoczky Tivadar, Munkács
Darnay Kálmán, Sümeg		Pápay József, Debreczen
5 Erdélyi Pál dr., Kolozsvár		Pósta Béla dr., Kolozsvár
† Fiók Károly dr., Debreczen	20	Schweiger Lázár dr., Eger
Gálos Rezső dr., Temesvár		Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Gárdonyi Géza, Eger		Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gombocz Zoltán dr., Kolozsvár		Somssich Géza gróf, Kopaszhegy
10 Gönczi Ferencz, Kaposvár		Szendrey Zsigmond, Nagyszalonta
Harsányi István, Sárospatak	25	Szilády Zoltán dr., Nagyenyed
Istvánffy Gyula, Miskolc		Tömörkény István, Szeged
Karl Lajos dr., Kolozsvár.		Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad	28	Zoltai Lajos, Debreczen.